

ACTA HISTRIAE
24, 2016, 2

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE
24, 2016, 2

KOPER 2016

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 24, leto 2016, številka 2

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

*Kazahstanska jurta / La yurta kazaka / the Kazakh yurt
(Wikimedia Commons)*

Redakcija te številke je bila zaključena 20. junija 2016.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>. / All articles are freely available via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Ana Jenko:** Opombe k življenju in delovanju blaženega Monalda 189
Alcune osservazioni sulla vita e sull'opera del beato Monaldo
Some Observations Regarding Life and Work of Blessed Monaldus
- Samanta Paronić:** Labinski galijoti u vihoru progonstva
 pod okriljem *Prejasne kraljice mora* 203
I galeotti di Albona nel vortice della persecuzione
sotto l'egida della Serenissima regina del mare
Galiots of Labin in the Whirlwind of Persecution
Under the Aegis of the Most Serene Queen of the Sea
- Savo Marković:** Nicolaus de Archiluppis, kotorski i barski građanin
 grčkog porijekla, notar i kancelar srpskih despota, izaslanik u Veneciji;
 kodicil, inventar i izvršenje njegove posljednje volje kao poveznice
 medievalnih svjetova 221
Nicolaus de Archiluppis, cittadino di Cattaro e di Antivari di origine greca,
notaio e cancelliere dei despota serbi, rappresentante diplomatico
a Venezia; codicillo, inventario e l'esecuzione della sua ultima volontà
come legami dei mondi medievali
Nicolaus de Archiluppis, Citizen of Kotor and Bar of Greek Origin,
Notary and Chancellor of Serbian Despots, Diplomatic Representative
at Venice; Codicil, Inventory and Execution of his Last Will
as Links of the Medieval Worlds
- Kosana Jovanović:** To Live and Die in Kvarner Communes: a Comparison
 of the Medieval Statutes of Kastav, Veprinac and Mošćenice 273
Vivere e morire nelle comuni quarnerine: la comparazione dei statuti
medievali di Kastav, Veprinac e Mošćenice
Živeti in umreti v kvarnerskih komunih: primerjava srednjeveških statutov
Kastava, Veprinaca in Mošćenice
- Dragica Čeč:** Revščina kot grožnja družbenemu redu v 18. stoletju 291
La povertà, una minaccia per l'ordine sociale nel Settecento
Poverty – a Treath to Social Order in 18th Century

Vladimir Shaidurov: Ukrainians in Western Siberia in the Second Half of the 19 th – Early 20 th Century: Specific Features Characterizing Their Resettlement and Economic Adaptation	313
<i>Gli ucraini in Siberia occidentale nella seconda metà del XIX e agli inizi del XX secolo: le specificità che hanno caratterizzato il loro reinsediamento e l'adeguamento economico</i>	
<i>Ukrajinci v zahodni Sibiriji v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja: posebnosti, ki so zaznamovale njihovo ponovno naselitev in gospodarsko prilagajanje</i>	
Tadeja Tominek Čehulič, Vida Deželak Barič: The World War II Demography: Slovenian Littoral (1940–1945) in Comparison with Central Slovenia	337
<i>La demografia della Seconda Guerra Mondiale: il Litorale sloveno (1940–1945) a confronto con la Slovenia centrale</i>	
<i>Demografija druge svetovne vojne: Slovensko Primorje (1940–1945) v primerjavi z osrednjo Slovenijo</i>	
Barbara Riman: Slovenski profesori u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji u Pazinu	357
<i>I professori sloveni nel Grande ginnasio statale imperiale e reale a Pisino</i>	
<i>The Slovenian Professors of Carsko-kraljevska velika državna gimnazija of Pazin</i>	
Danijela Trškan: Vpliv osamosvojitve Slovenije na predmet zgodovina na vseh šolskih stopnjah	381
<i>L'influenza dell'indipendenza della Slovenia sull'insegnamento della Storia a tutti i livelli scolastici</i>	
<i>The Influence of the Independence of Slovenia on the Subject of History at all School Levels</i>	
Dejan Valentinčič: »Ta rožina dolina« med dvema ognjema: pogled na zgodovinske razloge za razdeljeno identiteto v Reziji in kratek opis današnjih konfliktov	401
<i>»Ta rožina dolina« tra due fuochi: uno sguardo sui motivi storici delle diverse identità culturali nella Resia e una breve descrizione dei conflitti attuali</i>	
<i>»Ta rožina dolina«: Resia Valley Divided. An Overview on the Historical Reasons for the Divided Cultural Identity in Resia and a Short Description of the Current Conflicts</i>	
Tatigul Samuratova, Gulzhanat Akhmetova: The Symbolic Image of the Yurt in Kazakh Applied Arts	427
<i>L'immagine simbolica della yurta nelle arti applicate kazake</i>	
<i>Simbolna podoba jurte v kazahstanski uporabni umetnosti</i>	
Navodila avtorjem	451
<i>Istruzioni per gli autori</i>	454
<i>Instructions to authors</i>	458

OPOMBE K ŽIVLJENJU IN DELOVANJU BLAŽENEGA MONALDA

*Ana JENKO*Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: ana.jenko@ff.uni-lj.si*IZVLEČEK*

Pričujoči prispevek obravnava do sedaj še nepredstavljene poznosrednjeveške ter novoveške zapise o blaženem Monaldu ter pomembna mnenja pravnih zgodovinarjev o njegovem poglavitnem delu, Summa de iure canonico. Avtorica prispevka je mnenja, da je bilo veliko dosedanjih sklepanj sodobnih piscev pre nagljenih in premalo pozornosti posvečene virom, ki so Monaldovemu življenju časovno najbližje, v vsebini prispevka pa tudi opozori na še odprta vprašanja ter zastavi nova, ključna za nadaljno postopanje pri tej temi.

Ključne besede: Koper, Istra, srednji vek, frančiškani, blaženi Monald, Summa de iure canonico

ALCUNE OSSERVAZIONI SULLA VITA E SULL'OPERA
DEL BEATO MONALDO*SINTESI*

L'articolo presenta gli scritti inediti del periodo altomedioevale e della prima età moderna che trattavano il beato Monaldo, come pure i pareri significativi degli storici del diritto in merito alla sua opera principale, la Summa de iure canonico. L'autrice dell'articolo ritiene che molti autori contemporanei avevano fatto congetture affrettate e che venne data troppa poca attenzione alle fonti più vicine al tempo del Monaldo. Inoltre pone l'attenzione sulle questioni sospese e indica quelle nuove che sono cruciali per una ulteriore trattazione del tema.

Parole chiave: Capodistria, Istria, medioevo, francescani, beato Monaldo, Summa de iure canonico

UVOD

Blaženi Monald, do pred kratkim slovenski strokovni javnosti še dokaj nepoznana osebnost iz srednjeveške zgodovine Istre, v zadnjem času nekoliko pridobiva na prepoznavnosti med slovensko strokovno in laično javnostjo. K temu so nedvomno pripomogli dogodki, ki so se zvrstili v Kopru v preteklih letih; leta 2010 in 2011 so potekali Monaldovi dnevi, novembra 2013 pa so tržaški frančiškani posodili relikvije blaženega Monalda, ki so v nekaj dneh zaokrožile po obalnih mestih, obenem pa je tudi Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana posodila izvod *Summe Monaldine*, rokopisa iz konca 14. stoletja. Ob priložnosti je bil organiziran tudi manjši znanstveni posvet z objavljenimi prispevki.

Frančiškan, ki je deloval v Istri in natančneje tudi v Kopru, je živel tekom 13. stoletja, ob svoji smrti pa je bil pokopan v koprski cerkvi sv. Frančiška.¹ Sedaj ležijo njegovi posmrtni ostanki v Trstu, kamor so bili prenešeni v 20. stoletju (P. G. L., 1942, 98; Parentin, 1980, 31–38; Cuscito, 1982, 96), trenutno pa teče tudi poskus uradne beatifikacije. O njegovem krepostnem načinu življenja ter veliki učenosti poroča že koprski škof Pavel Naldini v svojem opisu koprške škofije iz leta 1700 (Naldini, 1700, 488). Njegovo ime je postalo znano širom Evrope zaradi dela, naslovljenega *Summa de iure canonico* (poznane pod naslovom *Summa Monaldina*), edinstvenega kompendija s področja prava ter ekonomije, ki se je še posebej odlikovalo s svojo uporabnostjo ter poenostavitvijo pravne problematike z namenom, da bi bila dosegljiva tudi v pravu neizobraženim ljudem.²

Vendar se pri orisu njegovega življenja srečujemo z velikim pomanjkanjem arhivskega gradiva. Še več, čeprav najdemo v 19. in 20. stoletju kar nekaj avtorjev (pretežno italijanske narodnosti), ki so se z bl. Monaldom ukvarjali, prihaja med njimi do velikih neskladij.

Pričujoči prispevek prinaša prvi sodobni komentar in pretres dejstev o Monaldovem življenju ob upoštevanju še nepoznanih oziroma nekonzultiranih virov in literature. Kakor bomo videli iz nadaljevanja, so se s podatki o njegovem življenju ukvarjali novoveški ter moderni pisci, medtem ko so njegovi sodobniki ter poznosrednjeveški avtorji poudarjali njegova dela, zasluge in pobožnost; predvsem ta dela, s katerimi se članek tudi ukvarja in bodo v nadaljevanju predstavljena, so bila strokovni javnosti večinoma nepoznana,³ opozorilo nanje pa je pomembno zaradi možnosti nadaljnjih raziskav in razmišljanj o bl. Monaldu in njegovem življenju.

NESOGLASJA O KRAJU IN LETNICI ROJSTVA

Do neskladij oziroma pomanjkanja informacij prihaja že pri določitvi kraja in letnice rojstva; najpogosteje srečamo zgolj "*natione Dalmata*" (Wadding, 1733, 135, št. IX; Cave, 1745, 31; Jöacher, 1751, col. 608) ali opozorilo, da je kraj rojstva nepoznan (Sigi-

1 Za pomoč pri zbiranju gradiva bi se želela zahvaliti p. Borisu J. Markežu iz frančiškanskega samostana sv. Ane v Kopru in br. Miranu Špeliču iz frančiškanskega samostana Ljubljana. Nekdanja cerkev sv. Frančiška je bila pred kratkim predmet konzervatorsko-restavratorskih del. Za komentar glej Štefanac, 2013.

2 Za celotno besedilo Monaldovega uvoda glej op. 26.

3 Za popolno bibliografijo do leta 1982 glej Decarli, 1982; Sartori, 1983, III, 834–835; sicer tudi Štoka, 2013, ker prinaša nekaj publikacij po letu 1982, vendar velja opozoriti na skop nabor del.

smondo de Venezia, 1846, 92). Glede na njegovo poimenovanje “Koprski” in glede na zapis že omenjenega koprskega škofa Naldinija je veliko piscev menilo, da se je v Kopru rodil,⁴ vendar takšen prilastek ne priča nujno o kraju rojstva, temveč o kraju vstopa v samostansko skupnost.⁵ Ko je Hyacinth Sbaraglia leta 1806 dopolnil delo znanega frančiškanskega kronista Luce Waddinga, je kot prvi zapisal, da se je po pričevanju bl. Monald rodil v Piranu v koprski škofiji,⁶ vendar ne navaja letnice rojstva. Utemeljitev, zakaj njegovo imenovanje “Koprski” ne kaže na kraj rojstva, je prepričljivo, vendar ni jasno, od kod Sbaraglii podatek o rojstvu v Piranu.

Letnico rojstva srečamo zgolj pri priscih s s konca 20. in začetka 21. stoletja; tako nekateri navajajo letnico 1208, drugi pa 1210.⁷ Takšno okvirno datacijo potrjujejo tudi naravoslovne raziskave, o katerih bomo spregovorili v nadaljevanju.

O njegovih mladostniških letih najdemo dve možni razlagi, ki ju zagovarjajo novejši pisci. Prva je vezana na zgodnjo datacijo naselitve frančiškanov v Kopru (Pusterla, 1891, 22–23; Žugaj, 1989, 118), saj naj bi bil potentakem bl. Monald eden prvih bratov v novi samostanski skupnosti, k redu pa pritegnjen (Žugaj, 1989, 119; Maračić, 2001, 26; Bonin, 2004, 109–110) z (verjetnim) obiskom sv. Antona Padovanskega v Kopru leta 1229. Leto pred tem, 1228, je papež Gregor IX. v Perugi izdal bulo, naslovljeno na škofe ter opate v Istri, Dalmaciji in Slavoniji, s katero jim je opisal zasluge sv. Frančiška Asiškega ter frančiškanov, kar je po mnenju Pietra Tomasina vplivalo na lažje širjenje mreže frančiškanskih samostanov na tem območju.⁸ Obisk sv. Antona Padovanskega je dokumentiran v severnoitalijanskih mestih leta 1229, ko se je tja odpravil v funkciji provincialnega ministra. Najverjetneje je pot iz Gorice nadaljeval v Trst ter druga obalna istrska mesta, kjer se mu tradicionalno pripisuje ustanovitev samostanov (Maračić, 2001, 24; Parentin, 1982a, 31; Caprin, 1905, 241). V tem primeru bi Monald kot mladenič vstopil v koprsko frančiškansko skupnost.

Druga razlaga, ki je prav tako pomanjkljiva v smislu navajanja arhivsko izpričanih dogodkov v njegovem življenju, pravi, da so ga starši po začetnem šolanju v koprski škofiji poslali s 17 leti na študij prava v Padovo, kjer je leta 1226 vstopil v red frančiškanov ter bil leta 1230 posvečen (Korošak, 2009, 9). Čeprav se glede na nadaljni potek

4 Naldini, 1700, 486: “... nacque al Mondo in Giustinopoli ...”. Po njem so podatek o kraju rojstva prevzeli tudi mnogi drugi: Pusterla, 1891, 41; Parentin, 1980, 18; Maračić, 2001, 26; Magnani, 2001, 158, in drugi.

5 Sartori (1983, 2/1, 10) dodatno pojasnjuje, da če je frančiškanski menih prehajal med skupnostmi, ohrani ob smrti poimenovanje po zadnjem samostanu, v katerega je vstopil (in v katerem je najverjetneje tudi preminil). Korošak (2009, 29, op. 7) primerja situacijo s sv. Antonom Padovanskim, ki je bil rojen v Lizboni, ampak se imenuje »Padovanski«, ker je v Padovi umrl.

6 Wadding (1733, 135, št. IX) kraja rojstva ne omenja. Tako je v Sbaralea (1806, 547) Piran prvič omenjen kot kraj Monaldovega rojstva in torej Sbaraglijev dodatek, vendar žal ne izvemo, od kod je dobil ta podatek. Glej tudi Minciotti, 1842, 19, št. 38. P. G. L. (1942, 97) pravi, da se je rodil v Kopru ali v Piranu; glej Korošak, 2009, 8.

7 Kot osnovno literaturo za datiranje rojstva okoli leta 1210 pisci navajajo zbornik Beato Monaldo, 1982; po njem tudi Žugaj, 1989, 118–119; Magnani, 2001, 58–160; Maračić, 2001, 26. Vendar v Korošak (2009, 8) zasledimo letnico rojstva 1208. Papež (2013, 61) navaja, da se je po nekaterih pričevanjih bl. Monald rodil leta 1208 v Kopru, po nekaterih drugih podatkih pa leta 1210 v Piranu.

8 Za transkripcijo in kratko interpretacijo celotne listine glej Tomasin, 1896, 114–115.

njegovega življenja ter glede na njegove dosežke na področju prava zdi izobraževanje na univerzi v Padovi v teh letih vsekakor zelo verjetno (pravna stolica fakultete se je v začetku 13. stoletja preselila iz Bologne v Padovo), so navedene letnice zgolj okvirne oziroma nepreverljive.

V literaturi ni nikjer možnosti, s katero bi poskusila obe interpretaciji združiti; glede na to, da nimamo (do leta 1257, kakor bo predstavljeno v nadaljevanju), nobene izpričane letnice o njegovem delovanju, je povsem možno, da se je frančiškanom pridružil že v Kopru, nato pa je bil poslan v Padovo na izobraževanje. Takšna razlaga se zdi verjetnejša, če vzamemo v ozir dinamiko delovanja reda sv. Frančiška kot reda učenjakov in univerzitetnih profesorjev, ki so zelo cenili izobrazbo in so svoje menihe pošiljali na nadaljna univerzitetna izobraževanja.⁹ Proti koncu srednjega veka so bili stiki med Istro in Padovo zelo prisotni predvsem na ravni izmenjav učiteljev ter idej, zato Semi razume Istro kot del padovanskega intelektualnega okolja (Semi, 1996, 80–82).

Prav tako moramo biti previdni istovetenju našega Monalda ter nekega Monalda, ki je bil prisoten leta 1227 na generalnem kapitlju minoritov v Assisiju.¹⁰ V nadaljevanju bomo pokazali, da je bil koprski Monald zamenjan še s kar tremi Monaldi, ki so živeli približno istočasno in so bili pomembni ljudje znotraj frančiškanskega reda. V primeru, če gre za bl. Monalda Koprskega, bi bil na generalnem kapitlju prisoten v začetnih letih svojega študija v Padovi in star okoli 20 let ali celo manj.

Prva trdnejša točka v predstavitvi njegovega življenja je funkcija provincialnega ministra Sklavonije znotraj ureditve frančiškanskega reda.¹¹ S historiografskega vidika je zanimivo, da ga v tej funkciji kot prvi omenja Peter Joannes Olivi († 1298) v svojem delu *Defensionis* leta 1285: “*Frater Monaldus qui fuit Frater sanctus et Minister in Ordine nostro ...*” (Olivi, 1936, 376). Tega podatka ni moč zaslediti pri nobenem od poznosrednjeveških ter novoveških avtorjev, ki so v svojih delih Monalda omenili, kakor tudi ni mogel Sbaraglia, ki v svojem prispevku k zgodovini pomembnih frančiškanov tudi zapiše, da je bil ta podatek prezrt vse do objave njegovega dela (Sbaraglia, 1806, 547).¹² Edino omembo je moč najti v nekem kodeksu, ki je nastal v letih 1384–1385 v Trogirju in govori o provincialnih ministrih; izsek je vključen v novejšo izdajo dela *De conformitate vitae B. Francisci ad vitam Domini Iesu frančiškana Bartholomea de Pisa iz leta 1906*. Pod poglavjem *De provincia Sclavoniae* tako najdemo tudi delček transkripcije: “... *Iusti-*

9 Sartori (83, II/1, 13–14) jedrnatno pojasnjuje sistem šolanja bratov frančiškanov. Njegov prikaz se najverjetneje ne sklada v potankosti s koprsko frančiškansko skupnostjo v prvi polovici 13. stoletja, saj je bila slednja zgolj v fazi formacije, vendar nam jasno prikaže tendenco frančiškanov, da bi svoje brate pošiljali na izobraževanja. Za razvoj frančiškanskih univerz, študij v Parizu in Oxfordu ter univerzitetne profesorje glej tudi Robson, 2006, 63–65; Moorman, 1998, 240–255; Le Goff, 1998, 112–118.

10 Korošak (2009, 28, op. 4) citira delo da Bessa (III, 1897, 678): “*Celebrato semel apud Assisium capitulo generali, frater Monaldus et alii 30 circiter fratres remanserant, beato Francisco de salute animae locuturi ...*”.

11 Njegovega delovanja v funkciji provinciala časovno ne opredeljujejo Minciotti (1842, 19, št. 38); Sartori (1983, III, 137).

Maračić (1992, 17) in Maračić (2001, 27) časovno opredeli njegovo ministrovanje v leta 1254–1260, v čemer mu sledi tudi Bonin (2004, 109, 111) ter Roščić (2010, 89). Parentin (1980, 22) navaja, da je bil provincialni minister med letoma 1240–1260.

12 Po informacijah sodeč je njegov prispevek upošteval tudi Minciotti (1842, 19, št. 38).

nopoli frater Monaldus, eiusdem provinciae minister ...”.¹³ Zasledimo ga zgolj pri enem piscu v 20. stoletju,¹⁴ zato ga je vredno na tem mestu poudariti.

Vendar ti dve predstavljeni omembi Monalda v funkciji provincialnega ministra ne prinašata nobene datacije. Za razjasnitev kronologije sta nam na tem mestu v pomoč dva sledeča dokumenta.

Notarski akt, ki je datiran dne 27. julija 1257 v Trstu, govori o sporu med tržaško frančiškansko skupnostjo ter tržaškim kapituljem, kot razsodnik v sporu pa je omenjen “... *fratrem Monaldum ministrum ...*”.¹⁵ Podatek predstavlja *terminus ante quem*, dopolnjuje ga pismo papeža Aleksandra IV., ki je 6. februarja istega leta naslovil na tedanjeja provinciala frančiškanske province Sklavonije pismo. Iz dokumenta je jasno razvidno, da je funkcijo takrat opravljal neki brat Sist (iz Brescie): “... *dilectis filiis fratri Sixto ministro provinciali et fratribus universis ordinis fratrum minorum in Sclavonia ...*”.¹⁶ Slednji dokument torej predstavlja *terminus post quem*; funkcijo provincialnega ministra je torej nastopil med februarjem in julijem leta 1257.¹⁷

S tema dvema dokumentoma se je razjasnilo tudi vprašanje zaporedja provincialov Sklavonije, saj je do zmote prihajalo zaradi nepoznavanja papeževega pisma, ki potrjuje obstoj Siscia iz Brescie. Nekateri avtorji so luknjo zapolnili tako, da so njegov pontifikat priključili k Monaldovemu.¹⁸

Odprto ostaja tudi vprašanje o njegovem življenju in delovanju preden je postal provincialni minister. Mikavna se zdi razlaga, da je bil v tem času vodja frančiškanske skupnosti v Trstu (Korošak, 2009, 10), saj bi takšna pozicija skupaj z njegovo prominentno izobrazbo, lahko vodila do funkcije provincialnega ministra. Težava se pojavi, ker je bilo sicer veliko napisanega o začetkih in prvih letih delovanja tržaških frančiškanov, vendar bl. Monald ni nikjer omenjen in tudi v vseh ohranjenih virih iz prve polovice in sredine 14. stoletja o frančiškanih v Trstu ne zasledimo njegove omembe.¹⁹

Maračić (in po njem Bonin) je bil mnenja, da je že kot provincial izhajal iz koprškega samostana, kar bi vzdržalo, če je v koprsko frančiškansko skupnost vstopil že kot mladenič. V tem primeru bi bil to eden izmed devetih provincialov, ki so prišli iz koprškega samostana sv. Frančiška (Maračić, 1992, 16–17). Njegovo delovanje znotraj province, kateri je kmalu zatem načeloval, se zdi verjetno, saj so provincialni ministri postali “do-

13 Za transkripcijo tega dela besedila kodeksa glej Bartholomeo de Pisa, 1906, 302, op. 5.

14 Dokument mimogrede omenja P. G. L. (1942, 97).

15 Za transkripcijo celotnega dokumenta ter interpretacijo glej Parentin, 1982b, 21–25. Objavo dokumenta so upoštevali tudi Magnani (2001, 158); Cuscito (1982, 96); Maračić (2001, 26); dokument je vključen tudi v nov popis dokumentov tržaškega kapiteljskega arhiva, glej Tissi, 2015, 182, št. 562.

16 Za transkripcijo celotnega dokumenta ter kratko interpretacijo glej Tomasin, 1896–97, 120.

17 Korošak (2009, 12) je postavil datum izvolitve na 26. maj 1257 na provincialnem kapitulju.

18 Na seznamu v Maračić, (1992, 17) je zabeležen kot provincialni minister do leta 1254 Pelegrin iz Trsta, nato pa za leta 1254–1260 Monald. V Sartori (1983, III, 137) je začetek Siscovega ministrovanja postavljen v leto 1235, Pellegrinov v leto 1246, nato je omenjen za leto 1270 neki Girlomao Massi in šele njemu sledi koprski Monald, vendar brez letnic. Repič (1908, 232) umešča Monalda na mesto provincialnega ministra med leti 1279–1288 ali 1240–1260.

19 Za oris delovanja tržaške frančiškanske skupnosti za začetek glej Tomasin, 1896–97, 109–184; 1898–99, 5–116; 1900–01, 5–52; Sartori, 1983, 2/I, 1699–1709; Cuscito, 1982, 74; Žugaj, 1989, 161.

mačini” oziroma tisti bratje, ki so bili vključeni v enega od samostanov določene province; še več, to so določala tudi nova pravila za volitve provincialnih ministrov iz leta 1239 (Moorman, 1998, 106).²⁰

Po koncu opravljanja službe provinciala se je najverjetneje umaknil v koprski samostan sv. Frančiška, saj je tam tudi umrl in bil kot eden od bratov tam tudi pokopan. Domneve, da je v tem času predaval na pariški univerzi (Magnani, 2001, 159), niso verjetne.

Po poročanju Naldinija izvemo, da so leta 1617 njegove kosti premestili v kapelo sv. Marije Magdalene v samostansko cerkev ter zraven dodali napis: “*Hic requiescunt Ossa Beati P. Monaldi Ex. Or. Min. Con.*” (Naldini, 1700, 488). Da njegove kosti niso bile od nekdaj postavljene na katerega od oltarjev cerkve, priča tudi vizitacijsko poročilo Agostina Valierija iz leta 1579, saj pri opisu oltarjev v cerkvi nikjer ne omenja relikvij bl. Monalda (Valier, 1986, 71).

Na prvi pogled najzahtevnejša, vendar po kritičnem pretresu literature zelo jasna, je ravno določitev letnice njegove smrti. Do razhajanj med različnimi pisci je prihajalo zato, ker so istočasno živeli vsaj štirije Monaldi, bratje v frančiškanskem redu, ki se sicer med seboj razlikujejo po svoji narodnosti, delovanju ter tudi smrti, vendar je vsem skupno, da so bili zelo poznani med sobrati v tistem času in tudi kasneje. Koprski Monald je bil najpogosteje zamenjan z nekim Monaldom, ki je bil nadškof v Beneventu in je umrl okoli leta 1332. Napako zasledimo v dobro poznanem Waddingovem pregledu, prvič objavljenem leta 1635²¹ ter pri Naldiniju; po njem so številni prevzeli to napačno navedbo (Naldini, 1700, 487; Pusterla, 1891, 41). V še enem pomembnem pregledu frančiškanov, *Martyrologium franciscanum*, tudi zasledimo podatek o nekem Monaldu mučeniku,²² Ughello pa tudi doda, da je mučenik umrl v Anconi, njegovo obglavljeno truplo pa je bilo potem prepeljana v Koper (Ughello, 1721, 2. ed., 144). Ker gre za eno najpogosteje konzultiranih del glede Monalda in frančiškanov na splošno, je veliko avtorjev podatke vključilo v svoj pregled, vendar ostajajo bodisi neodločeni, za katerega Monalda gre, bodisi pa svarijo pred napako in zamenjavo.²³ Tako je Stancovich (1828, 236–237) vprašanje nekoliko razjasnil, ko je predstavil kar štiri Monalde, ki so živeli približno istočasno; nadškofa v Beneventu († 11. 12. 1331), škofa v kraju Melsi († 1330), mučenca iz Ankone († 15. 3. 1288) ter koprskega.

Letnica njegove smrti, ki je bila v zadnjih nekaj desetletjih obče sprejeta, je postavljena okoli leta 1280 oziroma pred 1285.²⁴ Posredno nam jo prinaša že prej omenjeni Olivi,

20 Tudi iz seznama v Maračić, 1992, 16–18 je razvidno, da so provincialni ministri izhajali iz domače province.

21 “... *quem aliqui Archiepiscop um Beneventanum fuisse dicunt ...*” (Waddig, 1733, 135, št. IX).

22 Arturus a monasterio Rothomagensis, 1638, 515, navaja, da obstaja več razlag ter letnic smrti.

23 Cave, 1745, 31; Sbaralea, 1806, 547. Schulte (1877, 415) omenja minorita iz Dalmacije, ki je bil tudi škof v Beneventu, ter mučenca iz Ankone, ki so ga ubili Saraceni. Pusterla (1891, 41) navaja letnico smrti 1332. V novejši izdaji Waddingovega pregleda (Waddigus, 1906) je tudi dodano izročilo o mučeniku. Repič (1908, 231) navaja dotedanje pomembne pisce ter njihove dileme; podobno tudi Decarli (1983, 136–139) in Parentin (1980, 22).

24 Repič, 1908, 231; Zilio, 1913, 17; Parentin, 1980, 18; Beato Monaldo da Giustinopoli, 1982; Roščić, 2010, 89. Cuscito (1982, 96), postavlja letnico smrti v leto 1278, v čemer mu sledi tudi Korošak (2009, 14). Vendar P. G. L. (1942, 97) navaja, da je umrl pred letom 1260, čeprav se pri tem sklicuje na Repičev članek.

saj je leta 1285 zapisal: “*Frater Monaldus qui fuit Frater Sanctus ...*”.²⁵ Letnica nastanka Olivijevega dela nam predstavlja *terminus ante quem*. Podatek je, kakor tudi podatek o njegovem ministrovanju, javnosti približal Sbaraglia, ki je tudi eden izmed prvih opozoril na zmešnjavo med štirimi Monaldi (Sbaralea, 1806, 547). Okvirna letnica smrti posredno potrjuje tudi letnico rojstva. Ko so bile leta 1982 opravljene naravoslovne raziskave Monaldovih relikvij, so znanstveniki prišli do zaključka, da je umrl v starosti med 64. in 75. letom (Busoni, Ceccanti, Fornaciari, Mallegni, Orsitto, 1982, 100–101), kar nas privede do letnice rojstva okoli 1210.

SUMMA DE IURE CANONICO

O bl. Monaldu kot učenjaku in njegovem veličastnem umu je pisal že škof Naldini. Omenja dve njegovni deli, ki sta bili po njegovih besedah že večkrat ponatisnjeni in pomagali mnogim učenjakom (Naldini, 1700, 488). Prve so Razprave oziroma *Sermones varios*, drugo pa je njegovo temeljno delo z naslovom *Summa de iure canonico* oziroma *Summa Monaldina*, v tiskani izdaji naslovljeno tudi *Summa perutilis ... in utruque iure fundata*. Gre za nabor gesel pravne in ekonomsko-etične narave v obliki prve analitične obravnave ekonomije z namenom stabiliziranja njenega izvajanja s pomočjo konkretnih primerov. Razlog za takšen nabor besedil je bl. Monald pojasnil v uvodu, kjer zapiše, da je delo namenjeno tistim, ki so neveščni prava, da bi si z njim lahko pomagali in se seznanili z mnenji starodavnih in modernih učiteljev (Monaldus de Iustinopoli, 1516, f. II).²⁶ O uporabnosti njegovega kompendija in posledični razširjenosti le-tega pričajo mnogi prepisi celotnega dela ali zgolj posameznih poglavij. Danes se v evropskih knjižnicah nahaja 65 rokopisov (Brancale, 1982, 65–80),²⁷ Monaldo pa si je svojo pot v vse poznosrednjeveške ter novoveške preglede, od katerih smo jih kar nekaj že navedli, utrl ravno zaradi svojega knjižnega dela. Glede na vsebinske značilnosti pravni strokovnjaki postavljajo nastanek *Summe* pred leto 1274, ko je v Lionu potekal 14. Ekumenski koncil; Monald

25 Olivi, 1936, 376. Njegov prispevek je, najverjetneje preko Sbaraglie, upošteval tudi Miniciotti (1842, 19, št. 38), saj tudi on postavlja datum smrti pred leto 1285. Po Oliviju tudi Repič, 1908, 231. Decarli (1983, 137) se tudi sklicuje na Olivija.

26 “*Quoniam ignorans ignorabitur, sicut ait Paulus egregius praedicator, et habentes iuris ignorantiam, quae nullum excusat, casus necessaries circa iudicem et consilium animarum in foro poenitentiae ob ipsorum polixitatem in propriis titulis leviter invenire non possunt, proptereaque errant graviter in praedictis; ne ignorare periculose contingat juris peritam non habentes ego frater Monaldus minimus inter vos ad honorum dei et sanctissimae matris suae atque beatissimi patris nostril Francisci, nec non ad utilitatem simplicium maxime quosdam casus utile sab antiquis magistris ac doctoribus approbatos sub singulis literis alphabeti secundum mei parvitatem ingenii compilare studui ordinate, ut simplices quod quaerunt valeant facilius invenire, opinions antiquorum doctorum et etiam aliquot modernorum humiliter prosecutus, quamvis plura diversimode sin tab ipsis notate, quae inter se varietatem ostendere videantur, non tamen ausus sum scripta tantorum virorum praesumptuose respuere.*” Za slovenski prevod glej Papež, 2013, 59–72. Glede pomena njegovega dela in recepcije glej Todeschini, 2004; Evangelisti, 2009, 424–439.

27 Najstarejši rokopis je hranjen v Padovi in je iz leta 1293. Glej tudi Decarli, 1982, 131–160; Decarli, 1983, 135. Tudi v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici je ohranjen izvod, ki je bil nedavno tudi predstavljen (Golob, 2003, 39–57), poznan pa že od časov sodelovanja med Kosom in Steletom (Kos, 1931, 68–69, kat. 35).

namreč ni upošteval nobenega od tam sprejetih zaključkov.²⁸ Ker je v svoje delo vključil tudi novele papeža Inocenca IV., sprejete leta 1254, nam ta letnica služi kot *terminus post quem* (Schulte, 1877, 417). Takšna datacija se tudi sklada z našim skromnim poznavanjem Monaldovega življenja, saj pomeni, da je *Summo* napisal v letih po ministirovanju ter pred smrtjo v koprskem samostanu.

Friedrich von Schulte, pravni zgodovinar, ki je pri svojem delu obravnaval več prepisov Monaldove *Summe*, je opazil neskladja med vsemi danes poznanimi rokopisi. Postavil je domnevo, da je Monald morda najprej napisal neke vrste osnutek, ki se od kasnejše *Summe* razlikuje v tem, da nima uvoda ter da se ga na podlagi vsebine datira med leti 1234 in 1245, vendar vseeno kaže veliko podobnosti. Šele nato je svoje delo razširil v vsem poznano *Summo* (Schulte, 1877, 418). V tem primeru je glavnina nastala v letih po pridobljeni izobrazbi ter pred nastopom funkcije provincialnega ministra, dopolnitev do končne *Summe* pa kasneje, med letoma 1254 in 1274.

Monald je pri svojem delu navajal tudi mnenja drugih, njemu poznanih avtorjev. Predvsem srečamo Joannesa Gratianusa, avtorja dela *Concordia discordantium canonum* (delo je bolje poznano pod imenom *Gratianov dekret*) iz leta 1140, ki je bil prvi v vzpostavljanju enotnosti in preglednosti pravnega sistema, s katerim se je tudi začela nova doba pravne znanosti in pravne prakse (Papež, 2013, 63). Še pomembnejša se zdi primerjava *Summe* z delom Ramona de Penyafort oziroma Raimunda de Pennaforte, ki je v letih 1222–1230 spisal svoje delo *Summa de casibus potentiae*. Analiza vsebine je pokazala, da je veliko primerov prevzel od njega (ponekod kar celotne pasuse), saj kažejo na trgovanje in sklepanje poslov v Bologni, kjer se je Raimund tudi izobraževal (Todeschini, 2004, 86). Vendar so pravni zgodovinarji pokazali tudi na nekaj razlik, ki jih razumemo kot Monaldov korak naprej. Teza, da je šlo pri pisanju *Summe Monaldine* za rivalstvo med frančiškani in dominikanci (Raimond de Pennaforte je pripadal dominikanskemu redu), je bila že presežena,²⁹ primerjava pa poteka na ravni uporabljene metode. Monaldovo delo za razliko od Raimondovega postavlja pravne elemente v ospredje pred teološke, ki so posledično potisnjeni v ozadje, saj je njegov namen predvsem posredovanje pravnega znanja (Dietterle, 1904, 251). Uporabnost Monaldovega dela se nam pokaže tudi ob primerjavi s podobnim delom Tomaža Akvinskega, saj se *Summa* bolj spusti v podrobnosti razmerij med trgovci ter pravnimi vidiki njihovega dela v posameznih primerih (Todeschini, 2004, 86). Delo je bilo tudi velikokrat uporabljeno pri sestavljanju podobnih kompendijev pravne narave v prihodnjih desetletjih. Omenimo zgolj delo *Summa de casibus conscientiae* francoskega pravnika (tudi frančiškana) Astesanusa de Asti († 1330) iz okoli 1317, kjer so primeri iz Monaldovega dela vključeni pod poglavje *De usura* (Astesanus de Asti, 1519, ff. CXXXIII, CXXXVII(v), CXXXVIII, CXXIX, CXL (v)).

28 Dietterle (1904, 248) tudi dalje razlaga, da je to dokaz, da Monald ni umrl šele leta 1332, saj bi to pomenilo, da je vsaj za 57 let preživel svojo *Summo*. Glej tudi Schulte, 1877, 417. Nasprotno Stintzing (1867) pravi, da je bilo delo zaključeno do leta 1298. Semi (1991, 84) pa umešča nastanek dela med leti 1270 in 1274.

29 Stintzing (1867, 504) pravi, da je *Summa Monaldina* nastala v smislu rivalstva med obema ubožtenima redovoma, kar von Schulte (1877, 416) in Dietterle (1904, 251) zanikata.

ZAKLJUČEK

Če razpravo strnemo, vidimo, da ponuja več vprašanj kot odgovorov. Vsekakor se lahko strinjamo z okvirno datacijo Monaldovega življenja, torej rojstvom okoli leta 1210 in smrtjo pred letom 1285; to so potrdile tudi naravoslovne raziskave. Najverjetneje je pravilna tudi Maračičeva trditev, da je izhajal iz koprskega samostana, kar se tudi sklada z zasedbo funkcije provincijala za Sklavonijo, ki jo omenja Olivi že leta 1285 in kodeks iz Trogirja iz druge polovice 14. stoletja, začetek opravljanja le-te pa časovno umestimo med februar in julij leta 1257. S takšnim poskusom kronologije se sklada tudi vsebinska datacija *Summe Monaldine*; končna verzija le-te je nastala med letoma 1254 in 1274.

Z veliko manj vprašanji nas pušča premislek o pomenu njegovega dela. Ko postavimo Monaldovo delovanje na pravnem področju v kontekst in nanizamo podatke – tolikšno število ohranjenih rokopisov, difuzija tiskane *Summe* po celotni Evropi, jasen vpliv na sočasne in poznejše avtorje ter pravne specialiste in sama ideja o približanju prava tistim, ki v njemu niso vešči – lahko vsekakor razumemo, zakaj se mu italijanska (predvsem tržaška) historiografija že nekaj desetletij posveča. Nenazadnje se ga je ravno zaradi *Summe* prijel nadimek “predhodnik humanizma” (Decarli, 1983).

SOME OBSERVATIONS REGARDING LIFE AND WORK
OF BLESSED MONALDUS

Ana JENKO

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: ana.jenko@ff.uni-lj.si

SUMMARY

Blessed Monaldus was an important historical figure and Franciscan, who lived and worked in Istria, especially in Koper. The first problem that arises is location and a specific year of his birth and the confusion follows his early years and education process, of which is known close to nothing. His first appearance in records is in year 1257 in Trieste and is about his function as a ministrum provincialum for the whole Franciscan region of Sclavonia. Before his death, which was prior to year 1285, it is believed that he had finished his most important work, Summa de iure canonico, which is a compendium of entries concerning law and economy. According to some important law historians, presented in this article, he did not write the whole book after the conclusion of his function as a ministrum provincialum; in fact the first draft had been done probably even before he took this job. A large number of manuscripts, surviving to this very day, proves that his work was of a high utilitary nature and was also used in some similar works of legal nature in the next centuries.

Key words: Capodistria, Istria, middle ages, Franciscans, blessed Monaldus, Summa de iure canonico

VIRI IN LITERATURA

- Astesanus de Asti (1519):** Summa de casibus conscientiae. Lyons, [s.n.].
- Monaldus de Iustinopoli (1516):** Summa perutilis ... in utruque iure fundata. [Lyon], [s.n.].
- Olivi, P. J. (1936):** Fr. Petris Joannis Olivi OFM: Tria scripta sui ipsiu apologetica, annorum 1283–85 (Labege, D. ur.). Archivum franciscanum historicum, XXVIII.
- Sartori, A. (1983):** Archivio Sartori. Documneti di storia e arte francescana. I–III. Luisetto, G. ur. Padova, Biblioteca Antoniana – Basilica del Santo.
- Tissi, F. (2015):** Le pergamene dell' Archivio capitolare di San Giusto martire di Trieste. Trieste, Società istriana di archeologia e storia patria.
- Valier, A (1986):** Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579 / Istriae vizitatio apostolica 1579 visitatio miustinopolitana Agostinii Valierii (Lavrič, A. ur.). Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, 1986.
- Arturus a monasterio Rothomagensis (1638):** Martyrologium franciscanum in quo sancti, beati, alicque servi Dei, martyres, pontifices, confessors ac virgines, qui tum vitae sanctitate, tum miraculum gloria, claruere. Parisiis, [s.n.].
- Babudri, F. (1909):** Cronologia dei vescovi di Capodistria. Trieste, Stab. art. tip. G. Caprin.
- Bartholomeo de Pisa (1906):** De conformitate vitae beati Francisci. Analecta franciscana sive Chronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum. IV. Ad Claras Aquas, ex typographia Collegii s. Bonaventurae.
- Beato Monaldo da Giustinopoli (1982):** 1210–1280 Ca. Atti raccolti in occasione del VII centenario del suo transito. Trieste, Stella.
- Bonin, Z. (2004):** Pokopavanje v samostanski cerkvi manjših bratov konventualcev sv. Frančiška v Kopru med leti 1719 in 1806 ter razpustitev samostana. Arhivi, 27, 1, 109–120.
- Brancale, G. (1982):** Indice analitico dei codici contenuti la Summa del B. Monaldo. V: Beato Monaldo da Giustinopoli. 1210–1280 Ca. Atti raccolti in occasione del VII centenario del suo transito. Trieste, Stella, 65–80.
- Busoni, C. A. et al. (1982):** Lo scheletro del Beato Monaldo da Capodistria. Analisi antropologica e paleopatologica. V: Beato Monaldo da Giustinopoli. 1210–1280 Ca. Atti raccolti in occasione del VII centenario del suo transito. Trieste, Stella, 97–128.
- Caprin, G. (1905):** L'Istria nobilissima, I. Trieste, F. H. Schimpff.
- Cave, G. (1745):** Appendix ad historiam litterariam in qua de scriptoribus ecclesiasticis ab anno MCCC ad annum MDXVII. V: Scriptorum ecclesiasticorum historia literaria. A Christo nato usque ad Saeculum XIV. II. Basiliae, apud Joh. Rudolph Im-Hoff, 1–252.
- Cuscito, G. (1982):** Storia di Trieste Cristiana attraverso le sue chiese. Vol. I. Dalle origini al secolo XVII. Trieste, Vita Nuova Editrice.
- Decarli, L. (1982):** Un saggio di bibliografia monaldina. V: Beato Monaldo da Giustinopoli. 1210–1280 Ca. Atti raccolti in occasione del VII centenario del suo transito. Trieste, Stella, 131–160.

- Decarli, L. (1983):** Monaldo di Capodistria. Un precursore dell'umanesimo. V: Branca, V., Graciotti, S. (ur.): *L'Umanesimo in Istria*. Atti del convegno internazionale di studio promosso e organizzato dalla Fondazione Giorgio Gini in accordo con il Ministero degli Affari Esteri. Firenze, L. S. Olschki, 133–142.
- Dietterle, J. (1904):** *Die Summa confessorum (sive de casibus consentiae)*. Zeitschrift für Kirchen geschichte, XXV, 248–255.
- Evangelisti, P. (2009):** *Scuola francescana di economia*. V: Zamagni, S., Bruni, L. (ur.): *Dizionario di economia civile*. Roma, Citta Nuova Editrice, 424–439.
- Giollo, R. (1969):** San Nazario. Protovescovo e patron di Capodistria. Trieste, Gaetano Coana.
- Le Goff, J. (1998):** *Intelektualci v srednjem veku*. Ljubljana, Študentska organizacija Univerze, Študentska založba.
- Golob, N. (2013):** *Monaldova pravna enciklopedija kot rokopisna umetnina*. V: Štoka, P., Marković, I. (ur.): *Beatus Monaldus Iustinopolitanus. Summa de iure canonico*. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 39–57.
- Jöacher, C. G. (1751):** *Allgemeines gelehrten lexicon*, III. Leipzig, in Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung.
- Korošak, B. (2009):** *Monaldo da Capodistria. Il servo di Dio, frate francescano*. 1208–1278. Nova Gorica, Branko.
- Kos, M. (1931):** *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji. S sodelovanjem Fr. Steleta opisal Milko Kos / Codices aetatis mediae manu scriptii qui in Slovenia reperiuntur. Fr. Stele iuventate descripsit Milko Kos*. Ljubljana, Umetnostnozgodovinsko društvo.
- P. G. L. (1942):** *Culto del B. Monaldo da Capodistria*. V: Radossi, R. (ur.): *Il vescovo di Parenzo e Pola*. Padova. Tip. della Prov. Di S. Antonio, 97–98.
- Magnani, T. (2001):** *Monaldo da Capodistria*. V: Arzaretti, W. (ur.): *Santi e martiri nel Friuli e nella Venezia Giulia*. Padova, Edizioni Messaggero, 158–160.
- Maračić, A. L. (1992):** *Franjevci konventualci u Istri. U povodu 750. obljetnice smrti bl. Otona iz Pule*. Pazin, Istarsko književno društvo "Juraj Dobrila".
- Maračić, A. L. (2001):** *Franjevački počeci u Istri i samostan sv. Franje u Piranu*. V: Dolinar, F. M., Vogrin, M. (ur.): *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu. 1301–2001*. Piran, Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, 23–39.
- Minciotti, L. M. D. (1842):** *Catalogo dei codici manoscritti esistenti nella biblioteca di Sant'Antonio di Padova con brevissimi cenni biografici degli autori*. Padova, coi tipi della Minerva.
- Moorman, J. (1998):** *A History of the Franciscan Order. From its origins to the year 1715*. Oxford, Oxford University Press.
- Naldini, P. (1700):** *Corografia ecclesiastica o sia Descrizione della città, e delle diocesi di Giustinopoli, detto volgarmente Capo d'Istria*. Venezia, [s.n.].
- Papež, V. (2013):** *Summa de iure canonico fr. Monaldi de Iustinopoli, iuristarum suae aetatis princeps et magnus theologus*. V: Štoka, P., Marković, I. (ur.): *Beatus Monaldus Iustinopolitanus. Summa de iure canonico*. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 59–72.

- Parentin, L. (1980):** Beato Monaldo da Giustinopoli (Capodistria) dell'ordine dei Frati Minori. 1280–1980. Trieste, Stella.
- Parentin, L. (1982a):** Il francescanesimo a Trieste e in Istria nel corso dei secoli. Trieste, Comitato triestino per l'ottavo centenario della nascita di San Francesco.
- Parentin, L. (1982b):** Tre pergamente Trieste inedite attinenti i minori francescani. V: Beato Monaldo da Giustinopoli. 1210–1280 Ca. Atti raccolti in occasione del VII centenario del suo transito. Trieste, Stella, 17–28.
- Pusterla, G. (1891):** I rettori di Egida Giustinopoli Capodistria. Cronologie, elenchi, genealogie, note, appendice. Capodistria, A. Tommasich.
- Repič, H. (1908):** De b. Monaldo de Justinopoli (Capodistria). Archivum Franciscanum Historicum, I, 2–3, 231–234.
- Robson, M. (2006):** The Franciscans in the Middle Ages. Woodbridge, Rochester, Boydell Press.
- Roščić, N. M. (2010):** Povijest Provincije od dolaska franjevaca do novijega doba. V: Pelc, M. (ur.): Veličina malenih. Povijest i kulturna baština hrvatske Provincije sv. Jeronima franjevaca konventualca. Zagreb, Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevaca konventualca, 9–126.
- Sbaralea, H. (1806):** Supplementum et castigatio ad scriptore strium ordinum s. Francisci a Waddingo, aliisve descriptos; cum adnotationibus ad syllabum martyrum eorumdem ordinum. Romae, ex Typographia S. Michelis ad Ripam.
- Semi, F. (1991):** Istria e Dalmazia. Uomini e tempi. Istria e Fiume. Le figure più rappresentative della civiltà istriana e fiumana nei diversi momenti della storia con ampia bibliografica generale particolare. Udine, Del Bianco.
- Semi, F. (1996):** La cultura istriana nella civiltà europea. Un contributo storico. Trento, Alcone.
- Schulte, J. F. von (1877):** Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart. II. Die Geschichte der Quellen und Literatur von Papst Gregor IX. bis zum Concil von Trient. Stuttgart, Verlag von Ferdinand Enke.
- Sigismondo de Venezia (1846):** Biografia serafica degli uomini illustri che fiorirono nel franciscano istituto per santità, dottrina e dignità fino a nostril giorni. Venezia, dalla tipografia di G. B. Merlo.
- Stancovich, P. (1828):** Biografia degli uomini distinti dell'Istria, I. Trieste, Presso Gio. Marenigh tipografo.
- Stintzing, R. (1867):** Geschichte der populären Literatur des römisch-kanonischen Rechts in Deutschland am Ende des fünfzehnten und in Anfang des sechszehnten Jahrhunderts. Leipzig, Verlag von G. Pirzel.
- Štefanac, S. (2013):** Nekaj strokovnih izhodišč za prenovno minoritske cerkve v Kopru. Bilten Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva, 22–23, <http://www.suzd.si/drutvo/dejavnosti/427-samo-stefanac-nekaj-strokovnih-izhodisc-za-prenovo-minoritske-cerkve-v-kopru>.
- Štoka, P. (2013):** Bibliografija bl. Monalda Kopskega. V: Štoka, P., Marković, I. (ur.): Beatus Monaldus Iustinopolitanus. Summa de iure canonico. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 91–92.

- Todeschini, G. (2004):** *Ricchezza francescana. Dalla povertà volontaria alla società di mercato.* Bologna, Il Mulino.
- Tomasin, P. (1896–1901):** *Notizie storiche intorno all'Ordine dei frati minori conventuali in Santa Maria del Soccorso e nella Cella Vecchia di Trieste e in Santa Maria di Grignano.* Archeografo Triestino. Raccolta di memorie, notizie e documenti, XXI–XXIII, 109–184, 5–116.
- Ughello, F. (1721, 2. ed.):** *Italia sacra sive de episcopis Italiae et insularum adjacentium.* VIII. *Continens Metropolitim Beneventanum, ejusdemque suffragantes Ecclesias, quae in Samnio, Regni Napolitani vetusta Provincia, sunt positae* (Coleti, N. ur.). Venetiis, apud Sebastianum Coleti.
- Wadding, L. (1733):** *Annales minorum seu trium ordinum a s. Francisco institutorum.* VII (Josephus Maria Fonseca ab Eborā ur.). Romae, [s.n.].
- Waddigus, L. (1906):** *Scriptores ordinis minorum quibus accessit syllabus illorum qui ex eodem ordine pro fide Christi fortiter occubuerunt* (Nardecchia, A. ur.). Romae, [s.n.].
- Ziliotto, B. (1913):** *La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria, I. Dall'antichità all'umanesimo.* Trieste, E. Vram.
- Žugaj, M. (1989):** *I Conventi dei Minori Conventuali tra i Croati dale origini fino al 1500.* Roma, Edizioni Miscellanea Francescana.

LABINSKI GALIJOTI U VIHORU PROGONSTVA POD OKRILJEM
*PREJASNE KRALJICE MORA**Samanta PARONIĆ*

Prodol 37, 52208 Krnica, Hrvatska

e-mail: sparonic4@hotmail.com

SAŽETAK

U radu se donosi pregled povijesnih podataka koji se dotiču obveze labinske komune o opskrbljivanju mletačkih galija. Na temelju postojeće literature i arhivskoga gradiva, sačuvanoga u Državnome arhivu u Pazinu, nastoje se rasvijetliti nemirna zbivanja, u čijemu su se vrtlogu našli Labinjani kao podložnici Prejasne Kraljice Mora. U prošlosti Labina značajno mjesto zauzima 1341., kada je donesen gradski Statut, koji predstavlja svojevrsan simbol upravne samostalnosti komune. Od neprocjenjive je važnosti Knjiga privilegija labinske komune, koja donosi važne isprave o borbi za zaštitu starih prava, kao i knjige zapisnikâ sjednica Vijeća.

Ključne riječi: Labin, komuna, Statut, galije, novi vijek

I GALEOTTI DI ALBONA NEL VORTICE DELLA PERSECUZIONE SOTTO
L'EGIDA DELLA SERENISSIMA REGINA DEL MARE

SINTESI

L'articolo passa in rassegna fatti storici inerenti all'obbligo del Comune di Albona di equipaggiare le galee veneziane. Basato sull'analisi delle fonti bibliografiche e archivistiche custodite nell'Archivio di Stato di Pisino, il contributo intende mettere in luce le turbolenti vicende che coinvolsero gli abitanti di Albona, assoggettati al dominio della Serenissima Regina del Mare. Un anno importante per la storia di Albona fu il 1341, anno in cui fu emanato lo Statuto cittadino, una sorta di simbolo dell'indipendenza amministrativa del Comune. Di inestimabile valore è il Libro dei privilegi del Comune di Albona, in cui vengono riportati importanti documenti in merito alle lotte per la tutela dei vecchi diritti, come pure i libri dei verbali delle sedute del Consiglio.

Parole chiave: Albona, comune, Statuto, galee, età moderna

ULOGA PRIVILEGIJA U ŽIVOTU LABINSKE KOMUNE

Labinska je komuna još iz doba akvilejskih patrijarha uživala određene privilegije, koje joj je, stupivši u njezin posjed, morala potvrditi Mletačka Republika. No, nerijetko je dolazilo do njihova nepoštivanja, stoga su se na sjednicama Vijeća komune donosile odluke o načinima obrane stečenih privilegija. U tome su smislu od iznimne važnosti knjige zapisnikâ sjednica Vijeća, koje se dotiču svih vitalnih pitanja iz života komune, zbog čega predstavljaju svojevrsno svjedočanstvo cjelokupne aktivnosti vijećnika, a ujedno su i vjernim pokazateljem političkih, društvenih i gospodarskih prilika na području Labinštine.

Akt, kojim je Labin priznao mletačku vlast, sastavljen je u Veneciji 3. srpnja 1420.; sadrži deset povlastica, koje je labinska komuna uživala prije same predaje, a potvrdio ih je dužd Tomaso Mocenigo i Senat, odnosno Vijeće umoljenih (*Consiglio dei Pregadi*) (DAPA 1420/1719, fol. 2r–4v, 3. VII. 1420.):

1. Zajamčen je teritorijalni integritet grada, odnosno istaknuto je da ne smije doći do rušenja labinskoga kaštela; komunalna dobra moraju ostati netaknuta, a trebaju se očuvati zakoni, prava i statuti koji su vrijedili u doba akvilejskih patrijarha (Buttazzoni, 1869–1870, XII).
2. Privilegij se odnosi na obveze labinske komune prema markgrofu, kojemu je dotad godišnje plaćala 70 maraka, od čega se polovina iznosa davala u prosincu (o Božiću), a polovina u ožujku (na blagdan Blagovijesti ili Navještenja Gospodinoва), dok je njegovu namjesniku davala 3 marke i 5 lira. Pritom je markgrof imao obvezu posjećivanja Labina jednom godišnje, a prilikom njegova posjeta grad mu je osiguravao ručak i večeru. Ugovorom je predviđeno da se spomenuti iznos u markama otad mora isplaćivati Mletačkoj Republici, dok su ručak i večera bili namijenjeni rašporskomu kapetanu (Buttazzoni, 1869–1870, XII).
3. Labinska komuna zadržava pravo biranja svojega podestata iz redova *Serenissime*, a Venecija ga je trebala potvrditi. Određeno je da će podestat godišnje dobivati 150 modija žita, 150 modija vina, 100 modija zobi, jednoga ovna, jednu ovcu i po jedan sir od svakoga stada ovaca te šestinu od naplaćenih kaznâ ili 100 lira. Osim toga, podestat je mogao držati petoricu slugu te dijeliti pravdu i upravljati gradom, a njegovoj su vlasti, osim Labina, trebali biti podvrgnuti i Plomin i Dvigrad (Buttazzoni, 1869–1870, XII–XIII).
4. Labin će predstavljati Vijeće, u čijemu će radu sudjelovati 24 vijećnika, a njime će predsjedati dvojica sudaca, koje će izabrati vijećnici. Suci će imati obvezu sudovanja dvaput tjedno kako bi građanima dijelili pravdu, a narod će morati izabrati kanipara, koji će držati ključeve gradskih vrata te knjigu prihoda i rashoda za šest mjeseci (Buttazzoni, 1869–1870, XIII).
5. Grad neće biti primoran slati stanovnike u rat izvan granica Istre ni na kopnu ni na moru (Buttazzoni, 1869–1870, XIII).
6. Labinskoj komuni potvrđene su sve dosadašnje presude na koje se nitko nije žalio (Buttazzoni, 1869–1870, XIII).

7. Odobreno je da na labinsko područje i dalje mogu dolaziti trgovci, stoga je zajamčen slobodan uvoz, kupnja ili prodaja robe bez plaćanja carine, pri čemu će se očuvati stari običaji (Buttazzoni, 1869–1870, XIII).
8. Razbojnicima se onemogućuje povratak u Labin kako bi se time spriječila neprikladna događanja (Buttazzoni, 1869–1870, XIII).
9. Komuna može ubirati travarinu (herbatik) i ostale daće kako bi mogla podmiriti plaćanje poreza Mletačkoj Republici i osigurati popravak crkava i gradskih zidina (Buttazzoni, 1869–1870, XIII).
10. Venecija neće nametati nove poreze osim postojećih, a komuna će morati isplaćivati podestatu polovinu spomenutoga iznosa od 70 maraka, kao i polovinu podavanja u žitu, vinu i zobi (Buttazzoni, 1869–1870, XIII).

Naposlijetku je dodano kako Labinjani, kao što je već rečeno, mogu birati vlastitoga podestata, kojemu moraju davati sve ono što je bilo predviđeno odredbama u aktu, a Veneciji moraju isplaćivati iznos koji je ranije bio namijenjen markgrofu, dok gradu ostaje polovina ukupnoga iznosa za dvogodišnje razdoblje. Pritom je u spomenutom dodatku određeno i da se na uobičajenom mjestu mora podignuti zastava sv. Marka (Buttazzoni, 1869–1870, XIII).

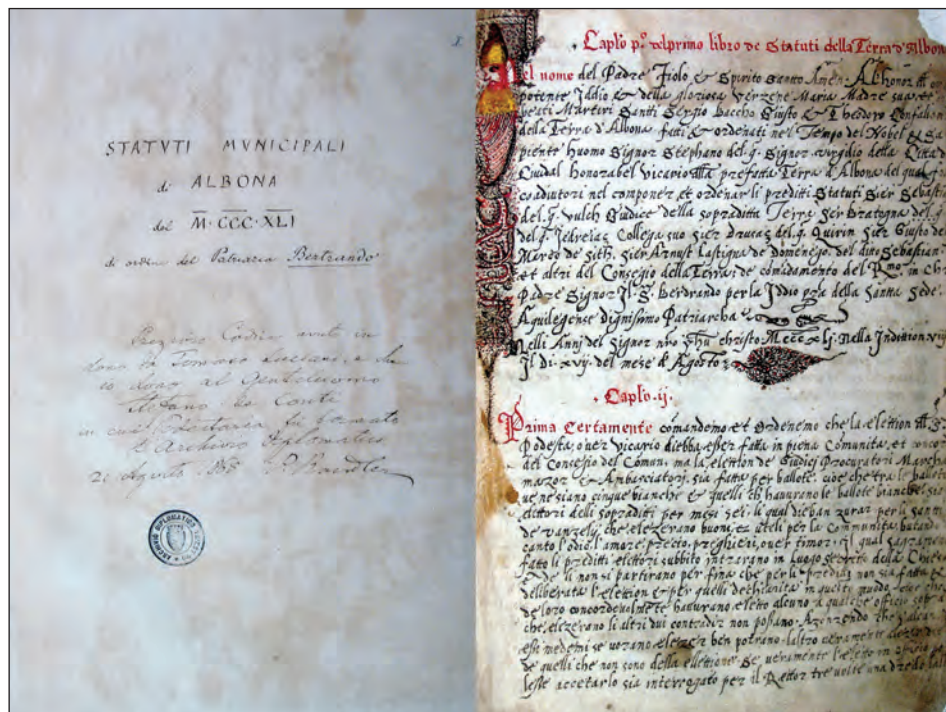
Mletačka je Republika formalno stupila u posjed Labina 15. srpnja 1420., poslavši svojega poslanika, rašporskoga kapetana Giovannija Cornara, kojemu je zakletvu vjernosti položio Caterino Barbo, prvi labinski podestat (Buttazzoni, 1869–1870, XIII–XIV). Pravo izbora podestata imalo je Vijeće labinske komune sve do 7. veljače 1464., kada se ono odreklo toga privilegija kako bi se izbjegnuli troškovi slanja poslanika u Veneciju radi potvrđivanja podestata, stoga je otada potonjega birala *Serenissima*, odnosno njezino Veliko vijeće (Giorgini, 2010, 61).

Godine 1420., osim Labina, mletačku je vlast priznao i susjedni Plomin, s kojim su se Labinjani 1435. sporili oko zajedničke granice. Otada je Plomin u administrativnome smislu povezan s Labinom; njima je upravljao zajednički podestat, koji je imao obvezu dolaženja iz Labina u Plomin svakih petnaest dana (Radeticchio, 1990–1991, 48), dok su, s druge strane, postojale zasebne isprave o podređenosti Mletačkoj Republici, zasebni statuti i odvojena komunalna vijeća (Milevoj, 1999, 10), a u podestatovoj kancelariji u iste se knjige uvezivalo gradivo koje je nastalo na temelju njegova djelovanja na području labinske i plominske komune (Ujčić, 2007, 181). U tim se dvjema komunama vijorila zastava sv. Marka sve do sredine lipnja 1797., kada su austrijske postrojbe ušle na labinski teritorij. Nakon sklapanja Mira u Campoformiju (IE, 2005, 127) 17. listopada iste godine Labin je postao sastavnim dijelom austrijskoga područja.

„PER QUESTA FIATA TANTUM“ – OBVEZA OPREMANJA MLETAČKIH GALIJA

Za labinsku je povijest vrlo značajna 1341., kada je patrijarh Bertrand de Saint-Geniès potvrdio Statut¹, koji su donijeli sami građani 17. kolovoza (Giorgini, 2010, 53) iste godine.

1 Danas postoje dvije verzije labinskoga Statuta: na latinskome jeziku i na mletačko-labinskome dijalektu,

Sl. 1: Statut iz 1341. (Narodni muzej Labin)

Statut je predstavljao pravni temelj života na labinskome području, kao i simbol određene samostalnosti spomenute komune, koja se najbolje odrazila u radu njezina Vijeća, čije je odluke morao poštivati podestat.² Mletačke su vlasti izricale kazne koje su bile predviđene labinskim Statutom; ako su okrivljenici počinili manja kaznena djela, njihova se kazna sastojala u plaćanju novčanoga iznosa, dok su za teže prekršaje bili osuđeni na progonstvo uz prisilni rad, odnosno na dugogodišnje veslanje na mletačkim galijama, pri čemu se kažnjениke odvodilo u Prtllog, gdje su se ukrcavali na galije, najčešće krećući na put bez povratka. Kažnjenicima koji su pribjegavali bijegu izricala se kazna u njihovoj odsutnosti, koja se sastojala od protjerivanja s područja labinske komune na određen broj godina, a ako bi se u međuvremenu netko od njih potajno vratio, mletačke su vlasti naredile njegovo uhićenje te

na koji je preveden u prvoj polovini XV. stoljeća. Mletačku je verziju objavio Carlo Buttazzoni (Statuta municipale della città di Albona dell'a. 1341, *Archeografo Triestino*, vol. 1, nuova serie, Trieste 1869. –1870.), a latinsku Camillo De Franceschi (Statuta Communis Albonae, *Archeografo Triestino*, ser. 3, vol. 4, Trieste 1908.).

2 Iako je Labin prema ugovoru o predaji od 3. srpnja 1420. uživao pravo da lokalna zajednica bira podestata uz potvrdu Mlečana, od 1464. podestatima su postali mletački plemići, koje je potvrđivalo mletačko Veliko vijeće.

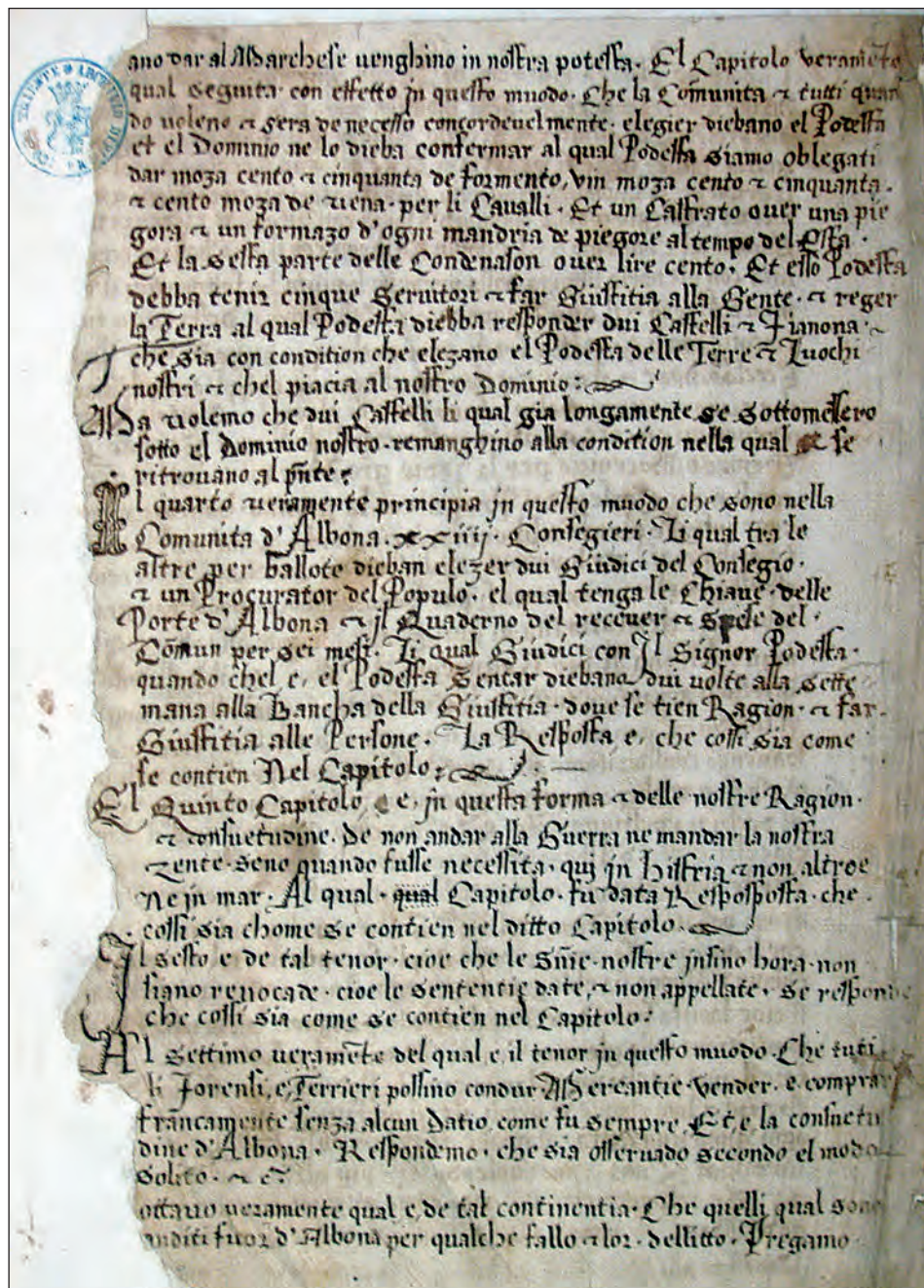
mu najprije namijenile kaznu veslanja na galiji, a nakon njezina izdržavanja bio bi podvrgnut smrtnoj kazni vješanja (Stemberger, 1983, 29–31; Marić, 1953 [?], 32).

Neiscrpno vrelo za proučavanje povijesti Labina tijekom mletačke uprave predstavlja *Knjiga privilegija labinske komune*,³ koja je pisana na talijanskome i latinskome jeziku, a njezin je prijepis 1722. dovršio labinski bilježnik *Vicenzo Dragogna, q[uonda]m Signor Lodouico. Nobile di detta Terra* (DAPA 1420/1719, fol. 1r). U knjizi se donose prijepisi raznih dukala, terminacija i odluka u vezi s privilegijima u korist labinske komune, koji mogu uvelike pridonijeti rasvjetljavanju njezine prošlosti u novome vijeku. Saznajemo da je s prepisivanjem isprava u zasebnu knjigu započelo 20. prosinca 1517., kada je labinski podestat Urbano Bollano primijetio da mnogi, koji su u ulozi predstavljača komune odlazili u Veneciju k duždu ili u druge urede, ni na jednome mjestu nisu evidentirali dobivene isprave. Iz toga je razloga donio odluku, prema kojoj se sve isprave, koje se dotiču labinske komune, u roku od osam dana, pod prijetnjom kazne, moraju dostaviti podestatu (DAPA 1420/1719, fol. 1a r–1a v, 20. XII. 1517.).

Osim isprave o već spomenutim privilegijima, koji su labinskoj komuni potvrđeni 1420., od iznimne su važnosti i isprave koje se dotiču obveze komune o opskrbljivanju mletačkih galija, kao i isprave u vezi s opskrbom Venecije gorivim drvom i čišćenjem rijeke Raše. Mletačkoj je Republici za poduzimanje osvajačkih pothvata i vođenje ratova bila potrebna jaka mornarica, stoga je galije trebala popunjavati radno sposobnim ljudima, a upravo je opremanje mletačkih galija predstavljalo jednu od najtežih obveza istarskih komuna. No, iako je za određivanje opsega obveze svakako bila važna i veličina galije, u ispravama se to uopće ne spominje. Broj radno sposobnih ljudi koji su služili na mletačkim galijama ovisio je o veličini ratne mornarice, koja je bila uvjetovana raznim čimbenicima: međunarodnim položajem Venecije, razvojem pomorske strategije, gospodarskom snagom, kao i stupnjem razvijenosti trgovine (Klen, 1986, 64; Klen, 1962, 124–125).

Iako nije uspjela proširiti svoju vlast nad čitavim Jadranom, Venecija je u XV. stoljeću predstavljala svjetsku trgovačku silu na vrhuncu moći, a postupno osmansko širenje istočnim Sredozemljem i Balkanom nije prekinulo njezinu ulogu trgovačkoga posrednika između Zapada i Istoka. U prvoj polovini XV. stoljeća Carigrad je i dalje bio središtem mletačke trgovine na istočnome Sredozemlju, no osmansko osvajanje grada 1453. označilo je prijelomnicu u gospodarskome razvoju Venecije i početak opadanja njezine moći, iako će se sa dugoročnim posljedicama tih turbulentnih događanja suočiti tek u XVII. stoljeću. Dakle, osmanska osvajanja i promjena ravnoteže pomorsko-trgovačkih sila na Sredozemlju prouzročili su povremene gospodarske krize, što je izravno utjecalo na potrebu Venecije za jačanjem ratne mornarice (Luzzatto, 1961, 176–179, 190). Tijekom XV. stoljeća, pa sve do 1545., mletačka mornarica sastojala se od pedeset laganih galija (*galee sottili*) i šest većih galija (*galee grosse*), ali budući da je Osmansko Carstvo krenulo u osvajanje njezinih pomorskih posjeda, Mletačka Republika odlučila je povećati snagu ratne mornarice (Klen, 1986, 65; Klen, 1962, 125).

3 Regeste svih isprava iz *Knjige privilegija labinske komune*, kao i iz knjige zapisnikâ sjednica Vijeća komune kronološkim je redom objavio Jakov Jelinčić, stoga je folijacija dokumenata u radu navedena prema: Jelinčić, 1986, 149–204; Jelinčić, 1987, 75–159.

Sl. 2: Dio isprave o privilegijima labinske komune (Narodni muzej Labin)

Labin se u više navrata dopisivao s Venecijom glede popunjavanja posade mletačkih galija, pozivajući se na privilegij iz 1420., kojim je bio oslobođen te obveze (DAPA 1420/1719, fol. 2r–4v, 3. VII. 1420.). Međutim, Venecija se nije pridržavala poštivanja toga privilegija te je 1520. labinski podestat Giacomo Loredan izdao odredbu, prema kojoj su svećenici, poput ostalih, dužni odlaziti na galije i izdvajati novčana sredstva za uzdržavanje galijota. Takva je odluka rezultirala nezadovoljstvom labinskih svećenika, čiji se predstavnik Antonio Urbasio požalio mletačkomu duždu Leonardu Loredanu (Jelinčić, 1985, 141–142). Potonji je podržao svećenike te je 1. lipnja 1520. uputio pismo podestatu Loredanu, ističući kako prema terminaciji iz 1488. svećenici nisu dužni veslati na galijama, niti uplaćivati iznose za uzdržavanje veslača, stoga im se novac, koji su izdvojili u tu svrhu, obvezatno mora vratiti (DAPA 1420/1719, fol. 25v i 26r, 1. VI. 1520.).

Poznat je podatak da je iste godine Venecija od Labina, Plomina i Barbana zahtijevala 25 radno sposobnih ljudi za veslanje na galijama, no providuri za naoružanje Vittor Michiele i Bortolomeo Contarini uspjeli su se uz pomoć labinskoga, plominskoga i barbanskoga predstavnika izboriti za smanjenje broja veslača sa 25 na 15, o čemu su obavijestili podestata Giacoma Loredana (DAPA 1420/1719, fol. 26r, 4. VI. 1520.).

Stanovnici labinske komune bili su nezadovoljni duždevom odredbom, prema kojoj su svećenici bili izuzeti od obveze opremanja galija i novčanoga potpomaganja veslača, stoga su duždu Loredanu uputili žalbu, koji je potom 8. kolovoza 1520. odredio da svećenici moraju plaćati doprinos za uzdržavanje galijota, ali ne od crkvene, već od osobne imovine, a ta se obveza, osim na labinske, odnosila i na barbanske i plominske svećenike (DAPA 1420/1719, fol. 30r, 8. VIII. 1520.).

Mletačka je Republika iskazivala sve veće zahtjeve za jačanjem mornarice, stoga je 4. veljače 1537. mletački dužd Andrea Gritti dojavio podestatu Alviseu Contariniju kako je Senat potvrdio odluku, prema kojoj se ona mjesta koja nisu obvezna sama popunjivati galiju, među kojima se nalazio i sam Labin, moraju pokoriti zahtjevu providurâ za naoružanje (*Provveditori sopra l'armar*) i poslati traženi broj sposobnih ljudi za veslanje na galiji (DAPA 1420/1719, fol. 33r, 4. II. 1537.). Već su četiri dana kasnije providuri za naoružanje Antonio Cappello i Vittor Grimani zatražili od podestata Alvisea Contarinija da labinska i plominska komuna hitno pošalju 40 veslača za galiju Bartolomea Zorzija (DAPA 1420/1719, fol. 33v, 8. II. 1537.), a u ožujku iste godine providur Ureda za naoružanje (*Offitio dell'Armamento*) uputio je zahtjev komuni da Labin, Plomin i Barban pošalju 60 ljudi za galije (DAPA 1420/1719, fol. 32v i 33r, 25. III. 1537.).

Dana 30. ožujka 1537. već spomenuti zapovjednik galije (*sopracomito*) Zorzi zatražio je od vodnjanskoga podestata Leonarda Maripietra da labinskoj komuni podmiri novčanu naknadu za 10 galijota jer je Zorzi od Mletačke Republike prethodno primio naredbu o uzimanju 10 vodnjanskih veslača, no budući da mu je pismo stiglo prekasno, u međuvremenu je morao uzeti 40 labinskih veslača. Iz toga je razloga izričito napomenuo vodnjanskomu podestatu da će u slučaju oglašivanja o njegovu naredbu s galije iskrcati labinske i ukrcati vodnjanske veslače (DAPA 1420/1719, fol. 34r i v, 30. III. 1537.). Slično je pismo odaslao i barbanskomu kapetanu (*Capitano di Barbana*) Agostinu Lanzu, zahtijevajući da labinskoj komuni isplati naknadu za osmoricu veslača jer će u protivnome iskrcati Labinjane i zamijeniti ih s osmoricom Barbanaca (DAPA 1420/1719, fol. 34v, 30. III.

1537.). U pismu datiranom 4. travnja 1537. spomenuti kapetan Barbana i Raklja ističe kako će odgovor o slanju galijota prenijeti po svojemu glasniku (DAPA 1420/1719, fol. 34v i 35r, 4. IV. 1537.), dok je vodnjanski podestat istoga dana obavijestio providura za naoružanje Vittorija Grimanija kako će komuna, uz iznimna odricanja, umjesto veslača poslati novčanu naknadu (DAPA 1420/1719, fol. 35r i v, 4. IV. 1537.).

Mletačka je Republika neprestano povećavala zahtjeve za snažnim galijotima te je tako u ožujku 1538.⁴ dužd Andrea Gritti od labinskoga podestata Lorenza Minija zahtijevao da pošalje 30 sposobnih veslača, koje će dočekati galija, a svatko će od njih primiti i novčanu naknadu u iznosu od četiriju plaća (DAPA 1420/1719, fol. 37r, 12. II. 1538.). U travnju iste godine providuri za naoružanje Carlo Morosini i Vincenzo Grimani obavijestili su podestata Minija da će rapski zapovjednik galije Christofor de Dominis po njihovu nalogu u labinskoj luci primiti 24 veslača, koje će potom odvesti na Krk. Pritom su od podestata zahtijevali da svakomu veslaču isplati naknadu u visini od četiriju plaća (DAPA 1420/1719, fol. 37v, 11. IV. 1538.), a cjelokupan popis galijota donosi Jakov Jelinčić u svojemu članku iz 1985. (144–145). Pored imena i prezimena svakoga galijota navodi se njegova približna dob (*de prima barba, di mezza età, più di mezza vita*), skupina odakle dolazi te ime i prezime njegova jamca. Osim toga, naznačen je i podatak o iznosu primljenoga novca (svatko je primio 32:19 lira), a ističu se i posebni znakovi kojima su galijoti bili obilježeni, a koji su mogli poslužiti za njihovo raspoznavanje (npr. *la man destra brusada, un segno sopra la ciglia destra, un segno a mezzo el fronte*) (DAPA 1420/1719, fol. 112r–113r, 5. III. 1538.).

Privilegij iz 1420., po kojemu labinska komuna nije bila obvezna slati svoje podanike ako se rat nije vodio na istarskome području, dugo je bio zaboravljen, ali je ponovno istaknut 8. srpnja 1551., kada su ga predstavnici labinske komune u pisanome obliku pokazali providurima Arsenalu Alessandru Contariniju i Battisti Naniju, koji su o tome događaju izvijestili podestata Nicolò Grittija. Providuri su, naime, uzeli u obzir navedeni privilegij, no istodobno su zahtijevali da labinska komuna „samo ovaj put“ hitno pošalje šestoricu veslača za galije *Sibenzana* (DAPA 1420/1719, fol. 49v i 50r, 8. VII. 1551.).

Budući da, uz plemiće, niti svećenici nisu bili obvezni odlaziti na galije i plaćati doprinos u tu svrhu, pučani su se pobunili jer je čitav teret plaćanja troškova pao isključivo na njihova leđa. Mletačkoj Republici hitno su bili potrebni galijoti, stoga je labinski podestat Baldissera Trivisan, uzevši u obzir žalbu pučana, 14. travnja 1570. donio odluku, prema kojoj „samo ovaj put“ troškove za uzdržavanje galijota u iznosu od 2 lire po ognjištu moraju snositi svi, uključujući i plemiće i svećenike (DAPA 1420/1719, fol. 65r–66r, 14. IV. 1570.).

Temelj za uzimanje galijota predstavljao je popis (*ruodolo*) svih obveznika; oni koji su morali služiti na galijama bili su podijeljeni na manje skupine, koje su se nazivale „police ili skvadre“, a na čelu svake nalazio se tzv. glavar police (*capo d’ogni polizza*), kojega su izabrali obveznici, odnosno galijoti. Glavari polica imali su dužnost pronaći

4 U originalu se navodi 1537., ali Jakov Jelinčić upozorava na činjenicu da je tada labinskim podestatom bio Alvise Contarini, a ne Lorenzo Minio, stoga je ispravna godina 1538 (Usp. Jelinčić, 1986, 162; Kandler, 1846, 234).

potrebnoga galijota unutar svoje skupine, a ako u tome ne bi uspjeli, primjenjivalo bi se odlučivanje ždrijebom na temelju popisa obveznika i iz određene posude izvlačilo ime „odabranoga“ galijota (Klen, 1986, 116).⁵

Labinski pučani nisu bili zadovoljni privremenom Trivisanovom odlukom te su zahtijevali pravo sazivanja vlastite skupštine, što je izazvalo negodovanje plemića, koji su na sjednici, održanoj 5. lipnja 1570., odlučili da će dvojicu poslanika poslati u Veneciju radi zaštite vlastitih prava, a izabrani su Baldo Scampicchio i njegov sin Anteo (DAPA 1566–1578, fol. 43r i v, 5. VI. 1570.).

Među pučanima su novac za uzdržavanje veslača prikupljali glavari polica, a među plemićima i svećenicima opunomoćenici labinske komune. Ako prikupljen iznos nije bio dovoljan za pokrivanje troškova od 12 dukata po veslaču, podestat bi odredio da se ostatak nadomjesti nametanjem daće pod nazivom *marka*, koja se spominje i u labinskome Statutu. Riječ je o općemu podavanju svih stanovnika, koje se ravnomjerno naplaćivalo u skladu s ukupnom imovinom, a ubirale su ga osobe koje su bile zadužene za prikupljanje novčanoga iznosa namijenjenoga uzdržavanju galijota (Klen, 1986, 98–99).

Nerijetko se događalo da je obveznik određen ždrijebom, koji je posjedovao određenu imovinu, mogao potražiti sposobnoga zamjenika, a zauzvrat mu je trebao isplatiti naknadu u novčanome ili materijalnome obliku. No, prethodno su morali sklopiti sporazum; ugovor o tome sastavljao se kod bilježnika, a takvi su se ugovori sačuvali i u labinskoj bilježničkoj knjizi iz 1570. (Klen, 1986, 142–146). Osim obveznika i njegova zamjenika, koji su sklopili ugovor, u njemu nalazimo i imena dvojice svjedoka. U labinskim ugovorima nije zabilježena oznaka trajanja obveze unajmljenoga galijota, već se navode samo općeniti izričaji: *per galioto* ili *per homo da remo*. Pri sklapanju ugovora isplaćivao se samo dio najamnine (obično polovina), a ostatak se trebao isplatiti nakon obavljene službe. Pritom se unajmljeni veslač morao obvezati vlastitim imetkom da će pravilno izvršiti obvezu, pridržavajući se sklopljenoga sporazuma, a sastavnim dijelom ugovora bila je i posebna odredba, u kojoj se trebalo naznačiti komu će se namijeniti neisplaćeni dio najamnine ako galijot smrtno strada tijekom vršenja službe (Klen, 1986, 146–147).

Visina najamnine za zamjenskoga galijota razlikovala se ovisno o tome je li se potreba za njime iskazivala u vrijeme ratnoga stanja ili za vršenje službe na galiji samo u svrhu obalne zaštite, a još je važnija bila činjenica je li se potražnja odvijala u bogatijim ili u siromašnijim krajevima, u kojima je ponuda radne snage bila veća, stoga je ondje bilo mnogo lakše pronaći zamjenu uz isplaćivanje nižega iznosa. U Labinu se, primjerice, 1570. visina najamnine za galijota kretala između 8 i 20 dukata (Klen, 1986, 148).

Imena unajmljenih veslača, koji se u mletačkim spisima označavaju izrazom *venali*, ukazuju na činjenicu da se radilo o pretežno domaćemu stanovništvu. Međutim, služba na galijama pretpostavljala je vrlo naporene i teške radne uvjete, različite opasnosti od nesigurne plovidbe morem, nepredvidljivoga trajanja službe i neizvjesnoga ishoda pomorskih bitaka, koje su mogle rezultirati smrtnim slučajevima, što nikako nije djelovalo privlačno obveznicima koji su namjeravali potražiti zamjenu, ali ni zamjenskim galijotima, koji su prihvatili snošenje takvoga tereta. No, uglavnom je bila riječ o siromašnim seljacima,

5 O postupku određivanja galijota više usp. Klen, 1962, 132–134.

koji su, služeći na galijama i izlažući se povećanom riziku stradavanja, nastojali pronaći način kojim bi se domogli novčanih sredstava neophodnih za vlastito uzdržavanje. Pritom je njihov položaj bio mnogo gori u odnosu na ostale obveznike, koji su za vršenje službe bili određeni na temelju provedenoga ždrijeba, jer se nakon završetka službe oni nisu otpuštali s galija, već su obično „[...] morali služiti još jedanput, ali ovaj put za sebe.“ (Klen, 1986, 149).

Obveznici koji su raspolagali pokretnom ili nepokretnom imovinom prije samoga odlaska na galiju odlazili su k bilježniku radi sastavljanja oporuke jer se zbog nesigurne službe velik broj galijota nikada nije vratio. Međutim, nisu svi obveznici sastavljali oporuke, već su neki od njih svoje imanje ostavljali na obrađivanje poznaniku kako se ono ne bi pretvorilo u pustopoljinu tijekom izbivanja galijota. Primjer takvoga ugovora, koji su 24. svibnja 1575. sklopili labinski obveznik Zvane Butorić i Antun Kerpac, donosi Danilo Klen. Saznajemo kako se Kerpac obvezao da će obrađivati Butorićev vinograd, a zauzvrat je trebao dobivati polovinu uroda. Neki su obveznici pronašli drugi način upravljanja vlastitom imovinom, stoga su pred bilježnikom imenovali svoje opunomoćenike. U okviru labinske komune kao opunomoćenik spominje se August Višković, koji je punomoć za zastupanje u svim sporovima, kao i za branje uroda u vinogradu i na zemlji dao bratu Ivanu i Franji Josipiću, a ugovor o tome sastavio je bilježnik Matija Lucijanić 24. travnja 1570. (Klen, 1986, 151).

Prema naredbama vrhovnih mletačkih ustanova, s vremenom je nastala razlika između redovitih i izvanrednih oblika naoružavanja galija. O redovitome naoružavanju bila je riječ tijekom ratnoga stanja, kada se sudjelovanje u ratu podrazumijevalo pod obvezom komunâ, koje su bile pod mletačkom vlašću, a one koje su trebale davati utvrđen broj veslača za galije snosile su naknadu troškova za galijote, kojima se ostatak plaće isplaćivao iz mletačke ratne blagajne. Važno je napomenuti da se takav postupak primjenjivao i na području Labina u XVI. stoljeću (Klen, 1986, 153).

O izvanrednome naoružavanju govori se onda kada Mletačka Republika nije bila zahvaćena ratnim vrtlogom. Ako nije uspjela prikupiti dovoljan broj galijota unajmljivanjem raznih pomoćnika, galije se popunjavalo obveznicima prema postojećemu popisu, a cjelokupne troškove njihova uzdržavanja snosila je sama država. Postojale su razlike u plaćanju galijota između istarskih komuna i same Venecije. U Veneciji je tijekom prvoga tromjesečja komuna izdvajala samo manji dio novčanoga iznosa za veslače, dok su veći dio tereta za njihovo uzdržavanje morali snositi pripadnici dvanaesteročlane skupine (*duodena*), iz koje su se na temelju ždrijeba određivali galijoti, ali nakon isteka tromjesečja cjelokupna naknada namijenjena veslačima isplaćivala se iz mletačke blagajne. Za razliku od toga, u istarskim komunama vladalo je prilično siromašno stanje, stoga je uobičajen način uzdržavanja galijota predstavljalo prikupljanje sredstava među pučanima. Prije odlaska na galije obveznik je od pučana dobivao prikupljenu novčanu pomoć, koja se u izvorima naziva *coltom* ili *collectom*, a kasnije dobiva naziv „dar“ (*donativo*), pretvorivši se u opće podavanje pučana (Klen, 1986, 154; Klen, 1962, 134).

Jedan od najtežih elemenata pri služenju na galijama predstavljala je sama neizvjesnost trajanja službe, pa su obveznici s nestrpljenjem iščekivali razoružanje galije (*desarmar*), do kojega je zbog vremenskih neprilika na otvorenome moru uglavnom dolazilo

uoči zime, kada su se posade na galijama brojčano smanjivale ili u potpunosti otpuštale, iako je i tada postojala mogućnost prebacivanja obveznika na druge galijske. Budući da je služenje na galijama istarskim pučanima predstavljalo iznimno težak teret, mnogi su od njih pribjegavali i protuzakonitomu obliku okončavanja galijske službe, odnosno bježanju s galijske na austrijsko ili dubrovačko područje, gdje su uvjeti bili povoljniji (Klen, 1986, 158–160).

Budući da je Venecija isticala potrebu za jačom ratnom mornaricom, povećavali su se troškovi gradnje ratnih brodova, a zbog iznimno teških uvjeta na galijama bilo je sve teže naći potreban broj galijskih. Do priličnoga olakšanja u opskrbljivanju galijskih došlo je sredinom XVI. stoljeća, kada je uvedena mogućnost zamjene kazne za počinjeni zločin kaznom veslanja na galijski. Taj je oblik kazne prvi uveo Karlo V. u Nizozemskoj kako se zločinci, koji su počinili teška kaznena djela, nakon pretrpljenoga tjelesnoga kažnjavanja ne bi puštali na slobodu. Od prve polovine XVI. stoljeća ta se praksa počela primjenjivati na talijanskome području, a 1555. propisano je da kazna veslanja ne smije trajati manje od triju godina. U Mletačkoj je Republici na temelju odluke Vijeća umoljenih (*Consiglio dei Pregadi*) od 25. ožujka 1545., koja je upućena svim mletačkim rektorima na kopnu i na moru, određeno da potonji mogu kaznu odsijecanja udova, izгона ili zatvorsku kaznu zločincima zamijeniti kaznom veslanja na galijama u trajanju od najmanje osamnaest mjeseci (Pertile, 1892, 306; Klen, 1962, 136).

Međutim, saznajemo kako je Mletačka Republika već 1542. odlučila dvije galijske naoružati kažnjenicima te su otada rektori u Istri bili ovlašteni jednu vrstu kazne zamijeniti drugom (već spomenutom), ali izriječno se ističe da kažnjenim galijskima nisu smjeli isplaćivati naknadu u većemu iznosu od onoga koji su odredili providuri za naoružanje (CPU, 1893, 50). Prema odluci Vijeća desetorice od 15. siječnja 1558., vrijeme izdržavanja kazne nije smjelo biti duže od dvanaest godina jer je sasvim razumljivo kako galijski kažnjениci zbog starosti i vrlo teških uvjeta više nisu mogli služiti na galijama, pa su pribjegavali bježanju: „[...] rispetto all'età, all'esercitio et altri accidenti, si fanno del tutto inhabili a poter più lungamente servir: oltre che stanno in continuo come disperati – e cercano ogni via e mezzo di fuggire [...]“. Kažnjenicima se pritom nikada nije otkrivao podatak o dužini trajanja njihove kazne (Pertile, 1892, 306).

Zahvaljujući nastojanjima mletačkih rektora, ubrzo se povećao broj galijskih kojima su službu obavljali galijski kažnjениci, zbog čega je Mletačka Republika morala uvesti nove dužnosti u ratnoj mornarici. Nailazimo na podatak da je 1. prosinca 1548. postojala funkcija zapovjednika kažnjениčkih galijskih (*governatore delle galee forzate* ili *Governatore dei condannati*) (Da Mosto, 1940, 5), za kojega se ističe kako je tada bio na službi već tri godine (SM, 1893, 149). Godine 1545. Senat je odobrio rad nove magistrature – providurâ za kažnjениčke galijske (*Provveditori sopra le Galee dei Condannati*) (Venezia Museo, 2015) – kao i privremenoga tijela sastavljenoga od trojice poslanika (*Tre deputati*), iz kojega se razvilo Vijeće za kažnjениčke galijske (*Collegio sulle galee dei condannati*), čijim su članovima, osim spomenute trojice, bili i providuri za naoružanje (ASV, 1994, 957).

Dana 9. travnja 1620. Vijeće umoljenih odlučilo je da se pri izricanju kazne veslanja na galijama istodobno može odrediti i umanjanje naknade, koja se isplaćivala galijskim kažnjenicima, jer je zbog njihova prevelikoga broja predstavljala prilično optereće-

nje za mletačku ratnu blagajnu. Svaki je kažnjenik morao podnositi troškove kaznenoga postupka, prehrane i čuvanja na galiji, a izračunavanjem troškova bavili su se razni kancelari, no prema odluci Vijeća umoljenih iz 1626. određeno je da se nikakav iznos ne može isplatiti kancelarima dok se ne utvrdi da je kažnjenik sposoban za obavljanje službe na galiji. Godine 1729. Vijeće deseterice utvrdilo je visinu dodatnih troškova, koje su galijoti kažnjenici trebali podmiriti uz obvezatno izdržavanje kazne na galiji, a 1744. providuri za naoružanje odredili su koliki je novčani iznos trebalo isplatiti za hranu i praćenje na galijama. Međutim, uslijed iznenadne smrti, bijega ili otpuštanja s galija zbog nesposobnosti kažnjenika dolazilo je do nepodmirivanja dugova Veneciji, stoga se morala voditi evidencija o iznosu troškova za svakoga kažnjenika (Klen, 1986, 167–168).

Ako je utvrđeno da je kažnjenik zbog neke fizičke mane bio nesposoban veslati na galiji, takva se vrsta kazne zamjenjivala onom zatvorskom, a u tome je slučaju za polovinu ili za dvije trećine bila veća od one koja je ranije bila propisana u okviru veslanja na galiji (Pertile, 1892, 306). Dukalom dužda Alvisea Moceniga od 7. veljače 1777. blagajnici su prilikom razoružavanja galije u posebne upisnike morali unositi osobne podatke o svakome kažnjeniku kojega se otpuštalo, uz navođenje oznake o trajanju njegove kazne te o ukupnome iznosu naknade, odnosno duga koji je trebao podmiriti. Nadležni organi u pojedinim komunama bilježili su izrečene kazne u posebne knjige, nazvane *libri di raspa* (Pertile, 1892, 306), a nakon što su galijoti kažnjenici izdržali svoju kaznu i podmirili troškove čitavoga procesa mogli su zatražiti poništenje kazne, koja je bila upisana u spomenutu knjigu (Klen, 1986, 169), što se u izvorima navodi pod izričajem *depenar*.⁶

Možemo vidjeti kako su galijoti stoljećima predstavljali osnovicu pomorske, trgovačke i ratne snage Mletačke Republike. S obzirom na porast ratne napetosti mijenjala se i veličina ratne mornarice, što je utjecalo na zahtjeve mletačkih vlasti, koje su pribjegavale nasilnim metodama u prikupljanju potrebnoga broja veslača. Zbog odlaska na galije broj radno sposobnih muškaraca u istarskim komunama razmjerno se smanjio, stoga je od XVI. stoljeća Venecija nastojala iskoristiti i snagu kažnjenika, pretvorivši ih u galijote, koji su bili osuđeni na dugogodišnje veslanje, a zbog brojnih opasnosti uslijed vremenskih nepogoda i ratnih sukoba njihova je služba nerijetko završavala smrtnim ishodom. Iz navedenih se razloga obavljanje galijotske dužnosti smatralo iznimno teškim teretom, koji je bila spremna prihvatiti samo nekolicina dobrovoljaca, dok su ostali morali prisilno postati galijotima i suočiti se s raznim nedaćama. Pritom su se mogli osloniti samo na nadu u spas, pokušavajući sačuvati goli život, a oni koji su uspjeli preživjeti vraćali su se na svoja ognjišta ostarjeli, onemoćali i bez novčanih sredstava, potpuno iskorišteni za potrebe vladajućih struktura.

Učestalo novačenje galijota u XVI. stoljeću, a posljedično tomu i povećanje troškova za njihovo uzdržavanje, izazvali su otpor u redovima labinskih pučana, stoga su oni zatražili priznavanje vlastitih prava, odnosno da i plemići snose dio tereta glede opremanja galija. Pogodnu priliku za postavljanje toga zahtjeva vidjeli su u zbivanjima uoči sukoba s Osmanlijama, koji je 1571. okončan glasovitom Lepantskom bitkom. Tada su istarske

6 Uz izraz *depenar* navodi se sljedeće objašnjenje: „*Cancellare o cassare colla penna*“ (Usp. Boerio, 1867, 224).

Sl. 3: Prva knjiga zapisnikâ sjednica Vijeća labinske komune (1566.–1578.) (DAPA 1566–1578, fol. 1r)

komune, po nalogu Venecije, morale poslati određen broj veslača za velike galije. Već je ranije spomenuto da su se radi obrane privilegija labinske komune poslanici slali u Veneciju ili Kopar, a takav je slučaj zabilježen i u travnju 1570. Nakon što je Venecija zatražila 60 veslača za opremanje 12 galija, na sjednici održanoj 9. travnja 1570. određeno je da će iz komune dvojica poslanika (*oratores*) otputovati u Veneciju kako bi zaštitila stečeni privilegij (DAPA 1566–1578, fol. 40v i 41r, 9. IV. 1570.).

Zbog sve većih potreba mletački je Senat odredio da istarske komune iste godine pošalju i veslače za papine galije, koje su također namjeravale ući u rat protiv Osmanlija. Tako je 2. srpnja u Vijeću komune izabran poslanik Simone Luciani, koji je u Veneciju trebao odvesti veslače za papine troveslarke⁷ (*triremibus Summi Pontificis*) (DAPA 1566–1578, fol. 43v, 2. VII. 1570.).

Od iznimne je važnosti spomenuti i borbu labinskih pučana za izjednačavanjem u pogledu plaćanja troškova za uzdržavanje galijota. Prilikom sazivanja skupa (*vicinije*⁸) u kolovozu 1577., koji je održan u župnoj crkvi u Labinu, pučani su donijeli odluku o prekidanju spora s plemićima u vezi sa spomenutim pitanjem. Zaključili su da galijote moraju davati samo pučani, dok su plemići Vijeća komune izuzeti od te obveze, no odlučeno je da će nakon dobivanja zahtjeva od Venecije za davanjem veslača popisivači imovine (*tansadori ordinarij delle facultà*) odrediti visinu poreza, ovisno o tome posjeduju li plemići ili pučani vlastitu imovinu ili uživaju onu komunalnu. Ako u tome slučaju prikupljen iznos ne bude dovoljan za podmirivanje troškova galijota, ostatak će se ravnomjerno raspodijeliti između plemića, pučana, svećenika i udovica prema njihovu imovinskomu stanju. Plemići su na sjednici Vijeća komune podržali tu odluku te su ujedno odredili dvojicu predstavnika, koje će uputiti u Veneciju radi potvrđivanja toga sporazuma, ali u labinskim izvorima nema podataka o tome jesu li dobili traženo odobrenje, kao ni o kasnijim sporovima između plemića i pučana (DAPA 1566–1578, fol. 128r–129v, 1. VIII. 1577.).

ZAKLJUČAK

Dolaskom pod mletačku vlast unutarnji život labinske komune umnogome se podudara sa životom ostalih komuna na istarskome prostoru u kasnome srednjem i novome vijeku. U osebujnoj prošlosti Labina značajno mjesto zauzima 1341., kada je donesen gradski Statut, kojim se regulirao način upravljanja unutar zajednice, predstavljajući pravnu osnovicu života na labinskome području, kao i svojevrsan simbol upravne samostalnosti komune, koja se najbolje odrazila u radu njezina Vijeća.

Priznavši vlast *Serenissime*, grad je uspio sačuvati Statut i njegove odredbe, kao i stečene povlastice, no razmjerno je često dolazilo do njihova nepoštivanja, stoga je od neprocjenjive vrijednosti *Knjiga privilegija labinske komune*, koja donosi važne isprave o borbi za zaštitu starih prava, ali i o obvezama labinskih podložnika prema Mletačkoj

7 Trirema ili troveslarica prvobitno je označavala rimski ratni brod s trima redovima vesala sa svake strane, koji je izgrađen po uzoru na grčku i kartažansku trijeru. Kasnije se razvila u poseban tip mletačke galije, koja se od ostalih razlikovala prema broju veslača. Usp. HE, 2009, 52.

8 Vicinija je označavala skupštinu svih glavara obitelji jednoga sela. Usp. Boerio, 1867, 792.

Republici te o raznim nesporazumima koji su izbijali između plemića i pučana, kao i knjige zapisnikâ sjednica Vijeća, na kojima se raspravljalo o svim važnim pitanjima u vezi s cjelokupnim djelovanjem komune, a ujedno su i vjernim pokazateljem političkih, društvenih i gospodarskih prilika na području Labinštine.

Osim dukala, terminacija i odluka glede spomenutih privilegija, od neosporne su važnosti i isprave koje se dotiču obveze komune o opskrbljivanju mletačkih galija. Budući da je Venecija neprestano isticala potrebu za jačanjem ratne mornarice, vlasti su se služile nasilnim metodama u prikupljanju potrebnoga broja veslača, ali zbog iznimno teških uvjeta i brojnih opasnosti uslijed službe, koja je u većini slučajeva završavala smrću, obavljanje galijotske dužnosti smatralo se jednim od najvećih tereta, koji je opterećivao siromašne seljačke slojeve, stoga je labinska komuna neprestano slala poslanike u Veneciju, pozivajući se na stečeni privilegij, kojim je lokalno stanovništvo bilo oslobođeno te obveze. Postojećim radnim dužnostima i brojnim nesporazumima koji su potresali ovu komunu svakako treba dodati i politička posezanja i neprestane napetosti u okviru burnih društvenih zbivanja, koja su odredila tijek razvoja istarske prošlosti, a time i same Labinštine.

Budući da je za produbljanje saznanja o značajnim ostacima dramatične, ali iznimno bogate labinske prošlosti nužno iskoračiti iz svijeta „velikih“ tema i političke događajnice, osnovni je cilj ovoga rada pružiti uvid u teške radne uvjete s kojima su se suočavali ugroženi slojevi labinske komune, ali i skroman poticaj za daljnja i dublja proučavanja dokumentirane građe kao nepresušne riznice povijesnih zanimljivosti o djelićima zavičajne povijesti.

GALIOTS OF LABIN IN THE WHIRLWIND OF PERSECUTION
UNDER THE AEGIS OF THE MOST *SERENE QUEEN OF THE SEA**Samanta PARONIĆ*

Prodol 37, 52208 Krnica, Croatia

e-mail: sparonic4@hotmail.com

SUMMARY

This article provides an overview of data that affect the obligations of the Labin commune of supplying Venetian galleys, which protrude from the existing literature and archives preserved in the State Archives in Pazin. According to these documents, we can gain insight into the troubled developments, in which maelstrom were found people of Labin as subordinates of the Most Serene Queen of the Sea. Distinctive past of Labin takes an important place in 1341, when city adopted the Statute, as a symbol of administrative autonomy of the commune. By acknowledging the power of the Venetian Republic, city has managed to preserve the Statute and its regulations, as well as acquired privileges, but relatively often featured to their contempt, therefore Book of Privileges of Labin commune (1325th to 1719th) is invaluable because it makes important documents about struggle for the protection of old rights, as well as books records of the Minutes of the Council (1566th to 1578th).

Considering Venice has continually emphasized the need to strengthen the Navy, the authorities have used violent methods to collect the required number of rowers, but due to extremely difficult conditions and numerous hazards caused by service, in most cases it ended with death. Performing duties on galleass was considered one of the biggest burden, therefore Labin commune constantly sent messengers to Venice, referring to the acquired privilege, which the local population was released from this obligation. The huge liabilities and many misfortunes caused plight of affected population of Labin and other Istrian communes under the aegis of the Serenissima.

Keywords: Labin, commune, Republic of Venice, Statute, galleys, New Age

IZVORI I LITERATURA

- Buttazoni, C. (1869–1870):** Statuto municipale della città di Albona dell'a. 1341. Archeografo Triestino, I (n. s.). Trieste, I–XVI, 1–61.
- CPU (1893):** Commissione al Podestà di Umago. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, IX. Parenzo, 1–63.
- DAPA 1420/1719:** Državni arhiv u Pazinu (DAPA), HR-DAPA-2, Općina Labin (*Communis Albonae, Comunità d'Albona*), 1420/1797, Dukali, terminacije i drugo u svezi s privilegijama u korist labinske općine (*Libro che contiene la raccolta di varie e molte parti, Ducali, Terminazioni et altro nel proposito delli particolari Privileggij concessi dalla Publica Regale munificenza a questa Fedelissima, e benemerita Comunità d'Albona*), 1420/1719, knjiga 2.
- DAPA 1566–1578:** DAPA, HR-DAPA-2, Općina Labin (*Communis Albonae, Comunità d'Albona*), 1420/1797, Zapisnici sjednica Općinskog vijeća (*Consigli*), 1566–1578, knjiga 4, kutija 2.
- De Franceschi, C. (1908):** Statuta Communis Albonae. Archeografo Triestino, III, IV. Trieste, 131–229.
- Kandler, P. (1846):** L'Istria, I, 57–58, 5. 9. 1846.
- SM (1893):** Senato Mare: cose dell'Istria, Registro 30 (1548–1549). Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, IX. Parenzo, 143–150.
- ASV (1994):** Archivio di Stato di Venezia: Guida generale degli Archivi di Stato italiani. Vol. 4. Roma, <http://www.maas.ccr.it/PDF/Venezia.pdf> (21. 12. 2015.)
- Boerio, G. (1867):** Dizionario del dialetto veneziano. Venezia, Reale tipografia di Giovanni Cecchini.
- Da Mosto, A. (1940):** L'Archivio di Stato di Venezia. Vol. 2. Roma, Biblioteca d'arte editrice.
- Giorgini, B. (2010):** Povijesni pregled Labina i okolice / Memorie storiche della terra e territorio d'Albona. Labin, Mathias Flacius.
- HE (2009):** Hrvatska enciklopedija. Sv. 11. Ur. Ravlić, S. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- IE (2005):** Istarska enciklopedija. Ur. Bertoša, M., Matijašić, R. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Jelinčić, J. (1985):** Neki podaci o obvezama labinske komune u opremanju mletačkih galija u XVI stoljeću. U: Zbornik radova trinaestog znanstvenog skupa „Susreti na dragom kamenu“ 1985.: Matija Vlačić Ilirik i njegovo doba, Labin i Istra danas. Pula, Sveučilišni centar za ekonomske i organizacijske znanosti, 141–147.
- Jelinčić, J. (1986):** Knjiga privilegija labinske komune (regesta svih dokumenata od 1325. do 1719.). Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 27, 149–204.
- Jelinčić, J. (1987):** Prva knjiga zapisnika sjednica Vijeća labinske komune / Libro consigli I (1566–1578). Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, 29, 75–159.
- Klen, D. (1962):** Galijoti i ratni brodovi na vesla u našoj prošlosti. Pomorski zbornik, 1, 115–141.

- Klen, D. (1986):** Šćavunska vesla: galiije i galijoti na istočnoj obali Jadrana. Pula–Rijeka, Čakavski sabor i dr.
- Luzzatto, G. (1961):** Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo. Venezia, Centro internazionale delle arti e del costume.
- Marić, M. (1953 [?]):** Labin kroz stoljeća. Pula, Tisak Gradske štamparije.
- Milevoj, M. (1999):** Labin tragom vjekova. Labin, Naklada Matthias.
- Pertile, A. (1892):** Storia del diritto italiano: dalla caduta dell'Impero romano alla codificazione. Vol. 5. Torino, Unione tipografico-editrice, <https://archive.org/details/storia-deldiritt00pertgoog> (1. 12. 2015).
- Radeticchio, E. (1990–1991):** Albona: il paesaggio culturale (tesi di laurea in geografia). Trieste, Università degli studi di Trieste, Facoltà di lettere e filosofia.
- Stemberger, H. (1983):** Labinska povijesna kronika: povijesne skice Kožljaka – Čepića – Kršana – Šumbera. Labin, Radničko sveučilište i dr.
- Ujčić, T. (2007):** Sumarni inventar fonda Općine Labin iz razdoblja mletačke uprave (1420–1797). Vjesnik istarskog arhiva, 8–10, 175–199.
- Venezia Museo (2015):** Repubblica Serenissima, http://www.veneziamuseo.it/RE-PUBBLICA/mar_sen_a_progalcon.htm (21. 11. 2015.).

NICOLAUS DE ARCHILUPPIS, KOTORSKI I BARSKI GRAĐANIN
GRČKOG PORIJEKLA, NOTAR I KANCELAR SRPSKIH DESPOTA,
IZASLANIK U VENECIJI; KODICIL, INVENTAR I IZVRŠENJE
NJEGOVE POSLJEDNJE VOLJE KAO POVEZNICE
MEDIEVALNIH SVJETOVA

Savo MARKOVIĆ

ME-85000 Bar, M. Boškovića H-12, Crna Gora

e-mail: markovics@t-com.me

SAŽETAK

Na osnovu dokumenata koji se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku, objavljenih u priložima, rasvjetljava se životopis Nikole de Archiluppisa, kotorskog i barskog građanina, sudije i notara, kancelara srpskih despota, diplomatskog izaslanika u Veneciji. Latinski humanistički intelektualac grčkog porijekla, ugledni javni bilježnik s carskim ovlaštenjem, istaknuti dvorski protagonist verbalne i skripturalne političke komunikacije, analiziranim ispravama potvrđuje složenost onovremene zbilje i strukturiranost društva. Pripadnošću obrazovanoj eliti, građanskom i porodičnom afilijacijom, kao i poslovnim poduhvatima, Archiluppis je bio poveznica kasnosrednjovjekovnih svjetova sredozemne Evrope.

Ključne riječi: Nicolaus de Archiluppis, notar, kancelar, Kotor, Bar, Dubrovnik, Mletačka Republika, despot, Srbija, XV vijek

NICOLAUS DE ARCHILUPPIS, CITTADINO DI CATTARO E DI ANTIVARI
DI ORIGINE GRECA, NOTAIO E CANCELLIERE DEI DESPOTI
SERBI, RAPPRESENTANTE DIPLOMATICO A VENEZIA; CODICILLO,
INVENTARIO E L'ESECUZIONE DELLA SUA ULTIMA VOLONTÀ COME
LEGAMI DEI MONDI MEDIEVALI

SINTESI

Sulla base dei documenti conservati presso l'Archivio di Stato di Ragusa, pubblicati negli allegati, viene presentata la biografia di Nicolaus de Archiluppis, cittadino di Cattaro e di Antivari, giudice e notaio, cancelliere dei despota serbi, rappresentante diplomatico a Venezia. L'intellettuale umanistico latino, di origine greca, notaio rispettato con l'autorizzazione imperiale, eminente protagonista aulico della comunicazione verbale e nella scrittura, nei documenti analizzati conferma la complessità del suo tempo e la strutturazione della società. Appartenente all'élite colta, con l'affiliazione civica e

familiare, come uomo d'affari, Archiluppis e stato il legame particolare dei mondi tardo-medievali dell'Europa mediterranea.

Parole chiave: Nicolaus de Archiluppis, notaio, cancelliere, Cattaro, Antivari, Ragusa, Repubblica di Venezia, Serbia, despota, Quattrocento

UVOD

Istoriografija se rano počela zanimati za Nicolausa de Archiluppisa. Na osnovu dokumenata koje je u *Listinama* 1886/90. objavio Šime Ljubić, on se pominje najprije kao *scriba* despota Stefana Lazarevića i „*del signor Zorzi*”, 1423. g. „*Sapiens vir Nicolaus de Cataro, cancellarius et orator illustris domini despota Rassie*”, bilježi se 1440. godine, kao diplomatski poslanik u Veneciji. Posebnu pažnju mu posvećuje Constantin Jireček, u „*Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*“ (1904a, 164–165), i: „*Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*“ (1904b, 77, 4). U domaćoj istoriografiji, na osnovu dokumenata Istorijaskog arhiva u Kotoru, njime se u više navrata detaljnije bavio Risto Kovijanić: „*Dva podatka o Nikoli Arhilupisu*“ (1955, 346–347), *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek)*, (1974b, 208–209), *Kotorski medaljoni* (1976/80, 131–132). Shodno navedenim objavljenim izvorima i istoriografskim prilozima, stvorena je slika o ovoj istaknutoj osobnosti kasnog srednjovjekovlja, koja je zatim postala nezaobilazna u sagledavanju geopolitičkih uzročnosti, međuljudskih povezanosti i civilizacijskih prepletenosti na prostoru više država. Biografski podaci vezani za Nikolu de Archiluppisa, tvoreći koherentni kulturni *facies*, interpretativno i literarno inspirativni, stoga su važni putokazi u poimanju društvene istorije.¹

Prema Ristu Kovijaniću, Nikola Archiluppis je svakako bio grčkog porijekla (Kovijanić, 2007, 129). Zavičajno je određivan kao Kotoranin (*de Cataro, de Catharo*), gdje je možda bio rođen. Navedena pretpostavka o porijeklu bi ga mogla dovoditi u vezu s tamnošnjim boravkom grčkih slikara, odnosno onih koji su slikali *modo greco*, po pravilima grčke erminije (Mijović, 1970, 281). *Pictores Graeci*;² *Nycola pictor Grecus*,³ Manojlo

1 Nikola-Nikša Rajpetković Archiluppis (Arhilupis) se u dalje razmatranim izvorima i literaturi bilježi na više načina: *Nicolaus de Arcilupis de Kataro* (1423.); *ser Nicolaus de Arcilupis de Cataro* (1426.); *Nixa cancellarius, Nicolaus de Catharo imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius*, „*egregio viro domino Nicolao cancellario*“ (1435.); *dominus Nicolaus Archiluppis de Cataro, canzelarius* (1439.); *miser Nicolo cancelliere*, „*sapientis viro Nicolao de Cataro, cancellario et oratori*“ (1440.), *Nicolo de Catharo*, „*summo cancelier*“ (1444.), „*Ser Nicole olim cancellarii*“ (1445.); „*ser Nixam de Archilupis, olim canzellarium*“ (1446.).

2 Od kraja XIII v. u istočnojadranskim gradovima djeluju brojni grčki slikari. Školovani u duhu vizantijske tradicije, prihvatajući gotičke estetske refleksije možda i u Veneciji, prilagođavali su se zahtjevima katoličkih naručilaca, utičući na simbiozu istočnopravoslavnog i zapadnog ikonografskog izraza. Unutrašnjost katedrale sv. Tripuna je 1331. g. freskama slikala grupa grčkih slikara; njihova djela bilo je – navodi u XVI v. kotorski humanista *Joannes Bona de Boliris* – teško izbrogiti: „*labor est pictas memorare figuras*“ (Vujičić, 2007, 224–226; Mijović, 1970, 289).

3 Nikola Grk je u kotorskim dokumentima određivan po zanimanju slikara, ali i po etničkoj pripadnosti. Umro

(*Hemanuel Grecus pictor*),⁴ Srđ⁵ i *Georgius pictor de Catharo* („magistro Georgio Greco pictore“),⁶ živjeli su i radili u Kotoru u XIV vijeku (Kovijanić, 1974b, 207; Kovijanić, 2007, 129). Neki od njih su sticali nepokretna dobra baveći se i drugim aktivnostima, naturalizovali se prelazeći u katoličku vjeru, utapajući se ženidbenim vezama u lokalno stanovništvo. Patronimična odrednica Rajpetković, s kojom se Archiluppis takođe pominje (Blehova Čelebić, 2006, 187), ukazuje na proces slovenizacije i u njegovoj porodici. C. Jireček u odnosu na Archiluppisa upućuje na upoređenje s imenom *Johannes Petrilupi*, koji se 1264. g. bilježi u Traniju (Jireček, 1904b, 4).

U ZETI, NA DUNAVU I U VENECIJI; IZMEĐU DESPOTOVINE SRBIJE I MLETAČKE REPUBLIKE

U taboru kod Sv. Srđa, pod palisadnim utvrđenjem koje je pasalo staru opatiju⁷ („*in castris magnifici domini Georgii quondam Vulchi... contra Bastiani sancti Sergii...*“), sklopljena je 12. avgusta 1423. pogodba mira između predstavnika Mletačke Republike i srpskog despota („*despotum Stephanum eadem gratia duces Rassie*“); uz Đurđa je bilo pet vojvoda, a uz generalnog kapetana Jadrana Francesca Bemba šestorica mletačkih trgovaca (Listine, 1886, 248; Božić, 1970, 145). Oslikavajući političku situaciju u kojoj se našao vršilac bilježničke službe, *instrumentum pacis* završava odredbom koje se odnosi na kompetenciju⁸ sudije, notara, odnosno dvorskog pisara najviših srpskih dostojanstve-

---

je prije 1327.; Domanja Kotoranin je navedene godine sklopio brak „*cum Gilenna, filia quondam Nycole pictoris Greci*“. Svjedok ispravama u kojima se ona pominje bio je Obrad Desislavin Gambe, kotorski preduzimač i nadzornik radova prilikom izgradnje srebrnog oltara koji je srpski kralj Milutin poklonio bazilici sv. Nikole u Bariju. Jedan od Nikolinih sinova, izgleda najstariji, tipično slovenskog imena, *Stoyanus filius quondam Nycole Greci*, odselio se 1330. u Apuliju, što se dovodilo u vezu s porijeklom slikara u toj oblasti. Dio imovine ostavio je crkvama sv. Marije Magdalene, kolegijalnoj crkvi sv. Marije i katedrali sv. Tripuna, da se u njima čitaju posmrtno molitve za njega i njegove bližnje. Nikolin sin Ilija poslovao je s kasnijim protovestijarom: „*Ego quidem Ellia, philius Nicolai Greci, feci societatem cum Nicole de Bucha*“ (Vujičić, 2007, 229–230; Mijović, 1970, 282–282).

- 4 Pred sudom u Kotoru jedan građanin se 14. aprila 1336. sporio sa ženom pokojnog slikara („*uxorem quondam Menuelis pictoris*“); u parnici se pominje i njihova kuća. Na sloju fresaka u crkvi sv. Marije Collegate (bl. Ozane) u Kotoru 1982/85. godine otkriven je potpis Manojla, zacijelo slikara; na maču arhanđela Gavrila sačuvani dio teksta na latiniziranom grčkom jeziku završava sa: MANOYLO(S). Ikonografske osobenosti Manojla povezuju sa solunskim slikarstvom iz vremena „renesanse Paleologa“ (Vujičić, 2007, 231, 23, 336).
- 5 Pretpostavlja se da su grčkog porijekla mogli biti njegovi roditelji, ili čak dalji preci (Mijović, 1970, 298–299).
- 6 Georgije Grk je radio u Kotoru do 1377. godine, kada se *Theodorus filius quondam Sauu de Catharo* obavezao da će kod njega učiti slikarsko umijeće. Zatim je do 1386. djelovao u Dubrovniku (*Georgius pictor olim de Catharo*), gdje je imao slikarsku radionicu koju je subvencionisala komuna. „*Nuce Gisda uxor quondam Georgii Grecis pictoris de Catharo*“ je 21. septembra 1398. poklonila kotorskom vlastelinu Juniju Mekse jedan vinograd u okolini Perasta (Vujičić, 2007, 230–231; Mijović, 1970, 287).
- 7 „*Et quia informati sumus, quod locus sancti Serzii, videlicet ecclesia, que est apud rippam fluminis, reduce posset in fortitudinem, relinquimus in libertate vestra fortificandi dictum locum, si vobis utile et bonum videbitur fortificandi ecclesiam predictam pro bono et securitate loci nostri Scutari.*“ Venecija, 4. oktobar 1422.; načelniku mora, Marcu Bembu i Marcu Barbu (Listine, 1886, 199; Jireček, 1923, 123).
- 8 Notari su od XII v. vlastitom imenu odnosno potpisu počeli da dodaju ovlašćenje na osnovu kojeg su obavljali profesiju. U Svetom Rimskom Carstvu je isticanje njihove javne vjere dobijeno investiturom od

nika.⁹ Odnosnom formulacijom potvrđena je autentičnost i vjerodostojnost dokumenta kojim se nastojala fiksirati nastala politička situacija.

Mletački izvor od 22. aprila 1426. godine, sastavljen u Vučitrnu, kojim se uređuju neka sporna pitanja iskrsla između Mletačke Republike i raškog despota Stefana Lazarevića nakon sklopljenog *Skadarskog mira*, pominje Nikolu Archiluppisa kao javnog notara 1423. godine (Listine, 1890, 7). Prema odredbama *Vučitrnskog mira*, 12. avgusta 1423. kraj Sv. Srđa na Bojani je sklopljen sporazum, tzv. *Skadarski mir*, a njegov je tekst sastavio g. Nikola *de Arcilupis* iz Kotora.¹⁰ Opsada Skadra i Bojane, koju je ljeta 1423. predvodio Đurađ Branković, sestrić raškog despota, dovela je do mirovnih pregovora, prema kojima su Stefanu Lazareviću priznati Bar i Drivast; Mlečani su se obavezali da mu vrate Budvu i solane u Grblju,¹¹ dok su im potvrđeni Kotor, Ulcinj i Skadar.¹²

Pregovori između despota i Mlečana su međutim nastavljeni zbog nesprovođenja odredbi mira iz 1423. godine. Nakon sporazuma u Plani (Kopaonik), postignutog 26. avgusta 1424., Dubrovčani su u julu 1425. prebacili u Veneciju poslanstvo koje je predvodio vojvoda Nikola. Tada su u Mletke stigla dva ambasadora „*domini Georgii de Vulcho nepotis domini Despoti Rassie*“ (Božić, 1970, 148; Spremić, 2008, 60–61, 67). Moguće je da je riječ o imenjaciama koji su kasnije (1433.) pregovarali i u Kotoru. Pri sklapanju *Vučitrnskog mira – dominus Georgius* je nastupao „*suo proprio nomine et nomine et vice antelati illustris et excelsi domini dispoti*“ – spram skadarskog kneza i kapetana Franciscusa

„*imperiali auctoritate*“ u IX v. i dalje bilo obavezno. Od značaja je vizantijska tradicija „*scribae civitatis*“ te franačka bilježnička praksa, u kojoj se kao privilegovani svjedok pravnog akta pojavljivao „*iudex et notarius*“ (druga polovina X v.); titula „*iudex ordinarius*“ je potvrđivala sudsku funkciju i javnu ulogu notara (Darovec, 2010, 791, 799; Darovec, 2014, 465, 468, 473, 489).

- 9 „*Ego Nicolaus de Arcilupis de Kataro imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius, et prelibati illustris et excellentissimi principis et domini domini despoti Stefani Rassie ducis et prefati magnifici et excelsi domini domini Georgii scriba, quia omnibus et singulis superscriptis una cum prenominate testibus interfui rogatus, ideo scripsi et publicavi, et in hac forma publica redegì, signo quoque et nomine meis solitis et consuetis una cum prefati magnifici domini Georgii impensione sigilli roboravi*“ (Listine, 1886, 253).
- 10 „*... amicciam olim celebratam inter antelatum magnificum dominum dominum Georgium nomine quo supra et prefatum magnificum militem dominum Franciscum Bembo, tunc capitaneum generalem culphi nomine serenissimi ducalis domini Venetiarum predicti, de qua pace et unione patet publico instrumento scripto et rogato per ser Nicolaum de Arcilupis de Cataro publicum notarium prioepie bastitam sancti Sergii die 12 mensis augusti 1423. indictione prima, et omnia et singula contenta in capitulis dicte pacis annotata, ratificaverunt, approbaverunt ...*“ (Listine, 1890, 13).
- 11 „*E ali signori predicti remagna Drivasto, Antivari, e per lo simile diebiano esser messi in possession del castel de Budua e de le saline, che fu del signor Balsa e cum tuti suo confini, ...*“ (Listine, 1886, 250).
- 12 „*... la città de Scutari cum tutto el suo distreto de fora Scutari et de soto Scutari, vescovado, confini, pertinentie, excepto ... Dulcigno cum el suo destreto, Cataro cum el suo destreto, chomo ha habudo e tegnudo al tempo del signor Zorzi Strazimir e del suo fiol misser Balsa, franchamente siano de la prefata inclita signoria de Venexia ... chel dito signor Zorzi nomine quo supra non habia a fare alcuna cosa, ne habia alguna iurisdicion over rason in el fiume over in laqua de la Boiana... intendendo questo da bocha del fiume zoe da bocha del lago per fina in la marina, secondo come va el dito fiume de la Boiana*“ (Listine, 1890, 13). Granice Ratačke opatije, Paštrovića, „*che sono de la prefata signoria de Venexia*“, odnosno „*i quali resta al prefato signor Zorzi*“, kao i druga pitanja, posebno su regulisani pogodbama, odnosno „*izjavama*“ (*declaraciones*), utvrđenim 11. novembra 1426. u Drivastu (Listine, 1890, 14–16; Spremić, 2008, 66).

Querinja.¹³ Dok je Skadarsko jezero sa svim ostrvima pripalo Mlečanima, Despotovini su bili potčinjeni brdski krajevi u zaleđu Kotora i Budve (Jireček, 1923, 123).

Za kontekstualizaciju Archiluppisovog životopisa značajan je i odnos srpskih despota prema dubrovačkim trgovcima (Spremić, 2008, 57). Dubrovački hroničari, smještajući događaje u 1428. g., navode da je despot (Stefan),¹⁴ usljed nadiranja Turaka, prema njima bio podozriv. Stoga ih je zatvorio i rekvirirao njihove stvari.¹⁵ Pažnju međutim pobuđuje odnos njegovog sestrića prema Dubrovčanima.¹⁶ Dubrovački izvori ukazuju na povjerenje prema despotovom sestriću, čiji je otac s njima održavao dobre odnose.¹⁷

-
- 13 Dokument završava identifikacijom notara: „† *Ego Manfredinus ser Guilielmi de Monteclaro publicus imperiali auctoritate notarius et iudex ordinarius et prefati spectabilis et generosi domini Francisci Quirino comitis et capitanei ut supra cancellarius et in hac parte scriba prelibati magnifici et potentis domini domini Georgii quondam Vulchi, ...*“ (Listine, 1890, 13–14).
- 14 Stefan, sin kneza Lazara Hrebeljanovića, kao vazal Osmanlija učestvovao je u bici kod Nikopolja 1396., u kojoj je potpuno uništena vojska kralja Žigmunda te kod Ankare 28. jula 1402. (s bratom i sestrićima Grgurom i Đurđem Brankovićima), kada su Turke napali i porazili Mongoli predvođeni kanom Timurom. Po povratku iz Male Azije, Stefan Lazarević je u Carigradu odlikovan titulom despota, a na Mitilenu se upoznao s budućom suprugom Jelenom, sestrom vizantijske carice. S Mitilene su otputovali u Bar, gdje su ih svečano dočekali Đurađ Balšić i njegova žena Jelena, Stefanova sestra. Kneginja Milica, kao i njena kćerka Mara Branković, prethodno su molile Dubrovčane da im daju brigantin koji će ih potražiti. Kako su Mlečani bili obaviješteni da su *comites Sclavoniae* preživjeli *Bajazitovu bitku* i potom otišli u Carigrad (Peru) te namjeravaju da doplove do Ulcinja, lokalnim mletačkim zvaničnicima je naloženo da o trošku Lazarevića obezbijede sve što im bude potrebno. S obzirom da više nije bilo potrebe za opremanjem galije, Dubrovčani su se pripremali da pošalju poslanstvo despotu u Bar, koje će ga pozdraviti i predati mu dar od 600 dukata. Na dan polaska stigla im je poruka da Stefan 25. oktobra 1402. napušta Bar i odlazi za Srbiju (u Žiču) (Tadić, 1939, 55, 57; Dinić, 1960, 19; Mitrović, 2014, 71).
- 15 Početkom 1409. despot Stefan Lazarević se suprotstavljao Osmanlijama uz pomoć ugarskih trupa. O tome Dubrovčani izvještavaju ugarskog kralja Žigmunda 28. februara i 18. marta 1409., žaleći se da je ugarska vojska spalila Prištinu i da su tom prilikom stradali i dubrovački građani: „*Verum serenissime domine noster, gentis vestre serenitatis subsidiarii dicti despoti mercatum Pristine illius et sororis et hostis tenutam nuper intrarunt hostiliter et tutis per fortificia hostibus domibus nostrorum civium et mercatorum longevis spaciis magnis que erectis laboribus, uno consumptis igne et illorum rebus imo nostris disperses visceribus, ...*“. Dubrovčani su pisali kralju Žigmundu i 16. marta 1410.: „*Hora de novo simo ofexi da gli vostri. Et prima da quelli che sono in Nouaberda la strade mo pasada arobo gli nostri mercadanti in Pristina. Et plu che li meno prixuni. Et constrinsili a recatarsi. ...*“. Do sukoba između despota i Dubrovnika dolazi 1417. g., kada dubrovačka vlada razmatra o zabrani odlaska svih trgovaca „*in Sclauonia, hoc est in contrata despot ...*“ (Dinić, 1960, 22, 25).
- 16 „*La repubblica spedi da lui ad Antivari, dove si era ritirato per paura de’Turchi, Pasqual Resti e Biagio Gradi ambasciatori; i quali, con l’interposizione di Giorgio Vukovich, suo nipote di sorella, ottennero, che li mercanti, dopo aver sostenuto molti strazj e ricevuti molti danni, fossero liberati*“ (Chronica Ragusina, 1893, 231). Mavro Orbini, međutim, konstatuje da je despot Stefan preminuo. „Doznavši za njegovu smrt, nećak mu Đurađ s nekolicinom svojih ljudi smjesta krenu put Beograda i naloži da odmah budu oslobođeni svi zatočeni Dubrovčani.“ (Orbini, 1999, 385).
- 17 Vuk Branković (kojem je, s nasljednicima, aprila 1394. dodijeljeno mletačko građanstvo *de intus et de extra*) oktobra 1394. tražio je i dobio odobrenje dubrovačke vlade da može predati na čuvanje srebro. Godina 1395/96. Dubrovčani su primili u depozit njegovih 1.880 libara srebra. Jedan dio tog poklada podigli su 1401. za Vukovu ženu i sinove rizničar Branislav i dijak Dobrovoj. Dubrovčani su o tome pisali kao o značajnoj podršci i obnovi njihove moći: „*Volcho Brancovich siando morto et dismesso de la sua signoria et siando li fioli et moier suoi dispersi et disconsolati de la signoria tolseno el deposito loro de Ragusa, la qual non curando le grandi et spaventevole menaze del gran Turcho che non cessava de domandare el deposito del dicto Volcho ..., col favor del qual deposito et de altro aiuto et consiglio de*

Nakon *Vučitrnskog mira* iz 1426. g., po pojedinim odredbama i dalje je bilo nesporazuma. Nikola Archiluppis je u novembru 1433. stigao u Kotor, kao izaslanik despota, s vojvodom Altomanom, despotovim namjesnikom u Zeti¹⁸ i s opunomoćenikom Nikolom Vitomirom (Kovijanić, 2007, 129; Božić, 1970, 168). Neke od nesuglasica po ranijim kapitulima su deklarirane, izmijenjene i usaglašene („*declare, reformate et concordate*“) u Kotoru, pred tamošnjim knezom i kapetanom Antoniom de Cha' de Pesarom (1432/35.) „*ac egregios viros Nicolam Vitomirem et Nixam cancellarium, oratores i. d. despoti ...*“ (Listine, 1890, 80). Citirani izvor upućuje i na ulogu govorništa, reprezentacije i rituala u tadašnjim diplomatskim odnosima. Despotu je vraćena Svetomiholjska metohija i dio Paštrovića, a riješeni su neki sporovi s dvovlasnicima iz Bara i Ulcinja; zbog toga su poslanici pomogli kotorskom knezu da primiri Grbalj (Božić, 1970, 168).

Međutim, vođe pobune su se našle na području Đuraševića (Crnojevića). Shodno izvoru od 2. januara 1434., gradska uprava je, ceremonijalno zasijedajući pred gradskim vratima na čelu s providurom, saopštila Mihailu, cariniku Đurđa i Alekse Đuraševića, da je njegovim gospodarima poznato kako su sa područja Mletačke Republike protjerani, „*kao odmetnici i izdajnici*“, Vukota Dragulinović, Radič Popović i Radič Uglješić i njihovi sinovi, svi iz Grblja; i da će, ako budu uhvaćeni, biti obješeni (Kovijanić, 2007, 129). Iako je „*od strane vrsnih ljudi, gospodina vojvode Altomana, gospodina Nikole Vitomira i kancelara Nikše, poslanika presvijetlog gospodina despota*“, upućen proglas da ovi ljudi „*ne smiju boraviti u mjestima i pokrajinama*“ despotovim, pod prijetnjom kazne „*vađenja očiju*“, oni su ipak boravili na području Đuraševića, despotovih podanika, što je bilo protivno željama despota i odredbama mirovnog ugovora. Stoga je providur preko carinika Mihaila uputio poruku Đuraševićima da mu „*predaju pomenute izdajnike vezane*“; u protivnom će o tome obavijestiti despota (Kovijanić, 2007, 129–130). Ako su se predstavnici najkrupnijih feudalaca (Crnojevići) i odmetali od despota ponosili sitnim mletačkim obećanjima, kako navodi historičar Ivan Božić, seljačke su mase, ističe on, pružajući otpor težem i organizovanijem ugnjetavanju koje je sobom donosila mletačka vlast, tražile podršku despotovih trupa (Božić, 1950, 120). Navedena zbivanja to ne potvrđuju. Nije bez značaja bila ni činjenica što vojvoda Altoman „*semper responderit non*

Ragusa ritornando in signoria ...“. Vukova udovica gospođa Mara i njeni sinovi su samostalno izdavali svoje trgove u zakup Dubrovčanima, mada je i među njima dolazilo do sporova: „*... pro novitatibus factis in Slavonia de retinendo mercatores nostros quod non vadant ad partes Sclavonie in contratas domine Mare ...*“, 1411. (Dinić, 1960, 14, 15, 17, 19, 22; Mitrović, 2014, 73).

- 18 Zetski vojvoda Altoman je, prema K. Jirečku, kao namjesnik despota Đurđa Brankovića stolovao u Baru 1426/37., a u Podgorici 1445/52. g. Prema dokumentu od 3. juna 1431., Kotor se obavezuje da će „*domino Altomano, vaivode Albanie pro domino despoto*“ isplatiti dvije lađe soli zaplijenjene Budvanima kao kontraband, ili mu je pod određenim uslovima povratiti. Altoman je kotorskom knezu obećao da će Kotoranima vratiti so koju su im Budvani oduzeli. Isprava je potpisana pred sudom, u prisustvu Tujka Zaulovića i Stjepka Sikovića iz Bara, Altomanovih izaslanika. Radomir Bajgor iz Kotora trebao je 26. jula 1436. kao opunomoćenik otići „*ad comparandum coram magnifico viro domino Altomano vaivoda in Genta pro illustrissimo domino despoto Rassie*“ (Stjepčević, Kovijanić, 1953, 269–270). Dubrovački izvor iz istog razdoblja (*Liber viridis*, c. 199, 1425.) precizno određuje prostor Zete: „*... et Zenta si intenda Antivari, Dulcigno, Scutari et fina a Dagno et a quelli confini per una giornata overo mezzo*“ (Božić, 1950, 99).

esse superiorem dicti Jurasevich“ (Listine, 1890, 86). Podlovcenska Crna Gora je, i u kontekstu razgraničenja, navedenim aktima ispoljavala samosvojnost.¹⁹

Mlečanin Nicolò Memo se sljedeće godine pozivao na potrebu poštovanja dogovorenog,²⁰ zatraživši da despot pošalje „*ad partes Zente duos speciales suos nobiles, qui omnibus damnificatis iusticiam faciant*“ (Listine, 1890, 87).

Kancelar Nikša nije učestvovao samo na području Zete u mirovnim pregovorima između despota i Mletačke Republike. Pri sklapanju mirovnih pogodbi u vezi sa poštovanjem ranije utvrđenih granica, posjeda i naknade počinjenih šteta, našao se 14. avgusta 1435. u Đurđevom Smederevu.²¹ U eshatokolu isprave, dijelu koji započinje formulom „*actum apud Smedrum*“, navedeno je da je sastavljena u despotovoj rezidencijalnoj palati (Jireček, 1923, 218), „*in sala magna audentie ipsius domini*“, u prisustvu gospode: čelnika Radiča, palatinskog kneza, protovestijara Nikole Rodopa, velikog konjušara Radiča Bogdašića („*magistro agazonum*“), despotovog savjetnika Bogdana Zlokijevića; kao i poštovanih i mudrih ljudi u pratnji Mema: gospodina Luke *Pautim* iz Kotora, Gasparina *Johannis* iz Venecije, Nikole *Spano* i Petra *Maloncio* iz Skadra, svih kao svjedoka gore napisanog, „pozvanih, primljenih i zamoljenih“ (Listine, 1890, 84). U dokumentu je takođe zabilježeno da je Nikola Archiluppis,²² intitulisan i kao sudija, bio javni notar na osnovu carskog ovlaštenja.²³ Sa strane mletačkog oratora Nicolòa Mema notar i prisutni kancelar bio je *Johannes de Reguardatis* pok. Alessandra.²⁴ U vezi sa navedenim, 31. de-

-
- 19 U smederevskom sporazumu od 14. avgusta 1435. se navodi: „*Item quia petebat prefatus i. d. despotus catunos Cernagore sibi consignari per illustrem dominum ducem et dominium Venetiarum, convenerunt predictae partes et concorditer ac unanimiter declaraverunt, omnes predictos catunos Cernagore esse et spectare ac pertinere prefato i. d. duci et dominio Venetiarum cum omnibus suis dotis, possessionibus, patrimonis, vineis et campis, cum ipsi catuni Cernagore in confinibus domini Venetiarum inclusi sint et ipsius domini continue fuerunt*“ (Listine, 1890, 82–83). Iako se naziv Crna Gora bilježi u dubrovačkim izvorima još 1376. godine, I. Božić je smatrao da „Katuni Crne Gore“ ovdje znače isto što i Paštrovići (Božić, 1970, 169–170).
- 20 „*Item petitur servari et adimpleri omnia, que per oratores i. domini despota videlicet Nicolaum Vitomir et Nixam canc., qui fuerunt Catari, promissa fuerunt, sicut patet per eorum literas et scripturas sigillatas*“ (Listine, 1890, 87).
- 21 Postavši vazal kralja Žigmunda (Sigismunda), despot Stefan Lazarević je bio jedan od barona Ugarskog Kraljevstva. Maja 1426. je sa Žigmundom u Tati sklopio ugovor, zaklevši se na vjernost koja je povlačila „savjet i pomoć“, ali i obavezu predaje prijestonog grada i nekih drugih posjeda nakon njegove smrti i dolaska na vlast Đurđa Vukovića (Brankovića). Preuzimanjem vlasti u Beogradu, tokom avgusta ili početkom septembra 1427. – postavši despotom nakon smrti Stefana Lazarevića (19. jula 1427.), kako je Ugrima morao vratiti Beograd (najkasnije 2. oktobra 1427.), Đurađ Branković 1429/30. podiže Smederevo. Pored ugarske, priznavao je i osmansku vrhovnu vlast; njegova kćerka Katarina se 1434. udala za grofa Ulriha II Celjskog, rođaka kralja Žigmunda, dok mu kćerka Mara 1435. g. odlazi u harem sultana Murata II (Jireček, 1923, 108, 142–143, 217–218; Deroko, 1950, 92–93, 147–149; Orbini, 1999, 386–387; Božić, 1970, 152–153, 158; Spremić, 2008, 50–51, 53; Krstić, 2012, 115–117, 121–122, 124).
- 22 *Nicolaus de Archiluppis* je bio dvorski latinski kancelar, koji je postojao pored logofeta, srpskog kancelara. Pominje se i *Thomas de Buchniafalva*, koji je s poklonima despota Stefana putovao kralju Žigmundu (Jireček, 1923, 220).
- 23 „*Nicolaus de Catharo imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius, quia omnibus et singulis suprascriptis, dum sic fierent et agerentur, presens fui, et de mandato suprascriptorum dominorum, licet de alia manu sit scriptum, in hac publica forma redegi, signoque et nomine meis muniri in fidem et robur omnium premissorum*“ (Listine, 1890, 84).
- 24 „... *aeque de mandato suprascriptorum dominorum in hanc publicam formam redegi una cum ultrascripto*

cembra 1435. u Veneciji je, na zahtjev oratora Mema, odlučeno da se *dominus Georgius despotus Raxie* imenuje za mletačkog građanina i plemića (Listine, 1890, 87).

Imenovanje mletačkim građaninom i plemićem trebalo je imati posebnog značaja u situaciji kada su politička zbivanja nametnula potrebu za hitnim djelovanjem. U to vrijeme je sabor, na koji su papinski poslanici nastojali pridobiti vizantijskog cara Jovana VIII i carigradskog patrijarha Josifa II, iz Ferrare premješten u Firencu (up. Jireček, 1923, 140). Car je „velikom dvoraninu“ Kantakuzinu povjerio da despota Srbije objasni stvar u vezi sa saborom i da ga uputi da i on pošalje poslanika.²⁵ Despot je, saslušavši Kantakuzina, svojeg šuraka, odgovorio: „Ja sam susjed Latina te sam često s njima općio i družio se, pa točno znam njihov jezik, raspoloženja i običaje. Zato, budući da dobro znam što se na njih odnosi, neću poslati poslanika na Sabor“ (Pavlović, 1990, 107). Poslije smrti ugarskog kralja Žigmunda, decembra 1437., Turci su počeli da pripremaju veliki napad, osvojivši Smederevo 18. avgusta 1439. godine (Orbini, 1999, 388; Jireček, 1923, 140; Božić, 1970, 187). Još prije opsade Smedereva, despot je, da bi obezbijedio Primorje, nastojao da od Mlečana kupi Ulcinj;²⁶ „*Quia huc venit quidam orator illustris domini despota Rassie, petens, ut ei dare vellimus locum Dulcigni*“ (Listine, 1890, 117). Možda bi u osobi oratora trebalo prepoznati Archiluppisa.²⁷ Mletačke vlasti su Đurđa 23. aprila 1439. odbile, upućujući na raniji odgovor, dat despotu Stefanu u pogledu Kotora.²⁸

Riješivši da ode u Zetu zajedno sa ženom i sa nekoliko stotina konjanika, despot krajem maja 1440. iz oblasti grofova celjskih stiže u Furlaniju (Jireček, 1923, 142). Međutim, kad se našao u Furlaniji, bio je zaustavljen od Mlečana, koji ga nisu htjeli dalje pustiti bez dozvole Signorie. O tome se u Veneciji raspravljalo oko 30. maja 1440. te je, s isticanjem da je došao s velikom količinom zlata,²⁹ odlučeno da se propusti i da mu se pošalju dva oratora.³⁰ Ovim podacima posebno svjetlo daje činjenica da je *sier Nicolò*

egregio viro domino Nicolao cancellario predicti ill. domini despota“ (Listine, 1890, 84–85).

- 25 Jovan VIII Paleolog, s kojim je 1438. i kardinal Besarion bio u Firenci, umro je 31. oktobra 1448. Naslijedio ga je brat, posljednji vizantijski *basileus* Konstantin XII (31. X 1448.–29. V 1453.).
- 26 Ulcinj je imao prioritet i avgusta 1423., prilikom pregovora koji su doveli do sklapanja *Skadarskog mira*; „*Primo quidem petit domnus Georgius nomine domini Despota Ciuitatem Dulcigni cum suis confinibus*“ (Spremić, 2008, 58).
- 27 *Aloisius Michaelis de Resti* je putovao kao Đurđev poslanik u Mletke, a *Junius de Gradi* napuljskom kralju Alfonsu (Jireček, 1923, 221).
- 28 „*Et excusatio copiatu, quod non possumus ei assentire locum ipsum cum verbis oportunitis et necessariis*“ (Listine, 1890, 117).
- 29 Despot Đurađ Branković, koji je nakon smrti ugarsko-bohemsko-dalmatinsko-hrvatskog kralja Albrehta (oktobra 1439.) nastojao da njegovu udovicu uda za svojeg sina Lazara, prije pada Smedereva iznio je iz Srbije značajna novčana sredstva. Kako je Mlečanima predlagao da mu prodaju Ulcinj, 2. januara 1440. je u Veneciji odlučeno: „*Quod oratoribus illustris domini despota Rassie, qui, uti relatatum fuit huic consilio per serenissimum dominum ducem quatuor exposuerunt: Primo videlicet quod nos rogat, ut precio eis consentiamus locum Dulcigni. ... Respondeatur ... quod non possumus ei vendere Dulcignum, et quod mandabimus, quod veniente eo vel familia sua in terris nostris, ei detur receptum, et mandabimus comiti Scutari, ut det ei id quod habere debet*“ (Jireček, 1923, 141–142; Božić, 1970, 192; Listine, 1890, 119).
- 30 „*A dì 30 fo Pregadi perché il Dispota di Roxia erra zonto alla Chiusa in Friul, e quelli del castel nostro non l'abi voluto lassar passar, senza licenzia della Signoria. Fo preso che 'l fosse lassado passar, et invioli do oratori al ditto Dispota: Francesco Querini quondam sier Piero et Nicolò Memo quondam sier Antonio, el qual vien con grande quantità di orro, come si disse*“ (Sanudo, 1999, 325–326).

Memo, vrativši se s puta kao „*orator al despota di Rossia*“, izvijestio da je despot u Udinama izgleda boravio zbog svoje žene (Irine, sestre Andronika Paleologa Kantakuzina),³¹ koja, „*per esser corozossa non ha voluto andar con ponpe*“ (Sanudo, 1999, 329). U Veneciji je despot 7. juna 1440. tražio od Signorie galije kojima bi otplovio do Bara, a zatim kopnom „*a uno suo lucho*“ (Sanudo, 1999, 329). Sanudo napominje da Memo kaže da despot ima dosta stvari kod sebe; ukupno oko 800 konja, da želi da ga galije prevezu iz Furlanije, vjerovatno iz lagune Gradeža, kao i da traži druge putne pravce.³²

Nikola iz Kotora, kancelar i orator raškog despota („*sapienti viro Nicolao de Cataro, cancellario et oratori illustris despota domini Rassie*“), putujući uz Đurđa Brankovića, boravio je u Veneciji 10. juna 1440. godine (Kovijanić, 1955, 346). Mada Mlečani nisu htjeli da čuju za ponovni zahtjev za ustupanje Ulcinja, ipak su obećali despotu da će njihov čovjek posredovati na Porti za izmirenje se sultanom.³³

U Veneciji su se pripremali za despotov dolazak, s ljudstvom i 200 konja, iz Padove, padovanskog kraja ili Furlanije: „*Fo preso preparar stanzie in questa Terra per la venutta del Dispota di Roxia – è in Padova – o nel Padovan o in Friul, dove a lui piacerà di star, per cavalli 200*“ (Sanudo, 1999, 327). Archiluppis je tada zatražio galiju, odnosno lađe koje će ga prevesti do Bara. Iako se, kako je istaknuto u dokumentu iz *Secreta consilii rogatorum*, cijenila odličnost njihovog prijatelja („*affecti sumus sue excellentie*“) i u svakoj prilici nastojalo izaći mu u susret, nije se našla do jedna galija u arsenalu, kojom bi se mogli prevoziti konji (Listine, 1890, 120). Ukoliko bi, shodno potrebi, želio više plovila, kancelar i orator Nikola bi se mogao pogoditi s venecijanskim građanima i podanicima, „*nam amplam eis licentiam exhibebimus sue excellencie in hoc serviendi*“ (Listine, 1890, 120). M. Sanudo Mlađi, nakon zabilješke koja se odnosi „*A di 19 zugno*“, dalje navodi: „*In questo di fo messo bancho una galia la qual è stà concessa al Dispota di Roxia, patron della qual va sier Francesco Querini quondam sier Piero da Santo Anzollo, e lui la arma*“ (Sanudo, 1999, 332). Dana 9. jula 1440. galija isplovljava za Marano.³⁴ U pratnji poznatog skadarskog kneza Querinija, mletačke galije s ljudstvom despota Đurđa, na putu za Bar, svratiće u Šibenik i zadržati se nedjelju dana u Dubrovniku.³⁵

31 Kći Dimitrija I Kantakuzina, sebastokratora i despota Moreje (koji je bio unuk cara Jovana VI Kantakuzina, 1347–1354.), u narodnom predanju poznata kao *Prokleta Jerina*, udala se za Đurđa Brankovića 1414. g. Irinin drugi brat, Toma Kantakuzin, koji je upravljao gradnjom Smedereva, branio ga je s Grgurom, najstarijim despotovim sinom, tokom tromjesečne opsade i bombardovanja 1439. godine (Jireček, 1923, 140, 221; Spremić, 2008, 55).

32 „*... et vol do galie dalla Signoria con le qual el possi andar fino in Antiveri e li smonerà in terra e anderà a uno suo lucho. Dice che il ditto ha di molto haver con lui; sonno in suma zerca cavalli 800, e vol che le galie lo vadi a levar in Friul, e vol altri pasazr*“ (Sanudo, 1999, 329).

33 „*Fo posto, a requisicion del Dispota di Rosia, fosse mandà uno ambassador al Turcho a pregarlo li rendesse il suo regno, et fo presa*“ (Sanudo, 1999, 335).

34 „*Si partì la galia va a Maran a levar il Dispota di Rosia, ozi a hore 3 avanti zorno, patron sier ...*“ (Sanudo, 1999, 342). K. Jireček navodi da se despot u mletačku galiju ukrcao u lagunskom pristaništu Marano, zapadno od Aquilee (Jireček, 1923, 142).

35 Despot je boravio u Dubrovniku 21/22.–27. jula 1440. Dubrovačka vlada je tada pristala da mu na dva mjeseca pozajmi jednu ratnu galeotu koja će zbog njegove sigurnosti obilaziti od Bara do Budve i ploviti od Bojane do Boke Kotorske. Dubrovčani su zapovjedniku galeote dali uputstvo da ne smije nikog napadati, nego se jedino braniti ako neko napadne brod ili despota, kada bi on bio prisiljen da se s porodicom i blagom skloni na njega (Tadić, 1939, 75–78; up.: Božić, 1970, 193; Jireček, 1923, 142).

Stigavši iz Mletaka i Dubrovnika, despot Đurađ Branković je boravio u Baru, odnosno Zeti tokom narednih devet mjeseci (Božić, 1970, 193). Tokom vizitacije 1671. godine, barski nadbiskup Andrija Zmajević pažnju posvećuje zdanju koje se nalazilo u središtu grada: „Trg pred katedralnom crkvom ukrašava jedna palata prelijepa izrade, koja je bila despota Srbije, gospodara ovog grada, koja im je u vrijeme posjeta služila kao boravište“ (up. Pandžić, 1971, 230).³⁶ Međutim, vjerovatno se ne osjećajući dovoljno bezbjednim u Zeti, despot Đurađ je već krajem septembra 1441. stupio u pregovore s dubrovačkom vladom da u Dubrovniku pohrani svoje veliko blago. Narednog mjeseca su novac, srebro, srebrni i pozlaćeni predmeti i ostalo što je pripadalo despotu smješteni u katedralnom relikvijaru.³⁷ Orbini nagovještava zbivanja koja su mogla uslijediti nakon despotovog dolaska u Bar i vjerovatno protivtursku zavjeru (Božić, 1970, 194). „Kad dozna za to Murat, stupa u tajne pregovore s Baranima, nudeći im brda i doline predaju li mu Đurđa i obećajući im, između ostaloga, slobodu za njihov grad, kao i svoju zaštitu. Pred takvom ponudom Barani se nađuše u nedoumici i neodlučni; s jedne strane bijahu namamljeni tako širokogrudim obećanjima, a s druge ih strane obveza vjernosti gospodaru odgovaraše od toga. No Đurađ, izviješten o tome od nekih prijatelja, shvati da je bolje ne čekati neizvjesnu odluku Barana, te smjesta posla u Dubrovnik svoga glasnika s molbom tamošnjem senatu za pomoć pred takvom opasnošću“ (Orbini, 1999, 389).³⁸ Dubrovčane je zamolio da mu pozajme galiju koju bi o svojem trošku držao 15 dana, a dubrovačka vlada mu je 6. aprila 1441. udovoljila, postavivši veslače, 50 ljudi posade te Đura Gučetića za komandanta galije (Tadić, 1939, 81). Shodno dubrovačkim hroničarima i starijim istoričarima, Osmanlije su pokušavale da im stanovnici Zete predaju despota za novac; plašeći se u Baru da to ne učine, pretvarajući se da ide u lov, despot je „prešao na morsku obalu i ukrao se na dubrovačku galiju“ (Tadić, 1939, 82).³⁹ Prema drugim pis-

36 Zahvaljujem g. Stevanu Dokiću iz Readinga, Velika Britanija, na vrijednim sugestijama i napomenama pri revidiranju Zmajevićeve vizitacije. Tokom višednevnog boravka 1440. u Dubrovniku, despot Đurađ Branković je odabrao da odsjedne u nadbiskupiji (Tadić, 1939, 77).

37 Prva potvrda je izdata 25. januara 1441., za ostavu koja je primljena od mitropolita Atanasija i Paskoja Sorkočevića. Dubrovčani su u decembru 1440. poslali sultanu dva poslanika koji su imali objasniti da su despotovo blago primili jer su i ranije to običavali činiti. „Blago je donio neki kaluđer i predao ga u vrećama punih asptra, govoreći da je to despotovo i crkveno“ (Tadić, 1939, 78, 80).

38 „*E perciocchè dubitava molto di non poter sussistere in Antivari*“, već je u Dubrovniku zatražio jednu galiju da bi mogao, u slučaju potrebe, tamo izbjeći. Preko pouzdanika je svoju riznicu, u kojoj je bilo oko 170.000 (!) dukata, predao na čuvanje dubrovačkoj vladi. „*Trasferitosi il despota in Antivari, la galeotta pure andò servirlo. E tra poco tempo con la medesima lui mandò a Ragusa il suo tesoro in tanto argento, desiderando, che fosse depositato nella stanza del pubblico erario, come fu compiaciuto. Al despota si desiderava mostrar tutta l'attenzione, mentre dalla sua gioventù sempre fu propenso, in ogni incontro, ed alle soddisfazioni della repubblica ed alla protezione de' particolari, che in gran copia facevano un fiorito commercio nelli di lui stati. Ora, arrivato in Antivari, subito aveva da posta propria scritto a quelli suoi di Nuovo Monte in raccomandazione de' Ragusei, ivi esistenti*“ (Chronica Ragusina, 1893, 279).

39 Despot Đurađ je nakon oko pola godine, preko ambasadora Vlaha Ragnine, od Dubrovnika zatražio galiju praćenu naoružanim barkama, „*per potersi salvare con tutti li suoi, temendo di poter essere consegnato alli Turchi, se più se trattenesse in quelle parti*“. Njegovom zahtjevu je udovoljeno i Senat je, uz saglasnost Velikog vijeća, odredio da se pripremi „*una casa per alloggiare esso despota con tutta la sua gente. Presentata si intanto la galera ragusea sotto certi oliveti d' Antivari, il despota finse d' andar in caccia ed all'improvviso si salvò sulla galera, con la quale venne a Ragusa*“ (Chronica Ragusina, 1893, 282).

cima, despot se najprije sklonio u Budvu, a zatim, 12. aprila 1441. u Dubrovnik (Orbini, 1999, 389–390; Jireček, 1923, 142; Božić, 1970, 195). U to vrijeme u Baru duže vremena prebiva i Nikola Archiluppis, gdje je moguće ostao nakon despotovog odlaska.⁴⁰

Konsolidacijom svoje vojne pozicije, despot Đurađ postaje jedna od ključnih ličnosti *Lige protiv Turaka*,⁴¹ koja 1443. dopijeva do Sofije.⁴² Na osnovu dogovora sklopljenog u Segedinu, povratio je mnoge svoje gradove, da bi 22. avgusta 1444. ponovo ušao u Smederevo. Ugarski kralj Ladislav Posmrče je međutim oduzeo od despota mnoge posjede i Ugarska je nastavila borbu protiv Osmanlija (Dinić, 1960, 28; up. Deroko, 1950, 147). Obnavljanjem Despotovine, mnogi dubrovački plemići su stupili u službu despota Đurđa (Jireček, 1923, 220–221). Shodno tome, i Archiluppis svoje posljednje dane provodi u ovom gradu.

ADICIJA ODNOSNO KODICIL TESTAMENTA G. NIKOLE IZ KOTORA, GRAĐANINA I STANOVNIKA BARA I VRHOVNOG KANCELARA NAJSVJETLIJEG KNEZA, GOSPODINA DESPOTA RAŠKE

Dodatak testamenta Nikole Archiluppisa, preminulog u Smederevu („*Ser Nicholai de Catharo, civis et habitatoris Anthibari er supremi cancellarii Illustrissimi domini despota Rassie, defuncti in Smederevo*“),⁴³ otvoren je u Dubrovniku 10. februara (osme indikcije)⁴⁴ 1445. godine, odnosno prethodno predstavljen 5. januara 1445. dubrovačkom sudu (kuriji) za građanske stvari radi opravosnaženja, od strane dum Petra Curona, plebana Novog Brda. Prvonavedenog datuma je i autentifikovan od strane sudije (konzula) za građanske stvari g. Miha Bocignola⁴⁵ i njegovih sudija, g. Marina Rafaelova *de Goze*,⁴⁶ g.

40 Tokom boravka despota Đurđa Brankovića u Dubrovniku, tamo se nalazila i njegova tetka, sultanica Despina (Olivera), koja je možda s njim i stigla. Svakako je bila angažovana u prenošenju političkih poruka od Neretve do Bara. Vratila se iz Osmanskog Carstva nakon smrti sultana Bajazita 1403., za kojeg je bila udata poslije bitke na Kosovu. Kako su Turci nastojali da ga se domognu, despot je bio sumnjičav i prema najbližim saradnicima. U Dubrovniku je imao neprilika sa svojim neposlušnim ljudima. Tamo je saznao za osljepljivanje sinova Stefana i Grgura i za osmansko osvajanje Novog Brda; molio je Dubrovčane za posredovanje u sukobu s Crnojevićima, koji su namjeravali da mu oduzmu unutrašnje djelove Zete: udruženi s vojvodom Stjepanom Vukčićem, oni će po njegovom odlasku Zetom i zavladati (Tadić, 1939, 57–58, 82–83).

41 „... *di far con ditti Realli in far esercitto terestre contra il Turco: Et prima il Serenissimo Re di Ongaria di andar in persona con cavalli – Xm; El Dispoti Zorzi di Rosia con cavalli – Xm ...*“ (Sanudo, 1999, 383).

42 „... te ih potukoše s čitavom njihovom vojskom u podnožju planine Hemos“ (Orbini, 1999, 392).

43 (DAD, TN, 13, f. 209v). Snimci dokumenata iz Državnog arhiva u Dubrovniku ustupljeni su mi ljubaznošću prof. dr. sc. Nelle Lonze, koja je obavila i kolaciju transkribovanih isprava, na čemu joj, kao i na vrijednim sugestijama, najsrdačnije zahvaljujem.

44 Indikcija je kontrolni element datacije.

45 „*per dominum consulem cusarum civium Ser Michaellem de Bocignolo*“ (DAD, TN, 13, f. 209v). Miho Marinov Bocinolo (oko 1390.–1466.), zvan Manatić (Manetić), prvi put se, oko 1419., oženio djevojkom iz roda Sorgo, a drugi put, oko 1455., iz roda Georgio. U testamentu je titulisan kao vitez („*testamentum splendidi equitis*“). Bio je vlasnik valjaonice sukna. Od 1444. do 1464. devet puta je bio dubrovački knez (Vekarić, 2012a, 76, 77).

46 „... *suos iudices Ser Marinum Rafaelis de Goze, Ser Jacobum de Georgio, et Ser Stephanum de Zammagno ...*“ (DAD, TN, 13, f. 209v). Moguće da je prvonavedeni Marin Radov Goče (oko 1385.–1447.), koji je imao nadimak *šira*, od 1438. do 1446. tri puta dubrovački knez (Vekarić, 2012b, 109).

Jakova Georgio⁴⁷ i g. Stjepana Zamagna.⁴⁸ Autentifikacija je obavljena na temelju saslušanja potpisanih svjedoka, koje su prethodno u Smederevu sproveli egzaminatori g. Đuro *de Goze*,⁴⁹ g. Jakov Sorgo⁵⁰ i Živko Kaštrat, predstavnici postavljeni radi ispitivanja vjerodostojnosti pismena građanskog suda. Uz dva dubrovačka plemića našao se pripadnik antuninskog roda porijeklom s Lopuda.⁵¹ Kao svjedoci kodicila, u protokolu su navedeni g. Pasko Sorgo,⁵² „čeonik riznički” na dvoru despota Đurđa – ministar finansija 1445. g.,⁵³ g. Marin Đurov Goče⁵⁴ i Nikola Radulinov,⁵⁵ svakako povezani s pokojnikom i na dru-

-
- 47 Jakov Matov Georgio (oko 1393.–1462.) bio je oženjen plemkinjom iz roda Poča (Vekarić, 2012a, 249).
- 48 Stjepan Orsatov Zamagno (oko 1385.–1460.), bio je 1427. poklisar u Drijevimu, gdje je trebao istražiti slučaj Hrankovića, koji su krijumčarili so. Osam puta (1440/60.) je bio dubrovački knez. Ženjen plemkinjama iz rodova Gondula i Babilio, imao je pet sinova (Vekarić, 2012b, 345, 346).
- 49 Đuro Klementov Goče (oko 1383.–1462.). Đuro Gučetić je bio među vlastelom koja je 20. juna 1440. izabrana da pozdravi despota Đurđa Brankovića „u Vratniku, kod otoka Olike”, na putovanju iz Venecije prema Baru; 6. aprila 1441. je određen za komandanta galije koja ga je trebala dovesti iz Bara u Dubrovnik. Zabilježeno je da je 1408. g. optužen jer je neku sluškinju silom dovukao *in slaniča* i silovao je. Bio je pomoćnik zapovjednika u vojnoj akciji u Konavlima 1419. g. Kod vojvode Sandalja je bio izaslanik 1429., a 1430. g. u poslanstvu kod sultana Murata II, od kojeg je trebalo izdejstvovati potvrdu za stečeni posjed u Konavlima i slobodu trgovanja Dubrovčana u Osmanskom Carstvu. Od 1443. do 1449. bio je katalonski konzul u Dubrovniku. Između 1426. i 1459. g. trinaest puta je bio dubrovački knez. Imao je devet sinova (Tadić, 1939, 76, 81; Vekarić, 2012b, 101–102).
- 50 Jakov Junijev Sorgo (oko 1390.–1451.) je u razdoblju 1440/49. četiri puta bio dubrovački knez. On ili Jakov Lovrov Sorgo (oko 1400.–1454.) bio je 1440. poklisar na Porti (Vekarić, 2012b, 271–272, 277).
- 51 Živko Radoslavov, Radosaljić, zvan Kaštrat (*Castratis*), doselio se u Dubrovnik oko 1380. g. Rod nije nazvan po patronimu, već po nadimku njegovog začetnika. Nikola Živkov Radosalić Kaštratović, koji je za izgradnju crkve sv. Antuna na Pločama 1464. g. zavještao 500 perpera, naredio je da se njegova kći mora udati „u skladu s njegovim statusom” (Pešorda Vardić, 2012, 39–44, 100, 153, 191).
- 52 „*Ser Pasquale de Sorgo*“ (DAD, TN, 13, f. 210r). *Pasqualis Junii de Sorgo*, Pasko Junijev Sorgo (oko 1400.–1454.) bio je najistaknutiji Dubrovčanin u službi despota Đurđa. Najuticajniji član svojeg ogranka, oko 1431. oženio se kćerkom dubrovačkog poklisara u Ugarskoj, Petra Benediktovog Gondula. Njegovi potomci su dobili nadimak *Čeoniković*. „Despot iskaza svoju zahvalnost i nekim dubrovačkim plemićima koji i nakon njegova odlaska iz Dubrovnika ostaše uz njega. Među njima bijahu Damjan Đurđević i Paško Junijev Sorkočević zvan Bjelja, koje Đurađ postavi na visoke državničke položaje, a posebice Sorkočevića, koji obnašao dužnost prvog savjetnika, te se stoga još i dandanas na smederevskoj utvrdi može vidjeti Sorkočevićev grb, koji Đurađ postavi u znak naklonosti Dubrovčaninu. Darova mu također zemlje u Toplici ... . Poželivši se vratiti u zavičaj, Sorkočević ta mjesta proda za veliku svotu nekom raškom plemiću“ (Orbini, 1999, 391). Prethodno trgovac u Novom Brdu, pominje se i kao jedan od izaslanika novobrdskih činovnika: kako je saobraćanje Novog Brda sa Zapadom od oktobra do decembra 1439. bilo slobodno, Dubrovčani Nikola Ptičić i Paskoje Sorkočević putovali su preko Dubrovnika i Senja despotu u Ugarsku (Jireček, 1923, 141, 220–221). Pasko Sorkočević, kao i pomenuti Đuro Gučetić, bili su među dubrovačkom vlastelom koja je 20. juna 1440. zadužena da despota Đurđa sretne na moru na putovanju do Venecije za Bar, pozdravi od dubrovačke vlade i pozove da posjeti Dubrovnik. Pasko je bio vlasnik galije koju je Dubrovnik iste 1440. g. opremio za despota, a naveden je i 25. januara 1441., pri izdavanju potvrde o deponovanju despotovog novca i dragocjenosti u riznici dubrovačke katedrale. Učestvovao je 1444. g. u despotovom pohodu protiv Turaka (Tadić, 1939, 76, 78; Vekarić, 2012b, 272–274).
- 53 Paskov otac Junije (Junko), s nadimkom Bjelja (Bijelić), poklisar, živio je u razdoblju oko 1345.–1401. Skopski namjesnik Pašait imao je 1409. udjela u Trepči, od četvrtine rudarske topionice („kola”) Junija Sorkočevića (Jireček, 1923, 220–221; Vekarić, 2012b, 271; Spremić, 2008, 54, Dinić, 1960, 26).
- 54 Marin Đurov (Pecorario) Goče-Dragojević (oko 1415.–1482.), oženjen iz roda Bona, bio je 1464. poklisar kod napuljskog kralja Ferdinanda I. Pet puta je bio dubrovački knez (Vekarić, 2012b, 102).
- 55 „*Marino Georgii de Goze et Nichola de Radulino*“ (DAD, TN, 13, f. 210r). Braća Nikola i Jakov Radulino

tvenoj razini i poslovnim interesima. Svjedoci su marljivo ispitani u Smederevu, izvjesno 5. januara 1445., potvrdivši u potpunosti autentičnost dodatka oporuke. Sadržaj adicije, sačinjene, kako je na njenom završetku navedeno, 20. oktobra 1444. g., nakon invokacije s aprekacijskom formulom *Yhesus*, zatim je izložen u prijepisu; „*Cuius additionis testamenti tenor talis est videlicet*“ (DAD, TN, 13, f. 210r).

Na samom početku dokumenta navedeni su istaknuti društveni status testatora, unutar komune i na dvoru, ali i njegovo nezavidno zdravstveno stanje. Nikola iz Kotora, dugogodišnji stanovnik Bara koji je stekao status građanina toga grada („*Nicolo de Catharo, citadin et habitador lungo tempo in Antivari*“), vrhovni kancelar najsvjetlijeg kneza gospodina despota Raške, teško bolestan tijelom („*infermo grievemente del corpo*“), ali milošću Božjom zdrav umom (što je bio i preduslov za sastavljanje oporuka), sačinio je i uredio izjavu svoje posljednje volje (DAD, TN, 13, f. 210r; up. Grbac, 2013, 81).

Prvo je svoju dušu preporučio najvišem Tvorcu. Zatim se osvrnuo na testament, vrlo vjerovatno sačinjen u Baru, u kojem je bio nastanjen: zbog toga što je na polasku od kuće sačinio svoj testament („*E perche in su la mia partida de caxa fexe mio testamento...*“), kodicilom mu ne protivrječi niti ga opovrgava, već ga, koliko se može, potvrđuje (DAD, TN, 13, f. 210r). Međutim, kako su se u međuvremenu dogodile nove stvari, tj. nastali su određeni dugovi, imao je potrebu da napravi dodatak pomenutom testamentu. Shodno tome, izjavio je da duguje i da je obavezan 112 zlatnih dukata⁵⁶ g. Bartulu g. Ivana Goče.⁵⁷ Formalizovana povezanost s uglednim pripadnikom dubrovačkog humanističkog kruga ukazuje na isprepletenost poslovne i kulturne društvene sfere. Bartul (oko 1407–1497.), poklisar, rizničar i književnik, bio je „prvi čovjek u Republici po savjetu i dostojanstvu“, piše o njemu Ilija Lamprin Crieva (1463–1520.).⁵⁸

Takođe, Nikola je dugovao g. Ivanu Petrovom Županu, barskom patriciju, novac koji je dva puta poslao njegovoj porodici: „*Item a Ser Zuane de Ser Piero Zupani per doy volte per denari mandati a la fameglia mia*“ (DAD, TN, 13, f. 210r). Za to, navodi, zna g. Junije Todrova Junija te kako kaže rečeni Junije da mu bude plaćeno i dato („*E questo sa Ser*

su u svoje trgovačko društvo 1429. g. uložili 3.500 dukata; iste je godine i dubrovački antunin doseljen iz Bara Nikola Nalis investirao u trgovačka društva znatna novčana sredstva. Jedan od dubrovačkih građana koji je 1430. imao obavezu čuvanja zaliva bio je Nikola Radulinović (Pešorda, Vardić, 2012, 91, 161). Iz teksta oporuke Nikole Natalisa iz Bara, sastavljene 1451. g., saznaje se da je od prodatog oružja i pancira trgovac Nikša Mioša dobio svoj dio, a ukoliko to nije potvrđeno priznanicom, određuje da se za to pobrine *Ser Zoymo d'Antiveri* – jedan od dužnika kompanije koji se pominje i u kodicilu Nikole Archiluppisa – tako što će se dati za dug Pribisava Radulina (oca svjedoka Nikolinovog kodicila) i drugih zaduženih. S obzirom da su po osnovu zajedničkog ulaganja u poslovne operacije trgovačko društvo imali ostavilac Nikola Nalis, Nikša *de Miosa*, Nikola i Jaketa Radulin, kako proizlazi iz sentencije sastavljene u kancelariji, po tom su se osnovu naplatili od Marina *de Bizia*, Nikole *Granzarich* i Matije *de Lillo* (DAD, TN, 14, ff. 192r–194r).

56 Znakovito je da Firentinac Cennino d'Andrea Cennini navodi da su kovači u Italiji u XV vijeku od jednog zlatnog dukata mogli iskovati 145 zlatnih listova, koji su se koristili za ukrašavanje rukopisa (Filippone Overty, 2008, 27, 28).

57 „*Et son debito et obligato a Ser Bartolo de miser Zoane de Goze cento et dodexe ducati d'oro*“ (DAD, TN, 13, f. 210r). Ivan Marinov Goče (oko 1365.–1445.), bio je korčulanski vikar 1415. g., u vrijeme kratkotrajne vladavine Dubrovnika tim ostrvom. Do 1444. godine jedanaest puta je bio dubrovački knez (Vekarić, 2012b, 118).

58 Bartul se oko 1436. g. oženio plemkinjom iz roda Menče (Vekarić, 2012b, 119).

Zonio de Ser Thodro de Zonio, quel che dira ditto Ser Zonio, che li sia pagato et dato.)⁵⁹ Da je riječ o Archiluppisovoj porodici trajno nastanjenoj u Baru, potvrđuju činjenice da se u oba slučaja radi o poslovnim ljudima iz uglednih barskih rodova Župan i Brizi, višestruko povezanih s Dubrovnikom.⁶⁰ Po punomoćju „*Ser Theodori filii Ser Zonii Bricio*”, 4. avgusta 1445. se pominju još neki prokurator testamta pok. Nikole Archiluppisa, kancelara (DAD, DC, 59, ff. 29r–29v). Navedeni Todro (*Theodorus Britius*, Teodor Brizi), barski „*judex juratus*” 1429. g., bio je Junijev otac (Marković, 1902, 198). „*Todorus de Zomo de Antibaro*” je još 1409. trebao da dopremi žito u Dubrovnik (Bošković, 1962, 268, 276).

Mijenjajući često mjesto boravka, Nikola je kao kotorski građanin boravio, a zatim prebivao u Baru (gdje se bilježi u ispravama od novembra 1437. i decembra 1440.). Izvjesno se u tom gradu oženio i zasnovao porodicu; „*Die Frau des Kanzlers »dona Stana«, war eine Antibarenserin*“ (Jireček, 1904a, 164). Ukoliko je oženio kćerku imućnog građanina ili patricija i dobio s njom djecu, tast ili neko od njene porodice mu je mogao dati u miraz, ili ustupiti na upotrebu dio svoje kuće.⁶¹ Ne može se isključiti ni unajmljena kuća, posebno ukoliko je u Baru obavljao notarsku djelatnost. Na barsko prebivalište bi mogao upućivati kodicil od 20. oktobra 1444.⁶² Djeca su im mogla biti vrlo mala, tako da odredbama testamentarne adicije ženi ostavlja da bez onemogućavanja u tome raspoložbe stvarima koje joj pripadaju.

Sljedeći navod u kodicilu odnosi se na dug prema g. Ivanu iz Kotora („*Ser Zoane de Catharo*”), u iznosu od 20 zlatnih dukata, koje je poslao njegovoj porodici u Bar prije nekoliko dana („*li quali mando a la fameglia mia, pochi di fa in Antivari*”). Navedene dugove je trebalo podmiriti gotovinom donijetom iz Smedereva i drugom robom koja će se odatle poslati te avansirati i isplatiti shodno inventaru, što je Nikola zamolio da učine izvršitelji testamenta koji je sačinio i kodicila koji tada sastavlja (DAD, TN, 13, f. 210r).

Odjeću koja je u kući gore navedenog g. Ivana, knjige i srebrninu („*libri et arzentiera*”) trebalo je prodati i unovčiti s robom koja će se odatle poslati, s tim što je tkanine i srebrninu trebalo prodati i unovčiti u pobožne namjene – za svrhe hodočasnika, kapele i drugih stvari koje je Nikola odredio u testamentu i navodi u kodicilu, budući da izričito želi i utvrđuje da do iznosa od 20 dukata za njegovu dušu bude otkupljen jedan rob iz ruku nevjernika: „*voglio et ordeno che sia scomprado un servo di man di li infideli*⁶³ *in fina summa di XXti ducati, per l'anima mia*” (DAD, TN, 13, f. 210r).

Archiluppisov kodicil osim što kroz odredbe o primaocima oporučnih darivanja rasvjetljava društveni krug kojem je zavještalac pripadao, važan je izvor i za proučavanje

59 DAD, TN, 13, f. 210r. *Junius Bricij* je 19. maja 1443. bio je potpisnik dokumenta sa strane plemenitih i mudrih ljudi Bara („*nobeli e Sauij homeni d'Antibari*”), na osnovu kojeg Mlečani priznaju povlastice gradu (Šafarik, 1862, 74).

60 O patricijskom rodu Župan i njegovim vezama s Dubrovnikom v.: Marković, 2014b.

61 Cap. 154. statuta Kotora određuje da je muž sa ženom mogao primiti u miraz nekretninu poput zemljišta ili kuće (SC, 2009, 212).

62 „... *su la mia partida de caxa ...*” (DAD, TN, 13, f. 210r). Cap. 152. statuta Kotora određuje „da što god od oca ili od majke ili od koje druge ličnosti bude darovano ženi, od onoga što se može darivati, sve to biće u vlasti i raspolaganju po volji same žene i njenih nasljednika poslije njene smrti ...” (SC, 2009, 211).

63 Up.: „Enfin, le dernier moyen de s'offrir une place au paradis est le rachat des captifs chrétiens, preoccupation particulièrement vive en Péninsule Ibérique” (Victor, 2014, 89).

materijalne kulture višeg staleža u Baru, kojem je vjerovatno pripadala njegova žena. Svu robu koja pripada supruzi: haljine, prstenje,⁶⁴ pojaseve, lanena sukna i tkanine, Nikola je odredio da joj budu na slobodnom raspolaganju bez ikakve zapreke.⁶⁵ S druge strane, istakao je da ponovo poništava prethodno obesnaženi testament, koji je sačinio dok je još bio živ njegov brat gospodin biskup (!). Naveo je i da smatra da je u drugom testamentu zapisao da treba potražiti djecu, odnosno sinove g. Almeriga iz Seravallea⁶⁶ odnosno Trevisa, i dati im 9 dukata. Takođe, ukoliko bi neka osoba došla iz Firence u Dubrovnik, a poznavala suprugu i djecu g. *Iacoma*, sina g. Zoanea di Seminiato (*Scominiato*, San Miniato),⁶⁷ trebala joj je uručiti 14 dukata. Testator je još odredio da se potraže djeca g. Nicha iz Fana i da im na svaki način treba dati 30 zlatnih dukata. Izričito nastojanje da se značajni novčani iznosi dostave nasljednicima gospode iz Veneta, Toskane i Marke zasigurno govori o društvenim vezama uspostavljenim tokom profesionalnog oformljivanja, obavljanja diplomatskih zadataka ili poslovnih poduhvata.

Nikola zatim, izražavajući dvosmjernu strategiju u izboru primalaca testamentarnih legata, završava s još jednim legatom u pobožne svrhe: franjevačkim fratrima opservantima zavještao je 4 zlatna dukata. Odnosni prilog testamentu je dat i zapisan 20. oktobra 1444. godine u Smederevu, u prisustvu naročito pozvanih i zamoljenih g. Paska Sorgo,⁶⁸ g. Marina *de Zorzi de Goze* i g. Nikole, sina Pripkovog.⁶⁹

64 Statut Kotora u *cap.* 151. utvrđuje da prsten koji muž daje ženi kad je uzima i vjeri ili prstenuje bude u vlasti žene da raspolaze i čini s njim po svojoj volji utvrđuje. (SC, 2009, 211).

65 „*Tuta quella roba che apartien a mia muglier; veste, aneli, centure, panni di lin, tele, sia in libertade sua senza niguna contradicion*” (DAD, TN, 13, f. 210r). Prema statutu Kotora, sve što pripada ženi prilikom udaje, ostaje njeno neotuđivo vlasništvo. *Cap.* 149. iz 1316. godine određuje da je muž dužan da sačini notarsku ispravu o prijemu miraza. „Odjeća i tkanine doznačene kao miraz, koje budu preostale u vrijeme smrti, vrtiče se kao što je primio, ...“ (SC, 2009, 48, 209).

66 Serravalle, iz kojeg povjerilac očito izvorno potiče, nalazi se pokraj mjesta Vittorio Veneto, nedaleko od Trevisa; južno je Ceneda. Shodno tradiciji, cenedski biskupi su u XII v. Serravalle investiturom dodijelili lokalnim familijama. Fortifikacijski se izgrađuje od 1337. g., pod Mletačkom Republikom.

67 Više pojmova upućuje na toskansku destinaciju primalaca legata. San Miniato al Monte je čuvena firentinska bazilika čija je fasada u XIII v. izgrađena finansiranjem od strane *Arte di Calimala* (ceha trgovaca suknom), a klostar sredinom XV v., nastojanjem *Arte della Mercantia*. San Miniato *al Tedesco* (od 1370. *al Fiorentino*) je komuna nedaleko od Pise. *San Miniato* se nalazi u blizini središta Siene. Giovanni da San Miniato (Firenca, 1360–1428.), sin notara Duccia, oficir firentinske vojske, povukao se prije 1420. u manastir S. Maria degli Angeli, stupivši u red benediktinaca. O namjeri je prethodno upoznao prijatelja, humanistu Coluccia Salutatija. Kao monah, preveo je Petrarkino djelo *De remediis utriusque fortunae*. C. Salutati (1331–1406.), nakon studija retorike i bilježništva bio je kancelar u Todiju i Luki, a od 1374. kod vladara u Firenci, gdje je unio petrarkistički impuls i kroz epistole humanističku kulturu (Pelloni, 2001, 1; Treccani, Salutati, Coluccio, 2015).

68 U to je vrijeme *Pasqual de Sorgo* imao dobra na Toplici i u Dubočici kod Leskovca. M. Orbini navodi da se Toplica u davnini, prema tvrdnjama Giacomo Castaldija, zvala Tricornesium (Orbini, 1999, 391).

69 *Pripcho*, Pripko, Pribislav Radulinović, ugledni i vrlo imućni dubrovački antunin, u testamentu registrovanom 1420. g. matičnoj bratovštini ostavlja 2 perpera. Naveo je i da njegovi sinovi imaju pravo na jednake djelove ostavštine, pod uslovom da se ne podijele dok najmlađi od njih ne napuni 25 godina. Za izvršitelje izjave svoje posljednje volje 1419. je odredio plemiće iz roda Grade. Godine 1411. Pribil Radulinović je bio zakupac carine na Limu, koju je, kao i oblast Brankovića, ekonomski iskorištavao i vojno kontrolisao skopski krajišnik Pašait; po naređenju dubrovačke vlade trebao je smanjiti carinu za četvrtinu: „*non debiati tuor o far tuor la gabella integra de Limo ma abater lo quarto*” (Pešorda Vardić,

Nakon navedenog sadržaja adicije testamentu priložena je cedulja inventara, koji je predstavljao popis Nikoline pokretne imovine; „*In qua quidem additione testamenti predicti incluxa erat cedula inventarii huius tenoris videlicet*” (DAD, TN, 13, f. 210r). Inventar dobara važan je izvor za proučavanje materijalnog života ostavioca. Iako su za njegovo sastavljanje obično zaduživani testamentarni povjerenici, u ovom slučaju je, shodno specifičnim okolnostima, to uradio sam zavještalac. Način na koji je inventar trebao biti sastavljen bio je utvrđen statutarnim pravom. Splitski statut primjerice propisuje da su izvršitelji testamenta pod prijetnjom kazne i globe od 10 libara bili dužni u roku od 10 dana nakon smrti zavještaoca sastaviti popis njegove imovine, kako se ona ne bi rasipala, prevarom zamijenila ili zatajila.⁷⁰ U slučaju da su izvršitelji testamenta namjeravali da prodaju nešto od pokojnikovih dobara radi izvršenja testamenta ili konkretne oporučne odredbe, a stvari koje bi prodali vrijedile više od 100 solida, iste su bili dužni da oglase i stave na javnu prodaju u roku od nekoliko dana, kako bi se one prodale i ustupile najpovoljnijem ponuđaču (Grbavac, 2013, 83).

Reformacija o inventarima dobara u trogirskom statutu zapisana je 1431/32. g., pod naslovom *Povjerenici (za izvršenje oporuke) dužni su sastaviti popis pokojnikovih dobara kao što čine skrbnici u pogledu imovine šticeinika* (Budeč, 2014, 21). Trogirski statut propisuje da su svi staratelji šticeinika, koji su za to bili određeni testamentom pokojnika ili od strane trogirске kurije, bili dužni u roku od jednog mjeseca popisati ili dati da se popišu sva pokretna i nepokretna dobra šticeinika.⁷¹

Šibenski statut i njegove reformacije s dvanaest odredaba regulišu pojedinosti načina izrade inventara dobara; povjerenici (*commissarii*)⁷² su u roku od 20 dana od smrti pokojnika bili dužni da započnu s popisivanjem pokojnikovih pokretnih i nepokretnih dobara, zaloga i zaduženja, te ga morali završiti u roku od 40 dana.⁷³ Po proteku roka, izvršitelji su bili dužni predstaviti inventar dobara knezu i kuriji, koji se potom trebao čuvati u kancelariji komunalnog prokuratora.⁷⁴

Zadarski statut propisuje da su izvršitelji testamenta preminulog bili dužni da 15 dana po njegovoj smrti pristupe izradi inventara, koji je pred zadarskim knezom i kurijom

2012, 115, 135, 153, 191, 228; Dinić, 1960, 26–27).

70 Od 1435. ili 1436. g. počeo se voditi poseban registar testamenata i inventara u koji je bilježnik unosio samo te dvije vrste dokumenata (Ančić, 2005, 101–102; up. Grbavac, 2013, 83).

71 Popis tih dobara izvršitelji su morali predati kuriji pod prijetnjom kazne u korist trogirске komune. Takođe, notar je bio dužan da popis prepíše i prenese u posebno određenu bilježnicu koja se trebala čuvati u komunalnoj blagajni u kojoj se čuvaju i spisi komune (Budeč, 2014, 21; Grbavac, 2013, 83).

72 Termini *komesar*, *komisar*, *komisarij* takođe označavaju testamentarnog izvršitelja; povjeriti nekome „ulogu komisara, izvršitelja posljednje volje, podrazumijevalo je dobro poznavanje takve osobe, veliko povjerenje i, u velikom broju slučajeva, priso prijateljstvo“. Ustanova testamentarnog izvršitelja je najjasnije prisutna u statutima Dubrovnika (IV, 74–77), Kotora (cap. 187–191) i Budve (cap. 168) (Ančić, 2005, 118, 121; Pezelj, 2010, 189).

73 Inventare je, kao privatno-pravne dokumente, sastavljao komunalni bilježnik, najčešće uz pomoć izvršitelja (Budeč, 2014, 14–15).

74 Shodno reformaciji iz 1415. g. (*Inventari neka se prepišu u uredu općinskog kancelara*), s vremenom su se inventari čuvani u prokuratorovoj kancelariji gubili i nestajali. Zato ih je komunalni kancelar, odnosno notar, trebao prepisati u posebnu knjigu (Budeč, 2014, 17–18). Statut Pirana je propisao da se po notarevoj smrti notarske knjige arhiviraju u prostoriji crkve sv. Jurija (Mihelić, 2011, 647).

trebao biti predstavljen u vremenskom roku od 60 dana.⁷⁵ Statut Zadra precizno reguliše i formu inventara: na njegovom početku notar je morao ucrtati oveći znak krsta, a zatim je trebao slijediti popis svih nekretnina, pokretnosti, tužbi, dugova i potraživanja s tačnim imenima i prezimenima i svim drugim pojedinostima.⁷⁶ Tako sastavljen inventar izvršitelji su bili dužni prije isteka roka od 60 dana predati na čuvanje gradskom knezu i njegovom sudu, koji ga je trebao odložiti na čuvanje u kancelariji prokuratora (*procuraria*) zadarske komune (Grbavac, 2013, 83). Prema *cap.* 435. statuta Kotora, izvršitelji su bili dužni da naprave inventar poslije smrti testatora u roku od mjesec dana⁷⁷ najviše od kako imaju obavještenje o njihovoj ulozi, o svim posjedima pokretnim i nepokretnim, stvarima i dobrima koja se kreću, potraživanjima i dugovanjima.⁷⁸

„*INVENTAR ROBE KOJA SE NALAZI KOD G. NIKOLE KANCELARA*”

„*Inventar robe koja se nalazi kod g. Nikole kancelara u zlatnom novcu, srebrnini i odjeći*” (DAD, TN, 13, f. 210r).⁷⁹ Zlatnih dukata je 215. U asprama je 2.000.⁸⁰ U srebrnini, u jednoj bačvici su bili kaleži (*cuppe*), njih dva, izrađeni na bosanski, i treći na ugarski način („*lavorade al modo bosinexe, la terza ala ungaracha*”).⁸¹ Srebrno stolno posuđe izrađeno *na bosanski način*, koje je vjerovatno prvenstveno služilo izlaganju, cijenjeno je ne samo zbog količine ugrađenog srebra, već i zbog umijeća obrade, a potvrđeno je

75 U slučaju da je neka osoba iznenada umrla ili nije bila u stanju da sastavi testament i imenuje izvršitelje, imenovao ih je zadarski sud (Grbavac, 2013, 83; Budeč, 2014, 21).

76 *Res mobiles* su obuhvatale i novac, zlatninu, srebrninu, nakit i dragulje, tekstil, lične stvari, stvari iz domaćinstva (Grbavac, 2013, 83).

77 Prema dubrovačkom statutu, *Liber III, cap. XLI. De forma testamentorum*, svjedoci, odnosno epitropi su u roku od 30 dana od smrti testatora morali doći pred zakletim sudijama i notarom da potvrde odredbe preminulog, odnosno preminule (Statuta Ragusii, 1904, 70).

78 Inventar su bili dužni da predoče knezu i sudijama grada Kotora i da ga daju na čuvanje rizničarima relikvija sv. Tripuna. Izvršitelji su takođe po inventaru morali da polažu račun o svim legatima i testamentarnim uslovima, kao i o svemu što su uradili za vrijeme svojeg upravljanja zaostavštinom. Kancelar ili zakleti notar Kotora je upisivao dan kad je inventar predat. Za čuvanje inventara trebao je da bude određen jedan sanduk ili škrinja u kojem ništa drugo neće biti čuvano. „Rizničari su dužni da sačine svesku u kojoj će se bilježiti svi rečeni predati i dati inventari u njihovo vrijeme.“ Cjenovnik naplata iz 1431. g. odnosio se i na sastavljanje inventara (SC, 2009, 344, 429).

79 Iako je riječ o prijepisu bilježaka, indikativno je ukazati na način pisanja ovog oblika privatno-pravnih dokumenata. Splitske inventare dobara notar Ivan pok. Čove iz Ancone sredinom XIV v. pisao je kao i sve ostale bilježničke isprave, upisujući predmete do kraja reda, a zatim nastavljao upisivanje u sljedećem redu, vjerovatno nastojeći da uštedi papir. Isprave iz fonda kurije Zadra u XIV v., kao i šibenske, pisane su uglavnom na uobičajen način – izradom listi na kojima se svaki pojedinačni predmet upisivao u novi red (up. Budeč, 2014, 25).

80 Aspra, srednjovj. grč. *ἀσπρος*; bijel, sitan novac, najmanja novčana jedinica u Turskoj, sinonim za akču i novac uopšte (jaspra, jasprića).

81 Up. *coppe tedesche* od stakla, s ovećim dnom, koje se nalaze od tog vremena u srpskim krajevima, a majolika s gotičkim motivima i u Smederevu. Svjedočeći o materijalnoj kulturi balkanskog zaleđa, naručivane su od početka XIII. do kraja XVI. v. za domaćinstva srpskih i bosanskih velikaša i trgovaca. U tome su imale udjela dubrovačke kolonije. Predstavljajući mletački kulturološki obrazac, Dubrovčani su uticali na razvoj tamošnje urbane kulture i stil umjetničkog oblikovanja (Bikić, 2006, 205, 206, 208, 210; DAD, TN, 13, f. 210r).

mnogim arhivskim zapisima (Belamarić, 2012, 56, 60).⁸² Jedan srebrni bokal je izrađen na turski način, „*in bel modo*“.⁸³ U jednoj platnenoj vrećici su se nalazile, jedna u drugoj, tri srebrne čašice. Od ostalih kućanskih srebrnih predmeta pobrojane su 4 tacne i 10 kašika. Navedena je, pored toga, jedna i po libra srebra, „*piu tosto piu cha mancho*“ (DAD, TN, 13, f. 210r).

Nakon novca i srebrnine, navedeni su i opisani odjevni predmeti i tkanine koji su se našli kod kancelara Nikole. Jedna crna⁸⁴ somotna vesta, postavljena krznom kune zlatice i kune bjelice („*di marturi e fuine*“), bila je pozajmljena Vuku *Bramuševiću* pri polasku vojvodi⁸⁵ Stipanu i vojvodi Radosavu; kada se vrati trebao je predati izvršiteljima Nikoline izjave posljednje volje (DAD, TN, 13, ff. 210r–210v). Ukoliko se na njoj bude našla kakva mrlja ili bude oštećena, pozajmljivač je trebao da je popravi ili da plati onoliko koliko vrijedi.⁸⁶ Pomenut je zatim jedan smotak od 8 lakata londonskog sukna.⁸⁷ Ukoliko se ranije navedena vesta bude mogla prodati u Smederevu, neka se proda i platno, odredio

82 Splitski trgovac ser Baptista de Augubio je, kako se navodi 1480. g., posuđivao gradskom knezu i kapetanu, kaštelanima i mnogim građanima srebrninu i zdjele koje je kupio u Bosni, za svadbene gozbe, a vjerovatno i za druge svetkovine (Belamarić, 2012, 55).

83 „Na terminologiji opaža se, takođe, kako turski uticaj biva s dana u dan snažniji. ... Turskoga je mnogo bilo u vojnoj opremi, odelu i u pokućstvu; turski talambasi, buzdovani, noževi, konjska oprema, bakreno posude, prostirke itd.” (Jireček, 1923, 221; DAD, TN, sv. 13, f. 210r).

84 Poželjna u odijevanju, crna je ukazivala na moć i povlašćen društveni status kasnog srednjeg vijeka. U dvoznačnosti karakterističnoj za sisteme simbola i srednjovjekovni senzibilitet, crno je označavalo vrline poput poniznosti, strpljenja, umjerenosti i kajanja, kao i – na drugoj strani – očaj, žaljenje i smrt. Krajem srednjeg vijeka u odijevanju vladara i patricija trijumfuje pozitivna crnina, obilježje skromnosti. Moda crne u odijevanju od sredine XIV v. preplavljuje cijeli Zapad. Čini se da se rodila u Italiji kao posljedica zakona protiv raskoši koje su proglasili pojedini gradovi, propisa koji su u odijevanju zabranjivali upotrebu suviše živih i preskupih boja. U Italiji je u XV v. upotreba crne boje bila rezervisana isključivo za aristokratiju, dok je u Španiji ekstravagantna crna bila elitistički odgovor na zakon protiv luksuza. Crno, boja pokore, dobijana upotrebom jeftinih pigmenta, savjetovala se kao poželjna. Za bojenje tkanina u crno korišteni su kora ili korijen oraha ili joha, šišarka, rujevina, čađ, razni biljni ugljeni, itd. Kako su dobijene nijanse brzo blijedile, njihova aplikacija na krznima bila je lakša i „tvdokornija“. Žaljenje preko odjeće (korote) se međutim sporo uspostavljalo i dugo vezivalo isključivo uz aristokratiju. Takva moda, o kojoj krajem XI v. postoje svjedočanstva u Španiji, širi se na susjedna područja u XIII v., kada nastaje običaj izbjegavanja živih boja. Tek u XVI v., pod uticajem protestantizma, crna, u kontekstu temeljnih sistema značenja i složenih kulturoloških konstrukcija, postaje žalobnom bojom (Pastoureau, 2003, 4, 5; Džidić, Barbančić, Simončić, 2013, 31, 32).

85 „U vojnoj i građanskoj upravi najuglednije beše dostojanstvo vojvode; na dvoru je bio »veliki vojevoda«, dok su druge vojvode bili namesnici u glavnim mestima, kao na pr., u Smederevu, Srebrnici, Novom Brdu, Baru, a ostali, opet, poslanici ili vojni zapovednici“ (Jireček, 1923, 220).

86 „*Item se sera qualche macula over danno in essa, che refaçã o che pagi la vesta quel che la val*“ (DAD, TN, 13, f. 210v).

87 „*Item e I cavezo di panno di Londra son braza VIII lagha e ama*“ [?]; (DAD, TN, 13, f. 210v). *Cavezzo* je (pre)ostatak platna veće metraže, restl; „*Ruotolo*, si direbbe quando la tela fosse molta ed avvoltata“ (Boerio, 1856, 154). *Brachia* je predstavljala osnovnu mjeru za tkanine, ali je postojala razlika u njenoj dužini u metrološkom sistemu komuna. Ukoliko se ovdje mislilo na dužinu „po barskoj mjeri“, indikativno je da je 1445. g. mletački Senat bio izričit oko toga da Barani moraju uskladiti glavne mjere – za vino i ulje – sa mletačkim. Dužina kotorskog lakta od 52,5 cm utvrđena je na osnovu relacije s mletačkim laktom. Splitski notarski spisi XV v. potvrđuju da su se razlikovala mletačka *bracia* i *brachia ad mensuram Spaleti* (Marković, 2014a, 383; SC, 2009, 51; Andrić, 2015, 480).

je Nikola; ukoliko to ne bude moguće, da se pošalju dolje u Primorje („*zo ala marina*”). Još su od odjeće navedeni šešir od samurovine⁸⁸ s krznom kune bjelice, jedna suknja od stare čohe, kao i nova lisičja krzna.⁸⁹ Na osnovu ovog dijela inventara može se primijetiti da je Nikolin boravak u hladnim predjelima našao odraza i u popisu njegove zaostavštine. Široka primjena neizokrenutih krzna pripadala je najezgotičnijim obilježjima istočnoevropskog stila odijevanja: krzno se nosilo prebačeno preko ramena i prikopčano kod nogu životinje; posebna pokrivala za glavu obrubljena krznom i ukrašena perjem takođe pripadaju toj kategoriji, a bila su zajednička Ugarskoj, Poljskoj i Kozacima (Klaniczay, 2003, 10).

Da je kancelar sastavio vlastiti inventar, koji je nagovijestio u kodicilu,⁹⁰ svjedoči odredba prema kojoj mu je Nikola Radulinov trebao dati 2 dukata.⁹¹

BIBLIOTEKA NIKOLE DE ARCHILUPPISA

Odjeljak inventara koji započinje rečenicom „*Item in saccho libri infrascripti*” je zarna postao predmetom historiografske pažnje, posebno od strane historičara kulture. Navodeno je da su Nikolini latinski i talijanski rukopisi iz oblasti istorije, filozofije, medicine i teologije svjedočanstvo njegovog visokog humanističkog obrazovanja te da je biblioteka koja se nalazila u njegovom domu u Smederevu vjerovatno bila poznata društvenom krugu u kojem se kretao (Jireček, 1904a, 164–165; Kovijanić, 1976/80, 131–132; Stokić Simončić, 2011, 1). Djelujući kao notar, kancelar i orator, vjerovatno je budio zanimanje za klasike antike i savremenu književnu produkciju (up. Janeković Römer, 2006, 11, 14; Ančić, 2005, 124). Popis koji inventar sadrži ukazuje da je kasnosrednjovjekovni prizrženik humanističke kulture posjedovao ne samo rukopise koje je mogao steći tokom

88 Samur (*Martes zibellina*) je grabljivac visokokvalitetnog krzna iz roda kuna; vrsta se ranije rasprostirala od Poljske i skandinavskih zemalja preko Rusije do Japana. Ven. *zibelin*, *zebelin*, tal. *zibellino*, fr. *zibelin*, en. *sable*, od rus. *соболь*; Ivan Grozni je od pokorenih kazanskih Tatara zatražio godišnji tribut od 30.000 samurovih krzna; Henry VIII je odredio da samurovinu mogu nositi samo plemići s dostojanstvom iznad vikonta (up. Boerio, 1856, 811).

89 „*Item un capello di zibilun, con un pelle fuine. Item una gona di panno vecchio e le volpe nove*” (DAD, TN, 13, f. 210v).

90 „... *debiti cusi fatti de denari contanti che de qua se portara e de altra roba che de qua se mandera per inventario se poran pagar...*”; up. „*inventarij mea introcluxa*” (DAD, TN, 13, ff. 210r–210v).

91 „*Item Nicola de Radulin me die dar 2 ducati*” (DAD, TN, 13, f. 210v). Statut Kotora u *cap.* 435. iz 1417. određuje: „ako bi neki građanin ili stanovnik u Kotoru sačinio testament izvan našeg grada Kotora, u drugom gradu, komuni ili državi, gdje se prava zapisuju ili opslužuju u kancelariji notara, rečeni testament će biti tvrd i valjan i ako bude sačinjen po uredbi onoga grada, komune ili države i bude posljednji ...”. „Na sličan način svako može svojom rukom napisati testament izvan Grada i biće tvrd i valjan”. Izvršitelji su bili dužni da testamentarne uslove i zavještanja izvrše prema njihovom sadržaju i u određenim rokovima, pod prijetnjom kazne (SC, 2009, 343). Odgovarajuća odredba nalazi se u trećoj knjizi dubrovačkog statuta, *cap. XLII. De testamentis factis extra Ragusium*: „[1] *Si contingerit quod aliquos Raguseos vel Ragusea extra Ragusium moriens fecerit testamentum, volumus quod testes vel pitropi qui ipsi testamento presentes fuerint, possint et debeant infra unum mensem, postquam pervenerint ad civitatem Ragusii, venire coram d. comite et iudicibus suis et jurato notario, et annunciare testamentum predictum. [2] Qui postquam a predictis d. comite et iudicibus et notario fuerint examinati, si eis ydonei videtur...*” (Statuta Ragusii, 1904, 70–71).

profesionalnog obrazovanja ili specijalizacije, već i one koje su u njegovo vlasništvo mogli dospjeti kasnijim darivanjem, zakupom, zalaganjem ili pozajmicom, posebno spise koji su nastajali izvan manastirske produkcije.⁹² Osim što su se upotrebljavani rukopisi otkupljivali od ranijih vlasnika ili stacionara koji su ih davanjem na prijepis umnožavali (*stationarii librorum*), često su i studenti davali da se izrade prijepisi iz predložaka (*exemplaria*) koji su iznajmljivani u univerzitetskoj sredini (Lonza, 1990, 106). Testamentarno raspolaganje ukazuje na pokretljivost rukopisa, vrijednost i mogućnost kvantitativne analize u njihovoj trgovini.⁹³ Navedeni naslovi svjedoče o učenosti recipijenta, o zanimanju samosvjesnog duha za staroklasičnu kulturu i preteče humanizma, za otmjenost latinštine i hrišćanski nauk. Usredsređenosti na proučavanje, sabiranje, komentarisanje i podražavanje antičkih autora i kasnijih literarnih i stilskih uzora, prožetih zasigurno teološkim obzirima, individualnu karakteristiku daje posebno zanimanje za medicinu, kao i za onostrano. Sačuvani tekstovi notara, fragmenti i izvadci iz drugih spisa, sugerišu da je uvjerljivost u njegovim javnim istupima bila u funkciji reprezentovanog ugleda i moći, da je odražavala vrijednosti i formalne zahtjeve odnosne društvene sredine. Međutim, rječitost odnosno retorsko umijeće – govornički, estetički i etički odjeci istorijskih traktata, kontakata s učenim ljudima, oživljeni uticaji tumačenja možda još studentskih zapisa s predavanja neke od humanističkih disciplina, a svakako biblijskih i ranohrišćanskih tema – bili su takođe sredstvo lične promocije. Radi detaljnijeg uvida u interesovanja i svjetove spoznaje koje su mogli otvoriti svojem vlasniku i čitaocu,⁹⁴ uz svako nabrojeno djelo ili naslov dati su podaci o autoru, kontekstu nastanka, odnosno njihovom sadržaju.

„*Imprima Valerio Maximo*“; sasvim izvjesno, riječ je poznatom spisu Valerija Maksima, rimskog pisca. *Valerius Maximus*, autor zbirke istorijskih (rimskih i grčkih) događaja i anegdota, pisao je u vrijeme Tiberijeve vladavine (14–37. g. n. e.). Njegova *Spomena vrijedna djela i izreke* u 9 knjiga, za koja je uzimao građu iz spisa Cicerona, Livija, Salustija, Pompeja Troga i sada izgubljenih izvora, bila su namijenjena školama retorike. U skraćenom obliku epitoma bila su popularna u srednjem vijeku.⁹⁵

„*Item Declamationes de Quintilian*.“ Pod imenom najvećeg uzora govorništva i književnog istoričara Marka Fabija Kvintilijana sačuvane su dvije zbirke retorskih vježbi, tzv.

92 Na univerzitetima, najvredniji rukopisi su bili često lancima vezani u bibliotekama za javnu upotrebu, dok su jeftiniji prijepisi mogli iznajmljivati pojedincima radi učenja (Filippone Overti, 2008, 1, 2; up. Descendre, 2010, 592).

93 Shodno poznatim podacima, trgovanje knjigama na istočnom Jadranu počelo je u Zadru osamdesetih godina XIV v. (sačuvan je popis knjiga naručenih za dućan trgovca Luke Leonisa (Ančić, 2005, 123).

94 „Item in saccho libri infrascripti. Imprima Valerio Maximo. Item *Declamationes* de Quintilian. Item Boetio, *De consolatione philosophiae*. Item libro di Constantin Moncho *De medicina*. Item *Bucholicha* de Petrarca. Item un volume grosso in papiro in lo qual son molti trattati et molti libri. Item un libro in papiro recolete di molti doctori Italiani. Item un libro in pergamino antigissimo in teologia et in *sacra scriptura*. Item un officio di Nostra Donna, con molte altre *orationi*. Item Salustio *Catilinario et Iugurtino*. Item doy scartadelli (?) in *gromantia*“ (DAD, TN, sv. 13, f. 210v).

95 DAD, TN, sv. 13, f. 210v. Prilikom osnivanja katedre za moralnu filozofiju, odnosno fakulteta slobodnih umijeća, 1455. g. u Barceloni, težište je bilo na tekstovima Aristotela, Cicerona, Seneke, na *De consolació* Boetija, odnosno *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* Valerija Maksima (Hernando I Delgado, 2011, 13–14, 17, 21, 23, 34, 40).

Declamationes Miores i *Declamationes Minores*, koje su mu se počele pripisivati od IV v., ali su to falsifikati. *D. Miores* predstavljaju potpuno razrađene retorske vježbe sa fiktivnim temama, a *D. Minores* samo skice takvih deklamacija. Za Kvintilijana je retorika bila *ars bene dicendi*, a njen cilj pravilno govoriti i misliti. Smatrao je da se govornička vještina može postići samo neumornim radom, istrajnim učenjem, raznovrsnim i čestim vježbama, udubljuvanjem u predmet i osobitom prisutnošću duha. Traktati temeljeni na spisima klasičnih retoričara kakav je bio Kvintilijan instruirali su pravilima epistolarnog komuniciranja te proširivali političke ideje. Pri tome je, zbog široke prakse javnog čitanja, razlika između usmenog i skripturalnog političkog diskursa bila nezamjetljiva.⁹⁶

„*Item Boetio, De consolatione philosophiae.*”⁹⁷ Objedinjujući antičke književne tradicije i nasljeđe grčko-latinske filozofije, *De Consolatione* je, nakon Biblije i spisa sv. Avgustina, bilo jedno od najutjecajnijih srednjovjekovnih djela, sve do renesanse, što je potvrđeno s više od 400 sačuvanih rukopisa, njihovim brojnim komentarima i prijevodima na vernakulare.⁹⁸ Prvi redovi *De Consolatione* predstavljaju Boetija (oko 480.–524/25.) kao čovjeka obuzetog tugom, koji traži utjehu za svoju patnju. Polazeći od vjerovanja da će naći utjehu u elegijskim stihovima, domašaj i karakter antičke utjehe definiše kao forme podsticanja na racionalno i odgovorno ponašanje u odnosu na žalost. Boetije izgleda da priznaje da je prevashodni zadatak konsolatornog diskursa uklanjanje žalovanja slobodnim govorenjem, pribjegavanjem racionalnim argumentima. Muze Filozofije, moguće pod uticajem Avgustinovog pogleda na *slobodna umijeća*, zamjenjuju Muze Poezije. Postaju oblik moralne instrukcije kojima tuga može lakše biti poražena, čime filozofija postaje *medicina animi*. Kada filozofija počne da primjenjuje svoja sredstva da ga utješi, Boetije će se (slijedom Sokrata, Seneke, ili Sorana) pokazati sposobnim da se suoči sa svojim uvjerenjima, kao i sa smrću, s dostojanstvom, bez straha i očaja (Mihai, 2013, 45–46, 49, 53–54, 56).

„*Item libro di Constantin Moncho De medicina*”. Postoji više verzija životnog puta Konstantina Afrikanca.⁹⁹ Prema benediktincu Petru Đakoncu, koji u djelu *De viris illustribus Cassinensis coenobi* izlaže podugačak životopis egzotičnog monaha, Konstantin je, rođen u Kartagini, sumnjičen zbog erudicije, izbačen iz nje kao „vrač”. Pobjegao je oko 1065. u Salerno, da bi se oko 1076. zamonašio u Monte Cassinu. U Salernu ga je prepoznao brat

96 DAD, TN, 13, f. 210v. *Marcus Fabius Quintilianus* (Calahorra – Callagurris Iulia Nassica, Hispania Tarraconensis, 35/40. – Rim, 90. g. n. e.); *De institutione oratoria*, obimni retorski priručnik, posljednje je, glavno i jedino sačuvano njegovo djelo (sr.wikipedia, Marko Fabije Kvintilijan, 2014, 6).

97 DAD, TN, 13, f. 210v. Boetijev spis se nalazi i u biblioteci Archiluppisovog savremenika, splitskog bilježnika Petra Petronje (Ančić, 2005, 124).

98 Zanimljivo je da u svojem djelu *Convivio* (1304/07.) Dante referira na *Consolatio Philosophiae* kao manje poznat spis: „*misimi a leggere quello non conosciuto da molti libro di Boezio...*”; proslavljeni retoričar i filozof, Danteov *maestro* Brunetto Latini, koji je u svojoj biblioteci imao tekstove Cicerona, Sallustija i Ovidija, mogao je uticati na Dantea da čita i Boetija (up. Brunetti, Gentili, 2000, 26, 27, 31). Petrarca je 1342/43. u Vauclusei kraj Avignona, vjerovatno inspirisan i Boetijevom samoodbranom *Utjeha Filozofije*, sačinio vlastiti duhovni testament – djelo *Tajna (Secretum) / Secretum meum / De secreto conflictu curarum mearum* (Mardešić, 1977, 416; Roessli, 1999, 27–72).

99 *Constantinus Africanus Cassinensis monachus*; rođ. oko 1010/20. u Kartagini ili na Siciliji – 1085/87., Monte Cassino; ljekar (Encyclopædia Britannica Online, Constantine The African, 2014, 1).

kralja Vavilona (tj. fatimidijskog kalifa Kaira) i preporučio normanskom vojvodi Robertu Guiscardu.¹⁰⁰ Kao mladić je u Vavilonu (po P. Diaconu u Kairu) učio gramatiku, logiku, dijalektiku retoriku, fiziku, geometriju, aritmetiku, matematiku, astronomiju (medicinu), „*prizivanje duhova*“ (tj. negromantiju) i muziku Haldejaca, Arapa, Persijanaca i Saracena. Navodi se i da je u Egiptu završio medicinu. U Monte Cassinu je prevodio medicinske spise Galena, Hipokrata i arapskih pisaca na latinski jezik.¹⁰¹ Međutim, ne postoji kritički prijevod nekog od Konstantinovih djela koji se zasniva na arapskom izvoru i kolaciji latinskih rukopisa. Poznati su navodi o plagiranju. Od značaja je i dalje katalog koji je kompilirao pomenuti monah *Pietro Diacono* (bibliotekar Monte Cassina od 1110. do 1153.), zabilježivši 23 naslova. Konstantin je ponajprije zaslužan za upoznavanje Zapada s grčkom i arapskom medicinom preko djela *Pantechne* („*Potpuno umijeće*“), verzijom teorijskog dijela *Kraljevske knjige* (Kitāb al-malikī), persijskog ljekara ‘Alī ibn al-‘Abbās al Mağūsī-a (nastale prije 977/78.), kao i praktičnim dijelom medicinskih znanja opusa *Pantegni*, od kojeg je preveo samo dvije ili tri knjige (neke se pominju kao samostalna djela, npr. *Antidotarium* ili *Chirurgia*). Shodno navodu¹⁰² iz Archiluppisovog inventara, indikativan je Konstantinov spis *De simplice medicina*, prijevod djela Isaaca Iudeusa *Kitāb al-adwiya al-mufrada wa'l-agdiya* („O jednostavnim ljekovima i režimu ishrane”).¹⁰³

100 Prema drugoj verziji, rođen je u Tunisu; obrazovan je u velikoj džamiji Zaituna, dok je u Kartagini radio kao ljekar. Prema Konstantinovoju biografiji koja se pripisuje tradiciji *Salernitanske medicinske škole*, shodno glosi *Diaetae universales* magistra Mattea F. (sačuvanoj u rukopisu iz XIII v.), navodi se da je bio Saracen koji je u Salerno prvi put došao kao trgovac. Saznavši za nestašicu medicinskih tekstova u Salerno, vratio se u Afriku da ih prikupi i donese, ali je dio njih nestao u brodolomu kraj Capo Palinura, među kojima i praktični dio *Pantechne*. Prema trećoj verziji Konstantinovog životopisa, svakako legendarnoj (rukopis iz XV v.), ljekar je bio uhvaćen od salernitanskih pirata i prodat u Salerno kao rob. Učinivši da princ Salerno ozdravi, oslobođen je (up. von Falkenhausen, 1984, 1–9).

101 David W. Tschanz navodi da je tuniški Musliman, trgovac i učenjak Konstantin Afrikanac rođen u središtu Zirida, Qayrawānu, 1017. g., da je studirao medicinu u rodnom gradu i u Bagdadu te bio sakupljač knjiga iz medicine. Optužen za praktkovanje magije, izbjegao je iz Kartagine u Salerno, gdje je predavao medicinu (Tschanz, 2012).

102 U Engleskoj XIV–XV vijeka su bile tražene knjige „uradi sam“, koje su pokrivala područja ličnog zdravlja i veterinarske medicine (up. Filippone Overty, 2008, 4, 12, 15).

103 Ostali naslovi koji se vezuju za Konstantina monaha su: *Liber graduum*, tj. „Sigurnost o onome što se odnosi na jednostavne ljekove“, Ahmed-ibn al Jazzar-a iz Qayrawāna; *Viaticum*, prijevod popularnog djela istog pisca; *Dieta ciborum*, prijevod spisa Isaaca Iudeusa Israelija – najznačajnijeg ljekara Zapadnog kalifata, preminulog sredinom X v.; *Liber febrium* je takođe prijevod traktata I. Iudeusa, kao i *Liber urinae*; *De coitu*; *Expositio Aforismi*, prijevod Hipokratovog djela s Galenovim komentarom (Bagdad, IX v.); *Tegni*, vjerovatno prijevod Galenovog spisa *Ars parva*; *Megatechne* (*Megategni*), prijevod arapske redakcije Galenovog djela; *Disputatio Platonis et Hippocratis in sententiis*, vjerovatno prijevod; *De gynecia*, traktat koji je Niccolò iz Reggio na Kalabriji u XIV v. predstavio kao *De mulierum morbis in Constantini Africani...*; *De pulsibus*; *Pronostica* (Hipokratov *Prognostikon*), uvršten s Galenovim komentarom u djelo *Articella* (salernitanski medicinski priručnik u upotrebi do XV v.); *De experimentis*; *Glossae herbarum et specierum*, možda redakcija Dioskuridovog djela; *Liber de medicamine oculorum*, prijevod traktata Hunayn-a, zasnovanog na Galenovom djelu. Tradicija Konstantinu pripisuje još nekoliko spisa: *Liber de stomacho*, kompilaciju arapskih izvora posvećenu njegovom zaštitniku Alfenu iz Salerna; *Libri II de melancholia*, prijevod spisa Ishāq ibn Imrān-a (X v.), temeljenog na traktatu kasnoantičkog ljekara Rufa. Sumnjive su međutim atribucije traktata *De animalibus*, *De elephantia*, *De oblivione*, prijedora filozofskog spisa I. Iudeusa *De definitionibus* i dr. (von Falkenhausen, 1984, 1–9; Cipra, 1986, 47).

Sl. 1: Allegoria Virgiliana – stranica iz iluminiranog kodeksa s Vergilijevim djelima koji je pripadao Petrarki. Simone Martini: 29,5 x 20 cm; oko 1336. Biblioteca Ambrosiana, Milano (Wikipedia)

„*Item Bucholicha de Petrarcha*” (DAD, TN, 13, f. 210v). *Bucolicum carmen, Pastoralski spjev*, napisan između 1346. i 1349. g., zbirka je 12 ekloga po uzoru na Vergilijeve *Bucolice*. Petrarca je djelo dopunjavao do 1357. g.; Giovanniju Boccacciu je 1359. dozvolio da ga prepíše, a 1361. je poslao primjerak biskupu, humanisti i kancelaru Janu ze Středy (Johann von Neumarkt), od kada se počelo plasirati u javnost. U pastoralni ambijent je u formi dijaloga unijeta nova tematika s brojnim aluzijama na događaje iz onovremenog političkog ili ličnog života. Međutim, date su s mnogim nejasnim alegorijama, koje zahtijevaju komentare. U prvoj, možda najzanimljivijoj eklogi, razgovaraju pastiri Silvio i Monico (u kojima se prepoznaju Petrarca i njegov brat Gherardo) o protivstavljenosti svjetovnih želja i nastojanja religioznog života. U drugoj se žali smrt kralja Roberta Anžuvinskog i uništenje Napuljske Kraljevine. U trećoj je prikazana Petrarkina ljubav prema Lauri; Dafne nakon dugo moljenja kruniše Stupea poetskim vijencem. U četvrtoj eklogi se objašnjava božanska priroda pjesništva. Peta, šesta i sedma ekloga slave revolucionarne poduhvate Cole de Rienza i osvrću se na papinsku kuriju. U osmoj, takođe politički polemičnoj, Amiclade (Petrarca) napušta službu kod Ganimeda (kardinal Giovanni Colonna) nudeći svoje pjevanje Gilliji (Azzo da Correggio). Deveta, deseta i jedanaesta ekloga govore o boli zbog smrti izazvanih kugom, kojoj su podlijegli Laura i prijatelji. Posljednja Petrarkina ekloga suprotstavlja engleskog kralja Edwarda III i kralja Francuske Jeana II Dobrog. Ušavši u univerzitetsku nastavu još prije Petrarkine smrti, ekloga će uz elegiju i epigram u latinskom pjesništvu postati najviše njegovana književna vrsta preuzeta iz antike.¹⁰⁴

Nadalje je u Nikolinom kodicilu u jednom velikom papirnatom svesku sumarno navedeno više traktata i knjiga: „*Item un volume grosso in papiro in lo qual son molti trattati et molti libri.*” Takođe, u jednoj knjizi od papira su se nalazile „*recolete di molti doctori Italiani.*”¹⁰⁵ Moguće da su u njoj bile sabrane zabilješke kao rezultat kazuisitičke metodologije *ius commune*-a, koju je na tamošnjim univerzitetima proizveo *mos italicus* (up. Ramis-Barceló, 2014, 36, 48). Ekscerptirani komentari raznih autora bili su u to vrijeme uobičajeni, bilo da je riječ o pravnim citatima¹⁰⁶ iz kanonističke literature, procesualistike i notarskih priručni-

104 *Bucolica* Francesca Petrarke je auto-egzegeza u danteovskoj tradiciji s antičkim uzorima kakvi su, prema Boccacciu, Teokrit i Vergilije. Kombinacija Vergilija i filozofije bila je naširoko praktикована od medievalnih sholijasta aristotelovskih tekstova, npr. Aristotelovog *De coelo* i osme ekloge Vergilijeve *Bukolike* (internetculturale.it, *Pathways through Literature – Italian writers*, 2011, 1; Brunetti, Gentili, 2000, 39; Mardešić, 1977, 416).

105 DAD, TN, 13, f. 210v. Up.: „Por una parte las bibliotecas jurídicas, imprescindibles para el ejercicio de la profesión, constituyen un importante patrimonio, cuya formación es difícil tanto por el elevado valor económico de los libros como por su escasa circulación” (Ramis-Barceló, 2014, 46–47).

106 Zapaženo je da su se istočnojadranski notari XIV–XV v. obrazovali uglavnom u Padovi i Bologni, učeći o sastavljanju isprava iz istih priručnika i knjiga. *Societas notariorum civitatis Bologne* je početkom XIV v. svojem predstojniku Rolandinu de Passageriu u atrijumu crkve sv. Dominika podigla spomenik. Barcelonska humanistička i notarska dokumentacija XV v. obuhvata brojna djela i autore, među kojima su se mogli naći: *Rethorica novissima* i *Rota Veneris* Buoncompagna da Signa (c. 1165/75.–c. 1240.), profesora retorike u Bologni i Padovi; *Liber formularius* Rainera iz Perugie (1214.); *Candelabrum de arte dictandi*, priručnik retorike gramatičara Bene da Firenze († 1239.), predavača u Bologni; *Rethorica* pomenutog B. Latinija (1220–1294.); *Epistolari* C. Salutatija (1332–1406.); *Bucolica* F. Petrarke (1304–1374.); *De insignis moribus et liberalibus studiis liber* padovanskog humaniste Pier Paola Vergeria (1370–

ka,¹⁰⁷ ili filozofskim odnosno historijsko-enciklopedijskim tekstovima; često su *auctoritates* praćeni i izvadcima sabranim iz Boetijevih djela.¹⁰⁸ Trogirski plemić ser Petar de Cepio (Ćipiko) je npr. 1423/38. prepisivao odlomke i cjelovita djela u svoje kodekse.¹⁰⁹

Zatim su navedeni jedna prastara pergamentna knjiga o teologiji i *Svetom pismu* („*Item un libro in pergamino antigissimo in teologia et in sacra scriptura*”) te Bogorodičin oficij manjeg formata s mnogim drugim molitvama („*Item un officio di Nostra Donna, con molte altre orationi*”).¹¹⁰

Po teološkom ekskursu, inventarisanje se povratilo svjetovnim naslovima; „*Item Salustio Catilinario et Iugurtino*”. Gaj Salustije Krisp, rimski historičar i književnik, rođen je u uglednoj plebejskoj porodici u Amiternu, u sabinskoj zemlji.¹¹¹ Već je u antici smatran dobrim piscem; Tacit ga u *Analima* hvali, a Kvintilijan smatra boljim od Tita Livija, stavljajući ga u istu ravan s Tukididom. Salustije je značajan jer je pripovjedačkim kvalitetima i nastojanjem da objasni povezanost i uzroke različitih događaja, u odnosu na analiste, metodološki utemeljio novi pravac u književnosti. Dao je majstorske portrete glavnih ličnosti o kojima je pisao (Katiline, Jugurte, Kornelija Sule). Glavni uzor mu je bio Tukidid, kojeg je nastojao da slijedi u istinoljubivosti i nepristrasnosti, u umetanju „filozofskih“ razmišljanja i kratkoći stila.

Salustijev prikaz Katilinine zavjere, pod naslovom *De coniuratione Catilinae* ili *Bellum Catilinae*, daje prikaz događaja znamenite 63. g. st. e. Salustije je, vjerovatno s

1444.) i dr. (up. Budeč, 2014, 24; Ančić, 2005, 108; Hernando I Delgado, 2011, 18–20; Darovec, 2014, 462).

107 Ponajprije iz čuvenog spisa *Summa totius artis notariae* (1255/73.) Rolandina de Passageria, koji predstavlja uvod u notarsko umijeće i sadrži niz formula za različite pravne poslove (npr. „le formule per le nomine notarili comitali”); u izuzetno širokoj upotrebi, doprinio je širenju instituta rimskog prava. Difuziji je doprinijela i činjenica da je bio inkorporiran u *Speculum iudiciale* Guillelmusa Durantisa, koji je generacijama služio kao pravni priručnik. *Summa Rolandini* je evidentirana 1435. g. u inventaru biblioteke splitskog komunalnog pisara ser Petra Petronje iz Kopra (Lonza, 1990, 107, 112–113; Ančić, 2005, 108; Darovec, 2014, 462, 475, 479).

108 Shodno raspostranjenosti, mogli su još doći u obzir npr.: Julije Cezar, *De bello gallico*; Ciceron, *Rethorica*; Tit Livije, *Ab urbe condita*; Ovidije; Vergilije; Pomponius Mela, *Cosmographia*; Plinije Stariji, *Naturalis historia*; Juvenal, *De satiris*; gramatičar, retoričar i advokat Marcus Cornelius Fronto, *Epistolari*; Lucius Apuleius, *Aureus asinus (Metamorphoseos)*; Caius Iulius Solinus, *De mirabilibus mundi*; Decimus Magnus Ausonius, *Versus in libros Suetoni*; Aelius Donatus, *Ars grammatica*; Flavius Belissarius, *De bello gotorum*; Albert Veliki, *Metaphisica*, itd. (up.: Hernando I Delgado, 2011, 21–24, 32, 34–35, 37, 40; Brunetti, Gentili, 2000, 37).

109 Iako ne bilježi od koga je posuđivao knjige, svakako je bio upućen na zadarski humanistički krug (Ančić, 2005, 124). Up.: „... Leonardo trascrisse metodicamente numerosissimi vocaboli e citazioni di *auctoritates*, ...” (Descendre, 2010, 593).

110 Bogorodičin *Liber Officialis*. Zanimljivo je ponovo uporediti stanje u Engleskoj, gdje je posebno vladala potražnja za nabožnim spisima, što je dovelo do uvoza flamanskih časoslova. Smatra se da su žene imale značajnu ulogu u porastu produkcije vernakularnih tekstova i prijevoda na govorni jezik. Podaci potvrđuju da je žensko vlasništvo rukopisnih knjiga na latinskom i na živim jezicima značajno poraslo u XIV i XV st. Ženski članovi porodica su posebno koristili časoslove da djecu podučavaju pobožnosti i čitanju (Filippone Overy, 2008, 4, 12, 15, 31 i tamo navedena literatura).

111 *Gaius Sallustius Crispus* (86–34. st. e.). G. Stokić Simončić navodi, komentarišući sadržaj Archiluppisove biblioteke, da značajni literarni, stručni i teološki sastavi vjerovatno nisu ostali nepoznati despotu Đurđu, kao ni članovima dubrovačke kolonije u Smederevu (Stokić Simončić, 2011, 1).

osloncem na vlastito sjećanje i na Cicerona, prihvatio tada već rašireni prikaz Katiline kao neprijatelja zakona, reda i morala, ne pokušavajući da obrazloži njegova politička stanovišta i postupke. Katilina je bio pristalica Suline politike, kojoj se Salustije protivio, te se smatra da je cilj njegovog djela bio da se sa njegovog pokrovitelja Cezara skinе svaka sumnja za učestvovanje u Katilininoj zavjeri, za što je bio optuživan. Salustijev retorički stil pokazuje da je bio uznemiren opadanjem rimskih moralnih vrijednosti.

Jugurtin rat (Bellum Iugurthinum) predstavlja zanimljiv prikaz, ali sa stanovišta hronologije nepouzdan, dok se s aspekta ratne historiografije smatra neuspjelim. Pretpostavlja se da je Salustije građu za djelo prikupljao tokom upravljanja provincijom Numidijom, te da je koristio Sulin autobiografski spis, Sizenine *Anale* i spise prevedene s punskog jezika. U ovom djelu Salustije, na strani populara, takođe oštro kritikuje slabost i potkupljivost rimskog senata i nobiliteta (sh.wikipedia, Salustije, 2014, 1–2; up. Hernando I Delgado, 2011, 21, 23, 34, 38).

ZA KRAJ PRIVATNE ZBIRKE: DVIJE HRPE HARTIJA O VOLŠEBNIŠTVU

Iako se u nekim slučajevima iz vlasništva biblioteke ne smije naprečac zaključivati o interesima njenog vlasnika, znakovito je da se nabiranje naslova iz Archiluppisove biblioteke završava stavkom u kojoj su navedeni „*doy scartadelli in gromantia*” (up. Lonza, 1990, 106). Može se pretpostaviti da se radi o dvije hrpe nasumično složenih listina s tematikom iz negromantije.¹¹²

Interes za klasičnu starinu, platonističke teorije o ljepoti i ljubavi, susrijećući se s egzistencijalnom ugroženošću od Osmanlija, uz „pomoć negromantije“ mogli su podsticati interes za okultno. Stoljeće kasnije, kod Držića se u Prologu *Dugog nosa* sriječe čarobnjak (i umjetnik) *Negromant od velicijeh Indija*, koje podsjećaju na priče o novom kontinentu. „Stoga je i put u Stare Indije zapravo put u prošlost, nostalgija za harmonijom i ljepotom prošlosti“ (Šubajković-Tot, 1976, 92–95). „*Po negromanciji samo u te strane može se proć*“; negromantija je tu i mašta i pjesnička inspiracija, kao i znanje: pojam *scientie litterarum* od Salutacijevih tekstova preko Petrarke stiže i do naših humanista.¹¹³ Međutim, Držić otkriva i naličje negromantije i posljedice zloupotrebe njene moći. Kao i ljudi, i negromant prolazi kroz transformacije; od vedrog i mudrog čarobnjaka, koji vjeruje u „libra od negromancije“, preko zanesenog pjesnika, koji želi da riješi tajnu ljepote, do realistične i skeptične lude, koja trguje svojim talentom i duhom, da bi ostao u vječitoj

112 *Scartabello* (scartafaccio), „carte unite insieme confusamente“; *scartabelâr*, „volgere e rivolgere minutamente e attentamente le carte dei libri“; „cercare minutamente“; *škartafâc* – bilježnica (Boerio, 1856, 621; Lipovac Radulović, 1998, 326). Up.: lat. mediev. *cartapellus*, *scartabellus*. Sljedeća se objašnjenja takođe ne mogu isključiti: „dicesi il Libro ordinario e piccolo, per lo più non istampato“; „Pretea arte d'indovinare l'avvenire dalle diverse combinazioni delle carte da giuoco, tirate a una a una dal mazzo, e poste in ordine l'una accanto all'altra in sulla tavola, calcolando la somma de' loro semi“ (Vazon, 1828, 241–242). Indikativan je i *bastardell* u koji su unošeni koncepti isprava, bilježnički registar manjeg formata (up. Ančić, 2005, 110, 115).

113 „Poznavanje stare književnosti, filozofije i umjetnosti nije samo pitanje individualne sklonosti i obrazovanja već jedini put k spoznaji. A time ujedno i jedini mogući preduvjet moralnoga djelovanja“ (Šubajković-Tot, 1976, 92, 93, 95, 96–98).

suprotnosti između te dvije prirode. Satkan od obiju suprotnosti, negromant je svjestan da u sebi nosi i blagoslov i prokletstvo (Šubajković-Tot, 1976, 92, 93–98).

U literaturi se upotrebljavaju specifični termini za magiju u srednjem vijeku („nekromantija“, „čaranje“, „čarobnjaštvo“), pri čemu je noviji autori prikazuju kao alternativni oblik racionalnosti. Avgustin (*O državi Božjoj*) i Isidor Seviljski (*Etymologiae*, od kojih vuče korijene antimagijska literatura) su opširno raspravljali o konceptu magije. Marsilio Ficino je svoja objašnjenja preuzeo iz izvora kakvi su bili Plotinovi spisi, ali i djela Tome Akvinskog, a crkveni dostojanstvenici su bili spremni da tolerišu različite oblike neslužbenog rituala dok nisu prelazili granice koje je povukla hrišćanska demonologija.¹¹⁴ Izgleda da je ideja prizivanja demona bila dovoljno rasprostranjena da se može ubrojiti u opštu kulturu, iako su potpuno razrađene metode negromantije praktikovane uglavnom u klerikalnom podzemlju.¹¹⁵

Negromantija je bila poznata antičkim narodima Persije (što pominje historičar Strabon), Vavilona i Egipta, kod Haldejaca (poštovalaca zvijezda), Etruraca, Grka i Rimljana.¹¹⁶ Vještina prizivanja mrtvih pominje se i u Bibliji.¹¹⁷

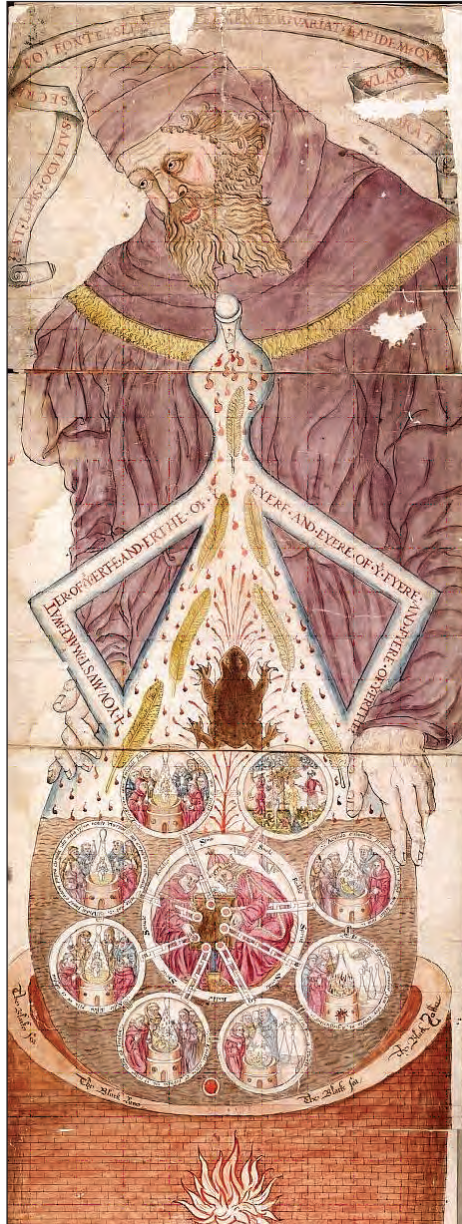
Sintetizujući astralnu magiju koja je derivirala iz arapskih uticaja i egzorcizam hrišćanskih i jevrejskih učenja, negromantija je shvatana kao oblik crne magije. Sprovala

114 U spisu *Liber Compostelle*, sačinjenom, makar dijelom, u venecijanskom franjevačkom samostanu „*in loci vinee*“ oko 1253/68., Bonaventura d’Iseo navodi da je bio „*domesticus et familiaris*“ Alberta Velikog, s kojim je prošao kroz mnoga „magijska i alhemijska tajna iskustva“ („*multa contulimus de scientiis et experimentis secretis secretorum ut nigromancie, alchimie et cetera*“). Drugi manuskript istog djela navodi: „*Unde multum laboravit in complendo inceptos libros Aristotelis et novas compilationes... astrologie, geomantie, nigromantie, lapidum pretiosorum et experientorum alchimie.*“ Pominjanje dominikanca Alberta Velikog (kao i Tome Akvinskog u drugom rukopisu), osim elementa prestiža, imalo je i zaštitnu ulogu u vrijeme kad je u franjevačkom redu rasla atmosfera sumnje u magiju i alhemiju (Paravicini Bagliani, 2012, 8).

115 U kasnom srednjem vijeku su i površno kontrolisani pripadnici nižeg sveštenstva ponekad djelovali kao magičari; nalazeći se u nedefinisanoj rubnoj kategoriji koja je s vjerskim elitama dijelila duhovnu moć, ipak nisu bili podložni istim strukturama kontrole (Kieckhefer, 2003, 1–3, 5, 11–12, 15, 25).

116 U *Odiseji*, Odisej uz pomoć Kirke priziva proroka Tiresiju da sazna put do kuće; elementi te scene se mogu pronaći u kasnijim pričama o negromantskim obredima, kao u Vergilijevoj *Eneidi* i Lukanovoj *Farsaliji*. Javnost je i pitagorejstvo povezivalo s negromantijom i orfizmom. Zvezdoznanstvom su se posebno bavili Vavilonci; Haldejac je bio sinonim za astrologa. Optužbe za negromantiju nalaze se i u Ciceronovim govorima i historijama Rima. Neron i Karakala, tvrdili su makar urotnici, posredstvom negromanata su konsultovali mrtve. Motivacija je bila u sticanju obavještenja koja se nisu mogla pribaviti na drugačiji način (Jehle, 2012, 1, 10–11, 21, 23, 32–33, 35).

117 U poznatoj starozavjetnoj priči o hebrejskom kralju Saulu, koji odlazi kod vještice iz Endora da mu pomogne da prizove duh preminulog Samuela (1 Sam 28.7.: „I Saul reče slugama svojim: tražite mi ženu s duhom vračarskim, da otidem k njoj i upitam je. A sluge mu rekoše: evo u Endoru ima žena u kojoj je duh vračarski.“; 1 Sam 28.9.: „... ti znaš što je učinio Saul i kako je istrijebio iz zemlje gatare i vračare; ...“; 1 Sam 28.15.: „A Samuilu reče Saulu: za što si me uznemirio i izazvao ...“). U *Trećoj knjizi Mojsijevoj koja se zove Levitska* („Ne obraćajte se k vračarima i gatarima niti ih pitajte, ...“ – 3 Moj 19.31.; „... u kojima bi bio duh vračarski ili gatarski, da se pogube, kamenjem da se zaspnu ...“ – 3 Moj 20.27.), *Petoj knjizi Mojsijevoj / Zakoni ponovljeni* 18.9.–12. („Ni bajač, ni koji se dogovara sa zlijem duhovima, ni opsenar, ni koji pita mrtve.“ – 5 Moj 18.11.), u knjigama *Drugoj o carevima* i *Drugoj dnevnika* navode se zabrana vraćanja i negromantije. U *Knjizi proroka Isaije* navodi se postojanje takve prakse. Isaija kaže da *vračići i gatare* „šapću i mrljaju“ (Isa. 8.19.); (Isa. 29.4.); (Sveto pismo, 1989, 99–100, 162, 249, 324, 526, 531).

Sl. 2: Ripley Scroll, detalj (oko 1570), George Ripley (oko 1415–1490), Yale University Beinecke Rare Book and Manuscript Library (https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ARipley_Scroll.JPG). By George Ripley [Public domain], Wikimedia Commons, 29. 10. 2015.)

se preko strogo propisanih rituala. Kao aspekt kasnosrednjovjekovne kulture i religioznosti, iako u sjenci, negromantija je cvjetala, a među ostalim oblicima okultne prakse revitalizuje se i tokom renesanse. Negromanti su najčešće koristili spise koji su sadržajem objedinjavali više tekstova različitog porijekla, prije nego sistematske traktate. *Münchenski priručnik demonske magije*,¹¹⁸ grimorijumski rukopis iz XV v., sadrži čaranja koja se razvrstavaju u iluzionistička iskustva, proročanska – usmjerena na otkrivanje tajnih značenja ili uvida, kao i psihološke oglede (s ciljem sticanja kontrole ili uticaja). Detaljniji je u eksperimentima nego *Picatrix* (XIII v.), a u varijetetima nego *Thesaurus Necromantiae*, pripisan Rogeru Baconu.¹¹⁹

Povećan interes za magijske vještine na dvorovima¹²⁰ mogao je biti u vezi sa onima¹²¹ koji su posjedovali ili koristili magijske tekstove – poznavaoocima latinskog ili crkvene doktrine. Kako je dvorska civilizacija stvarala vlastiti elitistički kanon na poljima verbalnosti i kolokvijalnih žanrova, učenjaci se nisu libili ni okultnih eksperimenata i astroloških špekulacija; hermetički i magijski traktati su kružili u sve većem broju (Klaniczay, 2003, 4–5). Shodno konstataciji Gábora Klaniczaya, hagiografija i demonologija su u XV v. rasle na istom drvetu (up. Stark, 2012, 4, 7).

Na kraju adicije izjavi svoje posljednje volje kancelar Nikola Archiluppis je izjavio da želi i određuje da sve prethodno navedene stvari budu odnešene i predate u ruke njegovih komesara („*comissarii*”)¹²² od strane sveštenika Petra *di Çitron*, ostaviočevog duhovnog oca, i pratioca poslužitelja Drukše, kako bude potrebno, odnosno kako im se najbolje bude činilo. Navedeni pokojnikov ispovjednik, novobrdski pleban dum Pero je i predstavio odnosni dokument dubrovačkoj kuriji.

Podaci u zaključnom dijelu isprave, zabilježeni kao i u protokolu latinskim jezikom (kodicil je otvoren 10. februara 1445., kako se navodi u protokolarnom dijelu), ukazuju da su, vidjevši i čuvši navedeno, dubrovački konzul i njegove sudije predstavljeni dodatak testamenta odnosno priloženu cedulju inventara autentifikovali.¹²³ Isprava završava uobičajenom notarskom formulacijom o njenoj nepovredivosti svjedočanstvima drugih.

118 CLM 849 iz Državne Biblioteke Bavarske u Münchenu.

119 Koliko je neodređeno bilo značenje pojma negromantije (približavajući se alhemiji, vještičarenju i magiji), pokazuje Benvenuto Cellini, koji navodi da je prisustvovao negromantskom prizivanju tokom kojeg se pojavilo mnoštvo demona i odgovaralo na njegova pitanja (Newworld.encyclopedia.org, necromancy, 2014, 3; Dubray, 1911, 1–3; Heph777.tripod.com, Forbidden Rites, 2014, 2).

120 Pripadnici viših društvenih krugova Bologne XV v., uključujući teologe i eklezijaste, nisu smatrali posebno pogrešnim praktikovanje demonske magije. Uticajni patroni na dvoru Gonzaga u Mantovi su dijelili njihov stav. Ipak, inkvizitore je brinula *necromantia*; neki negromanti su vjerovatno ubijedili sebe da slijede Isusa u prisiljavanju demona, a neki sprovodili posebne asketske prakse. Negromantski priručnici su preporučivali i nuđenje žrtve demonima. Negromanti su u XV v. obično osuđivani na kaznu zatvora, da bi od kraja tog vijeka bivali smaknuti (Herzig, 2011, 1026–1028, 1032, 1033, 1054).

121 Opozitne polne uloge vračara i negromanata kao službenika magije i odnosnih arhetipova (koji se pojavljuju u teatru XVI v.) razmatraju se u: Lara, Montaner, 2004, 22, 853.

122 Izvršitelji odnosno povjerenici su nazivani i *fideicommissarii* (up. Budeč, 2014, 14–16). O aspektima transplantacije vizantijske ustanove epitropa (*commisarius*) u srednjovjekovne pravne sisteme v. Matović, 2014, 188–190, 192, 207–208.

123 „*Quibus visis et auditis per prefatum dominum consulem et eius iudices autentificata fuit dicta additio testamenti in supradicta cedula inventarij mea introcluxa*” (DAD, TN, 13, f. 210v).

DUBROVNIK: IZVRŠENJE POSLJEDNJE IZJAVE KANCELAROVE VOLJE

Shodno dokumentu koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, datiranom 4. avgusta 1445. godine, barski građani, poštovani sveštenik Ostoja Šestan i patricij g. Đuro Rugi, kao prokuratori po punomoćju sveštenika Nikole Rugija i g. Teodora sina *Ser Zonii Bricio* te gospođe Stane udovice pokojnog g. Nikole nekadašnjeg kancelara¹²⁴ najsvjetlijeg gospodara despota *Sclauanie* i dum Marina Kratića, prokuratora posljednjeg testamenta navedenog pok. g. Nikole kancelara, istupili su, kako proizlazi iz instrumenta publikovanog 28. juna 1445. u Baru, kao punopravni ovlašćenici u pogledu njegove zaostavštine.¹²⁵

Navedena isprava pokazuje da je riječ o uglednim građanima Bara. Prezviter Ostoja, prijezdom iz Baru susjednog područja Šestana, bilježi se u gradu još 20. septembra 1434. g. Tog dana su mu Domuša i Mila, kćerke pok. Raška iz Kotora, obučara, prodale svoju zidanu kuću u Baru, koja se nalazila između gradskog bedema, ulice i kuće Petra Ulonića. Za kuću su od Ostoje primile 62 perpera Balšina (Kovijanić, 1974b, 136).

Dok je o pripadnicima patricijske porodice *Bricius* već bilo riječi, navođenje dvojice izdanaka plemićke kuće Rugi sugerise da je i gospođa Stana, udovica kancelara Nikole, možda pripadala tom rodu. Don Nikola Srdev Rugi je između 1422. i 1435. zabilježen kao kanonik jedne od najznačajnijih barskih zbornih crkava – kolegijate sv. Petra (up. Kovijanić, 1974b, 135). *Ser Georgius (Zarzo)* se pominje 1432. godine, kada je bio u sporu sa pomenutim barskim bilježnikom Marinom *Cratech*, g. Domenegom de Vinijem, Dechom, ženom Lorenza Samoelija, i Pascom, njegovim sinom (Bošković, 1962, 269).

Isprava koju je 28. juna 1445. u Baru sastavio kancelar i javni notar Marin Kratić (*Cratech*) bila je preporučena pismenom časnog barskog provizora, g. Andrije *Venerio*. Popraćen razvidnom preporukom predstavnika državne vlasti, dokument je 6. jula 1445. osnažen u autentičnosti i vjeri u zakonitost djelovanja imenovanog bilježnika („*facientes fidei de legalitate notarii predicti*”), suzbijajući na taj način eventualne nedoumice oko pravovaljanosti. Određujući opseg ovlašćenja staratelja ostavštine, time se dalje mogao koristiti kao punovažna isprava na različitim administrativno-pravnim područjima i sudbenim instancama izvan gradskog distrikta (up. Ančić, 2005, 111). Andrea di Andrea Venerier, koji je prethodno završio službu kaštelana Skadra (1441/43.), dužnost je 1444/46. g. obavljao na zadovoljstvo Barana: „*questa cita sempre fo molto consolada per el lor bon regimento et bon governo*“ (DAD, DC, 59, f. 29r ; O’Connell, 2009, 124).

Kancelar Ivan je odnosne dokumente vidio i pročitao da su navedeni izjavili da bi bili zadovoljni ukoliko se shodno prokuri ostavština dostavi i primi od strane g. Ivana

124 U statutu Šibenika, indikativno je napomenuti, jedina restrikcija vezana za izvršitelje testamentata i sastavljače inventara nalazi se u njegovoj Petoj knjizi. Njom se određuje da žene koje se ponovo udaju ne mogu biti izvršiteljke testamentata, kao ni popisivačice inventara dobara (Budeč, 2014, 16).

125 „*Venerabilis vir presbiter Ostoja Sextan et Ser Georgius Rugi, cives Antibari tamquam procuratores et procuratorio nomine presbiteri Nicolai Rugi et Ser Theodori filii Ser Zomi Bricio et done Stane relicte quondam Ser Nicole olim cancellarii illustris domini despot Sclauanie et dum Marini Cratech procuratoris ultimi testamenti dicti q. Ser Nicolai cancellarii habentes ad infrascripta (p cancell.) et alia plenarium mandatum prout patet instrumento publico scripto et publicato Antibari in 1445, die XXVIII mensis junii...*“ (DAD, DC, 59, f. 29r); „*Die IIII Augusti 1445*“.

Petrovog Župana, jednog od punomoćnika testamenta rečenog g. Nikole kancelara. Shodno odredbi *De potestate pitroporum* dubrovačkog statuta, izvršilac oporuke je poslije delacije imao vlast nad imovinom (up. Matović, 2014, 206). Brinući se o izvršenju tih dokumenata, Ivan Župan je ostavštinu trebao donijeti prokuratorima oporuke u Bar „*pro unam capsellam*”.

Dalje su pobrojane stvari koje su se imale naći u kovčegu: među njima najprije jedan stari žipon od zelene svile („*unum zuponum sete viride veterem*”),¹²⁶ novi šesir zagasitocrvene boje,¹²⁷ jedan skrletnocrveni postavljeni ogrtač od beretina („*unum mantellum de pano beretino*”¹²⁸ *sufultum schilatis*”) te ogrtač crvene boje postavljen lisičjim krznom („*unam zocham pani roxati sufultam vulpibus*”).¹²⁹ U prethodno analiziranom inventaru dobara navedena je jedna suknja uz koju je pomenuto nekoliko lisičjih krzna; međutim za nju je samo rečeno da je od stare svite (čohe). Insistiranje na boji moglo bi ukazivati na stanje odjavnog predmeta, ali i neverbalnu komunikaciju. Skupocjena je bila ona odjeća čija se boja najviše „držala”, koja je prodrila u dubinu tkanja; odjeća vladara i prelata blistala je gustim bojama: isprana i blještava boja oku srednjovjekovnog čovjeka nisu bile ista boja.¹³⁰

Zatim su navedeni jedan bijeli¹³¹ šesir postavljen ružičastim sindonom,¹³² finom tkaninom koja predstavlja vrstu muslina, upotrebljavana prostirka, kao i jedna torba, tj. somotni odjevni dodatak prošiven biserima: „*unam bursam veluti rechamatam cum perlis*” (DAD, DC, 59, f. 29r). Evidentiranje zaostavštine time prelazi na ukrasne, odnosno privatne predmete umjetničkog zanatstva: par naušnica sa srebrom i lancem („*unum par cellorum*”¹³³ *cum argento et cathena*”), tri para srebrnih naušnica, 35 parova srebrnih

126 Žipon je kratka uska tunika s rukavima, nošena preko košulje, s kopčanjem srijeda. Zelena je, kao i plava, smatrana oblikom crne boje. Asocijacija žute i zelene, za srednjovjekovni senzibilitet je bila na tragu razudanosti, a krajem srednjeg vijeka (prisutna na kostimima lakrdijaša) i ludila. Zelena je predstavljala ljepotu i mladost, ali i nevjernu ljubav (DAD, DC, 59, f. 29r; Pastoureau, 2003, 2, 4, 5).

127 U carskom Rimu je crveno, dobijano iz jedne supstance volka, rijetke školjke na Sredozemlju, bilo namijenjeno caru i vojskovođama. U srednjem vijeku taj recept za dobijanje rimskog purpura je bio izgubljen, nalazišta volka na obalama Palestine i Egipta bila iscrpljena te opadao uzgoj *bročike* koja se koristila za dobijanje crvenog suknarskog pigmenta, pa se crvena boja proizvodila od grimiznog crva, jajašaca košenile koje žive kao paraziti na lišću hrasta. Crvena, boja vlasti i aristokratije, znak moći i rata, bila je više muška, dok je plava boja (zbog Djevice Marije) bila ženska. Crvena je označavala i snagu, hrabrost, velikodušnost, milosrđe, oholost, okrutnost ili bijes. Grimizna je predstavljala razboritost i umjerenost, kao i tugu, dvoumljenje ili proždrljivost. Od XVI v., osim kardinala i pripadnika nekih viteških redova, muškarcu se više ne odijevaju u crveno (Pastoureau, 2003, 2, 5, 9; Pastoureau, Simonnet, 2005, 3–4). Skrletna, dobijana od kermes insekta, ljubičasta, tamnoplava i crna bile su najcjenjenije boje plemstva i kraljevske porodice (Džidić, Barbančić, Simončić, 2013, 31).

128 Pojam *pannum* označava tkaninu za izradu odjeće; *beretin* – mat siv, sivkast; „*Bigio, Colore simile al Cenerognolo*”; „*Bigio, beretino colore: et anche dinota spetie di panno grosso, basso, et infimo, et oscuro qual dinota humiltà per chi gli porta*” (up. Ladić, 2003, 9; Boerio, 1856, 76; Alunno, 1548, 106).

129 Up.: *socra*, tj. *socca, socha* – ogrtač. Pridjevi „staro” i „novo” indiciraju razlike u kvalitetu (DAD, DC, 59, f. 29r; Grbavac, 2013, 84; Ančić, 2005, 108).

130 Leksik ističe luminozitet i gustoću boja, a ne samo njihove tonalitete i nijanse (Pastoureau, 2003, 3).

131 Bijela je označavala čistoću, nadu, vječnost, pravdu, smrt, očaj, dvoumljenje (Pastoureau, 2003, 5).

132 *Sindoneus* je lagana i fina tkanina koja se najčešće pominje kao legat (Ladić, 2003, 8).

133 Komad ličnog nakita (*zerzellus*); (up. Ladić, 2002, 15).

kopči,¹³⁴ 32 para srebrnih filigranskih („*pilligrinarum*“) ukrasa (vjerojatno pucadi).¹³⁵ Luksuzni odjevni predmeti namijenjeni nadalje javnom pokazivanju, kao i predmeti domaćinstva koji su zapravo služili izlaganju, pored upotrebne funkcije, projektujući zamišljenu sliku svojih vlasnika, imali su daleko važniju, reprezentativnu ulogu.¹³⁶

Nakon toga, pažnja se posvećuje dokumentaciji, knjigama i ostalim stvarima testatora. Navedena je 21 notarska isprava o zaduženju, mirazu i posjedovanju. Pravne transakcije samo „papirima“, odnosno cesije, zadužnice ili *aptagi* (apstraktne, izvršne isprave o dugu iz kojih se ne vidi *causa* pravnog posla)¹³⁷ u Dubrovniku, spadale su u instrumente koji su se još tokom XIII v. ukorijenili u najrazvijenijim sredinama srednjovjekovne Dalmacije (Lonza, 2013, 1228). Pet bilježničkih dokumenata bilo je iscijepano, odnosno odrezano i bez vrijednosti, kao i onaj g. Bartula. Moguće da se radilo o ispravi koja se odnosila na Bartula Ivanovog Goče, kojem je pok. kancelar Nikola, shodno dodatku testamenta, dugovao 112 zlatnih dukata. Imena dužnika bila su upisana na jednoj cedulji.

U jednoj manjoj vreći, torbici odnosno saketu („*sachetum*“) nalazilo se više pisama, privilegija i ostalih dokumenata, 14 knjiga, jedan dekretal i druge različite računске knjige.¹³⁸ Ukoliko se veći broj traktata i knjiga našao u pomenutom papirnatom svežnju, onda je Archiluppisova biblioteka u Smederevu mogla brojiti i preko 20 knjiga te je već avgusta 1445., nakon nekoliko mjeseci, izgleda bila osiromašena. *Saccho* s vrijednim knjigama je zabilježen i u inventaru registrovanom nakon kodicila Arhiluppisovog testamenta, sačinjenog 20. oktobra 1444. Moglo bi se pretpostaviti da se radilo o ličnom arhivu,¹³⁹ ali se osim korespondencije i povlastica tu našlo više računskih bilježnica odnosno „*libros plurium rationum*“ (DAD, DC, 59, f. 29r), što bi impliciralo razgranatu poslovnu djelatnost,¹⁴⁰ ako ne određenu javnu dužnost obračunskog karaktera.¹⁴¹ Neporavnani računi i

134 „*umbretarum*“ (DAD, DC, 59, f. 29r). Āmbreta, ombreta; imbrete; kopče na košulji pod grlom, od mjedi, srebra ili zlata u gradskih, bogatih ljudi. Za talijanski deminutiv *membretum* navedeno je da je „specie di bottoni“ (Skok, 1971, 34).

135 *Filigrana ombrata* je vrsta filigrana, tehnike u izradi nakita i ukrasnih predmeta u zlatu ili srebru, od upletene žice i sitnih zrnaca (lat. *filum* – nit, lat. *granum* – zrno; granula).

136 Posebno ukoliko se uzme u obzir novčana suma koja je odnijeta u Bar udovici Stani: „*videlicet ducatos ducentos nonaginta sex grossos sey*“ (DAD, DC, 59, f. 29v; up. Ančić, 2005, 107).

137 Statut Kotora, *cap.* 79, sadrži odredbu o aptagijama i roku za isplaćivanje duga; bile su to parnične takse – pokloni za sudije, za koje se zatim uvidjelo da potiču korupciju (SC, 2009, 64, 176–177).

138 Zbirke XIII v. ne prelaze petnaestak djela, dok se u XIV v. broj rukopisa u vlasništvu pojedinaca penje. Biblioteka splitskog kneževog kancelara Petra Petronje u XV v. brojala je 30 knjiga. Inventar splitskog kancelara i javnog notara Tome Colutii de Cingulo 1434. broji 80 knjiga, što je predstavljalo ogromnu biblioteku. Ipak, nju je nadmašivala biblioteka Jakova de Salgheris iz Padove, dubrovačkog ljekara, sa 114 naslova (Lonza, 1990, 113–114; Ančić, 2005, 106, 108, 124). Od 75 privatnih biblioteka koje su u Firenci između 1467. i 1520. evidentirane u ambijentima srednje-više klase (trgovci, notari, advokati), samo 6 je sadržalo više od 30 svezaka, a ni jedna preko 50 (Descendre, 2010, 593).

139 O jačanju uloge plemstva u stvaranju i transmisiji skripturalne memorije, posebno imaginarija kolektiviteta i staleške svijesti razvijenog srednjeg vijeka, v.: Calleja-Puerta, 2014, 207–229.

140 Za kasnogotički književni svijet privatnih zbirki značajna su i obilježja dokumentarnosti. „*Molta anche qui la documentazione d'archivio, confrontabile con il materiale librario sopravvissuto: soprattutto 'scritture private', atti notarili comprovanti eredità, acquisti, donazioni, oppure annotazioni riscontrabili sui codici con riferimento a tasse e compravendite*“ (Manfredi, 2007, 271–272).

141 O procesu širenja pisanih oblika u privatnopravnim poslovima, sudskom postupku i normativnim oblicima

neriješana imovinska pitanja imali bi za posljedicu sporenja (Mihelič, 2011, 653). Na sve opsežniju aktivnost notara uticao je razvoj ekonomskih transakcija i bankarskih poslova. Apstrakti notarskih akata odnosno imbrevijature privatnopravnih poslova unošeni su u bilježničke knjige, uživajući usljed objektivnosti jednaku javnu vjeru kao i izdati dokumenti, što je bilo od posebne važnosti u slučaju gubitka originala.¹⁴² Pomenuti dekretal¹⁴³ (zbirka naredbi i konstitucija papa od značaja za Crkvu) vjerovatno je bio onaj Bonifacija VIII, jedna od temeljnih zbirki kanonskog prava.¹⁴⁴

Sedlo koje je pripadalo preminulom kancelaru nalazilo se izvan kovčega: „*unam sellam, que est extra capsellam*” (DAD, DC, 59, ff. 29r–29v.).

Na izvršenje izjave posljednje volje preminulog kancelara Nikole Archiluppisa takođe je rano ukazano u historiografiji. Prema K. Jirečeku, dvojica Barana su 4. avgusta 1445. u Dubrovniku preuzeli ostavštinu „*quondam Ser Nicole, olim cancellarii illustris domini despot Sclauanie*“ (Jireček, 1904a, 164–165). Oni su kao punomoćnici po prokuri izjavili da je Ivan Petrov Župan,¹⁴⁵ kada je išao o svom trošku, primio 261 dukat i 16 groša od dum Petra *Citronus*-a, kancelarovog duhovnog oca. Na ovakvo postupanje ispovjednika pok. g. Nikole obavezivao je prethodno analizirani kodicil.¹⁴⁶ Odjeća, srebrnina, knjige i druge stvari predate u ruke g. Ivana Župana, jednog od komesara rečenog testamenta i kodicila,¹⁴⁷ prodate su javnim nadmetanjem („*ad publicum incantum*”), čime je ostvaren iznos od 50 dukata, 17 groša i dva *pikola*.¹⁴⁸ Da je to istina pouzdali su se u Župana. Takođe i u to da je isti *Ser Zagnus Petri Zupani*, kao jedan od epitropa odnosno prokuratora navedenog testamenta, od rečenih ukupno 50 dukata, 17 groša, „*duobus pizolis 14*” predatih

u srednjovjekovnoj Dalmaciji v: Lonza, 2013, 1203–1232.

142 U očuvanju autentičnosti pravnog akta značajnu ulogu imala je bolonjska institucija *memoriala*, koja je, možda na tragu ravensko-vizantijskih tradicija, dobila naziv od knjiga u koje su registrovane stipulirane imbrevijature. Na osnovu njih su se mogle izdati punovažne kopije isprava. Sličan „Ufficio del Registro” je 1407. ustanovljen u Veroni, 1416. u Vicenzi i 1420. g. u Padovi. U nekim gradovima Istre nadzor nad notarskim aktima i funkciju komunalnih arhivara od XIII v. preuzeli su vicedomini. Za južnojadransko područje od posebne važnosti je bila autentifikacija isprava od strane sudija u Dubrovniku, te u Kotoru i Budvi do ustanovljenja funkcije auditora (Darovec, 2010, 792–799, 816).

143 Među posebno vrijednim knjigama Hereford Cathedral Library u XIV v. navedena je *Collectio Lanfranci Pseudo-Isidorovih Dekretala*. Prema spisku procijenjenih knjiga univerziteta u Oxfordu, sačinjenom oko 1483. g., *Sextus Liber Decretalium* vrijedio je 144 penija (Filippone Overty, 2008, 25).

144 Na napomeni zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonzi. *Dekretali* Grgura IX (*Liber Extra*), prva službena zbirka kanonskog prava promovisana 1234. g., vjekovima će ostati jedan od osnovnih izvora kanonike (Lonza, 1990, 108–109).

145 „*Zanni de Piero Zupani de Antibari*” je kao zakupac zabilježen u knjigama nekretnina dubrovačke komune 1424. i 1429. g.: u Dubrovniku je držao dvije radnje. Kao dubrovački „*cives et habitator*”, 18. decembra 1427. je za punomoćnike postavio mudre ljude Lovra Srdevog Rugija i Junija Teodorovog Bricija, građane i stanovnike Bara (*Libri domorum*, 2007, I, 187, 209; Marković, 2014b, 198).

146 „... *cose sopradette voglio et ordeno che me sia portade et date in le man di mie commissarii per pre Piero di Çitron mio padre spiritual ...*” (DAD, TN, 13, f. 210v).

147 „... *prego li mey commissarii, over procuratori del testamento che ho fatto e questo che fazo, che le veste che son la in casa di Ser Zuane sopradetto, libri et arzentiera insembre con Çoane ditto vendano et fazano denari questa roba, che de qua se mandera pur pani et arzentiere vendano et fazano denari per meter in execution in li peregrini et in la capella et altre cose ...*” (DAD, TN, 13, f. 210r).

148 „*duos pizolos 14*” (DAD, DC, 59, f. 29v).

u njegove ruke, isplatio i dao kako proizlazi po odnosnom računu, za podmirenje dugovanih izdataka i za raspodjelu „*ducatos ducentos viginti grossos trigintaquinque pizolos 9*“.¹⁴⁹ Formulacija implicira izvjesnu kontrolu postupanja testamentarnog izvršitelja, s obzirom da je odredbama dubrovačkog i kotorskog statuta predviđeno da ostaviočevi srodnici do četvrtog stepena imaju pravu da zahtijevaju od (e)pitropa izvještaje o pravnim poslovima čiji je predmet ostavština (up. Matović, 2014, 207).

Navedene stvari, među kojima i vrijedna Archiluppisova biblioteka, unovčene su prodajom na javnoj dražbi, radi namirenja dugova i zavještanja.¹⁵⁰ Ostatak novčanog iznosa, tj. 296 dukata i 6 groša, navedeni g. Ivan kao povjerenik odnosno komisar, dum Ostoja i g. Đuro kao prokurator drugi punomoćnika testamenta pok. g. Nikole, pred kancelarom su, kao prokurom imenovani primaoci, ručno preuzeli, a izbrojanu će gotovinu u Baru predati rečenim punomoćnicima.¹⁵¹ Skrećući pažnju na ove činjenice, K. Jireček ističe da su prokurator Archiluppisovog testamenta bili sve („sämtlich“) barski patriciji, iz porodica Rugi, Bricio i Cratech. Oni su se brinuli o ostavštini koja je trebala pripasti njegovoj ženi,¹⁵² definisanoj samo bračnim stanjem i podacima o suprugu: „*done Stane relicte quondam Ser Nicole olim cancellarii illustris domini despot Sclauanie*“ (DAD, DC, 59, f. 29r). Vjerovatno je „Stana relicta Nicolai de Archiluppis de Cataro, cancellarii domini despot Rassie“,¹⁵³ poticala iz nekog od uglednih barskih rodova. M. Šufflay je s takvom tvrdnjom eksplicitniji: „hatte eine adelige Antibarenserin zur Frau“ (Šufflay, 1924, 37).

Isprava završava uobičajenom bilježničkom skraćenicom formulacije o njenom prvenstvu, tj. o odricanju od svih budućih potraživanja odnosno prava po navedenom osnovu.¹⁵⁴

149 U Kotoru se u prvoj polovini XIV v. jedan (zlatni) dukat mijenjao za 24 (srebrna) groša (2 *perpere*, odnosno 24 denara), a kasnije za 30, 32, pa i 36 groša (*grossus, denarius*). S prihvatanjem mletačke vlasti postajao je popularan i ukrštao se sistem korišten u Veneciji, u kojem su bili i „*pikoli*“ (mali denari), potisnuti kad su uvedeni groši (veliki denari); (SC, 2009, 55–56; DAD, DC, 59, f. 29v).

150 Stvari koje su se prodavale prema testamentu, legatima, ili na osnovu drugih isprava konstatovane su u bilježničkim spisima, kao i razlozi inkantacije, kupci i cijene. Izvršitelji testamenta ili zastupnici osoba odnosno institucija koje su tražile javnu prodaju su po pravilu zahtijevali pokretanje postupka – ali i gradski knez – u slučaju da se radilo o izvršenju presude ili podmirenju duga. Šibenski statut sadrži odredbu *O održavanju načina pri vršenju javnih dražbi nekretnina*, kojom se regulisalo oglašavanje prodaje, koja se shodno primjenjivala i kada se radilo o javnom nadmetanju za „*pokretne stvari i (stvari) koje se gibaju*“ (*Knjiga statuta ...*, 138, knj. IV, gl. LIII). U *cap.* 80 statuta Kotora, donijetoj 1412., kao i u *cap.* 109 (1401.) pominju se javno oglašavanje dražbe i procjena dobara. *Cap.* 313 govori o davanju mlinova i carina na dražbi „onima koji više ponude“. Godine 1431. donijet je Cjenovnik naplata koji se odnosio i na glasnike koji vrše oglašavanja dražbi (Birini, 2013, 96–100; SC, 2009, 177–178, 192–193, 275–276, 427–428).

151 DAD, DC, 59, f. 29v. Prema statutarnoj odredbi Kotora od 23. aprila 1431., kancelar je bio dužan sekvestrirane stvari i prodate po redu upisati u posebno određenu svesku, „radi toga da bi računi prije rečenih (*sc.* nasljednika) mogli neprekidno da se vide i dobra, prema zahtjevu vremena, predaju onima kojima po pravu u cjelini pripadaju, pod prijetnjom kazne od 25 *perpera*“ (SC, 2009, 431).

152 U Korčuli je o visini prihoda koje udovica smije trošiti odlučivala kurija (Pezelj, 2010, 172).

153 C. Jireček je uputio na arhivski dokument „1445 Div. Rag.“; zapravo spis od 4. avgusta navedene godine, pohranjen u *Diversa cancellariae* (DC) (Jireček, 1904b, 77).

154 Stranke su mogle slobodno uređivati svoje pravne odnose time što su okvire propisa mogli probijati unosom odredbe „*renunciando*“. Njenim dispozitivnim umetanjem unaprijed se odricalo od primjene statutarnih odredaba, zakona i običaja koji bi strankama išli u prilog (Lonza, 2002, 14).

Kancelar Nikola je testament sačinio najvjerojatnije u Baru, ali je moguće da je to učinio u Kotoru, s obzirom da je raniju oporuku poništio.¹⁵⁵ O izjavi posljednje volje koja je prethodila kodicilu saznaje se iz javne isprave od 22. i 23. decembra 1445., citirane u kotorskom sudsko-notarskom dokumentu od 22. februara 1446. g. Prema njoj je Nikša Archiluppis, „bivši kancelar despota Raške“ („*per ser Nixam de Archilupis, olim cancellarium Illustrissimi domini despota Rasie*“), testamentom zavještao 20 zlatnih dukata kolegijalnoj crkvi sv. Marije u Kotoru, da se za nju nabavi ukrasna stola „*pro faciundo una planeta*“ (Kovijanić, 1974b, 208). Odabir zavičajne crkve je indikativan.¹⁵⁶ Martolica Mihajlov Buća, ovlašćeni prokurator staratelja imovine te crkve, išao je u Bar, gdje je u više navrata rješavao i vlastita svojinska pitanja, da primi ovo zavještanje (Kovijanić, 1974b, 208; Kovijanić, 1955, 346).

Međutim, izaslanik zadužen za podizanje legata kancelara Nikole uzalud je išao do Bara, odakle se vratio bez novca (Blehova Čelebić, 2006, 187). Iz javne isprave koju je pisao barski notar Marin *Cratech*, vidi se da izvršitelji testamenta pok. Nikše nisu htjeli da mu isplate pomenutih 20 dukata, nego su uzeli na sebe da za taj novac nabave odeždu u Veneciji.¹⁵⁷ Zato se Martolica Buća pred kotorskim sudom 22. februara 1446. obavezao kotorskom vikaru Matiji Lekji i sveštenicima zborne crkve¹⁵⁸ da će od svojih sredstava dati 20 dukata ako izvršitelji Archiluppisove oporuke ne predaju stihar¹⁵⁹ u vrijednosti zavještanja do kraja jula 1446. godine.

OSVRT NA OSTALE PRIVATNOPRAVNE POSLOVE KANCELARA NIKOLE

Prethodno analizirani dokumenti svjedoče ne samo o dugogodišnjoj aktivnosti Nikole Archiluppisa u službi kancelara srpskih despota Stefana Lazarevića (od 1423. do 1427.) i Đurđa Brankovića (od 1427. do 1444. g.), već i o njegovoj mobilnosti, koja je, na prostorima koje je obuhvatala Despotovina Srbija, od Bara do Dunava, uključivala oblasti Zete i sjeverne Albanije. Kontakti koje je, kao poveznica različitih sredina,

155 „*El testamento che fexi vivando ancora mio fradello miser lo veschovo elo casa inprima e lo caso di novo*“ (DAD, TN, 13, f. 210r).

156 Upućujući na tragove *picture Graece* u Kotoru, posebno slikara Manojla, sv. Marija Koledata (sv. Marija od Rijeke) se svojim freskama vezuje za rani XIV v. Ikonografske posebnosti slikarstva visokog kvaliteta po tehnici i likovnoj izvedbi – navlastito u modeliranju i obradi fizionomija – ističu se u sažimanju vizantijskih i elemenata gotičke estetike. Osim fresaka u njoj i u katedrali, shodno kotorskim izvorima i crkva sv. Jakova od Lođe je bila „*picta pictoris Graeces*“ (Vujičić, 2007, 236–237).

157 Prezime bilježnika je transkribovano „Katić“ (Kovijanić, 1974b, 209).

158 U kontekstu *Firentinske unije*, zanimljivo je svjedočanstvo koje je o sebi ostavio sugrađanin Nikole Archiluppisa, kancelar i tumač za slovenski jezik u Kotoru, Stefan Kalodurđe (vić) Spedon. On je, kao ktitor crkve Uspenja Bogorodice (danas sv. Bazilija) iznad Donjeg Stoliva, ostavio natpis u kojem se navodi: „† QUESTA GLIESIA DEDICATA AD HONOR DELA BEATIS(S)IMA MARIA A NOI EDIFICATA DAL FONDAMENTO IN ... (S)ER STEFANO CHALOGERGI SPEDON CANCELIER ET INTERPRET SLAVO IN CATARO E COMPLITA DEL MESE DE NOVEMBRE (8) MCCCCLI ...“. Svojim dvojezičnim natpisima (talijanskim i slovenskim) i zastupljenošću pravoslavnih i katoličkih ikonografskih rješenja, ona je vjerodostojan svjedok pri sagledavanju kulturnih prilika koje su sredinom XV v. vladale na Crnogorskom primorju (Vujičić, 2007, 247–248).

159 Bijelo crkveno misno ruho (up. Kovijanić, 1955, 347; Blehova Čelebić, 2006, 187).

Sl. 3: Stari grad Bar; dio reljefa koji je u sekundarnoj upotrebi kao crkveni nadvratnik. Povezuje se (prema C. Fiskoviću) s gotičko-renesansnom skulpturom braće Andrijića (photo: Herwig Stieber)

ostvarivao na despotovom dvoru u Smederevu, u mletačkom Kotoru, Sv. Srđu i Veneciji, očito se nisu svodili na političko-diplomatsku ravan. Tome je svakako doprinosilo preplitanje državnih s ekonomskim interesima, ali i Nikolino humanističko obrazovanje, umijeće latinskog kancelara, zvanja sudije i notara. Intitulaciju „*imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius*“ moglo mu je donijeti carsko ovlaštenje,¹⁶⁰ odnosno završene studije.¹⁶¹

Nikola *de Arcilupis* se u dokumentima pojavljuje kao učesnik ili svjedok različitih privatnopravnih poslova. Notarski spisi govore o njegovoj aktivnoj privrednoj djelatnosti. Moglo je to biti posredstvom trgovačkih društava, kupoprodaja ili zakupa.¹⁶² Kancelar se tako pominje 1437. u poslovanju s istaknutim kotorskim trgovcem Markom Brajkovim, koji je snabdijevao Zetu svitom, svilom, oružjem i žitom (Kovijanić, 1955, 346). „Kancelar presvijetlog gospodina despota Raške“ („*dominus Nicolaus Archiluppis de Cataro, cancelarius Illustrissimi domini despota Rassie*“), potvrdio je pred sudom u Kotoru 18. juna 1439. da je izravnao sve svoje račune, po svim priznanicama o međusobnim potra-

160 Prelaskom ovlaštenja dodjeljivanja notarskih privilegija na niže carske dostojanstvenike (*comites palatini*) i neki gradovi su dobili povlasticu imenovanja notara; npr. Pavia 1191., Genova 1210., Lucca 1369. itd., U Istri se takvo deklarisanje notara bilježi početkom XIII v. (Darovec, 2014, 466–476).

161 Od značaja su gramatikalne i druge škole koje su nastajale s univerzitetima u Italiji; notarska u Cividaleu (Čedad) osnovana je u XIV v. (Darovec, 2014, 472–473). Možda prethodnik na dužnosti notara, *don Dominichus Capsenta*, kanonik crkve sv. Petra u Baru, zabilježen je 1433. kao „*imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius et cancellarius communis Antibari*“. Kanonik iste crkve bio je i don Nikola Rugi, punomoćnik udovice kancelara Nikole (up. Jireček, 1904a, 213).

162 Piranski notar Dominik Petenarij, aktivan između 1281. i 1305. g., bavio se i novčanim transakcijama, o čemu svjedoče krediti, obročne otplate zaduženja i poravnanja dugova. Imajući poslovnog pomoćnika, trgovao je žitom, uljem i lanom, bavio se izdavanjem kuća, posjedovao je zemljišta i stoku. Iako je zvanje bilježnika bilo cijenjeno i omogućavalo dostojan život, navedeno svjedoči da ipak nije donosilo toliko prihoda da obezbijedi život bez kredita (Mihelič, 2011, 655–656).

živanjima („*finem et remissionem de omni et singulo*”), s Pirkom (Petrom) Ostojicom i Markom Brajkovim.¹⁶³

Kao javni uglednik, Archiluppis je biran za svjedoka odnosno zastupnika prilikom sklapanja braka između mladenaca mletačkih i despotovih podanika. Shodno dokumentu od 29. decembra 1440., „*miser Nicolo cancelliere de lo Illustrissimo principe signor despot de Rasia*“ tri godine ranije bio je prisutan pri sklapanju bračno-miraznog ugovora između pomenutog Kotoranina Martolice Buće, unuka protovestijara Tripuna Mihajlova, i Mare Nikše *Pichicho* iz Bara (Kovijanić, 1974b, 208; Kovijanić, 2007, 130). Mara, udovica *Ser Stipe de Ser Milo* iz Skadra,¹⁶⁴ udala se po drugi put¹⁶⁵ za kotorskog patricija Martolicu Mihajlovog (*Mihael*) *Buchia*, zaključivši 4. novembra 1437. zakoniti brak u kući¹⁶⁶ „uvaženog vlastelina“ sveštenika Srđa, pred Nikolom, kancelarom despota Raške, u prisustvu Laurencija *de Buchia*, sina Mihajla Tripunova iz Kotora, Luke Goliebo iz Bara, Todora Mihajla *de Bascha* iz Kotora (Kovijanić, 1974a, 127–130). Umjesto pok. oca, sa strane Mare bio je prisutan njen rođak Marko Boris, a sa strane mladoženje Mihajlo Tripuna Mihajlova *de Buchia*, brat Laurencija. Kako je zabilježeno 29. decembra 1439., Mare pok. Nikše je, shodno bračno-miraznom ugovoru, dobila u dotu zidanu kuću na dva sprata, pokrivenu *scandoli*-ma i dućan¹⁶⁷ na gradskom trgu, vinograde s maslina-

163 *Ser Pircho de Stoiça; Ser Marcho Braico* (Jireček, 1904a, 164; Kovijanić, 1974b, 208).

164 Povezanost s trgovcima iz gradova iz okruženja potvrđuje se i avgusta 1435., kada se u Smederevu od strane mletačkog oratora Nicolòa Mema ističe da despotov vojvoda Altoman protiv ugovorenog kapitula „*tenet in Antibaro Milosinum Stefani del Conte nepotem Smerini de Antibaro, qui cum ballis quatuor pannorum Flandrie valoris ducatorum ultris VI centum de racione domini Pangracii Justiniano nobilis Venetiarum civis, quas ex Curzola Ragusium portare debeat, fugiens fuit Antibarum, et licet vayvoda Altomanus verbis dicat velle eum sive pannos predictos restituere, tamen nihil hactenus haberi potuit, ... Petitur ergo restitutio dicatorum pannorum*“ (Listine, 1890, 85). *Milo, Millo – Milus del Conte de Scutaro* je sastavio testament 20. aprila 1413. u Dubrovniku; imovinu je zavještao sinu Stjepanu, priloživši i svoj popis dobara. Imao je brata Marina u Srbiji (*Rudnich; „in Schiauoia*“). Pobožne legatave ostavio je „*ala ghiesia de Scutari a Sancto Stefano*“. „*Et se Stiepan mancasse senza herede*“, njegovu je imovinu trebalo prodati, a Stjepan je, dok ne „*savesse far ben li soi facti*“, preporučeno Milovom bratu Marinu – „*chomo lo vostro fiolo*“ – „*e con quello che have che faciti merchantia chomo hai facto con mi*“ (Čirković, Ćuk, Veselinović, 2004, 42–43; Bošković, 1962, 269). Bivši kotorski knez Lorenzo Vitturi je pred kotorskim sudom 13. septembra 1437. opunomoćio Luku Pautina i svojeg poslovođu Ivana da traže od Altomana, vojvode Bosne, novac i stvari koje je Ivanu, dok je boravio u Skadru, ukrao neki Sloven ili Arbanas koji je pao u ruke Altomana, pa bio pušten („*a domino Altomano vaivoda Bosne omnes et singulas quantitates denarii et rerum furatarum in Scutaro dicto Johanni factori suo per quendam Sclavum seu Albanensem qui captavit in manibus dicti vaivode Altomani et per ipsum fuit relaxatus...*“); (Stjepčević, Kovijanić, 1953, 270–271).

165 Iako je pod uticajem crkvenog prava drugi brak bio nepoželjan (na Tridentinskom koncilu je dozvoljena *separatio quoad thorum et mensam*), zbog velike smrtnosti od epidemija, usljed dobnih razlika i dr., ponovna ženidba ili udaja u dalmatinskim komunama bila je prilično česta; *cap. 37* statuta Kotora pominje mogućnost četvrtog i daljeg braka (Pezelj, 2010, 176, 187).

166 Talijanski notari su se dobro integrirali u istočnojadranska komunalna društva, trajno se u njima naseljavajući i stičući punopravno građanstvo. Uveliko učestvujući kao svjedoci u dokumentima raznih Zadranana, moglo bi se pretpostaviti da su s nekima uspostavili trajna prijateljstva, jer u nekoliko slučajeva svjedoče u njihovim kućama (Grbavac, 2008, 522).

167 Bar se posebno pominje u testamentu navedenog Mila del Conte; skadarsko-dubrovački trgovac je u njemu mogao imati svoj dućan: „*e vigna e campe e olive e corona I^a de arzeno, tuto questo apartien a Stiepan e stazona I^a in Antivari*“ (Čirković, Ćuk, Veselinović, 2004, 43).

ma, vrtove, livade, polja i drugu zemlju, klanicu i udjele u mlinovima. U gotovom je donijela 800, a u namještaju 100 perpera.¹⁶⁸ O mirazu su važili propisi kotorskog statuta.¹⁶⁹

* * *

Nicolaus Archiluppis se posljedni put u životu pominje 20. oktobra 1444. g., kada sastavlja adiciju izjavi svoje posljednje volje. Kodicil, otvoren 10. februara 1445., u protokolarnom dijelu za njega navodi: „*defuncti in Smederevo*“. Iako se još kod C. Jirečeka upućuje na Srbiju („*Er selbst scheint in Serbien gestorben zu sein*“), u historiografiji se, međutim, navodilo i preuzimalo da je moguće umro u Baru, 1445. godine (Jireček, 1904a, 165; up.: Kovijanić, 1955, 346; Kovijanić, 1974b, 207–209; Kovijanić, 1980, 131; Blehova Čelebić, 2006, 187; Marković, 2010, 835; Marković, 2014a, 178, 201).

Na širem političkom planu, nedugo nakon Archiluppisove smrti, iza 12. juna 1445. doći će do zaoštavanja odnosa između Mletačke Republike i despota Đurđa Brankovića, koji, po osnovu prava nasljeđivanja, ističe teritorijalne revindikacije. Venecijanski hroničar navodi: „*In questo tempo il Dispoti di Rosia mandò sui oratori alla Signoria nostra dimandando li piaqui di volerli dar i sui luogi che la tien in Albania, i qual forno d'i sui progienitori, ch'è: Dulsigno, Antiveri, Budua et altri luogi erano venuti sotto di nui per bona guera*“ (Sanudo, 1999, 409).

ZAKLJUČAK

Notar, kancelar, sudija, pisar i orator Nikola *Archiluppis* je, po carskom ovlašćenju (*imperiale auctoritate*), svoju profesionalnu službu obavljao do sredine XV stoljeća. Shodno razmatranim dokumentima, bio je aktivan u više sredina između 1423. i 1444. godine. Umro je u Smederevu. Podaci o njemu, njegovom civitetu, porodičnim i društvenim vezama te poslovnoj djelatnosti obogaćeni su analizom kodicila testamentu sačinjenog 20. oktobra 1444., odnosno inventara dobara i isprave o preuzimanju njegove ostavštine, nastale 5. avgusta 1445. godine.

Rasvjetljavajući socijalne i materijalne strukture koje su determinisale komunalnu, dvorsku i uopšte elitnu kulturu, razmatrani dokumenti potvrđuju da se radilo o višestruko zanimljivoj ličnosti, koja je samim porijeklom sugerisala civilizacijsku slojevitost i isprepletenost. Povezanost uglednog dvorskog službenika sa žiteljima Toskane, Marke, Veneta, Dubrovnika, Kotora, Bara i Despotovine Srbije nije bila samo rezultat njegovog

168 Prema *cap.* 150. statuta Kotora (odredba iz 1316. g.), „plemenita žena prilikom udaje treba da ima: jedan ogrtač od skrleta, opskrbljen i postavljen svilenom tkaninom – čendom i ogrtač od zelene tanke vunene tkanine isto tako opskrbljen i postavljen; gornju odjeću od zlatotkane tkanine, opskrbljene krznom kune, duži prsluk opskrbljen čendom, haljinu i gornju odjeću od jednostavnije ili zlatotkane tkanine, i robinju. ... A u zlatu koliko su obećali toliko da daju i doznače, ako zlato ne bi imali dužni su da daju novac za njega ili od svojih stvari procijenjenih od strane Suda toliko koliko se tim zlatom može kupiti“ (SC, 2009, 210–211).

169 IAK, SN VI, R. br. 2.544, 867–868 – 29. XII 1439. Martolica *de Buchia* i Mara su 25. februara 1440. odredili za svojeg punomoćnika sveštenika Andriju Stefanova Rugi iz Bara, kanonika katedrale sv. Đura, da zastupa njihove interese u Baru, naročito u pogledu Marine mirazne imovine (IAK, SN VI, R. br. 2.625, 905; IAK, SN VI, R. br. 2.626, 906).

djelovanja na području kulturno-političke reprezentacije, već i poslovne preduzetnosti i familijarnog orodaavanja.

Isprave koje su analizirane, pravni instrumenti, rukopisi i predmeti na koje se upućuje, omogućavaju inovativan pogled u onovremenu, još uvijek nedovoljno poznatu, dokumentarnu, odnosno materijalnu realnost. Istaknuti intelektualni i staleški položaj, poslovanje s najpoznatijim trgovcima južnojadranskih gradova, istupanje pred visokim vlastima u Veneciji, pregovaranje i posredovanje kod mletačkih prekomorskih dostojanstvenika, ukazuju na ostaviočeva interesovanja, doprinos manifestacijama uglađenosti, obrascima ponašanja i diplomatskim ritualima. Vrijedna biblioteka je oslikavala njegovu humanističku učenost, korelirajući s društvenom mrežom unutar koje se kretao. Upravo *Archiluppis*, visokoobrazovani pripadnik uticajne urbane vrhuške i dvorske svite, izjava ma svoje posljednje volje potvrđuje uzlet elitističke kulture kasnog srednjeg vijeka.

PRILOGE

Prilog 1: Kodiciel (adicija) testamenta g. Nikole iz Kotora, građanina i stanovnika Bara i vrhovnog kancelara najsvjetlijeg kneza, gospodina despota Raške (DAD, TN, 13, ff. 209v–210v) (fol. 209v) (In margine): an, E(xtractum)¹⁷⁰

Additio sive codicillus testamenti Ser Nicolai de Catharo, civis et habitatoris Antibrari et supremi cancellarii Illustrissimi principis domini despoti Rascie

MCCCC^oXLV, indictione octava, die X^o februarii, Ragusio.

Hec est additio testamenti Ser Nicholai de Catharo, civis et habitatoris Anthibari et supremi cancellarii Illustrissimi domini despoti Rassie, defuncti in Smederevo, alias videlicet die V januarii prope elapsi presentata curie causarum civilium Ragusii per dom Petrum Curonam plebanum Novimontis ut autenticaretur. Que die ista autenticata fuit et per dominum consulem cusarum civilium Ser Michaelem de Bocignolo et suos iudices Ser Marinum Rafaelis de Goze, Ser Jacobum de Georgio, et Ser Stephanum de Zammagno, vigore examinationis facte in Smederevo per Ser Georgium de Goze, Ser Jacobum de Sargo et Givchum Castrath, examinatores superinde constitutos in examinatione literarum eiusdem curie civilis de infrascriptis testibus videlicet Ser Pasquale de Sargo, Ser Marino Georgii de Goze et Nichola de Radulino, testibus ascriptis ipsi testamenti. Qui testes diligenter examinati in Smederevo, ad plenum testificati sunt quod tum opus erat et fuit pro ipsa additione testamenti autenticanda. Cuius additionis testamenti tenor talis est videlicet.

Yhesus.

Io Nicolo de Catharo, citadin et habitador lungo tempo in Antivari, summo cancelier de Illustro principe Signor despota de Rascia, infermo grievemente del corpo, sano per la gratia di Dio de la mente, fazo et ordino el mio ultimo testamento. Et primo recomando al altissimo creator la anima mia.

E perche in su la mia partida de caxa fexe mio testamento, al qual non contradico ne oppono, ma lo affirmo quanto si poy. Ma perche son algune nove cose dapoy intravignude zoe certi debiti, perche me fo de bisogno far questa addition al ditto testamento.

Et son debito et obligato a Ser Bartolo de miser Zoane de Goze cento et dodexe ducati d'oro. Item a Ser Zuane de Ser Piero Zupani per doy volte per denari mandati a la fameglia mia. E questo sa Ser Zonio de Ser Thodro de Zonio, quel che dira ditto Ser Zonio, che li sia pagato et dato. Item debio dar a Ser Zoane de Catharo XXti ducati d'oro, li quali mando a la fameglia mia, pochi di fa in Antivari. Questi debiti cusi fatti de denari contanti che de qua se portara e de altra roba che de qua se mandera per inventario se poran

¹⁷⁰ Oznaka *an* na lijevoj margini (prije skraćenice *E* kojom je signirano da je isprava napravljena odnosno dokument izdat), kao i na narednoj strani (DAD, TN, 13, f. 210f) mogla bi potvrđivati službenu zabilješku komunalnog notara ili pisara kojom se razjašnjavaju događaji o kojima je u dokumentu riječ. Shodno šibenskim statutarnim odredbama, na krajnjoj lijevoj margini isprave ucrtavao se veliki znak krsta (*signum sancte Crucis*) kao potvrda kneza, njegove kurije, odnosno suda i prokuratora da izvršitelji testamenta mogu započeti sa sastavljanjem inventara (up. Budeč, 2014, 27).

pagar e avanzara, prego li mey commissarii, over procuratori del testamento che ho fatto e questo che fazo, che le veste che son la in casa di Ser Zuane sopradetto, libri et arzentiera insembre con Çoane ditto vendano et fazano denari questa roba, che de qua se mandera pur pani et arzentiere vendano et fazano denari per meter in execution in li peregrini et in la capella et altre cose che ordeno in lo detto testamento fato et questo che fazo, perho che voglio et ordeno che sia scomprado un servo di man di li infideli in fina summa di XXti ducati, per l'anima mia.

Tuta quella roba che apartien a mia muglier: veste, aneli, centure, panni di lin, tele, sia in libertade sua senza niguna contradicion. El testamento che fexi vivando ancora mio fradello miser lo veschovo elo casa inprima e lo caso di novo. Penso che abia scritto in altro testamento che se faza cerchar li fioli di m. Almerigo di Seravalle de Trevixo et che sia dati nove ducati. Ancora, se alguna persona vignesse a Ragusa da Fiorenza, el qual cognoscesse la donna e li fioli di Ser Iacomo di miser Zoane di Seminiato, che li sia dati ali diti quatordexi ducati per modo de cautela che la dita dona over suoi fioli li avesse. Ancora voglio che se cerca li fioli di miser Nicho da Fano et che per ogni modo ali detti se debia dar ducati trenta d'oro. Ancora voglio che se daga alli frari de observanza ducati quatro d'oro.

Data et scripta questa particula di testamento adi XXti de octubrio, anno 1444 in Smederevo; presenti miser Pasqual de Sorgo e miser Marin de Zorzi de Goze e Ser Nicola fiol di Pripcho di Radulin, specialmente chiamati et pregati.

In qua quidem additione testamenti predicti inclusa erat cedula inventarii huius tenoris videlicet.

Inventario dela roba che se trova di Ser Nicola Cancelier in muneta d'oro, aspri, arzentiere et veste. In ducati d'oro sono duxento et XV. In aspri duy millia. In arzentiera, intro una bareleta et cuppe lavorade al modo bosinexe, la terza ala ungharescha. E un bocchal lavorato turchescho in bel modo. Intro un sacheto di tela bichieri d'arzeno tre intro un in altro. Item taze de arzeno 4. Item chuchiari de arzeno X. Item in arzeno cercha una libra e mezo piu tosto piu cha mancho. Item la vesta una di veluto niegra infoldrata di marturi e fuine, la qual imprestay a Vuch Bramusevich (?) quando ando da voyvoda Stipan e da voyvoda Radossavo come torna che la renda ali mie commissarii. Item se sera qualche macula over danno in essa, che refaça o che pagi la vesta quel che la val. Item e I cavezo di panno di Londra son braza VIII lagha e ama (?). Se la vesta se pora vender qui, vendase et lo ditto panno, se non, che se manda zo ala marina. Item Nicola de Radulin me die dar 2 ducati.

Item in saccho libri infrascripti. Imprima Valerio Maximo. Item *Declamationes* de Quintilian. Item Boetio, *De consolatione philosophiae*. Item libro di Constantin Moncho *De medicina*. Item *Bucholicha* de Petrarcha. Item un volume grosso in papiro in lo qual son molti trattati et molti libri. Item un libro in papiro recolete di molti doctori Italiani. Item un libro in pergamino antigissimo in teologia et in *sacra scriptura*. Item un officio di Nostra Donna, con molte altre *orationi*. Item Salustio *Catilinario et Iugurtino*. Item doy scartadelli (?) in *gromantia*.

Item un capello di zibilun, con un pelle fuine. Item una gona di panno vecchio e le volpe nove. E tute queste cose sopradette voglio et ordeno che me sia portade et date in le

man di mie commissarii per pre Piero di Çitron mio padre spiritual e Druchxa mio fameglio acompagnato, como sera di bisogno.

Quibus visis et auditis per prefatum dominum consulem et eius iudices authenticata fuit dicta additio testamenti in supradicta cedula inventarij mea introcluxa. Que nullo testimonio rumpi possit.

Die III Augusti 1445

Venerabilis vir presbiter Ostoia Sextan et Ser Georgius Rugi, cives Antibari tamquam procuratores et procuratorio nomine presbiteri Nicolai Rugi et Ser Theodori filii Ser Zonii Bricio et done Stane relicte quondam Ser Nicole olim cancellarii illustris domini despot Sclauanie et dum Marini Cratech procuratoris ultimi testamenti dicti q. Ser Nicolai cancellarii habentes ad infrascripta (p cancell.) et alia plenarium mandatum prout patet instrumento publico scripto et publicato Antibari in 1445, die XXVIII mensis junii manu presbiteri Marini Cratech, cancellarii Antibarensis notarii publici et recomandato per literas patentes domini Andrea Venerio honorabilis provisoris Antibari facientes fidem de legalitate notarii predicti, ibidem datas die VI mensis julii proxime preteriti a me Iohanne cancellario viso et lecto, contenti et confessi fuerunt se habuisse et recepisse a provido viro Ser Zagno Petri Zupani uno ex procuratoribus testamenti dicti Ser Nicole cancellarii dante et eis consignante secundum dictam procuram pro portando Antibarim suprascriptis procuratoribus dicti testamenti primo unam capsellam talponi et in ipsa unum zuponum sete viride veterem, unum capucium de grana roxatum novum, unum mantellum de pano beretino sufultum schilatis, unam zocham pani roxati sufultam vulpibus, unum capellum album sufultum sindone rosato, unum tapedum usatum, unam bursam veluti rechamatam cum perlis, unum par cercellorum cum argento et cathena, paria tria cercellorum argenti, paria triginta quinque umbretarum argenti, paria trigintaduo pilligrinarum argenti, cartas vigintiunam notarii debitorum, dotis et possessionum, cartas quinque notarii incixas nullius valoris cum illa Ser Bartuli, unam cedulam scriptam in qua sunt debitores, quatuor saxos et sachelum cum pluribus literis, privilegiis, et aliis scripturis, libros quatordecim, decretale et alios libros plurium rationum, et unam sellam, que est extra capsellam. Item confessi fuerunt dicti presbiter Ostoia et Ser Georgius Rugi procuratores suprascripti dicto procuratorio nomine quod ipse Zagnus Petri Zupani secundum quo sibi andavit (?) per contum recepit inter ducatos ducentos sexaginta unum grossos XVI quos sibi consignavit dum Petrus Citronus pater spiritualis qui fuit dicti q. Ser Nicole et rictractum factum de vestibus, arzenteriiis, libris et aliis rebus perventis ad manus dicti Ser Zagni Petri Zupani, unius ex procuratoribus dicti testamenti, venditis ad publicum incantum in summa ducatos quingentos decemseptem grossos duos pizolos 14, presente ipso ser Zagno Petri Zupani ad hoc et ita esse verum confitente. Et quod ipse Ser Zagnus Petri Zupani tamquam unus ex epitropis vel procuratoribus dicti testamenti, de dictis ducatis quingentis decemseptem grossis duobus pizolis 14 ut supra in totum ad eius manus perventis solvit et dedit prout apparet per dictum contum pro debito expensis et pro distributionibus ducatos ducentos viginti grossos trigintaquinque pizolos 9.

Et residuum, videlicet ducatos ducentos nonaginta sex grossos sey dictus Ser Zagnus uti epitropus vel procurator ut supra sibi dum Ostoie et Ser Georgio tamquam procuratoribus aliorum procuratorum testamenti dicti q. Ser Nicole cancellarii supra nominatorum dicto procuratorio nomine recipientibus dedit, numeravit et manualiter asignavit in contatos dandos et consignandos Antibari dictis procuratoribus. Renunciantes omnes.

NICOLAUS DE ARCHILUPPIS, CITIZEN OF KOTOR AND BAR
OF GREEK ORIGIN, NOTARY AND CHANCELLOR OF SERBIAN DESPOTS,
DIPLOMATIC REPRESENTATIVE AT VENICE; CODICIL, INVENTORY AND
EXECUTION OF HIS LAST WILL AS LINKS OF THE MEDIEVAL WORLDS

Savo MARKOVIĆ

ME-85000 Bar, M. Boškovića H-12, Montenegro

e-mail: markovics@t-com.me

SUMMARY

On the basis of the documents held in the State Archives in Dubrovnik, published in the annexes, as well as available literature, biography of Nicholas de Archiluppis, citizen of Kotor and Bar; latin scribe of Greek origin is reconstructed. The notary, chancellor, judge and orator Archiluppis, by imperial authority, performed his professional service until the mid fifteenth century. According to analyzed documents, he was active in several communities between 1423 and 1444. He died in Smederevo. Information about him, his citizenship, familial and social relationships, close connection with the ruling circle of the despotate of Serbia and business activities as well is enriched with the analysis of the codicil to the testament drawn up on 20th October 1444, with the respective inventory of goods, and the document on takeover of his legacy, created on 5th August 1445.

Shedding new light on social and material structures that determined the communal, courtly and elite culture in general, reviewed documents confirm that he was a manifoldly interesting personality, that with mere origin suggested civilizational stratification and interweaving. The range of social contacts of the reputable court official, which was including the residents of Tuscany, Marche, Veneto, Dubrovnik, Kotor, Bar and the despotate of Serbia, was not only the result of his activities in the domain of cultural and political representation, but also of economic entrepreneurship and affinity relationships.

The writings which were analyzed, legal instruments, manuscripts and items that were referred to, allow an innovative insight into still insufficiently known, documentary and material reality of his time. Class position, prominent features of appearance and non-verbal communication, trading with major merchants of Southern Adriatic towns, stepping in front of the high authorities in Venice, negotiations and mediation with the Venetian overseas dignitaries, indicate the decedent's interests, intellectual reputation, contribution to manifestations of politeness and diplomatic rituals. Modalities of disposition with the heritage facilitate an understanding of his closest milieu of kinship and friends. A valuable library with rare titles reflects the humanistic scholarship, correlating with the social and institutional network within which he lived. Exactly Archiluppis, as influential and highly educated member of the supreme urban stratum and the court entourage, with the declarations and the execution of his last will confirms the ascent of the elitist culture of the late Middle Ages.

Key words: Nicolaus de Archiluppis, notary, chancellor, Kotor, Bar, Dubrovnik, Venetian Republic, despot, Serbia, 15th century

IZVORI I LITERATURA

- Chronica Ragusina (1893):** Chronica Ragusina Iunii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484), Nodilo, S. (ur.), Scriptores, II. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXV. Zagrabiae, Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium (ed.), in taberna libraria eiusdem societatis typographice.
- Ćirković, S., Ćuk, R., Veselinović, A. (2004):** Srbija u dubrovačkim testamentima u XV veku (I). U: Mešovita građa – Miscellanea, Nova serija, XXII, Krestić, P. V. ur. Beograd, Istorijski institut, 9–80.
- DAD, DC** – Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Diversa cancellariae (DC), sv. 59.
- DAD, TN** – DAD, Testamenta notariae (TN), sv. 13, 14.
- IAK, SN** – Istorijski arhiv u Kotoru (IAK), Sudsko-notarski spisi (SN) VI, R. br. 2.544; R. br. 2.625; R. br. 2.626.
- Libri domorum (2007):** Knjige nekretnina dubrovačke općine (13.–18. st.) / Libri domorum et terrenorum communis Ragusii deliberatis ad afflictum (sæc. XIII–XVIII). Benyovsky Latin, I., Zelić, D. (prir.). Zagreb, Dubrovnik, Posebna izdanja Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 7/1, I.
- Listine (1886):** Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike. Ljubić, Š. ur., VIII (od godine 1420. do 1424.). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 17. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U knjižarnici Jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutch).
- Listine (1890):** Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike. Ljubić, Š. ur., IX. (od godine 1423. do 1452.). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 21. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U knjižarnici Jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutch).
- Orbini, M. (1999):** Kraljevstvo Slavena. Prev.: Husić, S.; prir. i napisao uvodnu studiju: Šanjek, F. Zagreb, Golden marketing.
- Sanudo, Il Giovane, M. (1999):** Le vite dei dogi 1423–1474. I, 1423–1457, Introduzione, ed. e note a cura di Caracciolo, Aricò A., trascrizione Frison, C. Venezia, La Malcontenta.
- SC (2009):** Statvta civitatis Cathari / Statut grada Kotora, II, prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom, Antović, J. ur. Kotor, Državni arhiv Crne Gore.
- Statuta Ragusii (1904):** Liber Statutorum Civitatis Ragusii, compositus anno 1272. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, Vol. IX., Bogišić, V. et Jireček C. Zagrabiae, sumptibus Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium.
- Sveto pismo (1989):** Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Beograd, Britansko i inostrano biblijsko društvo.
- Šafarik, J. (1862):** Srbski istorijski spomenici mletačkog arhiva. Glasnik Društva srbske slovesnosti, XIV, Beograd, 1–232.
- Alunno (da Ferrara), F. (1548):** La fabbrica del mondo. Nella quale si contengono tutte le voci di Dante, del Petrarca, del Boccaccio, & d'altri autori, ... Con Priuilegio del

- Sommo Pontefice Paolo III. Della Sereniss. Signoria di Vinegia, & dello Illustriss. Duca di Ferrara. In Vinegia MDXLVIII.
- Ančić, M. (2005):** Inventar splitskoga kancelara i javnog bilježnika Tome Colutti de Cingulo (Prilog poznavanju prvih humanističkih krugova u Dalmaciji). Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 47, Zadar, 99–148.
- Andrić, T. (2015):** Statutarna regulacija obrtničkog poslovanja u svjetlu mletačke ekonomske politike u Splitu sredinom 15. stoljeća. U: Radić, Ž., Trogrić, M., Meccarelli, M., Steindorff, L. (ur.): Splitski statut iz 1312. godine. Povijest i pravo. Povodom 700. obljetnice. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2012. godine u Splitu. Split, Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 471–488.
- Belamarić, J. (2012):** Ostava srebrnog posuđa pronađena 1493. na putu prema Prosiku kraj Solina. Radovi instituta za povijest umjetnosti, 36, Zagreb, 53–62.
- Bikić, V. (2006):** Venetian influences in the eastern Adriatic hinterland. U: Guštin, M., Gelichi, S., Spindler, K. (ur.): The Heritage of the Serenissima, The presentation of the architectural and archeological remains of the Venetian Republic, Proceedings of the international conference Izola – Venezia 4.–9. 11. 2005. Koper, Annales Mediterranea, 201–210.
- Birin, A. (2013):** Šibenski bilježnici – Indricus de Indricis (1431.–1434.). Povijesni prilozi, 32, 44, Zagreb, 91–154.
- Blehova Čelebić, L. (2006):** Hrišćanstvo u Boki 1200–1500, Kotorski distrikt. Podgorica, Pobjeda, Narodni muzej Crne Gore, Istorijski institut Crne Gore.
- Boerio, G. (1856):** Dizionario del dialetto veneziano. Seconda edizione aumentata e corretta, aggiuntovi l'indice italiano veneto. Venezia, premiata tipografia di Giovanni Cecchini edit.
- Bošković, Đ. (1962):** Stari Bar. Beograd, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.
- Božić, I. (1950):** O položaju Zete u državi Nemanjića. Istoriski glasnik, 1–2, Beograd, 97–121.
- Božić, I. (1970):** Zeta u Despotovini. U: Istorija Crne Gore, 2, 2. Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore, 135–277.
- Brunetti, G., Gentili, S. (2000):** Una biblioteca nella Firenze di Dante: i manoscritti di Santa Croce. U: Russo, E. (ur.): Testimoni del vero. Su alcuni libri in biblioteche d'autore. Studi (e testi italiani), 6, Roma, 21–48.
- Budeč, G. (2014):** Privatno-pravne isprave kao izvor za proučavanje materijalne kulture u kasnosrednjovjekovnim i dalmatinskim komunama s posebnim naglaskom na šibenske inventare dobara. U: Jovanović, K., Miljan, S. (ur.): Zbornik radova s prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci. Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 13–29.
- Calleja-Puerta, M. (2014):** Memoria escrita de la aristocracia en monasterios hispanos de la edad románica. U: García de Cortázar, J. A., Teja Casuso, R. (eds.): Monasterios y nobles en la España del románico: entre la devoción y la estrategia. Aguilar de Campoo, Fundación Santa María la Real, 205–229.

- Cipra, M. (1986):** Put grčke filozofije od Edese (484) do Toleda (1150). Godišnjak za povijest filozofije, 4 (4), Zagreb, 45–52.
- Darovec, D. (2010):** Ruolo dei vicedomini istriani nella redazione degli atti notarili in rapporto ad uffici affini dell'area adriatica. Acta Histriae, 18, 4, 789–822.
- Darovec, D. (2014):** *Cum lampulo mantelli*. The ritual of notarial investiture: example from Istria. Acta Histriae, 22, 3, 453–508.
- Deroko, A. (1950):** Srednjovekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji. Beograd, Prosveta.
- Descendre, R. (2010):** La biblioteca di Leonardo. U: Luzzato, S., Pedullà, G., De Vincentiis, A. (ur.): Atlante della letteratura italiana, vol. I., Dalle origini al rinascimento. Torino, Einaudi, 592–595.
- Dinić, M. J. (1960):** Oblast Brankovića. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 26, 1–2, Beograd, 5–29.
- Dubray, C. (1911):** Necromancy. U: The Catholic Encyclopedia, 10. New York, Robert Appleton Company, 1–4, <http://www.newadvent.org/cathen/10735a.htm> (11. 11. 2014.).
- Džidić, A., Barbančić, M., Simončić, N. (2013):** Primjena i simbolika crne (ne)boje u suvremenoj modi. Tedi – International Interdisciplinary Journal of Young Scientists from the Faculty of Textile Technology, 3, Zagreb, 31–39.
- Encyclopædia Britannica Online, Constantine The African (2014):** Constantine The African. Encyclopædia Britannica Online, Encyclopædia Britannica Inc., <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/13405/...> (11. 11. 2014.).
- Falkenhausen, V. von. (1984):** Costantino Africano. U: Dizionario Biografico degli Italiani, 30, Treccani.it, L'enciclopedia italiana, 1–9, <http://www.treccani.it/enciclopedia/costantino-...> (11. 11. 2014.).
- Filippone Overty, J. (2008):** The Cost of Doing Scribal Business: Prices of Manuscript Books in England, 1300–1483. Book History, Pennsylvania State University Press, 11, 1–32.
- Grbavac, B. (2008):** Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije. Studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana. Acta Histriae, 16, 4, 503–526.
- Grbavac, B. (2013):** Oporuka i inventar splitskog notara Jakova pok. Ubertina de Pugliensibus iz Piacenze. Prilog proučavanju splitskog notarijata. Acta Histriae, 21, 1–2, 75–92.
- Heph777.tripod.com, Forbidden Rites (2014):** Forbidden Rites: A Necromancer's Manual of the 15th Century, Copyright©2006 C. "Aron Jason" Leitch, 1–3, http://kheph777.tripod.com/rev_forbidden.html (11. 11. 2014.).
- Hernando I Delgado, J. (2011):** El llibre escolar i la presència dels autors clàssics i dels humanistes en l'ensenyament del segle XV. Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, XXIX, Col·legi de Notaris de Catalunya, Barcelona, 7–43.
- Herzig, T. (2011):** The Demons and the Friars: Illicit Magic and Mendicant Rivalry in Renaissance Bologna. Renaissance Quarterly, 64, 4, 1025–1058.
- Janeković Römer, Z. (2006):** O utjecaju bizantske kulture u renesansnom Dubrovniku i Dalmaciji. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 44, Dubrovnik, 7–24.

- Jehle, J. (2012):** Emperors accused: A Study of Accusations of Necromancy in the Late Republic and the Early Empire (online, www.academia.edu).
- Jireček, C. (1904a):** Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner (Schluss). Archiv für Slavische Philologie. Herausgegeben von Jagić V., XXVI., Berlin, 161–214.
- Jireček, C. (1904b):** Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse, XLIX. Band, Wien, I. Abhandlung, II. Theil, 1–80; II. Abhandlung, III. Theil, 1–78.
- Jireček, K. (1923):** Istorija Srba. Knjiga II. (do 1537); preveo i dopunio Jovan Radonić. Beograd, Geca Kon.
- Kieckhefer, R. (2003):** Specifična racionalnost srednjovjekovne magije. U: Kolo 1, Zagreb, 1–27, <http://www.matica.hr/kolo/293/Svakodnevi...> (20. 11. 2014.).
- Klaniczay, G. (2003):** Svakodnevi život elite u kasnom srednjem vijeku: civilizirani i barbari. U: Kolo 1, Zagreb, 1–19, <http://www.matica.hr/kolo/293/Svakodnevi...> (20. 11. 2014.).
- Kovijanić, R. (1955):** Dva podatka o Nikoli Arhilupisu. Istoriski zapisi, VIII, XI, Cetinje, 346–347.
- Kovijanić, R. (1974a):** Bar i Barani u Kotorskim spomenicima prve polovine XV vijeka. Istorijski zapisi, XXVII, XXXI, 1–2, Titograd, 123–140.
- Kovijanić, R. (1974b):** Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek), II. Titograd: Istorijski institut SR Crne Gore.
- Kovijanić, R. (1976/80):** Kotorski medaljoni, Beograd, Književne novine, Udruženje Veljko Vlahović.
- Kovijanić, R. (2007):** Kotorski medaljoni. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Krstić, A. (2012):** Kralj Žigmund u Borči, ili kada je i kako Beograd predat Ugrima 1427. godine? Istorijski časopis, LXI, Beograd, 115–127.
- Ladić, Z. (2002):** O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 20, Zagreb, 1–25.
- Ladić, Z. (2003):** Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 21, Zagreb, 1–28.
- Lara, E., Montaner, A. (2014):** Introducción, A Summary. U: Señales, Portentos y Demonios, La magia en la literatura y la cultura españolas del renacimiento. Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas, Estudios coordinados por Lara, E. y Montaner, A. Salamanca, MR, La Semyr, 17–32, 851–854.
- Lipovac Radulović, V. (1998):** Romanizmi u Crnoj Gori. Jugoistočni dio Boke Kotorske. Drugo dopunjeno izdanje. Novi Sad, MBM-plas.
- Lonza, N. (1990):** Pravna biblioteka Ivana de Scomle, zadarskog kanonika iz XIII. stoljeća. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, XL, 1, Zagreb, 101–115.

- Lonza, N. (2002):** Dubrovački statut, temeljna sastavnica pravnog poretka i biljeg političkog identiteta. U: *Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno MCCLXXII / Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272.*; Šoljić, A., Šundrica, Z., Veselić, I. (prir. i na hrvatski jezik preveli). Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku, 11–46.
- Lonza, N. (2013):** Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63, 5–6, 1203–1232.
- Manfredi, A. (2007):** Gli umanisti e le biblioteche tra l'Italia e l'Europa. U: Belloni, G., Drusi, R. (ur.): *Il rinascimento italiano e l'Europa*, vol. 2, Umanesimo ed educazione. Treviso, Costabissara, Fondazione Cassamarca, Angelo Colla editore, 267–286.
- Mardešić, R. (1977):** Novovjekovna latinska književnost. U: Vratović, V. (ur.): *Povijest svjetske književnosti*, 2. Zagreb, Mladost, 405–480.
- Marković, I. (1902):** Dukljansko-barska metropolija. Zagreb, tisak Antuna Scholza.
- Marković, S. (2010):** Notarijati medievalnih komuna Crnogorskog primorja. Odrazi antičkog nasljeđa, autonomnosti urbaniteta i humanističkog univerzalizma. *Acta Histriae*, 18, 4, 823–846.
- Marković, S. (2014a):** Stanovništvo srednjovjekovnog Bara. Perast, NIP „Gospa od Škrpjela“.
- Marković, S. (2014b):** „Una chasa in la zitade de Antivari“: patricijski rod Zupan (Župan). *Istorijski zapisi*, LXXXVII, 1–2, Podgorica, 195–227.
- Marković, T. (2014):** Epitrop (ἐπίτροπος) – izvršilac testamenta. *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, LI, Beograd, 187–214.
- Mihai, C.-I. (2013):** The banishment of the muses of poetry in Boethius' *Philosophiae Consolatio*: a reinterpretation. *Agathos: An International Review of the Humanities and Social Sciences*, IV, 2 Iasi, 45–58.
- Mihelić, D. (2011):** Piranski notar Dominik Petenarij – pričevalac časa. *Acta Histriae*, 19, 4, 645–658.
- Mijović, P. (1970):** Slikarstvo i primijenjena umjetnost. U: *Istorija Crne Gore*, 2, 1. Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore, 223–305.
- Mitrović, K. (2014):** Mlečani i srpske zemlje za vreme vladavine kneginje Milice i kneza Stefana Lazarevića. U: Mišić, S., Ječmenica, D. (ur.): *Kneginja Milica – monahinja Jevgenija i njeno doba*, Tematski zbornik radova sa naučnog simpozijuma održanog 12. septembra 2014. godine u Manastiru Ljubostinji. Trstenik, Narodni univerzitet Trstenik, Narodna biblioteka „Jefimija“ Trstenik, Filozofski fakultet u Beogradu – Centar za istorijsku geografiju i istorijsku demografiju, 59–81.
- Newworld.encyclopedia.org, necromancy (2014):** <http://www.newworld.encyclopedia.org/entry/> (11. 11. 2014.), 1–4.
- Pandžić, B. (1971):** Novembar 3 – Izvješće Barskoga nadbiskupa i Upravitelja Budvanske Biskupije D.r Andrije Zmajevića Sv. Zboru za Razprostiranje svete Vjere o pastirskom pohodu obiju Biskupija. *Radovi Hrvatskoga Povijesnog Instituta*, III–IV, Roma, 223–241.
- Paravicini Bagliani, A. (2012):** Introduzione. U: *I Francescani e le scienze. Atti dei convegni della Società internazionale di studi francescani e del Centro interuniversita-*

- rio di studi francescani, nuova ser., 22. Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 5–18.
- Pastoureau, M. (2003):** Boje u srednjem vijeku: sustavi vrijednosti i oblici osjećajnosti. U: Kolo 1, Matica hrvatska, Zagreb, 1–9, <http://www.matica.hr/kolo/293/Boje...> (20. 11. 2014.).
- Pastoureau, M., Simonnet D. (2005):** Crveno, Mala knjiga o bojama (Le petit livre des couleurs, Editions du Panama, Paris, 2005). S francuskoga prev. Brlečić, B. U: Vijenac 369, 1–5, <Http://www.matica.hr/vijenac/369> (20. 11. 2014.).
- Pavlović, A. (1990):** Katolici i pravoslavni u našim krajevima prema grčkim vrelima iz 15. stoljeća. *Croatia Christiana periodica*, 14, 25, Zagreb 1990, 95–108.
- Pelloni, V. (2001):** Giovanni da San Miniato. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 56, 1–2, <http://www.treccani.it/enciclopedia...> (19. 10. 2015.).
- Pešorda Vardić, Z. (2012):** U predvorju vlasti: dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku. Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Hrvatski institut za povijest.
- Pezelj, V. (2010):** Pravni položaj žene u srednjovjekovnom Pagu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LVIII, 1, Beograd, 168–194.
- Ramis-Barceló, R. (2014):** *Peregrinatio academica: legistas y canonistas de la corona de Aragón en las universidades italianas durante el Renacimiento*. *Miscellanea historico-iuridica*, III, Bialystok, 35–66.
- Roessli, J.-M. (1999):** Nature et signification du mythe d'Orphée dans le *De Consolatione Philosophiae* de Boèce. *Archivum Bobiense*, 21, Bobbio, 27–72.
- Skok, P. (1971):** Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Spremić, M. (2008):** Despot Stefan Lazarević i “gospodin” Đurađ Branković. *Istorijski časopis*, LVI, Beograd, 49–68.
- sr.wikipedia, Marko Fabije Kvintilijan (2014):** <http://sr.wikipedia.org/sr/...> (14. 11. 2014.), 1–9.
- sh.wikipedia, Salustije (2014):** <http://sh.wikipedia.org/wiki/...> (14. 11. 2014.), 1–2.
- Stark, K. (2012):** Saints and Sinners: Ritual Magic, Mystics and the Condemnation of Divine Visions in the Middle Ages. U: Page, S. (ur.): *Magic in the Middle Ages*. London, University College London, Medieval and Renaissance Studies, 1–10.
- Stjepčević, I., Kovijanić, R. (1953):** Neki podaci o zetskom vojvodi Altomanu. *Istoriski zapisi*, VI, IX, 1–2, Cetinje, 269–271.
- Stokić Simončić, G. (2011):** Privatne biblioteke kod Srba u srednjem veku, <http://pravoslavje.spc.rs/broj/1062/tekst...> (31. 10. 2011.).
- Šubajković-Tot, D. (1976):** Odjeci renesansne filozofije u dramskom pjesništvu Marina Držića. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 2., 3–4, Zagreb, 87–100.
- Šufflay, M. (1924):** Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters. *Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften*, 63., 1. Abhandlung. Wien und Leipzig, Hölder, Pichler, Tempsky A.-G.
- Tadić, J. (1939):** Promet putnika u starom Dubrovniku. *Dubrovnik, Arhiv za turizam*, II, Izdanje Turističkog saveza u Dubrovniku.

- Treccani, Salutati, Coluccio (2015):** <http://treccani.it/enciclopedia/coluccio-salutati/> (19. 10. 2015.), 1–2.
- Tschanz, D. W. (2012):** Constantine the African, The Muslim Who Ignited the Renaissance. U: Makzan, February 2012, 1–4, <http://www.academia.edu/1321001/....> (11. 11. 2014.).
- Vazon, C. A. (1828):** Dizionario universale della lingua italiana, tomo secondo, C – H. Livorno, dalla tipografia di Gio. Sardi e figlio.
- Vekarić, N. (2012a):** Vlastela grada Dubrovnika, 2, Vlasteoski rodovi (A – L). Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vekarić, N. (2012b):** Vlastela grada Dubrovnika, 3, Vlasteoski rodovi (M – Z). Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Victor, S. (2014):** Le prix de la mort à Gérone aux XIVe e XVe siècles d’après les actes de la pratique. *Mediterranean Chronicle*, 4, 75–100.
- Vujičić, R. (2007):** Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore. Podgorica, CID.

TO LIVE AND DIE IN KVARNER COMMUNES: A COMPARISON
OF THE MEDIEVAL STATUTES OF KASTAV, VEPRINAC
AND MOŠĆENICE*Kosana JOVANOVIĆ*Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 5100 Rijeka, Croatia
e-mail: kjovanovic@ffri.hr

ABSTRACT

The aim of this paper is to provide insight into the day to day activities of the inhabitants of the medieval communes of Kastav, Veprinac and Mošćenice. By using the only remaining sources, the communal statutes, the paper will try to recreate the government organization of the communes, as well as how the statutory regulations shaped everyday life. With analysing these neighbouring medieval communes the paper will try to point out the similarities and differences of the three communal statutes, from the composition of the texts, to the subject of their articles. By researching these statutes the main focus of the paper will be to show their impact on the population.

Key words: Kastav, Veprinac, Mošćenice, Medieval communes, statutes, everyday life

VIVERE E MORIRE NELLE COMUNI QUARNERINE: LA COMPARAZIONE
DEI STATUTI MEDIEVALI DI KASTAV, VEPRINAC E MOŠĆENICE

SINETSI

Lo scopo dell'articolo è illustrare le attività quotidiane degli abitanti nelle comuni medievali di Kastav, Veprinac e Mošćenice. Usando le fonti esistenti, gli statuti comunali, l'articolo intende ricreare l'organizzazione amministrativa delle comuni, come pure le regole statutarie che hanno formato la vita quotidiana. Con l'analisi di questi comuni medievali adiacenti, l'articolo metterà in evidenza le similarità e le differenze, dalla composizione dei testi, ai contenuti dei loro articoli. Con l'analisi degli statuti comunali l'obiettivo principale dell'articolo sarà dimostrare il loro impatto sulla popolazione.

Parole chiave: Kastav, Veprinac, Mošćenice, comuni medievali, statuti, vita quotidiana

INTRODUCTORY REMARKS: AN OVERVIEW OF THE COMMUNAL STATUTES^{1*}

In order to understand the way in which the people of the Kvarner communes of Kastav, Veprinac and Mošćenice led their lives, one can somewhat rely on the articles of conduct found in the communal statutes, since the general lack of sources for the medieval but also for the early modern period makes researching this problem a difficult task. However, as these statutes represented a codification of the older customary law, present in the communities from the early Middle Ages, we can count on them to provide us with a certain insight into the matter, albeit, a limited one.

The first codified statute, of the three mentioned, was that of Kastav, written down in 1400.² The codification of the statute of Veprinac followed more than a century later, in 1507.³ The last of the statute which will be analyzed in this paper, that of Mošćenice, is the most problematic one. Presumably the statute came to be in 1483, but the official codification dates from 1627.⁴ However, the fact that the statute of Moscenice was codified much later than the other two does not mean that it did not originate from the late Middle Ages. The evidence can be found in the text of the statute since it states several times that the present articles were copied from an “old book”, meaning old law book.⁵ Another argument in favour of placing the origin of the Mošćenice statute in that period is that some

-
- 1 *An abbreviated version of this paper was presented at the 19th International Medieval Congress Leeds, July 2012, as a part of the session entitled *Interpreting Rules and Regulations in Medieval Statutes on the Croatian North-East Adriatic Coast: Case Studies of the Statutes from Istria and Kvarner*. The author would like to thank Damir Karbić and Marija Karbić for their valuable suggestions and observations, many of which are included in this amended version of the paper.
  - 2 Unfortunately the original text of the statute of Kastav has not survived; however, there are several translations in Italian, German as well as Croatian the productions of which spanned from the 16th to the 19th century. For more on the various translations and other editions of the statute see in Karbić, Karbić, 2013, 68–70. This paper will use the most recent edition of the text, that of Lujo Margetić who published the statute (both the Croatian and the German texts) under the title *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru*, knj. 2. (KS Margetić, 2006b).
  - 3 The statute of Veprinac is preserved transcribed in the Glagolitic script from the 16th century. The subsequent authors who published this statute mostly used the two edited versions in the Latin script done by Anton Cora and Jakov Volčić. For more on the various translations and editions of the statute see in Karbić, Karbić, 2013, 71–73. The statute was published by Lujo Margetić in the aforementioned 2006 edition, which will be used in the paper (VS Margetić, 2006b).
  - 4 The statute of Mošćenice was preserved in Croatian and German. The first publication of the Croatian text was made by Žic, 1912, 1–24. That same year Rudolf Strohal (1912) published the statute as well. Other publications are as follows Kadlec, 1914b; Šepić, 1957, 233–285; Milović, 1975, 113–140. It must be pointed out that the codification year presented in this article was reputed since it was proven that the statute was actually codified in 1627. Lujo Margetić also published this statute under the title *Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru, knj. 1. Mošćenički zakoni i statuti* and this edition will be used in this paper (MS Margetić, 2006a). The German manuscript was published as follows: Simoniti, 1994, 97–112; Margetić, 1995a, 215–218; Margetić, 1995b, 23–65.
  - 5 “... pisani va staroj kvaderne ...”; “Budući bil prepisan i rekopijan ovi zdola pisani štatut od grada Mošćenice, a to od jedne kvaderni stare, ka je bila sakrivana pred benatacku vojsku, zlo tratana, ale tarmana, ...” (“... written in an old book...”; “Since it was re-written and copied this written statute of the city of Mošćenice, from an old book, which was kept hidden from the army, mistreated and ruined, ...”). (MS Margetić, 2006a, 1r/pas. 2 and 2v/pas.2).

of the articles actually date from the later Middle Ages, as was the case with 3v/pas.3, 4, 5 were the years 1470, 1472 and 1525 are mentioned. Lastly, the German version of the text is entitled *Statut dern von Moschtscheniz vom 1483*, indicating the period in which the articles of the statute were written down.

There is a general consensus amongst the researches who dealt with this subject that these statutes originated from customary laws, as the population wanted to preserve their old laws and customs during the changes of government in the communes. In this respect the articles of the three statutes covered civil, judicial, communal and criminal law regulations, some of which will be presented in this paper.

Many cities on the Adriatic coast were no strangers to the custom of regulating life with the aid of statutes, and the three Kvarner communes of Kastav, Veprinac and Mošćenice were no exception to this rule. The codification of the customary law into a written one, in the form of a statute, was a result of historical circumstances which forced the inhabitants of the communes to regulate their legal customs as a matter of protection of the community from foreign feudal lords, who obtained the right to govern them.⁶ Precisely because of this the statutes have written down only those parts of the customary law which the code makers then deemed important. According to prominent Croatian historians, who researched this topic, like N. Klaić, L. Margetić, O. Mandić, Đ. Milović, D. Munić and V. Grozdanić these written codes represented a compromise for they included both the interests of the new rulers in addition to the interests of the people who wanted to preserve their old customary laws and some rights that stemmed from them. The statutes did not only codify the customary laws, but, in order to show that they were in step with the time and the changes, they also included some stipulations which altered the old customs, or entirely new prescriptions which had to deal with situations that were not regulated beforehand (Milović, 1983, 15; Margetić, 2006a, 13–34; Grozdanić, 2008).

Although the three statutes differ according to length and span they do share a large number of similarities. One of the things that they have in common is the wish to regulate the autonomous municipal rights as well as home rule and autonomy which mostly relates to the communities' right of jurisdiction that is clearly shown in the statutes' articles regarding penalties and prosecutions (Bačić, 1988, 683–709). Through these stipulations one can recognize the guidelines of the medieval judicial law, but also, a myriad of circumstances of communal, economic, political and cultural nature of the related period.

Another similarity between the statutes of Kastav, Veprinac and Mošćenice is the language. Usually, the statutes of the Adriatic communes were written in Medieval Latin, with the occasional addition of some Venetian Italian and Croatian phrases and terms. However, in small communes, such as these three, where the outside influence was not so substantial and ever-present the statutes were written exclusively in the Croatian vernacular.⁷

6 For instance Veprinac statute *proemium* states that these were “old laws which were always followed in this commune”. (VS Margetić 2006b, 29). The laws were also a way of guarantee for the new government that their rulership will be honoured in the communes.

7 All three statutes presented in this paper were written in the Croatian local dialect called *čakavština*

It must be also pointed out that there is an ongoing debate amongst Croatian historians whether it's correct or not to call these codes statutes (*Statut*), or to refer to them as law codes (*Zakonik*). While some of the researchers agree that the codes should be called statutes, since the majority of the codes that came from the Adriatic region were in fact called statutes, other argue in favour of calling them law codes as some of them refer to in their articles. For example the Veprinac and Mošćenice codes mostly refer to their articles as parts of a law code.⁸ On the other hand the Kastav one uses both terms frequently in its articles.⁹ However, as there aren't any conclusive remarks weather the appropriate term to use would be statute or law code this paper will side with the majority of opinions on the subject and refer to them as statutes rather than law codes (Margetić, 2006a, 27–31; Margetić, 2006b, 95; Karač, 2009, 1–20).

HISTORICAL BACKGROUND AND THE CODIFICATION OF THE COMMUNAL CUSTOMARY LAWS

These three communes shared similarities regarding their historical process as well since they were an integral part of the Kastav Captaincy during the Middle Ages. However, according to some historians such as D. Munić, their roots stem from the period of the Roman Empire, when this territory was included in the province named *Dalmatia*, i.e. its part that was called *Liburnia* (meaning the nowadays eastern part of Istria and Kvarner) (Suić, 1952, 273–296; Margetić, 1997, 11; Munić, 1997, 17).

A far more known fact is that these settlements were in the early Middle Ages inhabited by the Slavic-Croatian immigrants that merged with the pre-existing indigenous population. During this period the territory of Istria and Kvarner was contested between the Franks and the Byzantines. The Franks prevailed, which resulted in the fact that the three communes became a part of the Carolingian kingdom of Italy, and stayed as such

---

(Ivančić, 1966; Kuzmić, 2001; Holjevac, 2005). There are also several authorised translations of the texts. See more about the statutes of Kastav and Veprinac in Karbić, Karbić, 2013, 68–73.

- 8 For instance the Mošćenice code in its *proemium* states the following: “Ovo su knjige od zakona kaštela Mošćenic, va keh knjigah su pisani svi zakoni ...” (“These are the books of laws of the castel of Mošćenice, in which books all the laws were written down ...”) (MS Margetić, 2006a, 1r/pas1). However, the code also sometimes uses the word statute to describe itself: “... zdola pisani statut od grada Mošćenic ...” (“... below written statute of the town of Mošćenice ...”). (MS Margetić, 2006a, 2v/pas.2). The *premium* of the Veprinac code states that the chancellor ordered the writing down of the old laws which were always honoured in the town of Veprinac and will be always be valid in the future (“... tre mani kancelaru niže podpisanom zapovedaše zakoni stari zapisat ki [e] su vazda bili držani v tom počtovanim gradu Veprinci id a budu i z[a] napreda držani id a se vazda v pisme naidu”) (VS Margetić, 2006b, 29).
- 9 The Kastav code is entitled twofold, on the starting page of the code it is stated *Statut kastavski leta 1400* (The Statute of Kastav from the year 1400), while on the subsequent page lies another title *Zakon grada Kastva po rojstvu Isusovem leta 1400* (The law of the town of Kastav of the year of our Lord 1400). In the text of the code there are several mentions of the words law and statute, such as for example in the article no. 63 “... tako vsi više imenovani spored z gospodinom namestnikom štatuju i zakon čine ...” (“... and so all of the aforementioned with the lord governor make the statute and the law ...”) and in the article no. 65 “... odsada unapervo narejujemo i štatujemo...” (“... and from now on we state [by statute] and order beforehand ...”). (KS Margetić, 2006b, art. 63, 65).

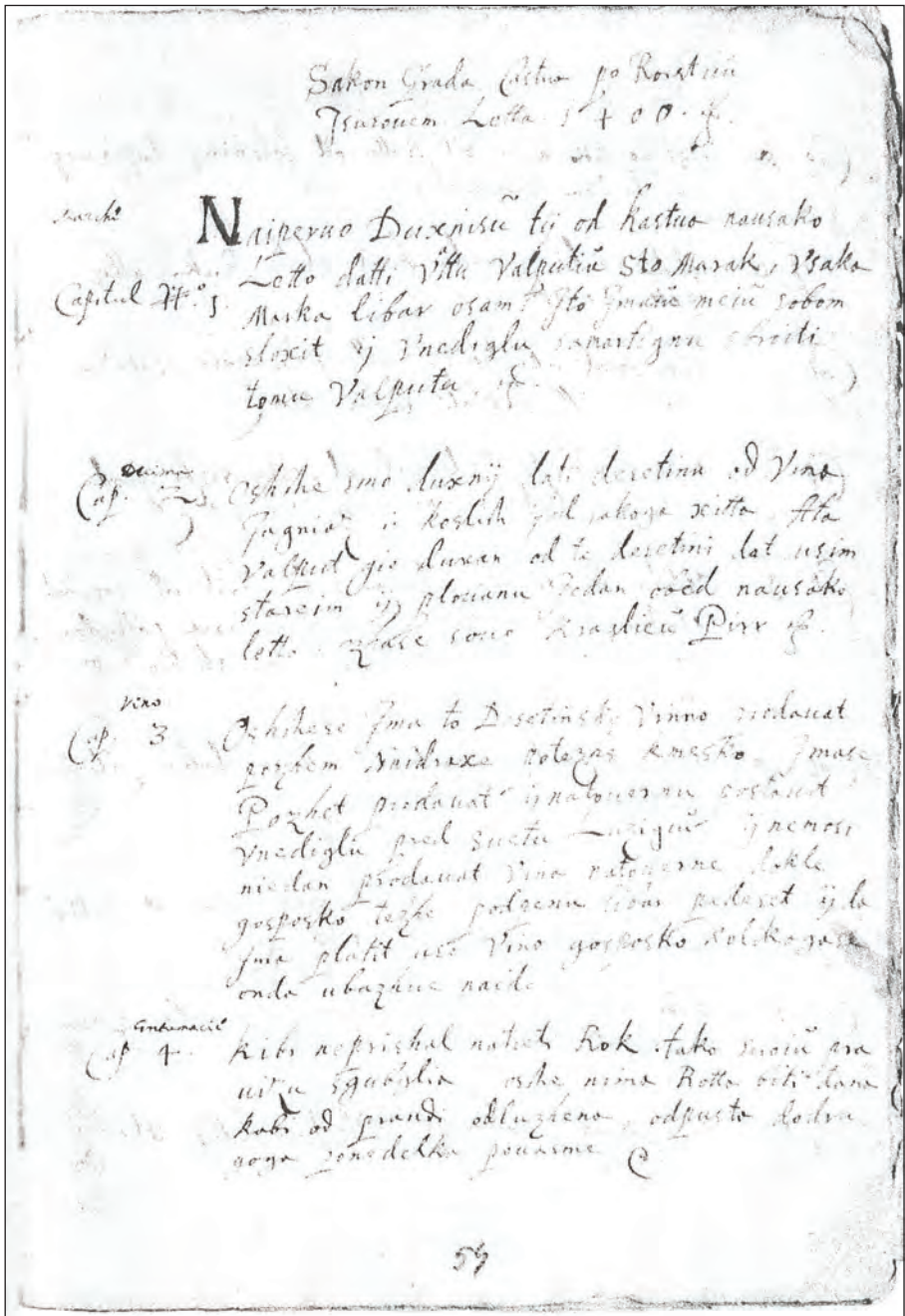

Fig. 1: Kastav statute (Croatian version) (Margetić, 2006b)

until the late 10th century. For a brief period of time Kastav, Veprinac and Mošćenice, in addition to some of the other Kvarner communes, were under the bishopric of Pula but in the early 11th century they changed owners once again as the family Weimar-Orlamünde were granted by Emperor Henry IV to extend their rule on the east part of the Istrian peninsula (Munić, 1997, 26).

The situation changes again in the late 11th and 12th century. In the second half of the 11th century, after an unsuccessful attempt at gaining back its territory, the borders of the Croatian kingdom were moved from the mountain Učka to the river Rječina which meant that the Kvarner communes were permanently severed from the rule of the Kings of Croats, and later of Croatian-Hungarian Kings, subsequently placing them firstly under the jurisdiction of the Patriarchate of Aquileia. In the beginning of the 12th century the aristocratic family of the counts of Duino (near Trieste) received these territories as vassals of the Patriarchate (Margetić, 1997, 11–12; Munić, 1997, 32). The rulership of the Duino family lasted up until the 14th century, in which time the communes of Kastav, Veprinac and Mošćenice grew even closer together, as a way of protection from the outside element. In the late 14th century these communes had annotated *urbarium* decrees and obligations, which defined the relationship between the population of the communes and their feudal lords.

In the late 14th century the last member of the house of Duino struck a deal with the counts of Walsee, from the territory of the present day Austria, who took over the possessions of the Duino family in Kras and Kvarner, such as for example the communes of Rijeka, Kastav, Veprinac, Mošćenice, Brsec and some other smaller settlements. Another *urbarium* was created for the change of rulership between the Duino and the Walsee, but in it the obligations and rights were just a repetition of the ones already established in the past. From this *urbarium*, which was drawn in the year 1400, we have a list of all joint and separate obligations of the Kvarner communes under the Walsee family rule. In addition, approximately at this time, the first of the three statutes was codified, the Kastav one.

In the second half of the 15th century the last member of the Walsee family left the land on the Kvarner coast to Emperor Frederic III which then resulted in having the communes of Kastav, Veprinac and Mošćenice placed under the rule of one of the most influential families of that time, the Habsburg family (Margetić, 1997, 12–13; Munić, 1997, 37–38). Following the well-established praxis the Habsburgs had drawn another *urbarium*, which again repeated all the obligations and rights as well as left the autonomy to the communes and acknowledged the old statutory stipulations from the communal statutes (Munić, 1997, 47). The Habsburg family had little interest in the lands they acquired and so they had them pledged to other noblemen for substantial monetary compensation (Kadlec, 1914a; Margetić, 1997, 14; Munić, 1997, 47–48).

It seems that the constant change in ownership over these lands was a stimulus for the subjects of the communes to regulate their status towards their lords. In the light of this one might wonder why was it necessary to have three different statutes for close, neighbouring, communes, which were all under the same governance. The answer as to why the Kastav law was codified is simple; this commune had a higher administrative and governing function than the other two. Kastav, organised as a Captaincy, needed to codify

its customary laws because it was the administrative centre for the territory. The answer to the question why both Veprinac and Mošćenice had their own statutes is not so clear. However, when reading their articles, one can notice that the texts clearly show their need to differentiate their land and customs from those of Kastav.¹⁰ The fact that both the statute of Mošćenice and that of Veprinac were codified significantly later than that of Kastav can be an indicator that the two communes have not accepted their subordination to the Kastav Captaincy, but attempted to show their particular and separate identity.

MUNICIPAL ORGANIZATION

By researching the various *urbarium* ordinances as well as codified statutes one can see that even though through the period from the early Middle Ages to the early modern times the three communes changed their owners quite often the people nonetheless managed to preserve their autonomy and rights and that every new power that came to these territories had no alternative but to honour the autonomy they encountered.

Speaking of home rule, Kastav, Veprinac and Mošćenice all had well established governments, the rights, responsibilities and obligations of which we can see in the articles of their respective statutes. The statute of Kastav, for instance, informs us, besides what was expected of its Captain, also on how the government of the Captaincy was organized. The head governor was a Captain, appointed on this position by a seignior. The chosen Captain was not someone who was of local descent. Once established, the Captain received some of the powers and duties of the seignior which made everyday situations easier to handle, since the seignior was not present at the estate for most of the time, or at all. The statute also defined where was the Captain residing during the time he was in this office, as well as what were the obligations of the people towards him.¹¹ Some of his many obligations included the following: he was in charge of collecting the yearly tribute for the seignior; he was present at the municipal council meetings and took part in the decisions regarding the commune, as well as the execution of these decisions. The Captain also participated in court and had the obligation of providing defence for the town and the commune (KS Margetić, 2006b, art. 33; see also Munić, 1997, 130). The Captain of Kastav, as a direct governor in the name of the seignior, had seniority over Veprinac and Mošćenice, especially in the matters of court jurisdiction. Even though the communes of Veprinac and Mošćenice always stated their autonomy and independence, some of the articles from their statutes show their subordination to the Kastav Captaincy (KS Margetić, 2006b, art. 48; VS Margetić, 2006b, art. 1–5; MS Margetić, 2006a, 14(7v) 1). However, in effect the Captain of Kastav usually only presided in the disputes in Veprinac and Mošćenice for

10 For example the Statute of Veprinac states in article 41 “Zakon e da ovde Veprince moremo za vsaku reč pravdu sudit, zač imamo pun stol i rihtu i nigdore nismo hodili v Kastav na niednu pravdu ...” where the people of Veprinac proclaim their judicial independence from the Capitancy by stating that they never sought out any judicial help from Kastav. (VS Margetić, 2006b, art. 41; Žontar, 1945–1946, 186–187; Margetić, 1997, 15).

11 Articles on the Captain: 1, 18, 20, 31, 35, 38–39, 42, 48, 58–68, 70–76; articles on the duties of the people: 60–62 (KS Margetić, 2006b; see also in Munić, 1997, 129).

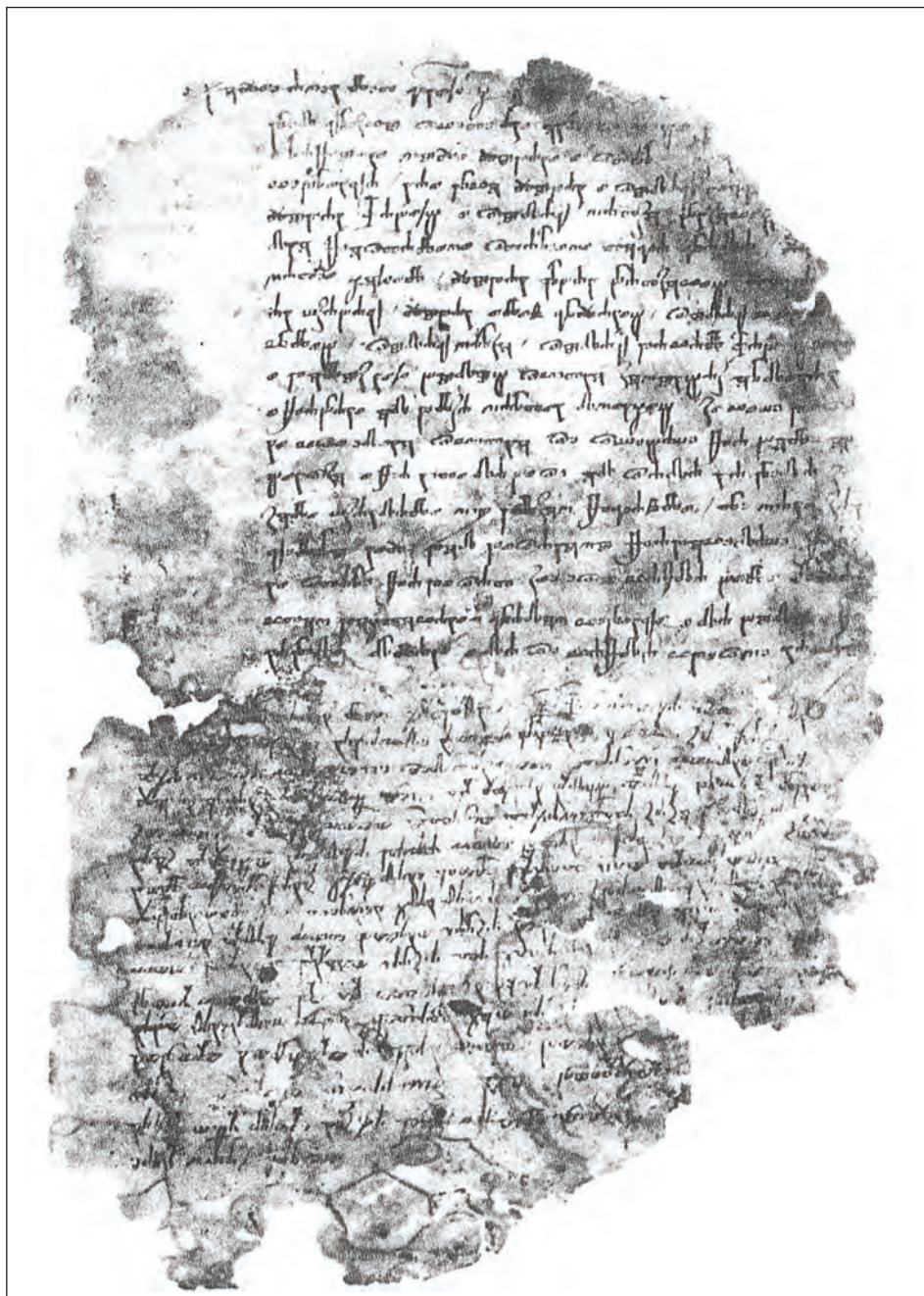

Fig. 2: Veprinac statute (Margetić, 2006b)

penalties of more than 50 libars (VS Margetić, 2006b, art. 42; MS Margetić, 2006a, 16v/pas. 4; see also in Margetić, 1997, 15).

Although it can be stated that both Veprinac and Mošćenice were placed under the judicial jurisdiction of the Captaincy their statutes insist on their courts being held separately from those of Kastav. Veprinac and Mošćenice had one judge each but according to their statutes he was sufficient enough to preside over disputes in the commune and only should the need arise the communes were to ask for additional judges to be sent from Kastav (VS Margetić, 2006b, art. 41; MS Margetić, 2006a, 13r/pas. 4).

Apart from the office of the Captain, who was considered to be outside of the communal system and above all communes, of other offices that existed in the Kastav Captaincy, the statute also mentions communal officers known as the *judices ordinari* that dealt with everyday occurrences and activities in the commune, making their jurisdiction vastly spanned.¹² The two ordinary judges (in the local dialect referred to as *suci ordinari*) were elected in office for the duration of one year and could be re-elected for more terms afterwards. They usually came from prominent Kastav local families (Munić, 1997, 131).

Apart from the office of the Captain and the bigger number of the *judices ordinari* the three communes shared in common other offices making their municipal organization not only resemble each other, but also the neighbouring communes from Istria and other parts of the Kvarner. All three communes had a council, with the members' number varying between them. For instance in Mošćenice there was a Great council, consisting of thirty six older members of the community. They elected twelve members for the Small council, who then were the overseers of all governing and judicial matters in the commune. Other communal officers were selected from the members of the Great council, their election held in the presence of the Captain. The Mošćenice commune thus had a rector (*župan*), a judge, a *satnik*¹³ and his assistant (*komunščak*), as well as a chancellor (*kancalar*) (MS Margetić, 2006a, 2r/pas.3, 4). These officers all had to take an oath to the communes' priest (*plovan*), verifying their will to perform their duties with the utmost honesty and dedication. In addition, the chancellor had the obligation to present the work of the other officers to the public and, if needed, sanction their trespasses. The mandate of each office lasted for one year (MS Margetić, 2006a, 10r/pas.1; see also in Šepić, 1957, 233–285).

The commune of Veprinac had a similar municipal organization which consisted of a council of twelve elders (*stareji*), presided by a rector (*župan*), and one *judex ordinarius*, in addition to a *satnik* and his assistant (*komunščak*). The duty of the *satnik* here also consisted in taking care of proclaiming all of the judicial and council decisions to the public (VS Margetić, 2006b, art. 36, 37; see also in Margetić, 1997, 14–15). In Kastav, on the other hand, the task of the *satnik* was to organize military and executive duties as directed by the council or the judges. According to the statute of Kastav his main day to day job was to apprehend criminals and hold them in custody and to provide peace and order in

12 Articles on judges: 18, 20, 32, 34, 36–40, 42–43, 46–47, 49, 51–54, 58, 63–68, 71–72, 74–76; articles on penalties and the court: 4–20, 29, 31 (KS Margetić, 2006b; see also in Munić, 1997, 131–133).

13 The role of the *satnik* was to provide protection for the castle and its inhabitants which could be somewhat equal to the role of the *praefectus castrum*.

the town as well as to monitor in the case a fire should occur (KS Margetić, 2006b, art. 18, 20, 42, 43, 47, 64, 71, 72; see also in Munić, 1997, 135–136).

The Great council of the commune of Kastav consisted of twenty four members (named differently as *stareji*, *svetnici*, *deputati*, or *dvajsčetiri od puka*). Amongst them they choose the so called Small council which was made of twelve members. The seat in the Small council was lifelong and hereditary (KS Margetić, 2006b, art. 2, 29, 32, 34, 39, 41, 42, 47, 51, 64–68, 70–73; see also in Munić, 1997, 134). In addition to the council members and the *satnik*, the municipality of Kastav also had a *dvornik* who was considered a lower ranking communal officer and had various duties in regards to the obligations of the inhabitants (*kmeti*).¹⁴ Kastav also had a chancellor, who took care of the administrative business of the commune, which mostly consisted in annotating communal records (KS Margetić, 2006b, art. 36, 42, 47, 65, 72, 74, 76; see also in Munić, 1997, 137).

All three communes had their own parish priest (*plovan*) who was in charge of the church related obligations. Although their duties were supposed to be exclusively associated with church affairs and spiritual life *plovans* also had a great impact on the secular matters since they were the ones who were closely connected with the inhabitants. In the ecclesiastical matters the communes were under the jurisdiction of the bishopric of Pula.

KMETI AND POPULUS

The statutes of the communes of Kastav, Veprinac and Mošćenice regard all their inhabitants as *kmeti*. They are also referred to as commoners (*populus*), by most part in the statute of Kastav. In addition, all three statutes differentiate the population of the commune from the lords (*gospoda*) or the noblemen that govern them. They vigorously explain which were the obligations and rights pertaining to these groups. Although the *kmeti* were considered to be subservient to their respective commune they had personal freedom and were regarded as free villagers who possessed their own land. The statutes guaranteed the *kmeti* of the communes' legal freedom, however, their status was conditioned by their economical dependency. The *kmeti* in these communes usually worked in farming, cattle breeding, viticulture, beekeeping, cutting and selling wood and, in the maritime parts of the communes, fishing (especially in the coastal village of Volosko). They also had a hand in various crafts such as butchering, vine trade and the making of some house craft products (they worked either as blacksmiths or on boat crafting) (Mandić, 1963, 153–205).

All the *kmeti* were liable to pay several tolls to the commune and their seignior. In Kastav, as prescribed by the statute,¹⁵ the *kmeti*, along with all the other inhabitants of

14 The role of the *dvornik* was of a somewhat mediator between the commune and the *kmeti*. *Dvorink* usually oversees that the *kmeti* fulfil their obligations. There were different meanings associated with the term *kmet* or *kmeti*; depending on the region they were either considered as castle-warriors (*jobagiones castrī*), peasants or serfs. In the case of these communes the term denotes wealthier peasants. (KS Margetić, 2006b, art. 43, 49, 57; see also in Munić, 1997, 136).

15 Articles about the *kmeti* 2, 41–42, 47, 65 (KS Margetić, 2006b).

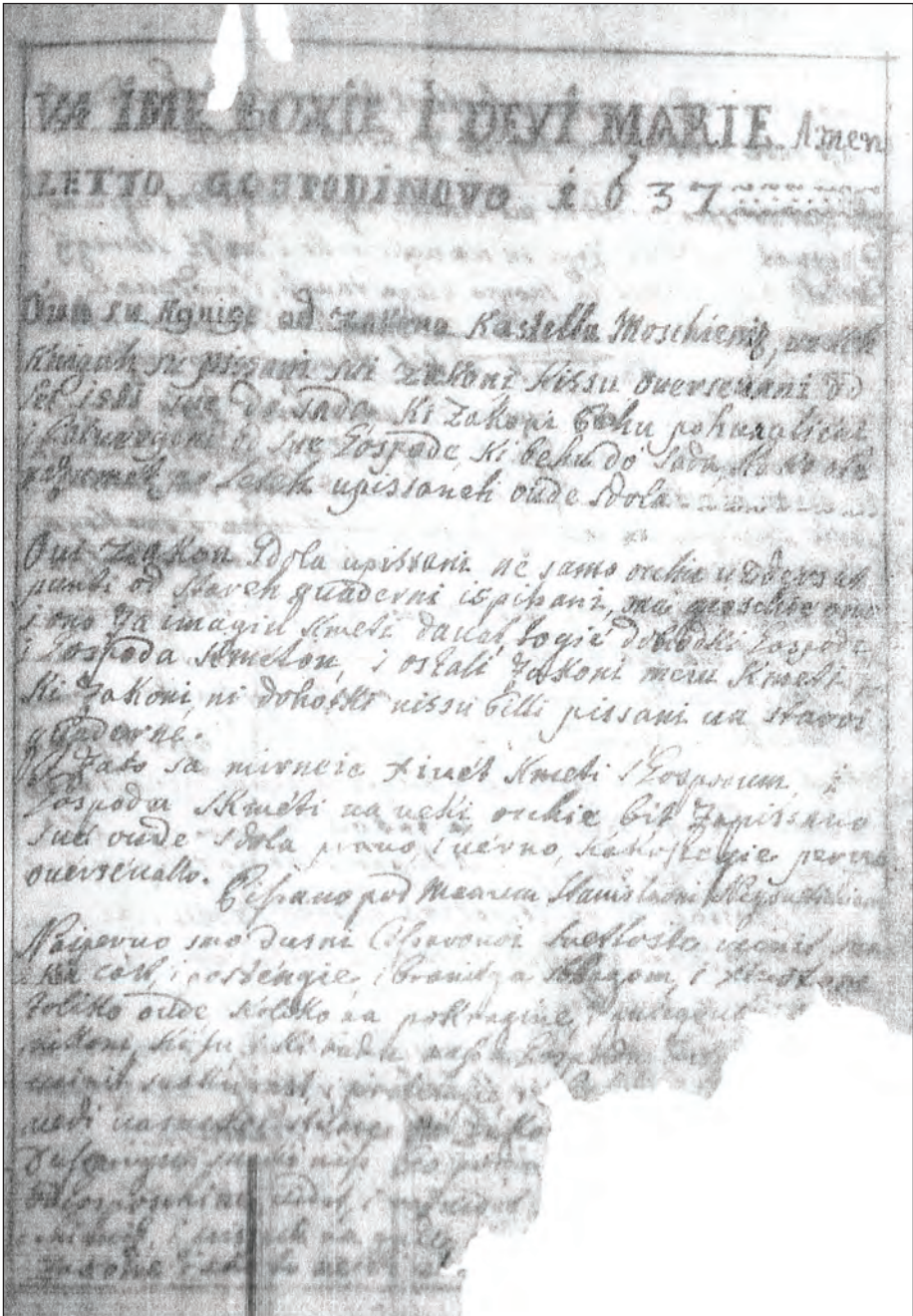

Fig. 3: Mošćenice statute (Margetić, 2006a)

the commune, had to pay a yearly toll in the amount of 100 marks in addition to some other acquiescence, such as the tithe (Munić, 1997, 139). The subjects of the commune of Kastav were expected to provide either monetary toll or a payment in nature on the first Sunday after Saint Martin's day. Furthermore, some of the *kmeti* had obligations towards the *satnik* and the Captain, such as guarding and similar military activities (KS Margetić, 2006b, art. 42, 43, 55, 60, 62, 64, 68).

According to the statute of Veprinac the *kmeti* of that commune had the following obligations: a yearly toll of 21 marks and 6 libars; tithe in grain, vine and lamb, out of which a quarter was to go to the *plovan*; a labour fee in the form of cutting trees, as well as some other smaller fines (VS Margetić, 2006b, art. 35; see also in Mandić, 1963, 184–185; Margetić, 1997, 17–18). A *kmet*, as a member of the Veprinac commune, had certain obligations and duties of economic nature to fulfil towards his seigniors, either directly or through the municipality, while at the same time he retained his personal freedom. An indication of the fact that the *kmeti* in this commune were free is shown by the custom of allowing the *kmeti* to participate in electing the commune officials as well as the fact that a *kmet* was also eligible to be a candidate for an office.

The position of the *kmeti* in the commune of Mošćenice did not differ from that of Veprinac or Kastav. The commune was expected to pay to the seignior a yearly toll of 28 marks, which then in the 17th century rose to 125 marks. The same sum was charged in Veprinac, while Kastav was expected to pay 200 marks.¹⁶ In addition, it was expected of all of the subjects, with the exception of the rector, to pay a tithe in vine, grain and live stock.¹⁷

Although all three statutes mention it in some form, either in the articles or in the *proemium*, the term *populus* was generally used to identify the entire population of the commune and not to specify a different class of the society. The statutes do not stipulate different penalties pertaining solely to the *populus* which also goes along to show that the society did not diversify its people other than the general division of the classes, that of the lords (*gospoda*) and the *populus*.¹⁸ The only statute of these three, that mentions the *populus* in great length, is the one from Kastav (KS Margetić, 2006b, art. 37, 38, 47, 63, 64, 68; see also in Mandić, 1963, 173–175; Munić, 1997, 142). In it the meaning of the term greatly differs from the one present in the other two statutes. Here the term *populus* was used to define those who are eligible to run for any municipal office (the statute of Kastav does not specify that a *kmet* can become a candidate for an office as does for instance the statute of Veprinac) which defines this category of the so called commoners as

16 MS Margetić, 2006a, 11v/pas.1 mentions all three communes and the expected tolls. (Margetić, 1997, 17; Munić, 1997, 116).

17 MS Margetić, 2006a, 1v/pas.2; see more in Mandić, 1963, 185; Margetić, 2006b, 38. About the exemption of the rectors' payment of tithe see MS Margetić, 2006a, 1v/pas.2.

18 The statute of Mošćenice states for example that one of the purposes of the code was to regulate the relations and obligations between the noblemen and the *kmeti* of the commune: "... to je dohodki gospode i gospoda kmeton ..." and "I zato za mirneje živet kmeti z gospodum i gospoda z kmeti vaveki ..." ("And so they could live peacefully *kmeti* with the noblemen and noblemen with the *kmeti* always ...") (MS Margetić, 2006a, 1r/pas. 2, 3; see more in Mandić, 1963, 178).

the ones who enjoyed both economic and legal freedom from the authorities of the commune, as well as a personal one. Their obligation however was solely towards the seignior as they were a part of his land (Munić, 1997, 142). It is most likely that the term *populus* was also used to describe the people who resided in the borough of the *castrum* which makes them different then the general population that inhabited the settlements within the commune, known as *kontrade* (Mandić, 1963, 192).

CRIME AND PUNISHMENT ACCORDING TO THE STATUTES

As the majority of the articles from all three statutes deal with criminal law, the final remarks of this paper will address this issue. The statute of Kastav, in his articles (*kapituli*) specified five types of penalties. First, the death penalty administered in cases of public property damage or theft, sometimes in alternation with monetary compensation (Milović, 2005, 211–250). Interestingly, the statute does not provide any form of punishment for committing murder which can be explained by stating that the customary law was so well embedded in the minds of the subjects of the commune that there was no need to put it in a written form, everybody knew what the punishment for this crime entitled. Alternatively, it can be argued that the statute did not have jurisdiction over this matter (Milović, 1965, 61–103). Secondly, there was corporal punishment, administered in the form of amputation of a limb (in this case of a hand) for larceny and in the form of three lashes with a rope for disregarding labour obligations, disturbing public peace, contravening authorities, etc. These punishments were always accompanied by monetary penalties. Thirdly there were monetary penalties, administered either as sole punishment, alternative punishment or cumulative punishment for various types of crimes in different amounts. Fourthly, imprisonment, administered when one was unable to settle the monetary penalty, in the cases of verbal delicts or for refusing to perform labour obligations. The punishment lasted from eight to maximum thirty days. Lastly, there was banishment, administered again when the monetary penalty has not been paid or when a serf repeatedly refused to perform his labour obligations (i. e. guarding). The punishment was administered from up to one year to indefinitely (Milović, 1983, 55–58).

The statute of Veprinac, despite the short amount of articles in it (only forty six on a three pages long statute), mostly deals with criminal law regulations (Milović, 1983, 58–61; Milović, 1997). Due to this restriction the statute only offers two types of penalties, and that is the death and the monetary penalty. The death penalty was administered in the case of murder, however the statute does not specify how the punishment should be carried out (VS Margetić, 2006b, art. 11; see also in Milović, 1983, 60). As for the monetary penalty it was prescribed for twenty four delicts, either as sole punishment or by accompanying another, the proclamation of which was left to the discretion of the court. The statute also prescribes different amounts of money to be paid for crimes performed during the day and for those done during the night (VS Margetić, 2006b, art. 14; see also in Milović, 1983, 60–61).

The punishments regulated by the statute of Mošćenice are diverse. Even though this statute, as the Kastav one, does not clearly provide penalties, in any of his fifty four ar-

ticles, for the crime of murder,¹⁹ it does interestingly prescribe the death penalty for the crime of adultery committed with another ones wife (MS Margetić, 2006a, 11r/pas. 12; see also in Milović, 1983, 63; Karbić, 2003, 331–340; Grozdanić, 2008, 175). Alternatively, this crime could be also punished by forfeiture of all properties. The statute also features a few corporal penalties which were administered for theft (three lashes with rope), disregarding the payment of the tithes or for not honouring a religious festivity (known as the “Okovi sv. Petra” or the stocks of St. Peter, in the local dialect named *va klade*) (MS Margetić, 2006a, 4v/pas. 2; see also in Milović, 1983, 63–64). Again the monetary penalties were prescribed in the largest number of delicts (fifty five of them) and they are administered either as sole punishment or as cumulative and accompanying punishments (Milović, 1983, 64–66). As an alternative to the monetary penalty the statute prescribed the punishment of forfeiture of goods. The statute also prescribed the punishment of requisition of all profits when one fails to pay regularly the tributes to the commune or when withholding the information on the amount of one’s profits. This punishment was accompanied with the placement in stocks (MS Margetić, 2006a, 3v/pas. 7. and 4r/pas. 1; see also in Milović, 1983, 67). Imprisonment is also administered by this statute in the cases of verbal delicts such as swearing or for intoxication. The incarceration for these trespasses spanned from one day to maximum eight days. Alternatively a monetary fine could be paid as a way to avoid prison (MS Margetić, 2006a, 10v/pas. 5; see also in Milović, 1983, 67). Lastly, the statute prescribes the punishment of exclusion from the council if one was to divulge the secrets of the council or should one slander a fellow council member (MS Margetić, 2006a, 3v/pas. 5 and 2v/pas. 3; see also in Milović, 1983, 67).

The rest of the articles from these statutes try to regulate everyday occurrences, such as, for example, the division of the communal land designated for pasture, land designated for tree cutting, or establishing time and place for selling meat, fish or vine and sale of the cattle, as well as other daily situations.

CONCLUSION

It can be stated that even with the lack of any general sources that can be used as comparison, as well as private legal documents, such as testaments for example, or court proceedings from the period, the presented statutes somewhat manage to portray the picture of how everyday life was organized in the communes of Kastav, Veprinac and Mošćenice. Subsequently, it is also difficult to establish how much of these law proscriptions were really implemented during the everyday life of the inhabitants of these communes, again, the lack of private legal documents makes answering this question impossible. However,

¹⁹ MS Margetić, 2006a, mentions in 10v/pas.7 the following regulation “Kade su velike i smertne rani, da ima se kaštigat duplo (50 libars), ale još već, kako pravda obnajde” (“When the wounds are big and fatal, it should be penalized double (50 libars), or more, as justice demands”) meaning that the code provides a monetary penalty, but only in case of wounding with an fatal outcome, not deliberate murder. (Milović, 1965, 85). Most probably the reasoning was the same as for the case of the statute of Kastav. More on the criminal law of this statute see (Milović, 1995, 147–197).

as their brief and on point articles mostly deal with the organization and function of communal government, as well as the regulation of the criminal law, it is easy to recreate from them this aspect of the everyday life, giving us insight into a part of the day to day activities in the communes.

ŽIVETI IN UMRETI V KVARNERSKIH KOMUNIH: PRIMERJAVA
SREDNJEVEŠKIH STATUTOV KASTAVA, VEPRINACA IN MOŠĆENIC

Kosana JOVANOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 5100 Rijeka, Hrvatska

e-mail: kjovanovic@ffri.hr

POVZETEK

Članek predstavlja pregled kvarnerskih komunskih statutih krajev Kastav, Veprinac in Mošćemoce, njegov glavni namen pa je nuditi vpogled v vsakdanje aktivnosti prebivalcev teh krajev. Ker so se kodeksi ukvarjali v glavnem z organizacijo oblasti je osrednji namen prispevka pokazati, kako so predpisi statutih vplivali na vsakdanjo organizacijo komuna. Ravno nasprotno pa je namen prispevka tudi ugotoviti, kako lahko uporabimo statute pri razumevanju vsakdanjega življenja prebivalcev teh srednjeveških komunov. Da bi olajšali raziskavo so vsi trije statuti primerjalno analizirani, z namenom ugotoviti podobnosti in razlike njihovih členov ter njihovo implementacijo v komunih. Poleg skupne značilnosti, da so vsi napisani v enakem narečju, so si kodeksi Kastava, Veprinaca in Mošćenic podobni zaradi namena njihovega nastanka, kar je tudi njihova glavna funkcija, to je regulacija komunskega življenja. Preko različnih primerov prispevek prikazuje, kako člani statutih posnemajo drug drugega, predvsem kstavski statut, ki predstavlja vzorčni primer, ne samo zato, ker je najstarejši od treh, temveč tudi, ker regulira celotno kapitanijo. To je razvidno iz členov, ki so v skladu z oblastnim in pravosodnim sistemom treh komunov. Kljub temu – najverjetneje iz želje, da bi se razlikovali od Kastava – ostala dva vsebujeta tudi člene, ki izkazujejo njihovo neodvisnost, kot npr. regulacija komunalnih sodišč, ki so bila organizirana ločeno od kstavskih.

Ključne besede: Kastav, Veprinac, Mošćenice, srednjeveški komuni, statuti, vsakdanje življenje

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Bačić, F. (1988):** Opći pogled na srednjovjekovno krivično pravo (XI–XIV. vijek). Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 5, 683–709.
- Grozđanić, V. (2008):** Neka pitanja žena u kaznenim djelima srednjovjekovnih jadranskih statute na područjima istočne jadranske obale. Zbornik radova *Decennium Moztanicense*. Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 167–184.
- Holjevac, S. (2005):** Lujo Margetić i filološka istraživanja starohrvatskih pravnih dokumenata na sjevernojadranskom području. Rijeka, 165–175.
- Ivančić, I. (1966):** Tri statuta pisana hrvatskim jezikom u Istri. Statuti sredovječnih gradova istočne Istre: Kastva, Veprinca i Mošćenica (Nekoliko podataka o tim statutima i o naučnim studijama o njima). Jadranski zbornik, 6, Rijeka, 483–486.
- Kadlec, K. (1914a):** Iz historije općine Mošćenica. Kao uvod u analizu statuta Mošćeničkoga. Rad JAZU, 203, Zagreb, 1–7.
- Kadlec, K. (1914b):** Mošćenički statut, Prispjebek k seznani pravnih řadu chrovacké obce v Istri ve stol XV–XVIII. Trida I, 53, Prag, 1–61.
- Karač, Z. (2009):** Urbanističko-komunalne odredbe u srednjovjekovnom statutu Mošćenica. 2. Međunarodna konferencija “Revitalizacija malih povijesnih gradova i njihovog okruženja” Mošćenice (23.–24. X. 2009.), ECOVAST, 1–20.
- Karbić, D., Karbić, M. (2013):** The Laws and Customs of Medieval Croatia and Slavonia. A Guide to the Extent Sources. London, University College London.
- Karbić, M. (2003):** The Illicit Love in Medieval Slavonian Cities. In: Davis, I., Müller, M., Rees Jones, S. (eds.): Love, Marriage and Family Ties in the Later Middle Ages. Turnhout, Brepols Publishers, 331–340.
- KS Margetić, 2006b** – Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru. In: Margetić, L. (2006b): Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru, knj. 2. Veprinac, Kastav, Trsat, Rijeka, Adamić.
- Kuzmić, B. (2001):** Jezik Veprinačkog zakona (1507). Fluminensia, 13. Rijeka, 1–24.
- Mandić, O. (1963):** Kmetovi u općinama oko Kvarnera od XIII do kraja XVII stoljeća. Zbornik Historijskog Instituta JAZU, 5, Zagreb, 153–205.
- Margetić, L. (1995a):** O novopronađenom rukopisu Mošćeničkog statuta. Annales, 6, 215–218.
- Margetić, L. (1995b):** Mošćenički statut na njemačkom jeziku (1616). Vjesnik Povijesnog arhiva u Rijeci, 37, 23–65.
- Margetić, L. (1997):** Veprinački sudski zapisnici XVI i XVII stoljeća. Opatija, Katedra Čakavskog sabora Opatija.
- Margetić, L. (2006a):** Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru, knj. 1. Mošćenički zakoni i statuti. Rijeka, Adamić.
- Margetić, L. (2006b):** Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru, knj. 2. Veprinac, Kastav, Trsat, Rijeka, Adamić.
- Milović, Đ. (1965):** Delikti protiv života i tijela u svijetlu propisa Vinodolskog zakona, Kastavskog, Veprinačkog, Trsatskog i Mošćeničkog statuta. Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, 10, 61–103.

- Milović, Đ. (1975):** Mošćenički statut iz 1637 godine. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 23, 113–140.
- Milović, Đ. (1983):** Sjeverno-kvarnerski statuti i neka pitanja krivičnog prava. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 3, 15–68.
- Milović, Đ. (1995):** Kazneno pravo Mošćeničkog statute iz 1637 godine. Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, 37, 147–197.
- Milović, Đ. (1997):** Kazneno pravo Veprinačkog statuta iz 1507 godine. Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, 39, 287–314.
- Milović, Đ. (2005):** Kazneno pravo Kastavskog statuta iz 1400 godine. Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, 45–46, 211–250.
- MS Margetić, 2006a** – The statute of Mošćenice was preserved in Croatian and German. In: Margetić, L. (2006a): Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru, knj. 1. Mošćenički zakoni i statuti. Rijeka, Adamić.
- Munić, D. (1997):** Kastav u srednjem vijeku. Rijeka, Izdavački centar Rijeka.
- Simoniti, V. (1994):** Statut Mošćenice iz leta 1616. Acta Histriae, 3, 97–112.
- Strohal, R. (1912):** Mošćenički statut. Südslavische Revue, 1, Zagreb, 654–659, 693–696, 721–728, 747–749.
- Suić, M. (1952):** Granice Liburnije kroz stoljeća. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 2, 273–296.
- Šepić, A. (1957):** Zākôn Kaštela Mošćenic. Rad JAZU, 315, Zagreb, 233–285.
- VS Margetić, 2006b** – The statute of Veprinac. In: Margetić, L. (2006b): Srednjovjekovni zakoni i opći akti na Kvarneru, knj. 2. Veprinac, Kastav, Trsat, Rijeka, Adamić.
- Žic, N. (1912):** Mošćenički statut. Program c. k. Velike državne gimnazije u Pazinu za šk. god. 1911–12. Pazin, 1–24.
- Žontar, J. (1945–46):** Kastavščina in njeni statute do konca 16. stoletja. Zbornik znanstvenih rasprav Juridичne fakultete v Ljubljani, 21, 153–219.

REVŠČINA KOT GROŽNJA DRUŽBENEMU REDU V 18. STOLETJU

*Dragica ČEČ*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče in Fakulteta za humanistične študije,
Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: dragica.cec@zrs.upr.si*IZVLEČEK*

Tako kot ženskemu liku v družbi je bilo tudi revežu vedno lastno stanje tveganosti. Reveži so predstavljali vseskozi prisotno nevarnost. Revežu je družba pripisala številne identitete, ki so jih uvrščale v različne družbene skupine: moški ali ženska, otrok, mladenič in mladenka, starec. Vsaka od njih je predstavljala določeno stopnjo nevarnosti. Lahko bi rekli, da je družba razvila nekakšno nadzorovano nevarnost kontaminacije s strani revnih. Resnični strah »nekontaminirane« družbe pa so predstavljale nenadzorovane kontaminacije, ki so se zgodile v trenutku nenadzorovanega povečanja števila revnih. Ravno s svojo intenzivnostjo so postavljale pod vprašaj prevladujoče vrednote in samo družbeno ureditev. Prispevek se bo osredotočil na različne percepcije nevarnosti kontaminacije s strani množice revežev kot pripadnikov različnih družbenih in starostnih skupin. Hkrati pa je ta »nekontaminirana« družba vzpostavila mehanizme, s katerimi je poskušala nadzorovati nevarnosti kontaminacije.

Ključne besede: kriminalizacija, 18. stoletje, diskurz, berači

LA POVERTÀ, UNA MINACCIA PER L'ORDINE SOCIALE NEL
SETTECENTO*SINTESI*

Numerose pratiche sociali legate al fenomeno della povertà, erano l'espressione del generale e diffuso timore culturale nel doversi confrontare con l'incontrollabile dimensione dei pericoli che per la società rappresentava la persona disagiata / il povero. Così come alla figura femminile anche al povero veniva attribuito uno stato latente di pericolo. I poveri rappresentavano per la società una presenza minacciosa. Al povero la società attribuiva varie identità in base alle quali veniva collocato in precisi gruppi sociali: uomo o donna, giovane o giovinetta, anziano. Ciascuno di loro veniva a raffigurare un determinato grado di minaccia. Potremmo dire che nella società si sviluppò una tipologia di controllato pericolo di contaminazione da parte dei poveri. Il vero timore della società »pura« era invece rappresentato dalla contaminazione incontrollata che a causa della sua intensità e frequenza, metteva in dubbio i valori dominanti e lo stesso ordine sociale.

Nell'intervento l'autrice focalizza la sua attenzione sulle differenze nella percezione del pericolo di contaminazione dovuta alla moltitudine molto eterogenea di poveri. Parallelamente questa società »incontaminata« si dotò di meccanismi attraverso i quali tentava di vigilare sul pericolo di contaminazione.

Parole chiave: criminalizzazione, Settecento, discorsi, mendicanti

UVOD

Številne družbene prakse, povezane z nadzorovanjem in omejevanjem revščine v 18. stoletju, so bile odraz splošno razširjenega strahu ob soočenju z (ne)nadzorovanim obsegom nevarnosti, ki jih je politiki in družbi predstavljal revež oziroma berač. Revežu je družba pripisala številne identitete, ki so jih uvrščale v različne družbene skupine, vsaka od njih pa je predstavljala določeno stopnjo nevarnosti. Odnos oblasti do revežev razkrijajo tako politični traktati in upodobitve kot politična praksa, kar je še posebej značilno za 18. stoletje. Namen članka bo torej predstaviti nekaj vodilnih političnih traktatov in njihovo recepcijo v lokalnem okolju na podlagi posebej spodbujanega pravnega sredstva za nadzorovanje beračev (glavnih deželnih vizitacij) pa opozoriti na razvoj pravnih institutov, ki so bili hkrati tudi institucije nadzora nad kontaminacijami. Slednjic pa s pomočjo analize določenih primerov razbrati, katere družbene prakse so v določenih družbenih okoliščinah predstavljale kontaminacijo družbe.

Že pojem »revščina« je zaobjemal širši spekter pomenov in se ni omejeval zgolj na stanje delnega ali popolnega pomanjkanja materialnih dobrin. Pojem reven je zaznamoval tudi odnos med močnimi in šibkimi (revni so bili ljudje s telesnimi pomanjkljivostmi in defekti (invalidi, duševni bolniki), a tudi starostniki) najprej v smislu fizične šibkosti, a tudi v smislu pomanjkanja družbene in politične moči. Revščina je bila tudi sinonim za pomanjkanje hrane in lakoto. Lahko je označevala telesno ali mentalno šibkost, ki ni bila nujno povezana s starostjo. V svojih pomenih je pojem revščina vzpostavil dve obliki materialne revščine: relativno in absolutno. Isti pojem je lahko zaznamoval tudi duhovno revščino. Pojem je zaznamoval tudi družbeno neenake odnose (oblastjo-podložniki, nadrejenimi/podrejenimi), torej tudi pomanjkanje določenega družbenega statusa, političnih pravic. Tako je beseda berač, ki je simbolizirala hujšo obliko življenja v revščini, pogosto opredeljevala človeka, ki ni zgolj javno beračil, ampak takega, ki je zbujal sočutje ali prezir, tudi gnus in strah (primerjaj cesarski reskript, 27. 8. 1773 v: ARS, AS 7, š. 6).

Tako kot ženskemu liku je bilo tudi revežu pripisano stanje tveganosti in prisotne nevarnosti, ki se kaže v obliki strahu pred kontaminacijo družbe, ki jo je lahko posebej povezoval revež. Reveže so zlasti v mestnih okoljih povezovali z nevarnostjo različnih kontaminacij. V 18. stoletju je vse preostale strahove povezane z revščino v ozadje potisnil strah pred moralno kontaminacijo, ki so jo posebej povezovali reveži, ko so svojimi načini preživetja rušili vrednote 18. stoletja, zlasti vrednoto delavnosti. Takšna grožnja kontaminacije je izpostavljena pri glavnem političnem in upravnem teoretiku Habsburške monarhije Jo-

sephu von Sonnenfelsu, ki je javno beračenje enačil s postopaštvom, oboje pa razglasil za šolo vseh vrst nemoralnosti in tako resno grožnjo javni morali (prim. Sonnenfels, 1777, 100). Hierarhija med obema praksama je bila sicer jasna: postopaštvo je bilo hujša oblika javnega prosjačenja.

V 18. stoletju je torej »nekontaminirana« družba skladno z glavnimi političnimi cilji in prednostnimi področji političnega delovanja države, ki jih pogosto označujemo s terminom socialno discipliniranje, vzpostavljala upravne, pravne in socialne mehanizme, s katerimi je poskušala nadzorovati nevarnosti moralne kontaminacije, ki jih je predstavljala revščina. Največji strah »nekontaminirani« družbi je predstavljalo nenadzorovano povečanje števila revnih. Najbolj pomembni dejavniki, ki so vplivali na nenaden dvig števila revežev, zlasti tistih, ki so živeli pod eksistenčnim robom, so predstavljale okoljske in klimatske krize, nesreče, epidemije, prehranske krize oziroma lakote, vojne razmere in obsežne gospodarske krize (značilne zlasti za urbana okolja), ki so povzročale tako pomanjkanje dela kot pomanjkanje in draginjo osnovnih živil. Omenjene krize je lahko dodatno zaostрил tudi neprimeren način izrabe zemlje. V demografskem smislu ga je povzročalo pozno poročanje revnih (t. i. nuclear harship), ponekod pa tudi splošni trend večanja populacije in slednjič tudi načini transporta, ki so dodatno dražili osnovna živila, ko je teh primanjkovalo (Walter, 1994; Gestrich, 2010; Jütte, 2001, 31; Dupâquier, 1989; Scribner, 1988; tudi Geremek, 2006; Winter, 2010). Ravno s svojo intenzivnostjo in obsegom prizadetih so krize postavljale pod vprašaj prevladujoče vrednote in družbeno ureditev (Geremek, 1996; Pullan, 2005), pa tudi procese socialnega discipliniranja ali procese akulturacije, ki so jih vodile družbene elite. Posebej v kriznih obdobjih so se pokazale tudi šibke strani obstoječih institucij ali obstoječih sistemov, ki so bili namenjeni nadzoru nad revnimi in omejevanjem števila revnih (Gestrich, 2003).

Med institucije in pravna sredstva, ki so bila skladno z utilitarističnim in predvsem racionalističnim načinom razmišljanja v 18. stoletju namenjena preventivi in nadzoru nad kontaminacijo urbanega prostora s strani revežev, sodi vzpostavljanje mreže politično – upravnih organov na eni strani in organov nadzora na drugi strani. Absolutistična država je razvila določena pravna sredstva in institucije, ki so bile namenjeni zgolj nadzorovanju družbenih skupin, ki so bile izpostavljene revščini. Ta sredstva so bila: splošne (generalne) in tedenske »vizitacije« (pregledi) mestnega prostora ter individualne in splošne odgone (zakonodaja iz leta 1724) (Čeč, 2010; Scheutz, 2003), ubožne hiše za delovno nezmožne reveže (uvedene najprej v deželnih središčih, npr. v Ljubljani leta 1727),¹ kaznilnice kot vrste prisilnih delavnic in njim pridanih delovnih hiš (v dednih deželah habsburške monarhije so prisilne delavnice najprej ustanovili na Dunaju 1671, nato v Innsbrucku 1725, Gradcu 1732–173 ter Celovcu in Ljubljani 1754). Pozneje pa se je razvil

1 Za njeno delovanje se je po letu 1743 namenilo volilo stolnega prošta Maksimiljana Avgusta Dietrichsteina, nadzor nad upravljanjem pa je bil prepuščen komisiji za zadeve varnosti (ARS, AS 10, šk. 2, b-10-1, 1. 9. 1763). Hohenwart je ljubljanske mestne oblasti leta 1763 zelo kritiziral, ker da so preobremenile kapacitete ubožne hiše. Trdil je tudi, da je bila stavba, v kateri so živeli reveži, za bivanje neprimerna. Okrcal je tudi upravo ustanove, ker se ni držala navodil ustanovitelja, da morajo reveži dobiti tudi obleko in da slednjič, da ustanova nima potrebnih sredstev za oskrbo kar 40 revežev, ki so bili v času revizije poslovanja nastanjeni v njej (ARS, AS 10, b-4-1, 1. 9. 1763). Čez štiri leta je bilo v njej samo še 25 žensk (prim: Radics, 1898, 23).

upravni sistem nadzora nad podporami za reveže in sicer v obliki razdeljevanja finančne pomoči določenim revnim prek institucije t. i. ubožnih inštitutov. Posebne pozornosti so bili deležni tudi otroci, pri katerih si je država prizadevala zlasti, da ne bi tudi v odrasli dobi ostali pod pragom revščine. Za njihov nadzor in socializacijo je država naprej vzpostavila mrežo sirotišnic. S spremembo doktrine o načinih in sredstvih socializacije mladoletnih sirot proti koncu 18. stoletja pa je institucijo sirotišnice nadomestil sistem oddaje otrok v rejo (t. i. oskrba najdenčkov) (prim.: Čeč, 2013b). Velik pomen pravnim sredstvom za reševanje problema revščine pripisujejo tudi lokalni uradniki, četudi sprejemanje centralno organiziranih institucij ni vedno naletelo na ugoden odziv lokalnih skupnosti. To dokazujejo različni traktati o pomenu novih sredstev za nadzorovanje in omejevanje revščine. Po službeni dolžnosti so se na Kranjskem lotili pisanja referatov o omejevanju in nadzorovanju beraštva Jurij Jakob Hohenwart, mladi diplomant J. Sonnenfelseve stolice na Dunaju Mihael Raigersfeld ter inšpektor prisilne delavnice (in delovne hiše) Janez Ursini Blagaj. Že od leta 1727 je nad izvajanjem novih pravnih sredstev za omejevanje revščine na deželni ravni bdel poseben upravni organ – komisija za zadeve varnosti, ki je nato dobila še nadzor nad poslovanjem dobrodelnih zavodov v deželno-knežjih mestih na Kranjskem. Četudi so tudi segment institucij, ki so bile namenjene nadzorovanju in obvladovanju revščine, sredi 18. stoletja zajele splošne upravne reforme, je nekoliko reorganizirana dvorna komisija za dobrodelne zadeve (v letu 1749) vse do leta 1773² ohranjala nadzor nad vsemi dobrodelnimi ustanovami.

DOJEMANJE REVŠČINE KOT NEVARNOSTI KONTAMINACIJE DRUŽBE V POLITIČNIH TRAKTATIH

Odnos do javnega beraštva v diskurzu 18. stoletja je mogoče uokviriti v osnovne skupine značilnosti reševanja problema revščine, ki so značilni za nekatera evropska okolja (npr. Anglijo, Španijo, Italijanske mestne državnice, deloma cesarstvo). Že od 16. stoletja naprej jih je spremljala tipična retorika in cilji, ki izvirajo že iz srednjega veka ali celo rimskega prava: izkoreninjanje javnega beračenja, ustvarjanje možnosti za zaposlitev revežev skupaj s preganjanjem brezdelja oziroma lenobe na eni strani in institucionalizacijo pomoči revnih na drugi strani (Geremek, 1996, 176; Pullan, 2005; Da Passano, 2004). Diskurz 18. stoletja se ni posebej razlikoval od diskurza stoletij, katerih naslednik je bil, so pa bili ukrepi v 18. stoletju veliko bolj stalni in tudi nekoliko bolj učinkoviti. Glavna razlika s starejšimi obdobji je bila, da so postajali ukrepi veliko bolj racionalistični in utilitaristični ter usmerjeni k enemu cilju, v terminologiji časa poimenovanem kot »sreče države«. Povedano drugače: usmerjeni so bili k doseganju blagostanja, ki jo je vzpostavljala posebna upravna veda poimenovana »dobra policija« (prim. Iseli, 2009). Delavnost pa je bila razglašena za eno od glavnih sredstev za doseg tega političnega cilja. Pridnost je za eno od temeljnih meščanskih vrlin nedvoumno razglasil že sodobni politični teoretik J. H. G. Justi (Justi, 1761, 417–418 in 1760–1761, 384–301), ki je v letih pred izdajo svojih najbolj vplivnih političnih tekstov neposredno vplival na politiko dunajskega dvora. V začetku 50. let 18. stoletja je

2 Ko je bil podan predlog za ukinitvev, a je delovala še do leta 1782.

bil namreč profesor na terezijanski akademiji. Münch je v svojih analizah pojmov delovne discipline in odnosa do dela v 18. stoletju opozoril tudi na spremembo razumevanja pojma delo: če je bil do tega stoletja pojem povezan z mukami in bolečinami, se je utopičnih pogledih razsvetljenstva delo povezovalo z zabavo in osebno izpolnitvijo (Münch, 1992, 306–314). Delo je obenem postalo tudi sredstvo vzgoje.

Tudi temeljna delitev na prave in »neprave« oziroma prevarantske reveže je v 15. in 16. stoletju postala del ustaljenih praks v odnosu do revščine. Pri razvrščanju beračev v različne kategorije revežev so fizične, torej telesne značilnosti, predstavljale pomemben kriterij (predvsem Hunecke, 1983; Geremek, 1996; Jütte, 2001; Münch, 1992, 312). Tudi praksa okolij, kjer je ohranjenega relativno veliko gradiva, kaže, da je bila intenzivnost izvajanja določenih zakonov do 18. stoletja povezana s konkretnimi predstavniki lokalnih oblasti, finančnimi zmožnostmi določenega okolja ter s specifičnimi okoljskimi in gospodarskimi dogodki in okoliščinami.

A vendarle so se v 18. stoletju na področju politike do populacije razvili nekateri novi pristopi. Racionalnost in utilitarizem – spremljevalca razsvetljenske politične in gospodarske miselnosti in zakonodaje – nista podcenjevala vpliva kolektivnih čustev, kulturno pogojenega nelagodja ob pogledu na iznakaženo telo, razcapano in umazano obleko, tudi že vonje. Prav tako je bilo splošno razširjeno neodobravanje tistih načinov obnašanja, ki niso upoštevali pravil vedenja v javnosti in med pripadniki iz različnih družbenih stanov, zlasti iz višjih. Politična teorija se je zavedala tudi, da je v družbi in pri posameznih družbenih skupinah prisoten strah pred lastno revščino. Družba se je bala tudi drugih oblik kontaminacije s strani reveža (prim.: Čeč, 2012; glej tudi nagnusne opise protestantskega potopisca ob opisovanju javnega beračenja, ki naj bi bili značilni za katoliške dežele znotraj cesarstva – Nicolai, 1783, II, 341–342, ali v Mandeville, 1724, 39–40, 192). Javno beračenje je bilo s stališča skrbi za javno varnost med vsemi oblikami revščine najbolj nevarno, saj so odnos med revežem in donatorjem povezovali z različnimi elementi prisile in nasilja. Zlasti je šlo za religiozno in magično prisilo na donatorja, ki je sodila v polje ljudskih verovanj in vraževerja (prim.: Delumeau, 1982). Te strahove so dodatno podžgala medicinska opozorila o nevarnosti nenadzorovanih psihičnih reakcij ob pogledu na iznakaženo telo berača za nerojenega otroka, ki bi lahko postal že zaradi tega invalid. Nevarno podobo reveža so pogosto povezovali tudi s čisto realnimi izkušnjami nevarnosti, ki so jih predstavljali reveži, ki so trpeli zaradi nekaterih oblik vedenjskih motenj in duševnih bolezni. Takšne je družba vedno bolj marginalizirala in uporabljala kot simbol stalne nevarnosti in jih povezovala s nevarnostmi telesnih poškodb, požara ter povzročanja splošne nevarnosti. Oba strahova povezana s problemom beračenja sta se občasno mešala tudi s strahom pred beračem, ki je družbo ogrožal kot prenašalec (nalezljivih) bolezni in epidemij.

Zaradi beračeve grožnje večinski družbi je že Justi opravičeval nesorazmerne kazni, ki so bile izrečene beračem v primerjavi z njihovim prekrškom, saj se je s kaznovanjem beračenja uresničevalo najvišje politične cilje države – družbeno blagostanje.³ S takšnim ar-

3 Ne samo v nemških okoljih podobne prakse so bile tudi v določenih italijanskih državah (prim: Calabro, 2007, 566–571).

gumentom so teoretiki in tudi praktiki vedno znova legitimirali tudi (pretirano) rigoroznost kaznovanja beračev (Justi, 1761, 418). Justi je opozoril tudi na strah, ki je bil prisoten zlasti v urbanih središčih, da bi berači – sicer skupaj z drugimi nevarnimi družbenimi skupinami – povzročili inverzijo družbenega reda. »Die Armuth verleitet die Menschen zu vielen Lastern und Verbrechen, die sie bey guten äußerlichen Umständen niemahl begangen würden [...]. Nicht selten hat die Armuth die Verzweifelung als eine Gefährtin zur Seite [...] Die Armuth gebühret also nicht selten den Mangel vieler bürgerlichen Tugenden und wird die Mutter vieler Verbrechen wider den Staat, die Mitbürger und die allgemeine und besondere Sicherheit,« (Justi, 1760–1761, 286). Berač je tako poosebljal tudi ekonomsko grožnjo. Najprej je javno beračenje predstavljalo grožnjo pogosto finančno šibkim javnim fondom, ki so jih oblasti morale zagotoviti za oskrbo revežev, ki so spadali pod njihovo jurisdikcijo. Ekonomsko grožnjo je berač predstavljal družbi tudi zaradi pomanjkanja znanj in spretnosti kot predpogojev za zaposlitev in tako posledično predpogojev za preživetje. Sonnenfels je zahteval nadzorovanje delovnega usposabljanja mladih, ki ga je pospremil z zahtevo po nadzoru števila študentov in tudi njihovega socialnega izvora.⁴ Dodal pa je tudi zahtevo po nadzorovanju uka mladeničev in poslov (Sonnenfels, 1777, 100, 101, 108).

Grožnjo so javni berači od 18. stoletja še bolj izrazito kot prej predstavljali zaradi pomanjkanja morale, ki je bila v razsvetljenski doktrini razglašena za enega od stebrov »dobre policije« in tako tudi ureditve družbe. V slovenskem okolju se je podoba berača kot elementa moralne grožnje neposredno udeležila v policijskem redu za Ljubljano iz leta 1790. Še veliko bolj izražena pa je postala moralna grožnja beračenja z neposredno uvrstitvijo javnega beračenja med nemoralne prestopke v kazenskem redu iz leta 1803. Če so preambule ali uvodni deli posameznih norm moralno grožnjo beraštva ovili v diskurz varovanja javnega reda in miru ter ga podredili glavnemu cilju absolutistične države 18. stoletja – doseganju splošnega blagostanja, je bil Sonnenfels v svojih zahtevah glede odprave moralne grožnje javnih beračev veliko bolj neposreden. Po njegovem mnenju je bilo potrebno odpraviti vsako ubožno podporo vsem skupinam (Sonnenfels, 1777, 102), ki so bile potencialno nevarne. Javno beračenje bodisi mladih označenih kot lenih ljudi, ljudi s telesnimi hibami in drugih prosjakov je v 18. stoletju postalo politični problem.

Zaradi novega političnega odnosa do populacije in zlasti njenega dela, ki je živel na eksistenčnem robu, si je absolutistična monarhija celo 18. stoletje prizadevala vzpostaviti mehanizme za trajno preventivo pred moralno, estetsko, ekonomsko in zdravju nevarno kontaminacijo urbanega prostora, ki so jo poosebljali berači. Oblastni mehanizmi za nadzorovanje kontaminacije revežev so se sicer v omejenem obsegu udeležali v času kriz že od poznega srednjega veka naprej in so tudi že v zgodnjem novem veku občasno dobivali bolj stalne oblike. Že s cesarskim policijskim redom je bilo tako leta 1530 določeno, da mora vsaka gosposka poskrbeti za svoje reveže. Skrb za domače reveže je bila torej prepuščena oblastem, pod katerih jurisdikcijo so se rodili (kot npr. z beraškimi oznakami/značkami za tiste reveže, ki imajo pravico do oskrbe v mestih). Hkrati je bilo dovoljeno in zaukazano odganjanje tujih beračev (prim. Jütte, 2001; Geremek, 1996; Walter, 1994; Otorepec, 1974, 92–96; Scribner, 1988; Scheutz, 2003; Vrhovec, 1898, 82, 83; Pullan, 2005; Amme-

4 Dvor je leta 1766 (30. 7. 1766) celo izdal prepoved, da bi se na univerze pošiljalo otroke revežev.

rer, 2003). Tudi zato so že zgodnji raziskovalci revščine čas od začetka 16. stoletja pa do nastanka prvih prisilnih delavnic (ki je v različnih političnih okoljih zelo različen in se je raztezal od 16. pa vse do 18. stoletja) opredelili kot prvo obdobje nadzora nad revščino.

V 18. stoletju se je praksa ravnanja z berači nekoliko spremenila zlasti zato, ker sta razvoj upravnih znanosti in razvijanje ideje »dobre policije«⁵ privedla do vzpostavitve bolj stabilnega upravnega sistema in s tem tudi nekoliko bolj učinkovitega in tudi trajnejšega sistema nadzora javne varnosti in z njo povezane mobilnosti prebivalstva. V politični teoriji 18. stoletja se takšno racionalno in utilitaristično obnašanje z grožnjo kontaminacije revščine pokaže v spodbujanju institucionalizacije nadzora nad potencialnimi nevarnostmi revščine prek posebnih upravnih organov, organov nadzora in stopnjujočo se kriminalizacijo beračenja, ki pa se ni izvajala zgolj s stopnjevanjem rigoroznosti kaznovanja v normah, ampak z uvajanjem novih nadzornih organov in novih organov pregona zadolženih za izvajanje norm⁶ ter tudi z uvajanjem novih pravnih sredstev in institucij. Kot opozarja eden najbolj vplivnih političnih teoretikov 18. stoletja J. H. G. Justi, je reveže v nevarna dejanja vodila eksistenčna stiska (Justi, 1761, 248). Hkrati pa je isti teoretik iskal racionalne mehanizme, ki bi omejili potencialni strah in moralno grožnjo, ki so jo predstavljali berači (prim.: Justi, 1760–61, 384–432). Med najbolj pomembne mehanizme nadzorovanja revščine sta sodili dve instituciji: ubožne hiše in prisilne delavnice kot kaznovalne ustanove ter delovne hiše kot prostor zaposlitve ter dve pravni sredstvi: generalne vizitacije in odgoni. Joseph von Sonnenfels je sledil Justijevi ostrini retorike, ko je obravnaval vprašanje revščine in beračenja (prim.: Justi, 1760–1761, 384–432). Odprava nevarnosti beračenja kot neposredne nevarnosti družbenemu blagostanju se kot politični cilj pojavlja tudi v večini utemeljitev ukrepov povezanih z reorganizacijo uprave, ki jo je izvrševala centralna oblast, zlasti ob različnih poskusih vzpostavljanja specializiranih organov nadzora – policijskih čuvajev (prim. Klasinc Škofljanec, 2002 in 2010, 540–544).

Na Kranjskem je bil odnos do revščine podoben. Na teoretični ravni se problemov z nadzorovanjem in obvladovanjem revščine dotaknejo trije referati kranjskih uradnikov – Hohenwartov, Raigersfeldov in Ursini Blagajev, a izpostavimo tistega, ki se posebej ukvarja s problemom odgonov kot pravnega sredstva, ki je namenjen predvsem preganjanju beraštva. Ko se je moral leta 1770 svetnik deželnega glavarstva v Ljubljani Mihael Raigersfeld⁷ v referatu opredeliti do obnovljenega dvornega dekreta glede odprave beraštva, je zapisal, da gre za »pomembno« vprašanje javne varnosti, zato se je v uvodu svojega referata čutil dolžnega, da je povzel nekatere »stare glasove« glede odprave beraštva (ARS, AS 7, šk. 6, po ukazu 27. 7. 1770, 9. 11. 1770, V–X). Referat, ki ga je o tem vprašanju pripravil ta mladi diplomant kameralistike in policijskih ved pri Josephu von

5 Politiko dobre policije je potrebno razumeti tako v smislu večanja materialnega premoženja kot kompetenc podložnikov (Iseli, 2009, 132), glavna temelja tega političnega koncepta pa sta predstavljala javna varnost in morala.

6 O razvoju posebnih organov nadzora glej zlasti Gebhardt, 1992.

7 Mihael Amadej Janez Nepomuk Raigersfeld (Rakovec) (29. 9. 1744 – 29. 4. 1783) je med leti 1761 in 1767 študiral pravo in kameralistiko, na kateri je predaval tudi Joseph von Sonnenfels. Prvo službo v upravi je sicer leta 1768 dobil na Predarlškem, 1769 pa je prišel na Kranjsko, kjer je postal svetnik deželnega glavarstva v Ljubljani.

Sonnenfelsu, je bil verjetno zapoznani odgovor na dvorni dekret iz začetka leta 1769. Kot je sklepati iz upravne prakse v času nastanka študije, so želele centralne oblasti deloma poenotiti zakonodajo za vse dežele, pred tem pa so želele z dekretom pridobiti informacije o partikularni zakonodaji – patentih, ki so urejali nadzorovanje vagabundov, tujih vajeniških pomočnikov in postopačev po posameznih deželah (ARS, AS 7, šk. 56, p-7-1, 18. 2. 1769). Tako so dunajske oblasti sicer v uvodu menile, da v posameznih deželah obstaja precejšnje število dobrih zakonov, ki normirajo področje javne varnosti (in zlasti podpodročje obvladovanja in nadzorovanja beraštva), a da se jih pogosto ne izvaja. Kot vestni študent J. Sonnenfelsa je Raigersfeld zagovarjal mnenje enega najbolj vplivnih teoretikov habsburške monarhije, da obstoječih norm ni potrebno posebej spreminjati. Raigersfeld je ravnal je tako kot njegov profesor, ki je v svojih priročnikih pogosto povzemal obstoječe norme, a zgolj tiste, ki so sodile v njegov koncept predstavitve dobre uprave. Tudi Raigersfeld je v svojem referatu berače enačil s postopači in drugo »drhaljo« (Gesindel). A so bili njegovi predlogi na določenih mestih še bolj rigorozni, kot so bili predlogi teoretikov, po katerih se je zgledoval. V takšne predloge ga je vodil pragmatizem in ponavljajoči se problemi, ki jih je imela lokalna oblast (dežela) pri odpravljanju javnega beračenja, saj je pri podrejenih uradih pogosto naletela na neodzivnost. Kot predlogo za svoj referat je sicer uporabil tudi norme iz drugih delov monarhije, ki so jih dobili v urad, v katerem je služboval (prim: obvestilo o kaznovanju beračev na Bavarskem: ARS, AS-7, šk. 6, 7. 9. 1770). Največ pozornosti v »uradni« verziji referata je namenil problemom in predlogom pri izvajanju najstarejšega pravnega sredstva 18. stoletja, povezanega z nadzorom in odganjanjem beračev – torej splošnih in posebnih deželnih vizitacij ter splošnih in individualnih odgonov. Med bolj rigorozne ukrepe, hujše od norm, po katerih se je zgledoval, je sodil njegov predlog, da bi bilo potrebno tuje berače stigmatizirati celo z vžiganjem znamenj. Predlagal je, da bi se jim na ramo vžgalo črko V. Svoj predlog je utemeljil z argumentom, da tako ne bi zašli s poti odgona in da bi oblasti, ki so jih bile kot odgnance dolžne sprejeti in odgnati naprej, nedvoumno vedele, koga so dobile. Probleme pri izvajanju splošnih deželnih vizitacij, splošnih in individualnih odgonov je sodeč po predlaganih ukrepih Raigersfeld opredelil kot enega od najbolj perečih problemov izvajanja »dobre policije« na Kranjskem. Toliko bolj, ker je bil edino ta predlog v celotnem, sicer precej obsežnem tekstu, tudi oblikovno posebej izpostavljen. Za domače – deželne berače – pa je ravno zaradi stigme⁸, ki ga je prinašala kazen vžiganja znamenj, vsaj ob prvem kaznovanju vžiganje znamenj odsvetoval (ARS, AS 7, šk. 6, 9. 11. 1770). Dodatno je zahteval, da bi moral dati vsak kaznovani berač prisego o spoštovanju kazni in nemaščevanju (t. i. *Urphede*). Prelom te prisege je bil namreč uvrščen med zločine, ki se jih je lahko kaznovalo tudi z najhujšo, celo smrtno kaznijo (prim.: Schwerhoff, 2006; Reiter, 2000). V celotnem referatu sodi ta predlog med posebej rigorozne, saj pomeni stopnjevanje kazni z jasnim namenom – očiščenjem lokalnega prostora revežev in beračev. Na ta aspekt kaznovanja je tudi opozoril, saj je posebej predlagal, da bi kršitelju zagrozili, da ga

8 Njegov predlog je bil toliko bolj rigorozen zato, ker je za razliko od kazni tepeža (kot oblike oziroma vrste telesne kazni) kazen vžiganja znamenj izvajal rabelj. Posameznika je stik z rabljem bolj stigmatiziral kot druge oblike kaznovanja.

v primeru kršenja prisege o nemaščevanju, čaka smrtna kazen (ARS, AS 7, šk. 6, 9. 11. 1770). Njegovi predlogi so bili tudi odraz njegove mladosti, saj v tri in pol leta pozneje izdanem policijskem redu za Ljubljano (1774), ni bilo predvidenih tako hudih kazni, kot so bile predlagane v njegovem referatu iz leta 1770. Raigersfeld se je v določenih delih svojega referata skliceval tudi na referat Jurija Jakoba Hohenwarta, ki je nastal nekaj let pred tem (1763) (ARS, AS 10, šk. 2, B-4-1, 1. 9. 1763), a so bile njegove kazni za nedovoljeno beračenje veliko bolj rigorozne kot v referatu, ki ga je dobil na vpogled.

Glavni argument, s katerim so tudi kranjski uradniki v 18. stoletju spodbujali raznovrstne sistemske prakse nadzorovanja revežev, je bila popolna odprava beračenja, torej ne-nadzorovanega, potencialno prevarantskega in pogosto tudi prisilnega pridobivanja darov oziroma drugih oblik podpore. V tem se niso v ničemer razlikovali od najpomembnejših traktatov, ki so se ukvarjali s problemom beraštva, zlasti so bili podobni retoriki, ki je bila objavljena v prvi izdaji Sonnenfelsovega priročnika uradnikom habsburške monarhije leta 1765. Tudi drugi elementi imaginarija reveža – berača v referatih so bili podobni: javni berač je predstavljal kontaminacijo družbi, ker je ogrožal sistem javne oskrbe, ki je temeljil na donacijah posameznikov, ker je bil prevarant in nasilnež ter ker je s svojim načinom življenja širil napačne vzorce vedenja, a tudi ker je bil kot moški ali sin berača zaradi svojega načina življenja potencialno nesposoben za vojsko. Elemente imaginarijev reveža uradniki niso prevzeli zgolj po priročnikih, ampak pogosto kar neposredno iz zakonodaje, ki se je nanašala na druga področja monarhije (prim.: ARS, AS 7, šk. 6, 27. 7. 1770). V poslanem policijskem redu z letnico 1770 so bili zlasti tuji berači, ki bi prišli v monarhijo s ponarejenimi potnimi listi, potrdili o vajeniški dobi, dovoljenji za zbiranje darov, spričevali in potrdili označeni neposredno za prevarante. Pri obravnavanju tovrstnih primerov je policijski red uradnike napotil, da jih obravnavajo po kazenskem pravu (ARS, AS 7, šk. 6, 27. 7. 1770) in ravno v tem navodilu je Raigersfeld verjetno dobil ideje, ki jih je vnesel v svoj referat.

Odnos do beračev ni bil rigorozen zgolj v teoriji. Raigersfeld je celo zapisal, da se vizitacije slabo izvajajo tudi zato, ker so postopači in vagabundi grozili in strašili čuvaje ter sodne sluge, ki so zadolženi za izvajanje vizitacij (ARS, AS 7, šk. 6, 9. 11. 1770). Zagotovo je v svojem referatu pretiral. Kako so v praksi pazili na mobilnost revežev, beračev in potencialnih rekrutov, priča naslednji primer. Med vojaško konskripcijo na Koroškem so avgusta leta 1771 v romarskem zavetišču našli brezposelnega krojaškega pomočnika Simona Mošlerja. Takoj so ga odgnali v rojstni kraj, ki je bil v kranjskem deželskem sodišču in sicer v vasi Britof (Pfarrhof). A njegov odgon se je zataknil. V kranjskem deželskem sodišču Bela Peč na meji med Kranjsko in Koroško tega odgnanega berač niso želeli sprejeti, zato so se Koroške oblasti pritožile neposredno pri kranjskih deželnih oblasteh (ARS, AS 7, šk. 6, 9. 11. 1771 in 18. 11. 1771). Četudi je bil v ospredju pritožbe privatni, že več let trajajoči spor med obema deželskima sodiščema, je že dejstvo, da si je ena od sprtih strani zaradi incidenta želela pridobiti podporo deželnih oblasti prav s sklicevanjem na zakonodajo povezano z vprašanji beračenja, dovolj zgovoren dokaz tako o poznavanju kot tudi o izvajanju norm povezanih z omejevanjem in kriminalizacijo beraštva.

Ideja o izkoreninjenju beraštva se je povezovala tudi z alegorijo države kot človeškega telesa, ki je dobila aplikacije v telesu vladarja kot simbola biološkega in družbenega

telesa in telesa vladarice kot telesa, ki je zagotavljalo obstoj države. Pri alegoriji države kot telesa je šlo sicer za motiv, ki je izhajal iz antike in sicer iz Ciceronove prisposodbe političnega telesa (prim.: Ammerer, 2010); a se je pogosto pojavljal tudi v delih političnih teoretikov 18. stoletja. Tako je v uvodu 1774 izdane policijske inštrukcije za Ljubljano skladno s politično teorijo zapisano »da je *blagostanje in resnična sreča dežele odvisna od njenih prebivalcev, še posebej pa je pri moralno zglednih ljudstvih* [poud. avt.] *odvisna od dobro urejene policije; nanjo paziti pa je dolžnost mestnega magistrata*.« (ARS, AS 7, šk. 56, P-5-2, s. d. in ZAL, LJU-489, REG. I., šk. 12, 15. 7. 1724, 134–147; tudi Klasinc Škofljanec, 2002; Justi, 1760–1761, 392). Omenjena prisposoda je razvidna tako na ravni odnosa do revščine kot na ravni odnosa do kriminalcev. J. H. G. Justi je v uvodu poglavja o problemu revščine in beraštva fenomen povezal z družbenim telesom, ki ga je razumel kot konglomerat sestavljen iz družin. Berači so neposredno ogrožali družino in prek nje državo:

*Die Wohlstand der einzelnen Familien steht mit dem gemeinschaftlichen Besten in so genauer Verbindung, daß die Wohlfahrt des Staats gar sehr darauf beruhet, wenig Arme in sich zu haben; zumahl da die Armen nicht **allein Unnütze, sondern auch überlästige Mitglieder** des Gemeinenwesens sind und nicht zu läugnen stehet, das nicht die Armuth vieler Einwohner auch in ihrem sittlichen Zustand einen nachtheiligen Einfluß haben sollte. (Justi, 1760–1761, §306, 384, §243)*

Izhajajoč iz odnosa politične teorije do problemov beraštva in ideje dobre policije je prosjačenje po javnih prostorih in zasebnih hišah v 18. stoletju postajalo simboličen dokaz slabe uprave oziroma oblasti (Šorn, 1955, 86; ARS, AS 730, šk. 195, s. d.; Justi, 1760–61, 384–392, zlasti 392). Sramoto, ki so jo lahko predstavljali oblasti berači, dokazujejo tudi primeri v kazenski in upravni praksi, tudi v glavnem mestu Kranjske – Ljubljani. Sredi marca leta 1758 so tako v ljubljanske mestne zapore na Tranči za več kot teden dni zaprli kar 19 beračev. Takšno očiščenje mestnega prostora ni bilo naključno. Datum, okoli katerega so bili zaprti in ko se v javnih mestnih finančah pojavljajo podatki o njihovi oskrbi, se prekriva z obiskom »turškega princa«. Očitno so zaradi obiska tujega diplomata mestne ulice »očistili« beračev (ZAL, LJU-488, cod. XIII, 1758, c. 68–70). Tudi v avgustu in septembru leta 1728 je bilo zaznati podobne prakse. V avgustu tega leta se je namreč izvršil dedni poklon kranjskih deželnih stanov cesarju Karlu VI. (Legat, 1839/1840a, 65–66 in Legat, 1839/1840b, 69–70). V Ljubljani so pred obiskom deželnega kneza in cesarja bolj intenzivno kot pred tem in tudi pozneje zapirali in odganjali berače oziroma »očistili« mestni prostor.

Novi racionalni oblastni pristopi k omejevanju beraštva v 80. letih 18. stoletja pa niso dosegli splošnega odobravanja. Kar nekaj kritik sredstev za nadzorovanje beraštva najdemo v potopisih razsvetljencev 18. stoletja. Kritična ost F. Nicolai-ja je svoje nestrinjanje s praksami nadzorovanja beračev izrazila na sledeč način:

Na Dunaju od časa do časa po hišah in ulicah primejo berače in nemoralno sodrgo in jih vse skupaj zaprejo v uboge zapore. Ko jih naberejo dovolj, jih javno odpeljejo iz

mesta. Ta dogodek si pride ogledati veliko ljudi. Predstavljajo si, da so na tak način očistili mesto in da so v njem ostali samo častni ljudje. (Nicolai, 1783, 219).

KONTAMINACIJE REVŠČINE V PRAKSI – PRIMER SPLOŠNIH DEŽELNIH VIZITACIJ IN ODGONOV

Obvladovanje grožnje, ki jo je družbi predstavljala revščina, so v praksi 18. stoletja zaznamovala vedno bolj stalna pravna sredstva. Stalnost pravnih sredstev so omogočile tudi spremembe v upravi, s katerimi so nekoliko povečali tudi nadzor nad javno varnostjo. Sonnenfels je v 70. letih v svoj učbenik za državne uradnike celo zapisal, da ni države, ki ne bi izganjala beračev (Sonnenfels, 1777, I, 105) in tako legitimiziral številne rigorozne prakse nadzorovanja in obvladovanja revnega dela prebivalstva. Dve pravni sredstvi, ki sta prispevali h kriminalizaciji in k stigmatizaciji ter k dojemanju revščine kot potencialne kontaminacije, sta se na zelo različne načine uveljavili na Kranjskem. Medtem ko je bila prisilna delavnica poleg zapiranja kriminalcev (v prisilno delavnico) v ločenem delu institucije kot popolnoma ločena delovna hiša namenjena tudi resocializaciji beračev in postopačev. Cenejše splošne deželne vizitacije⁹ (prim: Čeč, 2010) pa so bile namenjene odkrivanju in odgonu beračev v domicilni kraj. Prisilna delavnica in delovna hiša je kmalu po ustanovitvi zaradi finančnih težav in pogostega bega v njej zaprtih ter vojne prišla v hude finančne in organizacijske težave, nato pa se je več desetletij zapletala v bolj ali manj uspešne poskuse racionalizacije poslovanja in zato sprejela komaj kakšnega obsojenca zaradi postopaštva ali nedovoljenega beračenja.

Že prvo novo pravno sredstvo nadzorovanja beračev v 18. stoletju, med letoma 1721 in 1727 uvedene splošne deželne vizitacije, dokazujejo, kako so različni deležniki vplivali na dojemanje potencialne nevarnosti revščine. Od 18. stoletja dalje, zlasti pa od uvedbe splošnih deželnih vizitacij in z njimi povezanih splošnih odgonov zajetih beračev, se je ekonomsko pogojena mobilnost družbeno ranljivih skupin še bolj kot prej povezovala z negativno konotirano besedo postopaštvo. Pojem je bil neposredni odraz delitve na prave in neprave berače po kriteriju sposobnosti za delo¹⁰ in po domicilni pravici. Leta 1724 so v eni od prvih neposredno dokumentiranih deželnih vizitacij in z njimi povezanih splošnih odgonov na Kranjsko in nato naprej proti drugim deželam monarhije iz Štajerske izgnali kar 83 oseb, ki naj bi imele domicilno pravico predvsem na Kranjskem. Izgnali so jih iz kar 24 deželskih sodišč na Štajerskem, večinoma iz tistih, ki so imela tudi slovensko govoreče prebivalstvo. Med večjimi zgornještajerskimi deželskimi sodišči, iz katerih so odgnali berače na Kranjsko, sta bila Gradec in Leoben. Zapisov o kakršnihkoli stroških s to skupino odgnanih beračev, ki so morali po običajnih poteh priti tudi do Ljubljane, v tem

9 Krünitzeva splošna ekonomska enciklopedija, ki je izhajala v času, ko je bila praksa splošnih deželnih vizitacij v habsburški monarhiji stara že dobrih petdeset let, je deželne vizitacije opredelila sledeče: »deželne vizitacije so določena poizvedovanja o vseh tujcih, potujočih in vseh ljudeh, ki se skrivajo po gostilnah, itd. ki se morajo izreči o namenu svojega potovanja ali nastanitve oziroma prihoda v določeno okolje [...]«. (Krünitz, 1773, visitation)

10 Ne glede na versko prepričanje se je v zgodnjem novem veku uveljavilo načelo, da če je beračil nekdo, ki je bil še sposoben delati, so bile njegove prakse preživetja nemoralne.

letu ni, četudi je ljubljansko gradivo povezano z javnimi mestnimi financami ohranjeno. Analiza omenjenega seznama odgnanih postopačev pokaže, da so s Štajerske odgnani berači predstavljali prototip reveža, ki so ga lastniki deželskih sodišč dojemali kot nevarnost in kontaminacijo. Ti reveži so ogrozili krhko družbeno stabilnost lokalnih skupnosti, ki je temeljila tudi na solidarnosti do pomoči potrebnih. Lokalna solidarnost naj bi se omejila na pomoč tistim, ki so se v njej že rodili ali so v njej preživeli svojo delovno aktivno dobo. Iz svojih jurisdikcij so lokalne oblasti tako odgnale vse tiste, ki so potencialno ogrozili oskrbo domačih revežev. Podpora domačih revežev je namreč temeljila na individualnih donacijah lokalnih prebivalcev (Čeč, 2012, 43, 49–50), na iste donatorje pa so se obračali tudi tujci. Več kot polovica odgnanih revežev bi bila namreč v percepciji lokalnega prebivalstva lahko dojeta kot podpore potrebna in vredna. V tej okoliščini je koreninil tudi strah političnih teoretikov, saj se potencialni donatorji pri odločitvi za prispevek ali donacijo revežu pogosto niso ozirali, ali gre za domačina ali za tujca. Med družbene skupine v tej skupini odgnanih, ki so bile v drugačnih okoliščinah (torej v svojih domovinskih gospodstvih) zagotovo upravičene do podpore, so spadale vdove z otroci, družine z velikim številom otrok in ostareli. Med odgnanimi je bilo tako 9 parov, 4 družine in tri matere z otroki. Najštevilčnejša družina je štela kar 7 oseb. Najbolj stigmatiziran in družbi potencialno najbolj nevaren je bil v tej skupini odgnanih beračev krvnik Matija Rožman (Roman) iz Krškega. Da lokalne oblasti niso imele niti najmanjšega interesa skrbeti za tuje starce, dokazuje struktura odgnanih oseb: kar dobrih 53,1 procenta ali 17 posameznikov v skupini družinskih poglavarjev¹¹ (preostali družinski člani so bili pričakovano navedeni le s številko) se je pred izpraševalci predstavilo kot starejših od 60 let. Takšni posamezniki so v družbi 18. stoletja veljali že za ostarele ljudi. Med značilnostmi, ki so jih pripisovali starostnikom, so lahko bile omejene telesne in umske sposobnosti in tako tudi omejene možnosti za delo in preživljanje. V tej starostni skupini odgnanih je bilo kar nekaj samskih parov. Četudi so izjave o starosti posameznika tudi v tem viru zelo subjektivne in približne, so starost odgnanih zagotovo potrdili njihovi vidni telesni znaki. Vidne biološke spremembe na njihovem telesu so jih torej definirale kot stare in samo zato so jih uradniki opredelili kot starejše od šestdesetih let. Še nadaljnjih 8 »družinskih poglavarjev« je bilo starejših od 50 let. Omenjena starost je predstavljala mejo, pri kateri so bili določeni posamezniki bodisi zaradi invalidnosti bodisi zaradi telesne šibkosti ali kronične bolezni že označeni za delovno nezmožne in stare. Le dva odgnana berača iz te starostne skupine sta potovala z družinama. Ob obeh notoričnih značilnostih beračev – laganju in nagnjenju k prevaram – izpraševalci njihovih izjav o starosti zagotovo ne bi sprejeli kot verodostojne (prim. pripombe sodnikov v Stariha, 2013, 554), če jih ne bi potrdile tudi druge okoliščine, v omenjenem primeru zlasti telesne in biološke značilnosti, ki so sodile v imaginarij starega človeka. Med individualnimi značilnostmi tujega berača je prav telo predstavljalo njegovo osebno izkaznico. Kljub dejstvu, da nekatera zemljiška gospodarstva v analiziranem primeru niso navedla, koliko so bili stari njihovi odgnani berači, je bil še vedno delež

11 Zato je mogoče narediti analizo le za tiste osebe, ki so bile navedene kot družinski poglavarji. Kar 66 % vseh odgnanih poglavarjev družin so predstavljali moški, in le 34 % ženske. Njihovi otroci so predstavljali 20 % vseh odgnanih oseb.

ostarelih beračev med vsemi odgnanimi največji (ARS, AS 6, šk. 82, 174–185). Odgnani družinski poglavarji in drugi člani njihovih družin so torej v večini predstavljali tisti del populacije, ki ni bila sposobna akumulirati kapitala in je bila zato tako zaradi starosti in delovne nezmožnosti kot zaradi pomanjkanja dela prisiljena v mobilnost. Med odgnanimi družinskimi poglavarji so bili tudi dninarji in sezonski delavci. To skupino, ki se je preživljala z občasnim delom, so pod prag revščine hitro spravile ekonomske, politične in okoljske krize in nesreče ter osebne življenjske okoliščine (poleg starosti tudi izguba morebitnega partnerja, pogosto pa so njihove perspektive in možnosti za lažje preživljanje omejile že izgube staršev v rani mladosti). Mobilnemu delu prebivalstva so se pridružile poklicne skupine, ki so pogosto ostale samske vse življenje (zlasti ostareli posli). Z uvajanjem obeh pravnih sredstev tako splošnih deželnih vizitacij kot splošnih odgonov je javno beračenje takšnih skupin prebivalstva postalo vedno bolj kriminalizirano. V zgodnjem novem veku praviloma negativno dojet termin postopaštvo je torej označeval prakse ljudi, ki so v nedomicilnih okoljih legitimno iskali priložnostna dela v ekonomiji priložnosti/preživetja (*Economy of makeshifts*), saj je tak način iskanja virov za preživetje predstavljal nujni del vsakdana mnogih posameznikov v podeželskih in mestnih skupnostih (glej: Čeč, 2010; Hufton, 1974). V več verzijah koncepta in čistopisa navodil zemljiškim gosposkam je bilo že veliko prej, že leta 1728, dovoljeno, da tuje berače (moške seveda) oddajo kot rekrute namesto lastnih podložnikov (ARS, AS 6, šk. 82, 19. 1. 1728).

Iste značilnosti družbenega nadzora do tujih revežev, ki se odražajo v enačenju tujcev z berači in kot takih potencialno nevarnih elementov družbe, kažejo tudi zapisi javnih izdatkov mesta Ljubljane za oskrbo posameznikov, ki jih kot odgnane tujce sprejemajo ljubljanske oblasti (prim: ZAL, LJU-488, cod. XIII, šk. 171, 174, 177, 181). Tudi v finančnih evidencah so namreč med odgonom sprejeti ljudje, ki so bili nato odgnani naprej,¹² označeni predvsem kot postopači. Že leta 1728 so ljubljanske mestne oblasti domnevno klateške reveže zapirale v iste prostore kot zločince, proti katerim so vodile preiskovalne – inkvizicijske procese in to kljub temu, da so v Ljubljani imeli več ječ – prostorov za pridržanje za različne družbene skupine. Praksa zapiranja beračev v iste prostore kot domnevne kriminalce zagotovo kaže na stigmatizacijo, ki so jo bili deležni berači že v 20. letih 18. stoletja (ZAL, LJU-488, cod. XIII, šk. 118, 1728, 25. 1. 1728) in ki se je v naslednjih desetletjih nadaljevala z vedno bolj sistematičnim nadzorovanjem in zapiranjem beračev. Četudi stroški, ki so jih odšteli za oskrbo beračev ob koncu leta 1728,¹³ dokazujejo, da so zajete berače samo nekaj dni zadrževali v zaporih na Tranči, je bilo že zaprtje v najbolj zloglasne ječe ljubljanskega mesta vendarle odraz odnosa do njih in tudi postopne nove kolektivne stigmatizacije in kriminalizacije, ki je bila posledica prisile nadrejenih oblasti. V kakšni meri so postopki odгона beračev vpletene berače stigmatizirali, je bilo odvisno tudi od drugih okoliščin, med drugim tudi od tega, kdo je bil zadolžen za njihov odgon. V določenih večjih okoljih – recimo v Ljubljani, so kot čuvaji odgnane spremljali ljudje, ki so opravljali različne javne službe in ne zgolj sodni sluge

12 Mnoge so mestne oblasti zgolj sprejele in odgnale naprej.

13 V času zadrževanja v ječah je bil strošek oskrbe beračev enak strošku oskrbe preiskovanih zločincev – od 3,4 krajcarjev do 4 krajcarjev na dan (ZAL, LJU-488, cod. XIII, šk. 118, 1728, 19. 12. 1728).

oziroma pozneje stražniki. Berače so spremljali na primer merilci soli (ZAL, LJU-488, cod. XIII, šk. 119, 172, 9, 1. 5. 1729). Leta 1786 je Uršo Glajko na kršenje pravil opozoril in nato organom pregona prijavil stolonoš (ZAL, LJU-489, fasc. 15, 31. 7. 1786), četudi je imela Ljubljana od leta 1786 svojo enoto mestnih čuvajev.

Stigmatizacija odgnanih beračev s strani uradnikov je bila očitna tudi v dokumentih, v katerih je problem javnega beračenja zgolj ena od okoliščin drugih dogodkov. Kaznovanja zaradi pobega beračev si niso prislužili samo sodni sluge, ampak tudi podložniki, ki so berače transportirali in varovali kot eno od oblik t. i. deželsko sodne tlake. Za organizacijo transporta beračev kot vozne tlake so bili zadolženi župani, ti pa so praviloma tlako razdelili med člane soseske. Dobski župan je v svojem zagovoru v preiskavi zaradi pobega beračev najprej poudaril, da je odgon beračev povezan s stroški, ki jim niso bili povrnjeni. Tako je opozoril, da je v času med »obema Marijinima praznikoma, ko so mlatili belo žito«, sprejel odgnano žensko, ki jo je moral nahraniti. Na sodišču seveda takšna okoliščina ni bila nezanimljiva in je vplivala na določanje njegove kazni. Omemba prostovoljne oskrbe odgnane osebe je namreč služila tudi dokazovanju moralne države zaslišane. Sodni proces zaradi pobega beračev med odgonom leta 1779 v deželskem sodišču Križ sicer najprej dokazuje, da so centralne oblasti od podrejenih upravnih oblasti vse do najnižjih deželskih sodišč zahtevale sodelovanje pri izvajanju pravnih sredstev namenjenih nadzorovanju mobilnosti revežev. Neozirajoč se na način, kako je potekalo sprejemanje norm pri podrejenih oblastvih in tako tudi ustvarjanje točno določene podobe o beraču, o odnosu do revščine pričata dve okoliščini v tem procesu. Obe poleg zavestnega opravičevanja in zmanjševanja lastne odgovornosti (prim: Povolo, 2007; Čeč, 2006) kažeta, da se lokalno prebivalstvo ni posebej ukvarjalo s kakšno vrsto odgnancev imajo opravka. Ni jih torej posebej zanimalo, ali spremljajo zločince ali berače, vsekakor pa je obe skupini stigmatiziralo. V zaslišanju Gregorja Prvinška, enega od kmetov, ki jim je bila naložena obveznost varovanja odgnanih beračev in njihov transport do mej naslednjega deželskega sodišča, so bili berači enačeni z delinkventi (ARS, AS 7, šk. 6, 4. 3. 1779). Očitno tudi okrajni glavar in uradniki (Hubert grof Barbo in Franc Anton Schwager) niso želeli zavestno ločevati med obema tipoma odgnancev, ko so pregledovali zapisnik zaslišanj. Pozneje kaznovani župan Šentožbolta Karel Boštele je v zaslišanju poudaril, da dva »šibka fanta«, ki sta bila dodeljena odgnanim beračem za čuvaja, nista uspela obvladati štirih izgnanih beračev, saj niso bili vklenjeni v okovje, kar bi jim onemogočalo pobeg (ARS, AS 7, šk. 6, 19. 2. 1779). Omemba okoliščine, da berači niso bili vklenjeni, opozarja na dejstvo, da so tisti, ki so morali sodelovati pri transportih – torej organiziranih odgonih beračev, niso ločevali, ali spremljajo hude zločince ali zgolj berače, torej tiste, ki so bili odgnani, ker se niso držali pravil glede mobilnosti in pravil oskrbe revežev in bi bili v drugačnih okoliščinah lahko celo deležni njihove solidarnosti. Podložnike deželskega sodišča Križ, mejnega gospostva ob štajerski meji, kjer so se izvajale predaje beračev že od 20. let 18. stoletja (prim: Čeč, 2013a), so tako zaradi bega beračev kaznovali še desetletja po začetku izvajanja odgona beračev. O nujnosti kaznovanja tistih, ki so odgnane berače slabo varovali in tako omogočili njihov pobeg, priča odločitev deželnega glavarstva, ki je odgovornega – župana Doba Bošteleta kaznovalo predvsem generalno preventivno, da se podobni pobezi v tako pomembnem prostoru, kot je bil mejni prostor med dvema

deželama, ne bi ponavljali. Župana je obsodilo na tri dni zapora v deželskem sodišču Križ (ARS, AS 7, šk. 6, 14. 5. 1779, 14. 5. 1779). O pomembnosti obsodbe kažejo tudi drugi upravni postopki, ki so jih izvedli poleg obsodbe. Istega dne, kot je izreklo sodbo, je deželno glavarstvo o svojih postopkih v predstavljenem primeru obvestilo tudi notranjeavstrijski gubernij. Temu so zagotovili, da so vse podložnike v deželi s posebno okrožnico ponovno opozorili na njihovo dolžnost varnega prevoza odgnanih ljudi (ARS, AS-7, šk. 6, 14. 5. 1779).

Kako pomemben je bil odgon kot pravno sredstvo, ki naj bi racionalno obvladovalo grožnjo moralne, estetske, ekonomske in politične grožnje beračev, ne kažejo zgolj referati in številne intervencije deželnih uradnikov zaradi neizvajanja zakonov, ampak jih dokazuje ravno kaznovanje tistih, ki so jim ušli odgnani berači. A tudi tu so bile razlike. Kaznovanje čuvajev zaradi pobega odgnanih oseb je bilo odvisno tudi od strateške lege posameznega deželskega sodišča. Če to ni imelo podložnikov ob najpomembnejših transportnih poteh, po katerih so relativno pogosto transportirali berače in kriminalce, je bila želja po sankcioniranju odklonov in nespoštovanja predpisov o beračenju manj izrazita. Ko so leta 1772 v Ljubljani zalotili Mihaela Adrijašiča (Adriassich), ki je po kranjski prestolnici beračil s potrdilom generalnega vikarja tržaške škofije, so predstavniki deželnih oblasti upravitelja gospodstva Podgrad in Socerb zgolj opomnili. Obenem so jima zagrozili s kaznijo (ARS, AS 7, šk. 6, 31. 7. 1772), če bi še izdajali že prepovedana potrdila, ki so dovoljevala beračenje, s katerimi so še spodbujali poleg tega še nedovoljeno javno beračenje v večjih središčih.

NEPOSREDNA IZKUŠNJA BERAČENJA KOT KONTAMINACIJE

Tako v teoriji kot tudi v praksi je najti čisto konkretne primere o prepričanosti o nevarnostih, ki so jih poosebljali berači. Četudi odzivom »v praksi« pogosto sledimo skozi specifično prizmo, ki jo vzpostavljajo uradna poročila, ravno specifične okoliščine dejanj, ki jih ta uradna poročila opisujejo, omogočajo zaključek, da v omenjenih primerih ni šlo zgolj za prenos oblastnih stereotipov. V družbi 18. stoletja je najti dva posebej pogosta imaginarija nevarnega berača: berača – požigalca in berača – prinašalca nesreč. Obema pa se je občasno pridružil še imaginarij berača – prinašalca bolezni. Strah pred nevarnimi tujci, še posebej tujci z vedenjskimi motnjami, ni razviden samo iz izrazito negativnega odnosa politične in pravne teorije do tovrstnih primerov. Kljub izraziti kriminalizaciji in preganjanju vraževerja so tudi v 18. stoletju večinsko prebivalstvo tako v mestih in na podeželju berači še vedno prepričali v nadnaravne moči, ki naj bi jih imeli. Izrazit dokaz je primer, v katerem se je nevarnost kontaminacije duševnega bolnika ali mogoče umsko zaostalega človeka povezala z drugo nevarnostjo, ki so jo poosebljali berači, nevarnostjo prenašanja nalezljivih bolezni. Deželne oblasti so v primeru tega berača od podrejenih oblasti izrecno zahtevale preiskavo primera (ARS, AS 7, šk. 6, 26. 11. 1773), ki so ga sprva povezali z informacijo, da je okužen s steklino. Primer nenavadnega berača so sicer pozneje in po številnih poizvedovanjih povezali z duševno boleznijo. Strah pred morebitno kontaminacijo, ki bi jo lahko povzročil ta potujoči berač, je bil tako hud, da so okrožjem poslali tudi tiralico z njegovim opisom (ARS, AS 7, šk. 6, 28. 10. 1773), kar v

obravnavanem času še ni bila običajna praksa pri obravnavanju beračev. Iz poizvedovanj o njem se upravičeno zdi, da isti razcapani človek – Janže Bart, sicer podložnik imenja Zbure pri Šmarjeti iz vasi Zagrad, ni bil pri vseh, pri katerih se je oglasil, dojet kot enaka stopnja grožnje in nevarnosti. Oblečen v raztrgano srajco in bele hlače ter opasan z verigo, pri ljudeh, s katerimi je prišel v stik, ni vzbudil enakega strahu in gnusa. Gospodinja Jeri Mlakar, po domače Udovič iz Ravnega Brda, ki ga je obdarovala, se ga ni bala. Povsem neprizadeto je namreč na zaslišanju izjavila, da je istočasno gostila dva berača. Drugemu beraču – odpuščenemu vojaku, ki ga je ravno tako kot tega nenavadnega berača sprejela pod streho, naj bi prvi razložil, da je romar, ki se vrača iz romanja na Višarjah. V prid tej identiteti je vojak še dodal, da ima berač verige opasane že devet dni in da jih nosi »zaradi boga« (ARS, AS 7, šk. 6, 22. 11. 1773, 28. 10. 1773). Čisto drugače pa je istega človeka dojemal podložnik gospostva Bistra Gregor Selan. Na razcapanega berača je naletel v gozdu. Najprej se mu je hotel izogniti, a mu ni uspelo, kar ga zelo prestrašilo. Ko je moški prišel do njega, se je branil s palico in ga tako uspel pregnati (ARS, AS 7, šk. 6, 22. 11. 1773).

Četudi je predstavljen primer ekstremen primer strahu in poizvedovanj o nekem beraču, lokalne skupnosti beračev pogosto niso sprejemale z naklonjenostjo. Kako veliko nevarnost so zaradi domnevnih magičnih sposobnosti lahko predstavljali berači, kaže primer iz Radgone, ki je prišel celo do višjega kazenskega sodišča v Celovcu. Predstavlja enega bolje dokumentiranih primerov groženj beračev z magijo (več o tem Studen, 2015). Chatarina Zeno, Romkinja, ki je domnevno pripotovala iz Ogrske, je potrkala tudi na vrata Marije Kosser. Ker gospodinja ni želela dati špeha, za katerega je prosila oziroma ga je celo zahtevala beračica, si je po njenem mnenju nakopala njeno jezo. Tujka naj bi v jezi preklela hišo z besedami, da ne bodo imeli nikoli več svinj. Ostarela gospodinja je bila v prekletstvo prepričana. V kriznih razmerah, ki so vladale pred letom 1818 in šokirana zaradi izrečene grožnje, je izgubila razum (StLA, AG, 1818, 9601/9710, 21. 12. 1818). Prepričanje o maščevalnosti beračev, če od prisilcev niso dobili primernih darov, dokazuje tudi hud spontani vaški linč dveh beračev leta 1766 v okolici Ljubljane. Lokalna skupnost ju je obtožila, da sta v vasi, v kateri sta prej beračila, podtaknila požar (prim.: Čeč, 2008, 222–231). Vaščani so bili več kot prepričani, da sta požar podtaknila, da bi se tako maščevala zaradi nesolidarnosti določenih vaščanov. Tudi v oblastnem in pravnem diskurzu je bil motiv berača – požigalca eden od bolj trdoživih predstav o beračih. Zakoreninjenost prepričanja o magičnosti beračev dokazujejo tudi nekatere pripovedke iz Lokve na Krasu, ki jih sicer ni moč umestiti v neko obdobje (zagotovo so prisotne v 19. stoletju), a ravno tako dokazujejo splošno razširjenost predstav o nadnaravnih oziroma magičnih sposobnostih beračev (zlasti zmožnosti prekletstva ali blagoslova) (glej: Čok, 2012, 76–77).

ZAKLJUČEK

V politični teoriji in praksi se racionalno in utilitaristično obravnavanje grožnje kontaminacije, ki jo predstavlja revščina, odraža v institucionalizaciji nadzora nad potencialnimi nevarnostmi revščine s pomočjo posebnih upravnih institucij in organov nadzora,

novih pravnih sredstev, novih zavodov in stopnjujoče se kriminalizacije beračenja. Vedno znova pa se je obvladovanje obsega revščine in beračenja kot njene ekstremne oblike prilagajalo interesom različnih stopenj oblasti. Te so bile glede izvajanja norm namenjenim obvladovanju revščine med seboj vedno v pogajalski drži, četudi so bile njihove stopnje moči in vpliva različne. Novi upravni organi so v vsakodnevni praksi sledili tako politični teoriji, normam kot tudi predlaganim pravnim sredstvom, a so jih do določene mere tudi modificirali in prilagodili. Preučevanje prakse sicer dokazuje, da je nadzor nad nedovoljenim javnim beračenjem odvisen tako od političnih traktatov kot od stroškov, konkretnih ekonomskih in političnih razmer, pa tudi pritiskov oblasti na najvišji in srednji ravni na organe nadzora kot tiste, ki so norme izvajali v praksi in nenazadnje tudi specifičnih interesov slednjih. Po drugi strani pa so se povečale možnosti, da so posameznika večkrat zalotili pri kršenju norm; z vsakim kaznovanjem pa so stopnjevali njegovo kriminalizacijo. Kaznovanje prekrškov je sicer v omejenem obsegu vplivalo tudi na odnos družbe do revščine in zlasti javnega beračenja kot neizogibnega in sestavnega dela praks, s katerimi so si revni poskušali zagotoviti preživetje. Na to okoliščino opozori R. Jütte. Odražala naj bi se v spremembah upodobitev revščine in beraštva med koncem 17. in koncem 18. stoletja. Likovne upodobitve naj bi v tem obdobju začele odražati dramatično spremembo v socialni politiki (!), pri čemer je vidna sprememba poudarka od dajanja darov proslcem k temam, ki so povezane z uveljavitvijo socialnega discipliniranja prek nadzorovanega sistema oskrbe revnih (Jütte, 2001, 19). Trditev je sicer nastala pod vplivom Oestereichovih idej socialnega discipliniranja, a opozarja na določene premike tudi v mentalitetah in od njih odvisnih imaginarijih revščine.¹⁴

---

14 Nekje med 14. in 15. stoletjem se je utemeljilo tudi razlikovanje med »pravimi«
reveži in prevaranti, pri čemer so predstavljali pravi reveži integriran člen krščanske skupnosti in so bili nujni zato, da so lahko bogati pokazali svoje vrednote in skromnost. Berač pa je kot »nepravi revež«
postal tisti, ki je družbo silil v darovanje in ki ni živel moralno primernega življenja (Hunecke, 1983).

POVERTY – A TREATH TO SOCIAL ORDER IN 18th CENTURY

Dragica ČEČ

University of Primorska, Science and Research Centre and Faculty of Humanities,

Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: dragica.cec@zrs.upr.si

SUMMARY

Many social practices connected to poor were a reflection of widespread fear caused by uncontrollable crowd of poor. As the female figure the poor means a danger to society. Social group of the poor people was a not a homogeneous one, it was composed of different social and professional identities according to life-cycle, gender, (un)employment, physical condition of body (blind, disabled, ill). Each of them represents certain degree of contamination of society because of moral, economic, visual, emotional and other danger to society. In 18th century political theory and absolute state driven by ideas of enlightenment and rationalism developed mechanisms for control the risk of contamination by the poor people, which were more sustainable but not always effective. This article focuses on the different perception of the risk of contamination by political theory, administrative tractates, and legislation as well as everyday practices of local authorities.

Key words: 18th century, discourses, poverty, process of forced removal of beggars

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 6** – Arhiv republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Reprezentanca in komora (AS 6), šk. 82, 97, 98, 182, 184.
- ARS, AS 7** – ARS, Deželno glavarstvo (AS 7), šk. 6, 55.
- ARS, AS 10** – ARS, Dvorna komisija za dobrodne ustanove za Kranjsko (AS 10), šk. 2.
- ARS, AS 730** – ARS, Gospostvo Dol (AS 730), fasc. 195.
- StLA, AG** – Steiermarkisches Landesarchiv (StLA), Appellation und Ober-Kriminalgericht (AG), 1818, 9601.
- ZAL, LJU-488** – Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Mesto Ljubljana: rokopisne knjige (LJU-488), cod. XIII, 117, 118, 119, 153, 171, 174, 177, 181.
- ZAL, LJU-489** – ZAL, Mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura (LJU-489), reg. I, šk. 12, 15, 55.
- Ammerer, G. (2003):** Heimat Straße. Vaganten im Österreich des Ancien Régime (Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien Bd. 29). Wien, München.
- Ammerer, G. (2010):** Das Ende für Schwert und Galgen? Legislativer Prozess und öffentlicher Diskurs zur Reduzierung der Todesstrafe im ordentlichen Verfahren unter Joseph II. (1781–1787). Salzburg, Studienverlag.
- Calabro, V. (2007):** In difesa dell'ordine sociale e delle istituzioni. *Acta Histriae*, 15, 2, 565–584.
- Čeč, D. (2006):** »Zapustil me je bog, ko sem se ga nehala bati«. *Acta Histriae*, 14, 2, 339–362.
- Čeč, D. (2008):** Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Čeč, D. (2010):** Odnos do mobilnega dela prebivalstva od 18. stoletja dalje na primeru glavnih deželnih vizitacij. V: Štih, P., Balkovec, B. (ur.): *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zbirka zgodovinskega časopisa, 191–207.
- Čeč, D. (2012):** »Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udeležanje zapovedi ljubezni do bližnjega«: začetki systemske oskrbe revnih in pomen kulture osebne dobrodelnosti. V: Studen, A. (ur.): *Pomisli na jutri*. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 37–70.
- Čeč, D. (2013a):** Projekt zagotavljanja galjotov za habsburško vojno mornarico 1714–1734 in njegova povezava s kazensko zakonodajo in prakso. *Povijesni prilozi*, 32, 45, 237–262.
- Čeč, D. (2013b):** »Da bo dobro izbral med tistimi potencialnimi rejniškimi starši, ki bodo najboljše izpolnjevali namene njegovega Veličanstva«: o vlogi posrednika pri oskrbi najdenčkov. *Acta Histriae*, 21, 3, 193–214.
- Čok, B. (2012):** V siju mesečine: ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice. Ljubljana, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Založba ZRC.

- Da Passano, M. (2004):** Il vagabondaggio nell'Italia dell'Ottocento. *Acta Histriae*, 12, 1, 51–92.
- Delumeau, J. (1982):** Strah na zapadu: XIV–XVIII veka. Opsednuti grad. Vrnjačka banja: Zamak kulture.
- Dupâquier, J. (1989):** Demographic crises and subsistence crises in France, 1650–1725. V: Walter, J., Schofield, R. (ur.): *Famine, disease and the social order in early modern society*. Cambridge, Cambridge University Press, 189–200.
- Gebhardt, H. (1992):** Die Grazer Polizei 1786–1850. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Sicherheitswesens im aufgeklärten Absolutismus und im Vormärz. Graz, Leykam Verlag.
- Geremek, B. (1996):** Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti. *Studia Humanitatis*, Ljubljana.
- Gestrich, A. (2003):** Religion in der Hungerkrise von 1816/17. V: Lehmann, H., Jakubowski-Tiessen, M. (ur.): *Um Himmels Willen. Religion in Katastrophenzeiten*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 275–293.
- Gestrich, A. (2010):** Hungersnöte als Armutsfaktor. V: Hahn, S., Lobner, N., Sedmak, C. (ur.): *Armut in Europa 1500–2000*. Innsbruck, Wien, Bolzen, Studienverlag, 123–137.
- Hunecke, V. (1983):** Überlegungen zur Geschichte der Armut im vorindustriellen Europa. *Geschichte und Gesellschaft*, 9, 480–512.
- Hufton, O. (1974):** *The Poor in eighteenth-century France*. Oxford, Clarendon Press.
- Iseli, A. (2009):** *Gute Policey. Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart, UTB.
- Justi, J. H. G. von (1760–1761):** Die Grundfeste zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten; oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policy-Wissenschaft. Königsberg und Leipzig, in Verlag seeligen Johann Heinrich Hartungs Erben; in Verlag seel. Gebhard Ludewig Woltersdorfs Wittwe.
- Justi, J. H. G. von (1761):** Gesammtliche politische und Finanzschriften über wichtige Gegenstände der Staatskunst, der Kriegswissenschaften und des Cammeral und Finanzwesens. Kopenhagen, Leipzig, in der Rothenschen Buchf.
- Jütte, R. (1995):** Bettelschube der frühen Neuzeit. V: Andreas Festrich (ur.): *Ausweisung und Deportation. Formen der Zwangsmigration in der Geschichte*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 61–71.
- Jütte, R. (2001):** *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University press.
- Klasinc Škofljanec, A. (2002):** Ljubljanska policija v drugi polovici 18. stoletja. *Kronika*, 50, 3, 291–300.
- Klasinc Škofljanec, A. (2010):** Ljubljanska policija od konca 18. stoletja do leta 1848. *Acta Histriae*, 18, 3, 539–556.
- Krünitz, J. G. (1773):** *Oeconomische Encyclopädie oder allgemeines System der Landhaus- und Staats- Wirthschaft*, in alphabetischer Ordnung; Aus dem Französischen übersetzt und mit Anmerkungen und Zusätzen vermehrt, auch nöthigen Kupfern versehen. Berlin, Joachim Pauli.

- Legat, F. K. (1839/1840a):** Erbhuldigung in Krain im Jahre 1728 (I). Carniolia, 28. 6. 1839, 65–66.
- Legat, F. K. (1839/1840b):** Erbhuldigung in Krain im Jahre 1728 (II). Carniolia, 1. 7. 1839, 69–70.
- Mandeville, B. (1724):** The fable of the Bees. Private vices, public benefits. London, J. Tomson.
- Münch, P. (1992):** Lebensformen in der fruhen Neuzeit, 1500 bis 1800. Frankfurt, Main, PropylienVerlag.
- Nicolai, F. (1783):** Beschreibung einer reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Berlin, Stettin.
- Otorepec, B. (1974):** Ljubljanska beraška značka iz leta 1667. Kronika, 22, 3, 92–96.
- Povolo, C. (2007):** The rhetoric of deviance. Acta Histriae, 15, 1, 35–52.
- Pullan, B. S. (2005):** Catholics, Protestants, and the Poor in Early Modern Europe. Journal of Interdisciplinary History, 35, 3, 441–456.
- Radies, P. (1898):** Die Wohlthätigkeit in Krain unter den Herrshern aus dem Hause Habsburg. Wien, [s.n.].
- Reiter, I. (2000):** Ausgewiesen, abgeschoben. Eine Geschichte des Ausweisungsrechts in Österreich vom ausgehenden 18. bis ins 20. Jahrhundert (Studien aus Recht, Geschichte und Gesellschaft II, hrsg. von Nikolaus Benke). Frankfurt am Main, P. Lang.
- Scheutz, M. (2003):** Ausgesperrt und gejagt, geduldet und versteckt. Bettlervisitationen im Niederösterreich des 18. Jahrhunderts. St. Pölten, Verlag, Amt d. Niederösterr, Landesregierung.
- Scribner, B. (1988):** Mobility: Voluntary or Enforced? Vagrants in Württemberg in the sixteenth century. V: Jaritz, G., Müller, A. (ur.): Migration in der Feudalgemeinschaft. Frankfurt am Main, Campus, 65–88.
- Schwerhoff, G. (2006):** Vertreibung als Strafe: der Stadt- und Landverweis im Ancien Regime. V: Hahn, A., Komlosy, A., Reiter, I. (ur.): Ausweisung, Abschiebung und Vertreibung in Europa: 16.–20. Jahrhundert. Innsbruck, Wien, Bozen, StudienVerlag, 48–72.
- Sonnenfels, J. (1777):** Grundsätze der Polizey. Handlung und Finanzwissenschaft [3]. 1. del Wien.
- Stariha, G. (2002):** Nasilje zapora in nasilje v zaporu. Acta Histriae 10, 1, 129–146.
- Stariha, G. (2013):** »Kaj pomaga, če ga enmalo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo ...«: o kaznovanju roparjev in tatov od začetka 18. do začetka 19. stoletja na Kranjskem s predstavitvijo nekaj konkretnih primerov. Acta Histriae, 21, 4, 543–567.
- Studen, A. (2015):** Neprilagojeni in nevarni cigani: izsek iz zgodovine kontaminacije, gnusa in prezira v 18. in 19. stoletju. Acta Histriae, 23, 1, 97–112.
- Šorn, J. (1955):** Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld. Kronika, 3, 2, 81–87.
- Vrhovec I. (1898):** Meščanski špital. Letopis matice slovenske za leto 1898, Ljubljana, Slovenska matica, 1–112.
- Walter, R. (1994):** Hunger Migration im 18. Jahrhundert in Deutschland. V: Cavaciocchi, S. (ur.): Le migrazioni in Europa secc. XIII–XVIII. Firenze, Istituto internazionale di storia economica F. Datini, 691–705.

Winter, A. (2010): Armut und Migration. Lokale und nationale Antworten in Westeuropa 1700–1900. V: Hahn, S., Lobner, N., Sedmak, C. (ur.): Armut in Europa 1500–2000. Innsbruck, Wien, Bolzen, Studienverlag, 35–56.

UKRAINIANS IN WESTERN SIBERIA IN THE SECOND HALF OF THE 19th – EARLY 20th CENTURY: SPECIFIC FEATURES CHARACTERIZING THEIR RESETTLEMENT AND ECONOMIC ADAPTATION

Vladimir SHAIUROV

Department of History, Saint-Petersburg Mining University (Mining University), St. Petersburg, Russia
e-mail: s-w-n@mail.ru

ABSTRACT

Russia was a traditional empire which emerged between the late Middle Ages and Modern Times. The national composition of its population formed over 16–19 centuries through the addition of new territories. There were about 100 different nations, peoples, ethnic groups, and tribes living here in the early 20th century. Each of them took its place in the social, political and economic life of the country. One of the largest ethnic communities was founded by Ukrainians who were finally co-opted into Russia in the late 18th century. Already the second half of 17–18th centuries identified areas in which Ukrainians played a major role for Russia: the Orthodox Church (higher clergy), border security (Cossacks), and agricultural production (peasants). Reforms launched by Peter the Great and Catherine the Great resulted in the fact that only Ukrainian peasants preserved their value. In the 19th century, Russian agricultural sector, a deep crisis, which was based on agrarian overpopulation in the European part, arose as a result of conservation antagonisms between peasants and nobility, landowners, the lack of support from the state, backlog in the agronomy. In the conditions of that time, the only solution was to relocate peasants to the outskirts of the state, where there was plenty of free fertile land. The active resettlement campaign in Asiatic Russia resulted in a dramatic leap in the population and gave impetus to the economic development of Siberia and the Far East. This also gave rise to new ethnic communities. One of the largest groups was the Ukrainian community (more than 700 thousand people.). Current scientific literature pays much attention to the history of Jewish, Polish, and German communities. The life of Ukrainians in Siberia remains in the shadow of the history of the Russian population in the region. But the Ukrainian community had specific features which distinguished the processes how it formed and developed in the new environment. The issue of the adaptation of Ukrainians in Siberia is of particular interest. The article identifies stages in the formation of the Ukrainian community in Siberia and analyzes their characteristics (geography of previous and new places of residence and migration dynamics and results), examines the features describing how Ukrainians adapted to their new conditions. The main source for this article has been provided by published and archival materials that have not been previously used by researchers.

Key words: Russia, Ukrainian community, Siberia, migration, economic adaptation

GLI UCRAINI IN SIBERIA OCCIDENTALE NELLA SECONDA METÀ DEL XIX E AGLI INIZI DEL XX SECOLO: LE SPECIFICITÀ CHE HANNO CARATTERIZZATO IL LORO REINSEDIAMENTO E L'ADEGUAMENTO ECONOMICO

SINTESI

La Russia era un impero fondato durante il Medioevo e l'età moderna. La composizione nazionale della popolazione si è formata tra il XVI e il XIX secolo con l'annessione dei nuovi territori. All'inizio del XX secolo in Russia vivevano più di 100 gruppi nazionali, etnici e tribù diversi. Ciascuna occupò il suo posto nell'organizzazione sociale, politica ed economica dello Stato. Uno dei più numerosi gruppi furono gli ucraini, che erano annessi alla Russia verso la fine del XVIII secolo. Già nella seconda metà del XVII e nel XVIII secolo era chiaro il ruolo che gli ucraini avevano ottenuto in Russia: la Chiesa Ortodossa (il clero superiore), protezione dei confini (i cosacchi) e la produzione agricola (gli agricoltori). Nonostante le riforme di Pietro il Grande e Caterina la Grande, gli agricoltori ucraini mantenevano la propria posizione. A causa dei conflitti tra i contadini e la nobiltà, i proprietari terrieri, nel XIX secolo il settore agrario russo si ritrovò in una grande crisi. Lo Stato non appoggiò gli agricoltori, il che si causò una enorme arretratezza agricola. Nelle date circostanze l'unica soluzione era il reinsediamento della popolazione rurale nei paesi periferici, dove c'era molta terra non ancora coltivata e fertile. La campagna di reinsediamento nella Russia asiatica causò una forte crescita della popolazione, che ha dato un nuovo impulso allo sviluppo economico della Siberia e dell'Estremo Oriente. Inoltre ha anche favorito la nascita di nuovi gruppi etnici. Uno dei più numerosi erano gli ucraini (oltre 700 mila persone). La letteratura scientifica odierna pone grande importanza sulla storia della comunità ebraica, quella polacca e tedesca. Nella storia della popolazione russa della regione la vita della comunità ucraina rimane così nell'ombra. Tuttavia, la comunità ucraina aveva caratteristiche specifiche e un processo di formazione e di sviluppo diverso. Pertanto, la questione dell'allineamento degli ucraini nell'ambiente siberiano è di particolare interesse. L'articolo definisce le fasi della creazione della comunità ucraina in Siberia e analizza le loro caratteristiche (la geografia degli insediamenti precedenti e quelli nuovi, le dinamiche migratorie e i risultati) ed esamina come gli ucraini si adattarono alla nuova situazione. Le fonti principali, usate nell'articolo, sono composte da documentazione pubblicata e archivistica non ancora utilizzata dai ricercatori.

Parole chiave: Russia, comunità ucraina, Siberia, migrazioni, adeguamento economico

INTRODUCTION

Until the second half of the 17th century, Ukrainian lands were part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In 1667, Russia and Poland signed the Truce of Andrusovo in the Andrusovo village. Poland recognized the Left Bank Ukraine, which retained the rule of hetman, as part of the Tsardom of Moscow. Following the 1772–1795 Partitions of Poland, Galicia came into possession of the Austrian Habsburgs, and the rest of the Right-Bank Ukraine passed into ownership of the Russian Empire.

From the end of the 17th century, Ukrainians became Russia's second largest nation. Already the second half of 17–18th centuries determined areas in which Ukrainians played a major role for Russia: the Orthodox Church (higher clergy), border security (Cossacks), and agricultural production (peasants). The church reform in Russia in the early 18th century significantly reduced the role of higher Orthodox clergy in the country. Priests turned into bureaucratic administrators who were implementing tsarist policies. Empress Catherine II abolished the rule of hetman in 1764, and destroyed the Zaporozhian Host in 1775. Russia's advancement further into the Black Sea steppes and Crimea removed from its agenda the need to use the Cossacks to protect the country's southern borders. Reforms launched by Peter the Great and Catherine the Great resulted in the fact that only Ukrainian peasants preserved their value.

Social and economic factors contributed to their more active role both in internal migrations, and emigration movement. This gave birth to ethnic communities in various Russian regions, such as Siberia, North Caucasus, Central Asia, etc. Siberia became new home to one of the numerous communities, which took shape over the second half of the 19th and early 20th century. In 1926, Western Siberia alone was inhabited by approx. 700 thousand Ukrainians.

The modern historical science had created an extensive historiography of ethnic communities in Siberia (German, Polish, Hebrew, Korean, and Chinese communities). The history of studies on Ukrainians has no specialized monographs and articles on one of the largest communities in the territory of the Russian Empire. The article looks at how the Ukrainian community formed and economically adapted in Western Siberia in the pre-Soviet period. Western Siberia included the territory from the Urals to the Yenisei and from the Arctic Ocean to the steppes of North Kazakhstan. In the second half of the 19th century, it was divided into the Tobolsk and Tomsk governorates. In the early 20th century, it consisted of the Tobolsk and Tomsk governorates, as well as the Omsk district of the Akmola region.

DISCUSSION

The resettlement periods of Ukrainian peasants in Siberia have for a long time appeared in the writings by Russian historians as a vivid example which illustrates the agrarian crisis in European Russia in the late 19th–early 20th century. Many scientific papers on the problems of colonization recognize Ukraine as the region of the Russian Empire, which provided the largest number of internal migrants.

At the turn of the 19th and 20th centuries, contemporaries wrote about the resettlement of peasants to Siberia. Already at that time, they identified basic research areas: causes of migration, geography of previous and new places of residence, adaptation of migrants to new conditions, and place and role of the state in organizing the resettlement movement (Kaufman, 1905; Voshchinin, 1912).

As early as in the 1920s – early 1930s, there was a number of general works on Ukrainian migrants published (Zarembsky, 1926; Bezhkovich, Mogilyanskaya, 1930). Between the 1940–1970s, the ethnic history was not a popular subject among history experts in the Soviet Union for ideological reasons. However, the “Ukrainian question” was addressed in the studies into the Russian demography and economy (before 1917).

Thus, the monograph by A.G. Rashin *The population of Russia for 100 years (1813–1913)* (1956), listed the governorates, which gave the most significant number of migrants to Siberia for the period from 1885 to 1914 and in the list it specifies the Poltava governorate 421,900 migrant families, Chernigov governorate 294,700, Kharkov governorate 220,000, Ekaterinoslav governorate 202,700, Kiev governorate 187,900, Kherson governorate 156,700, and Taurida governorate 122,500. The Poltava governorate gave the largest number of migrants of all provinces of European Russia, while the Chernigov governorate was in third place after the Kursk governorate (Rashin, 1956, 73).

The problem of the peasants leaving Ukraine in the early 1960s was addressed by Leningrad historian L.F. Sklyarov, who in his monograph on resettlement and land development in Siberia in the years of the Stolypin agrarian reform, cited data on the number of migrants that moved from the Ukrainian governorates to Siberia. Over the period from 1885 to 1904, the number of such migrants amounted to 494,508 people, and for the period from 1904 to 1914 1,394,343 people (Sklyarov, 1962).

In 1978, a monograph was published by B.F. Tikhonov, where he examined the materials of the 1897 census and grouped data on non-indigenous ethnic groups by highlighting directions of population migrations. Hence, the migration of peasants from the Poltava and Chernigov governorates to the Tomsk governorate was referred to a large-scale direction in the population migrations. He classified the medium-scale directions as peasant resettlement campaigns from the Chernigov and Poltava governorates to the Tobolsk one as well as from the Kharkov governorate to the Tomsk one (Tikhonov, 1978, 165–175).

One of the most prominent publications in the past years has become a monograph by V.M. Kabuzan entitled *The Ukrainians in the world: The dynamics of their number and settlement, the 20s of the 18th century to 1989* (2006). One side of the process which he gave much attention to concerned internal migrations which resulted in new Ukrainian territorial communities. Against this background, V.M. Kabuzan outlined the essential role in the Ukrainian agricultural migration, taken by Siberia as a region that in the early 20th century welcomed about 1 million Ukrainians, which accounted for approx. 20 % of the total migratory flow.

In the 1990s–2000s, the topic of the Ukrainian migration attracted much attention from Ukrainian researchers. We will not dwell on the trends in the Ukrainian historiography. We should only generally single out the monograph *Ukrainians on their native lands* by V.O. Romantsov (2004). Based on extensive statistical material, the author has pointed

out that Siberia in the late 19th–early 21st century was a region in which the number of Ukrainian population showed the most rapid growth.

Social, economic and political events of the 19th–20th century were major drivers of the Ukrainian resettlement. About 5 million of them live in the diaspora, of which 2 million in the United States. Canadian, US, Argentine, and Polish researchers conduct the study into the history of the Ukrainians. First of all, their studies deal with the history of their corresponding community (formation conditions, development features, culture and other aspects). This allows us to make a comparison of individual processes. For example, some of them point to the political reasons that brought about the Ukrainian migrations from the Russian Empire already in the early 18th century (Subtelny, 1978).

In terms of comparativism, a very interesting work is a monograph by Polish historians *Argentine Poles, Ruthenians and Ukrainians* (2011), where the authors investigated into the Slavic migration activity, including the Ukrainian one, and its implications over the late 19th and 20th century. The book represents an in-depth study of Argentine colonies established by immigrants from Eastern Europe. This material makes it possible to draw parallels to the issues related to the adaptation of Ukrainian migrants across the world at the turn of the 19th–20th century.

It should be admitted that the history of Ukrainians in Siberia is addressed in fragments and in the context of general problems. It is necessary to employ numerous sources to reconstruct the aspects of the life of the Ukrainian community.

METHODS AND MATERIALS

One of the problems faced by historians who study the history of individual regions of Russia is a small number of published sources. Most of the sources are stored in the archives. Western historians, specialists in Russian philology, only work with the funds of the federal archives in Moscow and St. Petersburg. Resources of the federal archives allow us to consider a particular problem in the general context. However, similar processes proceeded differently in different Russian provincial regions. It is the regional archives which keep many sources that help restore the most complete picture of the past.

A brief description of the sources that we have used is given below. All sources can be divided into published and unpublished ones. The second half of the 19th century brought about the active development of demographic and economic statistics. Results of statistical surveys were published both in collections and as individual editions.

1897 witnessed the First General Census of the Population carried out in Russia. Its results were published between 1904 and 1905. The census results make it possible to generally draw the demographic and economic portraits of the Ukrainian community. Comparing the same order data for different regions reveals the presence or absence of specific regional features. Information on the economic activities is instrumental in determining the place and role of the community in the region's economy.

Important sources of compiled content are *Memorable books* (Pamyatnaya knizhka) maintained by Siberian governorates and regions, which contain statistical data and information on the history of migration and adaptation processes of Ukrainian peasants to the

new place of residence. The information for the *Memorable books* was mainly received from official annual reports of provincial governors and the work of governorate statisticians.

Archival documents are a particular value for researchers. On one side, we can set apart a block of record keeping documents which represent the process of people's moving from Little Russian governorates to Siberia. These are departmental correspondence, petitions filed by peasants, etc. These documents help identify and characterize the features of the resettlement of peasants, who came from specific Russian regions, in areas beyond the Urals. In addition, they are useful in describing what was specific and general in the placement and resettlement of migrants in the new place of residence and how they communicated with local indigenous peoples and old inhabitants in the region. A part of the record keeping documentation gives a more thorough picture of the entrepreneurial activity Ukrainians were engaged in in rural areas and cities in the period under consideration.

A unique source reconstructing the economic history of the Ukrainian community is found in the materials of several agricultural censuses (1916, 1917). Particular attention should be given to the All-Russian Agricultural and Land Census carried out in 1917 – its initial sheets have been preserved in some Siberian archives (Barnaul, Tomsk). The questionnaires specifically highlight nationality, former place of residence and year of resettlement. On the other side, they supply considerable details on the peasant economy covered by the Census. The complete set of the data (the questionnaire contains more than 160 items) allows us to more accurately define the features which distinguished the formation and socio-economic development of the Ukrainian community in the region. A closer look at the census materials allows analyzing some of the features characterizing the adaptation of Ukrainians in their new home.

Thus, the use of various materials will enable us to consider the main features distinguishing the formation and economic development of the Ukrainian community in Siberia.

Ethnic communities may be studied using a number of methodological approaches. For example, we may consider this process based on the theory of colonization (Klyuchevski) or frontier (Turner). Large masses of the population, which left European Russia to resettle in Asia in the 18th–20th century, had a tremendous civilizational influence on the local population and changed the economic, social and cultural life of the region. Ukrainians were an integral part in the migration flow from Europe to Asia. The major part of the flow was composed of Russians. It brings us to the problem of the adaptation of Ukrainian migrants in the new place of residence. It is analyzed through the lens of the theory of adaptation which can help assess the ability of groups to adjust to new climatic, social and economic conditions, retaining or losing their own identities. Adaptation can achieve varying degrees: from complete dissolution in the host society with being included in the economic, political, social and cultural life to genuine cultural pluralism.

This paper's attention is centered on the Ukrainian community in Siberia in the second half of the 19th–early 20th century. It utilizes the terms "Ukraine", "Ukrainian", "Little Russia" and "Little Russian", which require explanation. The term "Little Russia" was

coined in the Byzantine ecclesiastical and administrative practices in the 14th century. It referred to the land in the Dnieper Basin. The name “Little Russia” was used in the Russian Empire until 1917 to generically denote the Volyn, Podolsk, Kharkov, Chernigov and Poltava governorates. The term “Ukraine” was in use as a toponym to refer to the areas which were densely inhabited by Ukrainians.

RESULTS

The active migration of peasants to Siberia began in the 18th century. The most promising lands were in the southern regions of the Tomsk governorate. The migration flow in the 18th–first half of the 19th century was dominated by peasants from agricultural governorates of European Russia (Saratov, Samara, Kazan, and Nizhny Novgorod governorate). Throughout 1846–1860, the main flow of migrants to the Tobolsk governorate included settlers from the Smolensk, Vitebsk, Pskov, Orel, Kursk, Kaluga, and Voronezh governorates (Bakhrushin, 1922, 74). As we can see, until the middle of the 19th century, peasants from Little Russian governorates did not take part in the inter-regional migration.

However, this does not mean that there were no Ukrainians in Siberia. The main source of the Ukrainian population in Siberia was exile. According to Ye. Anuchina, Little Russian governorates¹ provided 0.8 % of exiles deported for criminal and administrative offenses to Siberia over 1827–1837 (Anuchin, 1873, 188). Most of the exiles were sent to Siberia for vagrancy. It is necessary to note that the crime rate in the governorates of Little Russia was much lower than that in neighboring New Russia (Kherson, Taurida, and Ekaterinoslav governorates).

The active work carried out by the Ministry of State Property was aimed at improving the situation of state peasants and colonizing border regions. It is this factor that underlies the first massive arrivals of Ukrainians in Western Siberia, which is referred to in sources. For example, *The memorial book of the Akmola region as of 1912* says that by the order of the government, the resettlement of “Little Russian” Cossacks and peasants of the Orenburg and Saratov governorates (3852 people) was carried in 1846–1850, following which they took the best agricultural land in the Kokchetav uezd of the Akmola region and founded there prosperous and populous stanitsas (stanitsa – a village inside a Cossack host).²

In the 1860-s, a set of laws was passed to open the floodgates for voluntary migrants to move to Siberia. The consequence was that already in the 1860s–1870s their number amounted to approx. 500 thousand people, but the percentage of migrants from the Little Russian governorates was insignificant – just over 3.5 percent of the total flow. From the mid-1870s, the number of Ukrainians, who resettled in Western Siberia, grew every year, not only in absolute terms but in their relative correlation as well. Some of them found new homes in cities, and in the first place, it was true to members of the lower middle

1 Volyn, Kiev, Podolsk, Poltava, Kharkov, and Chernigov governorates.

2 The memorial book of the Akmola region as of 1912 (Statisticheskie svedeniia o sostoianii Akmolinskoi oblasti, 1912, 7).

class – petty bourgeois, who, for example, accounted for 36 % of all Ukrainian migrants in Omsk in 1877 (Yakimenko, 1983, 17).

It was not until 1881 that the provisional rules governing peasant resettlement in Siberia were adopted. In particular, the government allowed to resettle to those peasants who had a land allotment smaller than 1/3 of the norm established for this governorate by the peasant reform of 1861. Moreover, the state now provided support to peasants in resettling and setting up households at their new place of residence. In 1889, a new law was ratified, which simplified the procedure of exit from the community for peasants and granted them tax benefits in the new place of residence.

Until the end of the 1880s, migrants traveling to Siberia used rivers through Orenburg, Zlatoust and Tyumen. The constructed Ural Railway directed 75 % of all migrants in Siberia through Tyumen (Chirkin, 1922, 89). In the future, it was the railway transport that would play a key role in the transportation of migrants.

Capitalist relations developing in rural areas in the conditions of agrarian overpopulation altered the geography of outgoing migrant flows. At the end of the 19th century, a growing number of migrants came from the Kursk, Voronezh, Penza, Orel, and Tambov governorates, and governorates of Little Russia.

Their contemporaries already tried to identify the reasons that forced peasants to move to Siberia. One of the main reasons was defined as the lack of land to carry on the sustainable agrarian economy. This is evidenced by numerous polls that were conducted among migrants. For example, 2/3 of the migrants as reasons for resettlement called the insufficient size of their land plot, poor soil quality, too high prices and complicated procedures in land renting, as well as one-sided composition of the land. “All these are synonymous to the shortage of arable land”, A. Kaufman noted (Kaufman, 1905, 163). On the other hand, we should understand that the shortage had a relative nature depending on the region. Peasants in different provinces attributed their own meaning to the term: for the Poltava governorate it was 1–2 dessiatines per family member, for the Saratov region 5–6 dessiatines, for Siberia 10–15 dessiatines, and for the Cossacks and Kazakhs 150 dessiatines per family. For comparison: at the same time, 84.7 % of French landowners had plots less than 10 hectares, in Baden 72 % of landowners had plots no more than 3.6 hectares, 65 % of Belgium landowners had plots no bigger than 0.55 hectares per family (Kaufman, 1905, 178).

The land shortage for peasants meant their inability to support their families. The phenomenon began to show where the farming system became ineffective. A land plot with the same area can be successfully used to develop the three-field system and have an absolutely unprofitable land use system based on the right of first possession.

The issue of the shortage of arable land could be economically addressed by introducing an enhanced system of land management using mechanization. However, the persisting egalitarian repartition in the communal land ownership, low purchasing power of peasants, costly agricultural machinery, which until the early 20th century was imported to Russia from abroad, the lack of cheap and long-term loans for peasants and other reasons hindered any agricultural modernization in Russia. Its agronomic backwardness led to the fact that the country was forced to abandon its efforts to intensify agricultural sectors and

develop in an extensive way by introducing border lands into the land turnover.

If we look at the geography of the regions, which gave the largest number of migrants over 1885–1900, it turns out that one of the leaders will be the Poltava governorate, from which approx. 156 thousand people. The average size of the land plot per 1 family will be only 1.5 dessiatines, and more than 36 % of households will have the plot less than 2 dessiatines (Kaufman, 1905, 171).

The dynamics of the Ukrainian migration to Siberia in 1880 is shown in the statistical materials which are listed in Table 1.

Governorate	1884	1885	1886	1887	1888	1889	total	%
Poltava	3	17	28	53	180	33	314	34,3
Chernigov	14	33	0	1	25	1	74	8
Kharkov	7	1	5	22	350	143	258	57,7
in total	24	51	33	76	555	177	916	100,0

Table 1: Resettlement from Little Russia to the Tomsk governorate in 1884–1889 (Number of migrating families)

As we can see, the process of colonization in this period was characterized by the absence of unambiguous dynamics and depended on subjective reasons. In this case, the migration movement included only the governorates of the Left-Bank Ukraine, while Kiev, Volyn and Podolsk governorates gave no families in this period.

The settlers showed the greatest interest to the Altai mining district where there were the most favorable conditions for agriculture (many free fertile lands and favorable climate). The fact that Ukrainians took part in migration flows to southern areas of Western Siberia can be confirmed, based on statistical evidence: from 1888 to 1892 about 16 thousand Ukrainians arrived in the Altai mining district from Kharkov, Poltava, Chernigov, Kiev and other governorates (GAAK-3).

A major catalyst for the resettlement movement was crop failure followed by famine in European Russia in 1891–1892. The most vulnerable group was the peasants in those governorates that focused on agriculture. There were Little Russian governorates among them. Fleeing from famine, peasants left their land plots and went to other regions. It was at this time when many of them moved to Siberia without government permission.

Official statistics provides data on the migration from Little Russian governorates to the Tomsk governorate in the 1890s.

As we can see, it was the period between 1893 and 1894 which coincided with the peak inflow of Ukrainian peasants in the Tomsk governorate (50.8 % of all families who came over 1890–1896). The largest number of migrants in this period was given by the Poltava governorate (54.7 % of families). Little Russians accounted for only 19 % of the settlers' families which arrived in the Tomsk governorate over 1890–1896. It should be

Governorate	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	total
Poltava	5	12	834	999	2798	951	555	6154
Chernigov	4	320	272	528	445	600	861	3030
Kharkov	56	29	376	91	115	170	329	1166
Kiev	0	8	61	587	112	18	11	797
Podolsk	0	1	48	43	5	2	1	100
Total	65	370	1591	2248	3475	1741	1757	11247

Table 2: Resettlement from Little Russia to the Tomsk governorate in 1890–1896 (Number of migrating families)

also remembered of the presence of unauthorized migrants, who went to Siberia without permits and occupied vacant land. As a result, the number of Little Russian migrants will be higher in Western Siberia.

The most comprehensive data on the number of Ukrainians is provided The First General Census of the Population of the Russian Empire of 1897. According to the data, approx. 190 thousand Ukrainians resided in the territory of the Tobolsk and Tomsk governorates and Akmola region. Their distribution in the region was extremely uneven. The largest community was founded in the Tomsk governorate (53 %, or approx. 100 thousand people), while the smallest group was in the Tobolsk governorate (20 %, or approx. 38 thousand people). In the total population, the proportion of Little Russians was low and amounted to 2.64 % in the Tobolsk governorate, to 5.2 % in in the Tomsk governorate, and to 7.5 % in the Akmola region.³ Based on this indicator, they shared the second place with the Tatars in the Tobolsk and Tomsk governorates. In the Akmola region they occupied third place, giving way to Kazakhs and Russians. One of the specific features of the Ukrainian community was its exclusively agricultural character – almost 98 % of Ukrainians lived in rural areas. In this respect, it did not differ from the Belarus community which was also largely concentrated in villages.

At the turn of 19th–20th centuries, the agrarian migration from Ukrainian governorates to Siberia gathered its pace. As experts estimated, in 1896–1911 the governorates in Little Russia and Novorossia already had the share of 43 % of peasants who moved beyond the Urals (Chirkin, 1922, 99).

A qualitatively new stage in the evolution of the Ukrainian community began in the Stolypin agrarian reform. This was associated with a combination of factors, such as easier exit from the community, more elaborate resettlement laws, new policies to stimulate farmers in various aspects, and the allocation of a significant land fund to establish new resettlement sites. The main inflow of Ukrainians in the early 20th century fell on the

3 Akmola region, 1904 (Akmolinskaia oblast', 1904, 52–53, 55); Tobolsk governorate, 1905 (Tobol'skaia guberniia, 1905, 84–87); Tomsk governorate, 1904 (Tomskaiia guberniia, 1904, 76–81).

Barnaul and Zmeinogorsk districts, Altai part of the Tomsk governorate. There were more than 30 % of Siberian Ukrainians living there already at the turn of the 19th–20th centuries (Skubnevsky, 1998, 102). This was connected, on the one hand, with the similarity of the climatic conditions in Altaic steppes and Left-Bank Ukraine and Novorossiia. On the other hand, resettlement sites were allocated exactly in this area. Meanwhile, the geography of immigrants outflow also underwent changes: in the early 20th century, the bulk was provided by the Poltava, Ekaterinoslav, Taurida, Kherson and others governorates.

Over 1897–1913, the size of the Ukrainian community in Siberia grew several times. For example, it increased from 137 thousand to 376 thousand people in Western Siberia alone. There was a leap in the ratio between Ukrainians and the rest of the Siberian population: in Western Siberia from 4.1 % to 5.7 % and in Eastern Siberia from 1.9 % to 4.6 % (Romantsov, 2004, 60).

Later on the main contributor to the Ukrainian migration to Western Siberia were social, political and economic upheavals in Russia. Migration flows and natural population growth led to the fact that in 1926 the Ukrainian population amounted to almost 700 thousand in the region.⁴

In the second half of the 19th century, Siberia remained a sparsely populated region. In terms of economic development, it was much inferior to European Russia. Little Russian governorates were actively involved in capitalist relations in this period. Rural areas actively developed commercial grain farming, which supplied both the domestic market and export grain to other countries (Turkey, France, and Germany). Growing commercial sugar beet farming in Little Russia made the Russian Empire one of the exporters of beet root sugar in Europe. Extensive railway construction projects created jobs for impoverished peasants. They joined the ranks of hired workers in industrial enterprises of Donbass.

Once in Siberia, Ukrainians had to adapt to the new place of residence. Already the second half of 19th century determined the economic activity of the Ukrainian community in Siberia. The main occupation, as it was the case in the previous place of residence, was agriculture. Comparative data on the Tobolsk and Tomsk governorates as of 1897 fully confirms this fact (see Table 3).⁵

As we can see, the overwhelming majority of families maintained the traditional occupation of agriculture. On the one hand, the effect resulted from the dominating number of peasants in the resettlement flow. On the other hand, migrants received larger land allotments, compared with the previous place of residence. For example, migrants from the Chernigov governorate had an average land allotment of 8.7 dessiatines per family, while migrants from the Poltava governorate 6 dessiatines. It gave them hope for better material well-being. A role was played by the peasant mindset of the Ukrainians, who can not think of living in the city. Even rapidly developing Siberian cities such as Omsk, Tomsk, Barnaul, and Novo-Nikolaevsk could not provide jobs for everyone at the turn of the 19th–20th centuries. Even in the village, as we can see, from 10 to 20 % of Ukrainians

4 All Union Population Census December 17, 1926 (*Vsesoiuznaia perepis'*, 1928, 85–93). Our counting.

5 Akmola region, 1904 (*Akmolinskaia oblast'*, 1904, 52–53, 55); Tobolsk governorate, 1905 (*Tobol'skaia guberniia*, 1905, 84–87); Tomsk governorate, 1904 (*Tomskaia guberniia*, 1904, 76–81).

	Tobolsk governorate		Tomsk governorate	
	<i>8,964 families</i>	<i>100,0%</i>	<i>18,255 families</i>	<i>100,0%</i>
Agriculture	7083	79,0	16153	88,5
Hired workers	332	3,7	432	2,4
Clothes making	287	3,2	276	1,5
Construction	137	1,5	150	0,8
Railway jobs	29	0,3	150	0,8
Crafts	343	3,8	294	1,6
Other	753	8,4	800	4,4

Table 3: Economic activities carried on by Ukrainians in the Tobolsk and Tomsk governorates (1897)

Fig. 1: Karta Tomskaia guberniia [Map of Tomsk governorate] (Wikimedia Commons)

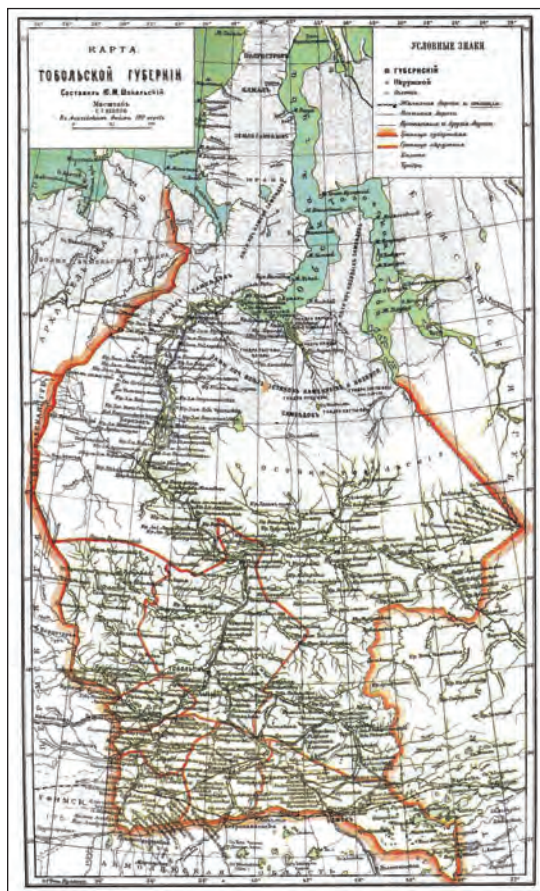

Fig. 2: *Karta Tobol'skaia guberniia* [Map of Tobolsk governorate] (Wikimedia Commons)

earned their living using other methods. They were hired laborers in factories and practiced crafts. These areas were made use of by those peasants who were unable to establish a farm at the new place of residence.

We can suggest the nature of adaptation of Ukrainians in Siberia, based on statistical surveys which were carried out in Western Siberia and covered migrants from Little Russian governorates as well. In total, we can identify three such surveys. The first survey was conducted in resettlement villages in the Tobolsk governorate in the late 1880s–early 1890s. The results were published in 1895 (Stankevich, 1895). The second survey was conducted by statisticians in the Tomsk governorate in 1911–1912. The results were published in 1913 (Nagnibeda, 1913). The third survey was the All-Russian Agricultural and Land Census of 1917. In Siberia, the census was conducted in August and included almost 100 % of farms. The inaccuracy based on the results of random checks amounted to

by various indicators from 0.5 to 1.5%. Unfortunately, the outbreak of civil war in Russia and economic collapse prevented the processing and publication of the complete 1917 census results. In the 1920s, only limited data was published. We will use the information received in the processing of 1917 census questionnaires, a small number of which survived in regional archives.

In the second half of the 19th century, Ukrainians in Siberia rapidly lost their identity. The primary reason was that they cohabited with Russian and Siberians in the same settlements, and on the other hand, this process was caused by the scattered distribution of Ukrainians throughout regions. An eyewitness wrote in the late 19th century that “Kursk Ukrainians have lost much of their Little Russian way of life over their five-year stay in Siberia and assimilated Siberian lifestyle traits” (Nagnibeda, 1913, 90).

At the new place of residence, Ukrainians faced with multiple problems. It was very difficult for them to adapt to new climatic and environmental conditions. In cold Siberian winters, salvation was found in living near forests which were a source of firewood. Houses were designed in the traditional style: logs were processed inside and outside the house, and the walls daubed with clay. Later, Ukrainians stopped processing logs, as in this case, the walls did not freeze right through in winter.

They needed time and money to buy required agricultural tools. In their homeland, Ukrainians prepared soil for sowing with plow. In Siberia, it could only be used for already cultivated lands. But such plows broke in virgin soil, and Ukrainians had to use a Siberian sokha, a light wooden ard.

In the first years of life in a new place, Ukrainians tried to maintain the same agricultural structure. They sowed buckwheat, millet, corn, beans, watermelons, and melons, and planted apples and pears. However, all these agricultural crops were not adapted to the local climate. The harvest depended on nature. In this situation, it also determined welfare of Ukrainian peasants. The only exception was tobacco, which gave good harvests in the local environment.

An important role in the life of Ukrainians in places they previously resided went to corn and vegetable crops, including beans. An interesting fact was revealed by Polish historians when they studied Polish-Ukrainian colonies in Argentina: the share of corn in the crops structure accounted for up to 70 % of the cultivated area, and vegetable crops, including beans, from 15 to 30 % (Stemplowski, 2011, 140). The mild Argentine climate allowed Ukrainians to preserve their traditional cropping patterns.

The economic welfare of Ukrainians had an extremely low level in the first years of residence in the new area. The explanation was that they lacked capital to purchase cattle. For example, the Lebedinsky village, Tobolsk governorate, was home to 32 Ukrainian families (settlers from the Kharkov governorate) in 1893. A statistical survey, conducted by officials, found out that 5 of the families had no horses to perform field works. The average proportion was as follows – 1 horse per 1 family, and 1 cow per 2 families (Stankevich, 1895, 91).

Long distances between Ukrainian villages and major administrative and economic centers (45 – 60 km) made Ukrainians heavily rely on old inhabitants who were more affluent. It was they who could provide migrants with additional income opportunities. The

most widespread type of work was day labor in summer and autumn – harvesting, threshing, haymaking and other jobs. However, the remuneration was very low. Local traders among old inhabitants granted small monetary loans to Ukrainians and lent them bread.

All this made the economic situation of migrants direr. Not everyone was able to adapt to the new harsh living conditions. Remigration was common and amounted to up to 25–30 %. Nevertheless, welfare improved in the Ukrainian villages where migrants they lived longer for a longer period. For example, the Chernigovka village, Tobolsk governorate (first Ukrainians in this village came in Siberia in 1886 from the Chernigov governorate) and by 1893 we can see the following picture: 24 families had 77 horses, 67 cows and young cattle 82 heads (Stankevich, 1895, 107).

Thus, the adaptation process was quite difficult. It was affected by the disastrous financial situation of peasants who moved from Little Russia to Siberia. The money that peasants received from the sale of the land, houses, and cattle in the previous place of residence, was barely enough to pay their passage to Siberia. Many peasants told officials that they spent all money on food. Until the early 1900s, the government provided them with no cash allowances. Therefore, peasants had to rely on their own resources. As a result, they had no money which they could use in the new place of residence to buy required cattle (cows, and horses), and agricultural implements, as well as to build a home and outbuildings. As they lived in remote locations far from key transport routes and major cities, this deprived them of opportunities of finding additional earnings.

At the beginning of the 20th century, the Siberian village began active development of capitalist relations. It was the migrants villages that were able to most adequately respond to the challenges of the time. In contrast to old inhabitants, settlers were much less tied by communal relations and the resettlement in Siberia itself as well as establishing households in the new place led to the growing economic differentiation of society. Eventually, this resulted in the deeper social and property stratification of society, more elaborate commodity-money relations, lease relations, capitalization of the peasant economy and other consequences.

1912 marked a gradual decline in the migration movement to Siberia. Stolypin migrants, who came here, including those from Little Russian governorates, were actively engaged in economic processes. This was facilitated by changes in the state migration policy. We should remember that migration from European Russia to Siberia and the Far East was no longer a spontaneous process. A large number of officials from the Resettlement Administration helped peasants set up new homes in their new place of residence. Peasant settlers had to pay only 25 % of the train fare. The state granted them interest-free loans in the amount of 160 rubles. In the first 5 years of residence in Siberia, legal migrants were exempted from payment of all taxes and fees, and in the next 5 years, they paid only 50 %. Finally, the land allotment rate was stipulated at 15 dessiatines per 1 man in the family (Razgon, Khramkov, Pozharskaia, 2013, 27). All this created favorable conditions for efficient farming households.

The main flow of Ukrainian migrants headed for the South of Western Siberia. First of all, migrants were attracted by the Baraba steppe. Local climatic conditions were close to those characteristic to Little Russia. This should facilitate their adaptation.

In this region, Ukrainians were neighbors of German settlers, who came here in great numbers from the Volga region and the governorate of Novorossia. They adopted from Germans a landownership system which was new to them. If the old place of residence the dominating system was the communal land distribution among peasant families, in Siberia, they shifted to the household land ownership: each family became the owner of their own land plot and could dispose of it at will.

One of the biggest resettlement villages, founded by Ukrainian migrants, was the Arkhangelskoye village, located 200 kilometers south-east of the Omsk city. This resettlement community received 10 thousand dessiatines of land in 1907, of which 6 thousand dessiatines were already cultivated in 1910 (Voshchinin, 1912, 31).

Adaptation processes in the economic sphere generally proceeded smoothly for Ukrainians. One indication of the improved economic welfare of migrants was the increased size of the arable land plot per household. For example, out of 1,188 Ukrainian families, who took part in the survey, almost 42 % had the arable land with the area from 3 to 9 dessiatines, and 21.1 % of families more than 9 dessiatines (Nagnibeda, 1913, 4–5). Consequently, over 60 % of migrant families considerably improved their situation. This can be shown by the example of migrants from individual governorates of Little Russia (see Table. 4).

Size of arable land plot	Poltava governorate		Kharkov governorate		Chernigov governorate	
	families	%	families	%	families	%
No crops	9	5,9	8	4,5	2	3,5
Up to 1 dessiatine	13	8,6	9	5,1	4	7
1–3 dessiatines	48	31,8	43	24,4	19	33,9
3–9 dessiatines	56	37,1	83	47,2	29	51,8
Over 9 dessiatines	25	16,6	33	18,8	3	3,8

Table 4: Size of arable land plots owned by Ukrainian migrants from different governorates

As we can see, a positive trend can also be seen in this case: the vast majority of migrants had much larger sizes of arable land in the new location, than in the homeland. It should be remembered that peasants had more land for their houses (typically 0.1 – 0.2 dessiatines), mowing and pasture.

This picture would be incomplete without a comparison with Russian and German peasants who lived in neighboring resettlement villages. For example, in German villages almost 60 % of families had arable land over 9 dessiatines, while in Russian villages only 13 %. About 11 % of Ukrainian peasant families in Siberia were connected with hired

labor and sale of handicrafts, rather than agriculture. At the same time, this figure was 4% in the German village and 7.5 % in the Russian village. Only 21.1 % of the Ukrainian households were oriented on the market. A large land allotment gave the required amount of bread for a family and a surplus for sale. In the Russian village, only 13 % of the households were of a commercial nature. The highest level of commercialization was demonstrated by the German village – 59.5 %.

Growing crops, as we have mentioned above, was the main occupation taken up by Ukrainian migrants. After they moved to Western Siberia, they had to deal with various agricultural practices, ranging from the old inhabitant version of land use (*zaimochno-zakhvatny*), where the right to land (*zaimka*) was determined by the initial grab of the land, to the four-year rotation used by settlers from German colonies in Southern Russia. Contemporaries repeatedly pointed out that German colonists exerted substantial cultural impact on their neighbors. This was also the case in the south of Western Siberia. One change was related to the transition from the communal land ownership to the individual one. Interestingly, Little Russian peasants said that it was easier for them to plow their own land.

The choice of crops was largely dictated by climatic conditions. In the first years of living in Siberia, settlers made attempts to farm the way they were accustomed to in the places they previously resided. But it took them very little time to realize that to survive they should make use of the experience accumulated by old inhabitants and borrow seed grains from them. At the same time the natives of Little Russian governorates contributed to the wider spread of watermelons, melons and gourds in steppe regions in the South of Western Siberia. It turned the communication between old inhabitants and migrant communities into a kind of agricultural dialogue.

Basic grains sowed by settlers were spring wheat of the local durum species, which accounted for up to 75–80 % of the sown area. The second most wide-spread crops were barley and oats with approx. 15–20 %. No other crops were represented in the sowing pattern. Ukrainians sowed a minor part of the cultivated area with industrial crops (sunflower, potato, tobacco) and in certain areas with gourds and melons (GAAK-233, inv. 1b, f. 411, 575, 576).

Ukrainian migrants found themselves in the region of enormous economic potential. Thus, they cultivated only part of the land received in the first years. The region still retained a very large fund of virgin land, which made it possible to increase the size of arable land.

Steppe conditions allowed receiving good harvests in the first years. Hundreds of thousands of peasant agricultural households which emerged in the south of Western Siberia, dramatically increased grain production and the volume of grain sale. In the early 20th century, there were several companies that bought grain from peasants. The large firms were the Trading house “A.I. Vinokourov i synoviya”, “V.A. Gorokhov” and “Vaslovsky i Frey.” In 1914, the Joint Stock Company “Altaiskaya fabrichno-promyshlennaya kompaniya” was established, which became one of major grain processors (RGIA-23).

In the 1910s, the marketability of the peasant economy in Siberia showed rapid growth. However, the grain market was hampered by the lack of a developed transport network. The main transport routes continued to be the Ob, Irtysh, and Aley. They were

used to deliver bread to the Omsk and Novonikolaevsk railway stations. Later on, the Siberian Railway was used to deliver bread to Eastern Siberia and the Far East. However, the river transportation was seasonal, and transporting bread by land was unprofitable. This situation could be addressed through the improved railway network.

The need for railway construction was recognized by peasants themselves, whose welfare was determined by the volume of grain sold. In 1910, Siberia was visited by Prime Minister Stolypin. Peasants appealed to him asking to build a railway from the Slavgorod village to the Siberian Railway. In 1913–1915, an Altai private railway was built from Semipalatinsk to Novo-Nikolaevsk. The main shareholder was a Russian-French bank syndicate. Construction of the railway enabled exporting grain from southern Altai regions. In 1917, the construction of the Kulunda railway was completed to connect Slavgorod and the Tatarskaya railway station, linking one of Siberia's largest dynamically developing resettlement areas with the Siberian railway (there were approx. 600 thousand peasants living here in 1910, who cultivated more than 5 million dessiatines of land).

The development of transport and trade contributed to the growth of the commodity peasant economy. Before and during the First World War, it developed in two lines. On the one hand, it preserved the dominating sale of bread as the key source of the family budget. On the other hand, growing importance was attached to the participation in industrial cooperation which was related to the butter production.

The overall economic development of Siberia improved the material well-being of peasants. This was the case with Ukrainian peasants as well. By 1917, already about 50 % of Ukrainian settler farms had a sufficient number of working animals and considerable land plots (over 10 dessiatines). Based on these indicators, the households can be described as bourgeois. At the same time, the proportion of poorer households remained at the level of about 11 % (GAAK-233, inv. 1b, f. 411, 575, 576). This suggests that by living for a longer time in Siberia peasants were able to increase the number of working animals and purchase implements, which they needed to work their land and gather harvests.

The 1910s demonstrate high rates of economic growth. Using sophisticated tools in the household activities became quite a cost-effective solution – a self-rake reaper usually paid off in one season. However, its high price made it unaffordable for everyone who wished to buy it. A way to deal with this situation was offered by implements lease. Ukrainians were no exception. The agricultural implements lease was sufficiently wide-spread (see Table 5) (GAAK-233, inv. 1, f. 799, 800, 801, 802, 803; inv. 1b, f. 411, 575, 576).

Nation	Reapers	Winnowers
Germans	2,66	2,56
Russians	3,75	4,06
Ukrainians	4,14	8,6

Table 5: Harvesting machines lease by different population categories, Altai, 1917 (per 10 households)

The Ukrainian economy came to attach a major importance to raising stabled livestock. Borrowings from indigenous population were also reported in the sphere. For example, in the steppe Irtysh regions, Ukrainians adapted thoroughbred fat-tailed sheep from Kazakhs, and some villages began to use camels as draft animals. However, in terms of livestock availability, Ukrainians were inferior to other categories of the population. The average proportion was 2.6 horses and 1.6 cows per 1 peasant household. As for Russian migrants, these figures were 3.1 and 1.9. The total average provision of Ukrainian peasants with all types of livestock amounted to 10.2 (Germans – 13.2, Russian immigrants – 16.6, Estonians – 27.8) (GAAK-233, inv. 1, f. 799, 800, 801, 802, 803, 980; inv. 1b, f. 411, 575).

In Siberia, Little Russians were forced to abandon the use of oxen as draft animals and switch to horses instead. Cattle were bred in the first place, in order to produce meat and dairy products. In the early 20th century, butter-making industry started booming in Siberia, which boosted the profitability of this line of business in livestock breeding. A system of butter-making cooperatives established before the First World War led to a dramatic increase in the number of cattle in resettlement villages, including Ukrainian households. Breeding sheep and pigs was uncommon among Ukrainians at the time.

Cattle were becoming increasingly important. Primarily, this was associated with the rapid development of butter production. Simultaneously, dairy farming grew more and more profitable. If at the end of the 19th century, a cow generated the annual income from 5 to 7 rubles, at the beginning of the 20th century, its yield increased by 2.5-3 times (Zvezdin, 1910, 73).

The economic development of the Ukrainian resettlement village included not only the steady growth of agricultural production. One of the key challenges met by Ukrainian peasants was processing their produce for own consumption and for sale on markets.

The region in the early 20th century featured a booming food industry. First, the grain processing sector developed. Analysis of applications for the right to build mills in Siberia, however, suggests that Ukrainians themselves either due to their inadequate financial capacity or lack of capital had a limited role in the construction of processing enterprises. As a rule, they were compelled to lease out their land plots to Russian or German companies to construct mills powered by oil engines, stipulating for themselves a fixed price for grinding one pood of grain.

In the late the 19th century, first mechanical separators appeared in Siberia, which greatly facilitated the cream separation process. Labour mechanization enabled a dramatic increase in the industry performance. Initially, manufacturers opened private butter factories in Siberia, where peasants submitted their milk. However, the purchase price was extremely low. This forced peasants to start their own cooperative butter factories. Unlike flour mills, they did not require large capital investments. Such a factory was compact enough to be installed in a peasant's house. Main funds were spent to purchase a separator and equipment needed for the technological process of butter production. Almost every Ukrainian village in Siberia operated its own butter-making artel. According to our estimates, approx. 50 % of Ukrainian households in the steppes of Siberia were engaged in butter-making cooperatives. Products offered by artels had

good quality and were subsequently sold to a Danish “Siberian Company” to be exported to Europe.

CONCLUSIONS

Hence, we have analyzed some aspects of the formation and economic adaptation of Ukrainian migrants in Siberia. We come draw the following conclusions. Siberia became new location where a large Ukrainian community took shape over the second half of the 19th and early 20th century, which included several hundreds of thousands of people. It formed in two stages:

The 1860s–1890s – Unorganized migration of peasants from Little Russian governorates mainly to the Tobolsk governorate.

The 1900s–1910s – Active participation of Ukrainian peasants in Stolypin’s migration campaign to Siberia, and the key place of new settlement was the Tomsk governorate.

The migration was brought about, first of all, by economic reasons. The relative land shortage, absence of the real support from the state and persisting outdated agronomic techniques forced peasants to move to the outskirts of the state, where there was an abundance of fertile virgin lands.

A large number of peasants in the migration determined the inclusion of Ukrainians in the agricultural sector of the Siberian economy. A small part of migrants was unable to adapt to the new conditions and had to turn to crafts and hired labor.

Changes in the state policy in the early 20th century greatly facilitated the adaptation of Ukrainian migrant peasants in Siberia. Gradually, they engaged themselves in the capitalist relations. Ukrainian farms, based on household land ownership borrowed from Germans, were medium and small enterprises of the farming type that were involved in the commercial production of agricultural products. The level of their welfare improved over time. However, the Russian Civil War (1918–1920) and economic devastation inflicted a serious blow to peasant agriculture. Its recovery took place only in a different social and economic system in the period of the NEP.

This subject has a great potential for further research. One important question that has not been dealt with in the article is the relations between Ukrainian settlers and the administration in the new location, and relations between Ukrainian settlers with Russians, Germans and other migrants. An interdisciplinary result may be an interactive atlas of Ukrainian settlements in Siberia. Statistical sources to study the Russian agrarian history are numerous. An thorough computerized analysis of primary cards of the All-Russian Agricultural and Land Census of 1917 in Russia will make it possible to accomplish a comparative study of Ukrainians in different parts of the country (the North Caucasus, Siberia and others), Ukrainian migrants from various governorates in the new place of residence, and Ukrainian migrants and migrants of other ethnic groups (Russians, Germans, Estonians, Belarusians, and Poles).

UKRAJINCI V ZAHODNI SIBIRIJI V DRUGI POLOVICI 19. IN ZAČETKU 20. STOLETJA: POSEBNOSTI, KI SO ZAZNAMOVALE NJIHOVO PONOVRNO NASELITEV IN GOSPODARSKO PRILAGAJANJE

Vladimir SHAIUROV

Department of History, Saint-Petersburg Mining University (Mining University), St. Petersburg, Rusija
e-mail: s-w-n@mail.ru

POVZETEK

Rusija je bila imperij ustanovljen med srednjim in novim vekom. Nacionalna sestava prebivalstva se je oblikovala med 16. in 19. stoletjem s priključevanjem novih teritorijev. V začetku 20. stoletja je v Rusiji živelo več kot 100 različnih nacionalnih in etničnih skupin ter plemen. Vsaka od njih je prevzela svoje mesto v družbeni, politični in gospodarski državni ureditvi. Eno največjih etničnih skupin so predstavljali Ukrajinci, ki so bili Rusiji priključeni konec 18. stoletja.

Že v drugi polovici 17. in 18. stoletju je bil jasen položaj, ki so ga Ukrajinci zavzeli v Rusiji: Pravoslavna Cerkev (višja duhovščina), varovanje meja (kozaki) in kmetijska proizvodnja (kmetje). Kljub reformam Petra Velikega in Katarine Velike so ukrajinski kmetje obdržali svoj položaj. V 19. stoletju je v ruskem agrarnem sektorju, zaradi nasprotij med kmeti in plemstvom, zemljiškim lastnikom, prišlo do velike krize. Država kmetov ni podprla zato je prišlo do velikega zaostanka v agronomiji. V danih razmerah je bila edina rešitev preselitev kmečkega prebivalstva na obrobje države, kjer je bilo veliko neobdelane in rodovitne zemlje. Preselitvena kampanja v azijsko Rusijo je povzročila dramatičen porast populacije, kar je dalo nov zagon gospodarskemu razvoju Sibirije in Daljnega vzhoda. To je tudi spodbudilo nastanek novih etničnih skupnosti. Ena največjih je bila ukrajinska (več kot 700 tisoč ljudi).

Znanstvena literatura danes daje velik poudarek zgodovini judovske, poljske in nemške skupnosti. Življenje ukrajinske skupnosti tako ostaja v senci zgodovine ruske populacije v regiji. Vendar je ukrajinska skupnost imela posebne značilnosti in drugačen proces oblikovanja ter razvoja v novem okolju. Zato je vprašanje prilagoditve Ukrajincev v sibirsko okolje posebnega pomena.

Članek opredeljuje faze pri oblikovanju ukrajinske skupnosti v Sibiriji in analizira njihove lastnosti (geografija prejšnjih in novih prebivališč, migracijske dinamike in rezultati) ter preučuje kako so se Ukrajinci prilagodili novim razmeram. Osrednje vire za prispevek predstavljajo objavljeno in arhivsko gradivo migracijskih raziskav, ki jih raziskovalci do sedaj še niso uporabili.

Ključne besede: Rusija, ukrajinska skupnost, Sibirija, migracije, gospodarska prilagoditev

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Akmolinskaia oblast' (1904):** Pervaia Vseobshchaia perepis' naseleniia Rossiiskoi imperii 1897 g. [Akmola oblast. The First General Census of the Population of the Russian Empire of 1897]. Trojnitsky, N. (ed.), Vol. 81. Bechaskov, P. (ed.). St. Petersburg, M.Ya. Minkov Publ.
- ГААК-3** – Gosudarstvennyi arkhiv Altaiskogo kraia (ГААК), Главное управление Алтайского горного округа (1883–1896) [Main Department of the Altai mining district (1883–1896)], (ГААК-3), inv. 1, f. 741, 1896.
- ГААК-233** – ГААК, Алтайская губернская земская управа (1917–1919) [Altai governorate Zemstvo (1917–1919)], (ГААК-233), inv. 1, f. 799, 800, 801, 802, 803, 980; inv. 1b, f. 411, 575, 576.
- РГИА-23** – Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv (РГИА), Министерство торговли и промышленности [The Ministry of trade and industry], inv. 11, f. 1014, 1912.
- Tobol'skaia guberniia (1905):** Pervaia Vseobshchaia perepis' naseleniia Rossiiskoi imperii 1897 g. [Tobolsk governorate. The First General Census of the Population of the Russian Empire of 1897]. Trojnitsky, N. (ed.), Vol. 78. St. Petersburg, M.Ya. Minkov Publ.
- Tomskaiia guberniia (1904):** Pervaia Vseobshchaia perepis' naseleniia Rossiiskoi imperii 1897 g. [Tomsk governorate. The First General Census of the Population of the Russian Empire of 1897]. Trojnitsky, N. (ed.), Vol. 79. Patkanov, S. (ed.). St. Petersburg, M.Ya. Minkov Publ.
- Vsesoiuznaia perepis' (1928):** naseleniia 17 dekabria 1926 g.: kratkie svodki. Vyp. 4: Narodnost' i rodnoi iazyk naseleniia SSSR [All Union Population Census December 17, 1926: summaries. Issue 4: Nationality and native language of the Soviet population]. Semenov, T. I. (ed.). Moskow, Central Statistical Administration of the USSR. XXIX, 138.
- Anuchin, E. N. (1873):** Issledovaniia o protsente soslannykh v Sibir' v period 1827–1846 gg.: materialy dlia ugovolnoi statistiki Rossii [Research into the percentage of exiles in Siberia in the period between 1827–1846: Materials for Russian criminal statistics]. St. Petersburg.
- Bakhrushin, S. V. (1922):** Istoricheskii ocherk zaseleniia Sibiri do poloviny 19 v. [A historical sketch of settlement of Siberia until the middle of the 19th century]. Ocherki po istorii kolonizatsii Severa i Sibiri. Vypusk 2. Petrograd, 28th State Press, 17–79.
- Bezhkovich, A. S., Mogilyanskaya, S. N. (1930):** Ukraintsy-pereselentsy Semipalatinskoi gubernii [Ukrainian settlers of the Semipalatinsk governorate]. Leningrad.
- Chirkin, G. F. (1922):** Ocherk kolonizatsii Sibiri vtoroi poloviny 19 v. [A sketch of the colonization of Siberia in the second half of the 19th century]. Ocherki po istorii kolonizatsii Severa i Sibiri. Vypusk 2. Petrograd, 28-ia Gosudarstvennaia tipografiia, 79–132.
- Goryushkin, L. M. (ed.) (1983):** Krest'ianstvo Sibiri v epokhu kapitalizma [The peasantry of Siberia in the era of capitalism]. Novosibirsk.

- Kabuzan, V. M. (2006):** Ukraintsy v mire: dinamika chislennosti i rasseleniia. 20-e gg. XVIII veka – 1989 god: formirovanie etnicheskikh i politicheskikh granits ukrainskogo etnosa [Ukrainians in the world: The dynamics of their number and settlement, from the 20s of the 18th century to 1989: formation of ethnic and political boundaries of the Ukrainian ethnos]. Moscow.
- Kaufman, A. A. (1905):** Pereselenie i kolonizatsiia [Resettlement and colonization]. St. Petersburg, Obshchestvennaia pol'za Press.
- Nagnibeda, V. Ia. (ed.) (1913):** Sbornik statisticheskikh svedenii ob ekonomicheskom polozenii pereselentsev v Tomskoi gubernii. Uezdy Barnaul'skii, Kainskii, Tomskii i Mariinskii. [The collection of statistical data on the economic situation of migrants in the Tomsk governorate], Vol. 2. Tomsk, V. Perel'man Press.
- Rashin, A. G. (1956):** Naselenie Rossii za 100 let (1811–1913 gg.). Statisticheskie ocherki [The population of Russia for 100 years (1813–1913). Statistical essays]. Moscow.
- Razgon V. N., Khramkov, A. A., Pozharskaia, K. A. (2013):** Stolypinskie migranty v Altaiskom okruge: pereselenie, zemleobespechenie, khoziaistvennaia i sotsiokul'turnaia adaptatsiia [Stolypin migrants in the Altai district: resettlement, land supply, economic and socio-cultural adaptation]. Barnaul, Altai State University Press.
- Romantsov, O. V. (2004):** Ukraintsi na odvichnikh zemliakh (XVIII – pochatok XXI stolittia) [Ukrainians on their native lands (18th–early 21st century)]. Kiev. Oleg Telega Publ.
- Sklyarov, L. F. (1962):** Pereselenie i zemleustroistvo v Sibiri v gody stolypinskoj agrarnoi reformy [Resettlement and land management in Siberia during the Stolypin agrarian reform]. Leningrad.
- Skubnevsky, V. A. (1998):** Naselenie Altaia po dannym perepisi 1897 goda [Altai population according to the 1897 census]. Obrazovanie i sotsial'noe razvitie regiona, 1, 99–106.
- Stankevich, A. (ed.) (1895):** Materialy dlia izucheniia byta pereselentsev, vodvorennykh v Tobol'skoi gubernii za 15 let (s kontsa 1870-kh do 1893 goda) [Materials for the study of life of migrants installed in the Tobolsk governorate over 15 years (from the end of 1870 until 1893)]. St. Petersburg.
- Statisticheskie svedeniia o sostoianii Akmolinskoj oblasti (1912):** Kolonizatsiia. [Statistical information on the state of the Akmola region. Colonization]. Pamiatnaia knizhka i adres-kalendar' Akmolinskoj oblasti na 1912 god. Omsk, Akmolinsk Press, 1–40.
- Stemplowski, R. (ed.) (2011):** Slowianskie gospodarstwo rolne w Misiones (1897–1939). Polacy, Rusini i Ukrain'cy Argentyn'czycy. Osadnictwo w Misiones. 1892–2009. Warszawa, 135–194.
- Subtelny, O. (1978):** Great Power Politics in Eastern Europe and the Ukrainian Emigres, 1709–42. Canadian-American Slavic Studies, 12, 1, 136–153.
- Tikhonov, B. V. (1978):** Pereseleniia v Rossii vo vtoroi polovine XIX v. Po materialam perepisi 1897 g. i pasportnoi statistiki [Resettlements in Russia in the second half of the 19th century. According to the materials of the 1897 census and passport statistics]. Moscow.

- Voshchinin, N. (1912):** Na sibirskom prostore. Kartiny pereseleniia. [On Siberian expanses. Pictures of resettlement]. St. Petersburg, Nash vek Press.
- Yakimenko, N. A. (1983):** Agrarnye migratsii v Rossii (1861–1917 gg.) [Agricultural migration in Russia (1861–1917)]. Voprosy istorii, 1983, 3, 17–31.
- Zaremsky, A. I. (1926):** Ukrainsy [Ukrainians]. Leningrad.
- Zvezdin, L. (1910):** Kak vzniklo i razvivalos' v Tobol'skoi gubernii maslodeliie [How butter making emerged and developed in the Tobolsk governorate]. Pamiatnaia knizhka Tobol'skoi gubernii na 1910 g. Tobol'sk, 66–83.

THE WORLD WAR II DEMOGRAPHY: SLOVENIAN LITTORAL
(1940–1945) IN COMPARISON WITH CENTRAL SLOVENIA*Tadeja TOMINŠEK ČEHULIČ*Archives of the Republic of Slovenia, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: tadeja.tominsek-cehulic@gov.si*Vida DEŽELAK BARIČ*Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: vida.dezelak-baric@inz.si**ABSTRACT**

The aim of this paper is to present the demographic and the historical consequences of the World War II in Slovenia and specifically in the Slovenian Littoral. These consequences are indicated as well by the gender structure of the human losses, since around 90 % of all human losses are being male, and by the age structure as well, since of more than 97,700 human losses in Slovenia – representing a loss of the population in the amount of 6.5 % – the percentage of people younger than 25, is amounting to well over a third of all fatalities. This research has also shown a different dimension, since it has pointed out the WW II historical specifics of the Slovenian Littoral in comparison to the Central Slovenia.

Key words: World War II, Slovenia, Slovenian Littoral, human losses of war, post-war violence, demography of war

LA DEMOGRAFIA DELLA SECONDA GUERRA MONDIALE: IL LITORALE
SLOVENO (1940–1945) A CONFRONTO CON LA SLOVENIA CENTRALE**SINTESI**

Il saggio prende in esame le conseguenze della Seconda Guerra Mondiale in Slovenia, con particolare attenzione alle conseguenze demografiche che la guerra ebbe sulla Primorska (Litorale sloveno). La natura delle conseguenze demografiche si riflette, infatti, anche nella struttura delle vittime. Tra più di 97.700 vittime, che rappresentano la perdita del 6,5 % della popolazione della Slovenia nell'ultima guerra mondiale, almeno il 90 % delle vittime erano uomini. La struttura per età dei morti indica, invece, che i giovani con meno di 25 anni rappresentavano più di un terzo di tutte le vittime. Allo stesso tempo l'intervento mette in luce le specificità della Primorska (Litorale sloveno) per

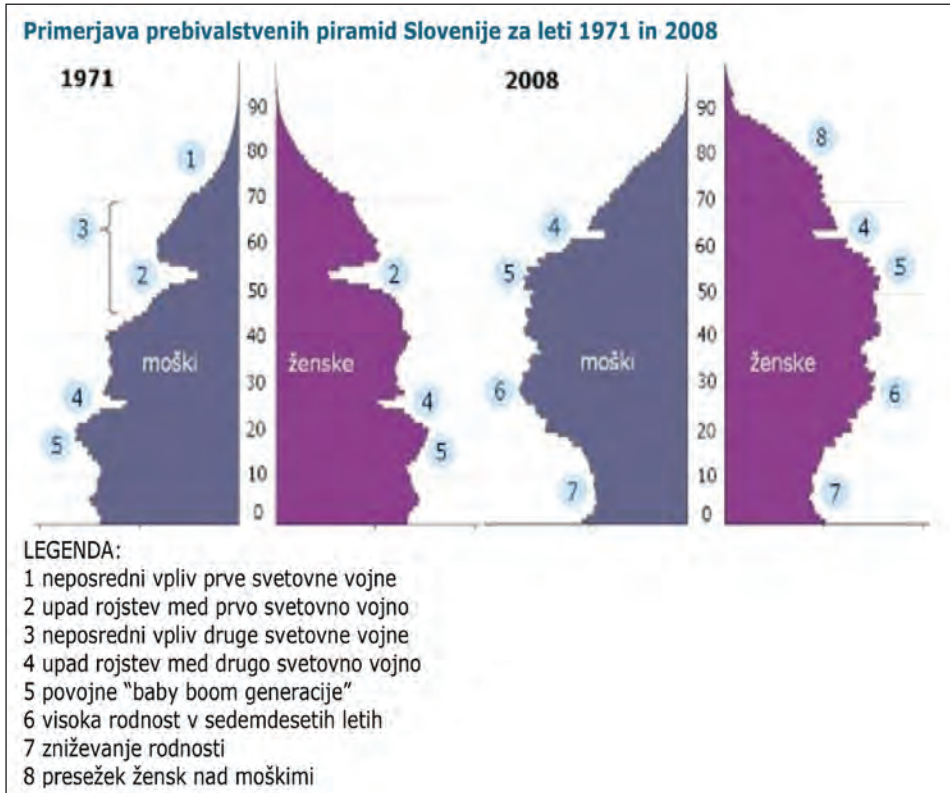
quanto riguarda il suo sviluppo storico e la struttura delle vittime della guerra, nonché il segmento delle perdite demografiche.

Parole chiave: II Guerra Mondiale, Slovenia, Litorale sloveno, morti, guerra, violenza post-bellica, demografia di guerra

THE ETHICAL ASPECT

Slovenia certainly experienced extensive violence during and immediately after World War II due to oppression coming from the occupying forces as well as internal conflicts as the war helped fuel the revolution and civil war. The civil conflict ended after the war, whereby the winning Communist side took massive revenge on those who had collaborated with the occupying forces. That gave rise to “real” victims and those that were left “unacknowledged”. In the single-party system, the public memory of the “real” victims was welcomed and even indispensable as it served the communist state to legitimise its existence in light of its former resistance movement. However, any remembrance of the other victims was absolutely forbidden. In case of the “unacknowledged” victims, the conflict between non-existent public memory and intimate urge emerging in those specific environments the victims had come from, started to grow extensively after the war, finally surfacing in the early 1980s when the political environment started to show pluralistic tendencies, and especially in the 1990s after Slovenia had become an independent country. At that point, historical dialogues held at the academic level resulted in the state appointing several expert committees and supporting a few science projects dealing with the issues of war and post-war violence in Slovenia. In this way, the authorities attempted to encourage mutual tolerance in dialogues on the subject of casualties and the nature of World War II events in Slovenia, and also to free the dead from any tendencies of polarisation. Besides a science project on establishing the structure and identity of killed victims, carried out by the Institute of Contemporary History in Ljubljana (WW II Casualties’ List, 2012),¹ a commission has been appointed with the task to search for locations of “concealed” mass graves, and there was also a science project organised to interpret the symbols of public sites commemorating the victims of World War II and the post-war violence. The traumatic events taking place from 1941 to 1945 continue to affect the Slovenian society therefore the memory of victims from that period is still alive and the issue is still being thoroughly researched (Dežman, 1989; Okrogla miza, 1989; Žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem, 1996).

1 This e-source is composed of the data acquired in many relevant monographs, further in the archive materials kept in Slovenian archive institutions: The Archives of Republic of Slovenia, The Regional Archives Koper (Capodistria), The Regional Archives Nova Gorica, The Historical Archives Ljubljana. Also many periodicals were taken into consideration: Goriški list, Jutro, Slovenski dom, etc.

Legend:

1. *The Direct Effect of World War I*
2. *The Decline of Births During World War I*
3. *The Direct Effect of World War II*
4. *The Decline of Births during World War II*
5. *"Baby boom generations"*
6. *The High Fertility Rates in the '70s*
7. *The Decline of Fertility*
8. *The Excess of Females over Males*

Chart 1: The Comparison of Population Pyramids of Slovenia in 1971 and 2008 (Statistical Office RS, 2012)

THE DEMOGRAPHIC ASPECT

This time we are presenting the results of the project of registering the fatalities during World War II and in the immediate post-war period, taking place at the Institute of

Contemporary History in Ljubljana from 1997 until its recent conclusion. The processing of all the documents collected has already been completed in 2012. But for now we would like to underline the Slovenian Litoral (the Primorska region).²

The issue of human losses is one of the important aspects of the research on wars, as the nature of wars is often assessed in terms of human losses and the radicalness of violence. Each war affects the population in various ways; the wars among others mark the post-war societies with deep emotional traumas, masses of refugees, homeless, disabled persons and orphans.

If we look at the consequences of the wartime and post-war violence from the demographic point of view, these are still reflected in the Slovenian population pyramid (Statistical Office RS, 2012) in 1971, which can only broadly be referred to as a “pyramid” at all. Even at the first glance we can discern how the two World Wars have influenced the population of Slovenia, directly as well as indirectly. Probably at the time when it was drawing up the population pyramid, the Slovenian Statistical Office resorted to the information about the war casualties it had collected itself in the beginning of the 1960s and then communicated to the Yugoslav Statistical Office. According to this data, during the war Slovenia supposedly suffered **42,000** fatalities (excluding post-war violence). (The List of WW II Fatalities in Slovenia, 1964). This means that the indents representing the direct and indirect losses due to World War II are in fact even deeper, as in the context of the aforementioned project more than **97,700** wartime and post-war fatalities were identified.

This time we shall focus our attention only on the direct and most severe consequences of the war: on the deaths due to wartime and post-war violence, even though the indirect consequences of wars have had a greater impact on the population structure. This impact is reflected in the pyramid as the indents caused by the diminishing birth rates caused by the war. These are the still evident consequences of World War II. Only World War I no longer actually affects the structure of the population pyramid (Statistical Office RS, 2012).

These long-term demographic consequences are also indicated by the age structure of World War II casualties, since of more than **97,700** fatalities in Slovenia (WW II Casualties' List, 2012) – representing a loss of the population in the amount of 6.5 % – the percentage of people younger than 25, who had mostly failed to found a family before then, is high, amounting to well over a third of all casualties (1920–1945: **33,384** casualties). We should underline that we failed to acquire the information about the birth year for more than **15,800** persons, and the percentage of youth among these is certainly similar to the said percentage.

However, the issue of casualties of war is not only demographic in nature. Namely, for a long time the historical profession has been interested in the critical scientific analysis of this issue, especially after the new circumstances have arisen after the attainment of Slovenian independence. The nature of wars is most often in fact evaluated with regard to

---

2 Because of the methodological approach on the represented project the term Slovenian Litoral in this case defines only the territory between the so called “Rapallo border” after the World War I and present-day state border.

the number and structure of fatalities, even if they also result in a large number of people affected in other ways. In order to understand the implications and limitations of victimology research, which collects precise personal information, information about wartime participation, as well as information about the destinies of individual people, we should first look at its methodological foundations.

In view of the complete Slovenian victimology research, the establishment of the number of fatalities in the Primorska region, identification of the relations between the individual groups of victims and their placement into the historical context outline the peculiarities of the Primorska region historical development. The Primorska region war demography has been affected primarily by two facts. First we should mention the state legal framework, in which this region ended up after World War I, since it influenced the region's subsequent historical development and, last but not least, the structure of casualties. However, the specific nature of the Primorska region has also been defined by its geostrategic (and geopolitical) position.

The fact that after World War I this region became an integral part of the Kingdom of Italy also gave rise to methodological problems with our research. In the research it was expected that such problems would primarily stem from the population makeup, which was, in certain places, nationally mixed, also as a result of the Italianisation of names during the period of fascism. However, these issues had already been partially overcome in the context of the research already conducted, as well as resolved in the official state registry documents. In fact, the research we are hereby presenting has not encompassed the territory as far as the Slovenian ethnic borders. Instead (especially due to the possibility of carrying out the research at the Institute for the History of the Resistance in Udine) it stopped at what is today the Slovenian-Italian border (Caduti, dispersi e vittime civili, 1990 and 1991).

The aforementioned research – a mix of historical and victimology methods – is still based on historical materials, that is, on relevant publications, periodical press, archive sources and lists of victims, drawn up by various civil societies, for example by the Veterans Association for the Values of the National Liberation Struggle (Združenje borcev za vrednote NOB) and by the New Slovenian Commitment (Nova slovenska zaveza), and also on the unpublished lists compiled by professional historians (regarding Primorska Region: Tone Ferenc, Nataša Nemeč, Nevenka Troha)³ as well as published lists of the amateur historians (Vilhar, Klun, 1967).

As far as archive materials used for the part of the research focusing on the Primorska region are concerned, they originate from Slovenian archives, since the financial resources did not enable us to explore foreign archives. These are mostly secondary sources, for example individual registrations of fatalities with the State Commission for the Determi-

---

3 The most important unpublished lists of World War II human losses in Primorska Region used for the research were mostly compiled by professional historians, namely Tone Ferenc: Human Losses of WW II in Primorska Region; Nataša Nemeč: The List of the Italian Deportees from the Province of Gorizia; Nevenka Troha: The List of The Arrested and The Deported Italians From the Part of the Province of Trieste, 1945–1950.

nation of Crimes Committed by the Occupying Forces and Their Collaborators (Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev – KUZOP), listing almost **8,000** names of war casualties in the Primorska region. The lists of names of war casualties, compiled by the Yugoslav Statistical Office in Belgrade in 1964, are also essential (The List of WW II Fatalities in Slovenia, 1964). These official lists include more than **42,000** names for Slovenia, of these more than **3,800** for the Primorska region. The lists primarily include the names of fatalities caused in this region by the fascist and subsequently German occupation authorities, while in order to study the fatalities suffered by the opposing side, of the archive materials the information provided by the security and police bodies of the partisan movement (Security Intelligence Service, National Guard and Department for the Protection of People) as well as by certain fragmentary archive collections (of the Italian Quaeastorship in Tolmin and the partisan military judiciary) have proved to be most relevant.

In the research this historical approach has been importantly complemented by the official registry documents, namely by death and birth registers in The Registry Offices in Ajdovščina, Koper (Capodistria), Nova Gorica, Ilirska Bistrica, Sežana, Idrija and Tolmin.

As we have looked at the issue of casualties in the Slovenian Littoral and Istria, we have especially been able to solve the dilemmas with regard to the identities of the fatalities, brought about due to the Italianisation of names, because the post-war official bodies had already translated individual Italianised names or even whole registers. However, these documents point out a certain specific feature of the Primorska region, originating from the specific way in which the Italian civil register services have operated or how the Italian death registers have been kept. The basic problem involved in the verification of the identity and structure of victims at the “Italian” civil registers was that regular entries into death registers – that is, entries made by the authorities immediately after the deaths of persons – did not state the cause of death, nor the birth date of the deceased, only their age. Therefore the comparison of our information with the aforementioned civil registers has been limited. It has only been possible in cases when the identity of the victim was undisputed. If we look at this problem from another angle, such entries into death registers have also enabled the authorities to cover up crimes taking place in the time of fascism and war.

Death registers in themselves are a very dynamic source, since entries have been made on the basis of various documents: communications from military authorities, testimonies of family members, and testimonies of other contemporaries. However, thanks to the birth registers the identities of those fatalities, who had not been entered into the death registers, could be confirmed. Perhaps the most important aspect about the situation is that the official entries in the birth registries – for example those with regard to marriages or deaths in the post-war period – have made it possible for us to realise that the persons entered into the death lists had actually survived the war.

Among other things the research of registry documents has also revealed the positive aspects of temporal distance. Primarily this aspect is related to the attainment of Slovenian independence and democratisation of the political life as well as to a range of legal acts addressing the compensation for victims of wartime and post-war violence, which Slovenia has adopted since the 1990s. As it was, families have had to have their killed,

deceased and missing family members officially proclaimed dead in judicial proceedings. On the basis of court orders, as a rule stating the fate of individual people, these casualties have been entered into death registers. In this manner we have acquired a lot of information about victims, which could previously not be found in the archive materials. It is true that many people have been proclaimed dead on the basis of oral statements; therefore the matter had to be approached in a critical manner.

Even before the research took place, it was clear which of the casualties were representative for the post-war authorities. However, a large number of fatalities remained “outside” – the authorities failed to “identify their names” or did not pay (enough) attention to them, although they were not “politically connotated”. On one hand these have been “ignored casualties” from the ranks of the anti-partisan camp, while on the other hand such victims also include children, victims of bombings and various (war-related) accidents. In cases when we identify these people on the war damage application forms, which had been the basis for lists drawn up by the State Commission for the Determination of Crimes Committed by the Occupying Forces and Their Collaborators, the piece of information about their deaths has frequently been lost already in the collective lists of names prepared by the same Commission. All that is left is a statistical number. This is the very aspect where the significance of civil registers and methodological approaches aimed at the identities of the victims has been confirmed once again.

THE HISTORICAL ASPECT⁴

Despite all research problems and the fact that unfortunately the list of names cannot be perfect for many reasons, with regard to the Primorska region a database of **14,015** fatalities caused by the war and the post-war violence taking place between 10 June 1940 and the end of January 1946 has been drawn up. In approximately **9.100** cases the deaths could also be confirmed in the civil registers (death registers and partly also birth registers). Therefore the collected data is sufficient for the purpose of establishing a victimology overview, addressing the number and structure of fatalities as well as indicating the relations between individual groups of these fatalities. This in itself enables a certain historical analysis.

War Related Deaths	Number	Loss of Population (%)
Slovenia	97.720	6.5
Primorska region	14.015	5.4

Table 1: The Number of World War II and post-war Human Losses in Slovenia and Primorska region (WW II Casualties' List, 2012)

4 The statistical data presented in the paragraph “The Historical Aspect” are based on aforementioned research, carried out by the Institute of Contemporary History in Ljubljana (WW II Casualties' List, 2012).

The list includes everyone who lived in the territory of what is today the Republic of Slovenia during World War II. This research does not identify casualties among Italians immigrating to the Primorska region during the fascist rule. Therefore in these cases it resorts to the research conducted by other historians, who estimate that in the autumn of 1943 roughly **300** (Novak, 1992, 135) of these Italians were killed, while immediately after the war they represent more than a half of **1600** fatalities that were caused by the post-war Yugoslav occupation authorities (Pirjevec, 2012, 117–118; Troha, 1999, 9–10, 43–60, 67–71; Kacin Wohinz, Pirjevec, 2000, 121).

In this manner, during and immediately after World War II the Primorska region lost more than **14,000** citizens or as much as 5.4 % of its population, which is just below the established Slovenian average. Similarly as in other Slovenian territories, in the Primorska region war got increasingly intense every year, and this was reflected in the number and structure of victims.

Year of Death	Number of Human Losses
1940	27
1941	139
1942	718
1943	3.665
1944	5.278
1945	3.474
1946	46

Table 2: Human Losses of Slovenian Litoral Regarding to Time of Death (WW II Casualties' List, 2012)

After Italy had joined the war on 10 June 1940, **27** fatalities were established in the same year. These were mostly men drafted into the regular and other detachments of the Italian Army. Later, in 1941, the number of fatalities climbed to as many as **139**. In 1942 as many as **718** fatalities were identified: **77** casualties among the political activists and fighters of the nascent partisan resistance should be added to the **440** fatalities among Italian soldiers. Then we should mention the **84** unarmed civilians, mostly supporters and collaborators of the partisan movement, retaliated against by the fascist authorities. Finally we should also underline **25** people, shot at that time by the partisan units. Supposedly throughout the most of the year 1942 these units fought against people, who were mostly immigrant Italians or suspected and actual confidants among the natives. Towards the end of the same year the situation tensed, and the regional Party leadership started leaning towards retaliating against the political opponents of the communists, which was a fact later criticised by Edvard Kardelj himself. In the year of 1942 a few people, mostly

hailing from Brkini, were identified as persons who died in concentration camps. The following wartime years could be referred to as years of total war, as in 1943 **3,665** fatalities were identified; in 1944 **5,278** fatalities were identified; and in 1945 **3,474** fatalities were identified. Of these persons at least **167** natives were allegedly killed after the war (including autochthonous Italians and those immigrant Italians – **53** of them – who married native Slovenians and staid in this region). The victims included at least **40** Home Guard members from the Primorska region and a majority of the **43** members of the Italian collaboration and certain German units. After the war at least **183** persons died due to the consequences of wartime violence.

The structure of fatalities – we are referring to the damage and relationship between the individual groups of victims – illustrates the nature of World War II in the Primorska region very clearly. The number of fatalities still point at armed persons, taking part in various military and police formations – this conclusion is clearly evident from **8,351** vic-

Category	War related deaths (Primorska included)	Percentage of all war related deaths (%)
Unidentified unit	11.991	12
Partisan movement	31.692	32
Civilians	25.259	26
Home Guards	14.004	14
German uniformed units	10.988	11,5
Italian Royal Army	1.315	1,3
Hungarian Army	314	0,3
Milizia volontaria antisicurezza	817	0,8
Slovenian Chetniks	456	0,5
Yugoslav Royal Army	371	0,4
Slovenian Police unites under German control	190	0,2
Resistance in Europe	119	0,1
Allied Armies	73	0,07
Other	528	0,5

Table 3: The Structure and Number of Human Losses of WW II in Slovenia – including Primorska region (WW II Casualties' List, 2012)

tims (59.6 %). The largest number of victims – **6,628** – was determined among the members of the partisan units (fighting at home as well as at the former Yugoslav territory). Together with the politically active members of the movement (the so-called activists of the Liberation Front), the losses of the partisans represent more than half of all the casualties and a loss of 2.7 % of the region's population. Only in the Gorenjska region these losses are higher, amounting to a loss of 2.9 % of the population. Victims among unarmed civilian population follow with a little under a third; however its **4,101** fatalities point at the totality of wartime violence. If we take into account that for **1,093** casualties we were unable to ascertain their role in the war, we can establish that quite a few of these people could have been civilians. Therefore the violent nature of World War II in the Primorska region is obvious, since the percentage of killed, dead and missing civilian population climbs to more than a third of all casualties. With few discrepancies this correlates with other Slovenian regions. Only one other group included more than **1,000** casualties – men drafted in the departments of the Royal Italian Army. There **1,307** men fell, were killed or died in war prison camps, special labour battalions, i.e. the so-called military internment (Čermelj, Perini, 2005, 38–45), or due to other war consequences.

Category	War related deaths	Percentage of all war related deaths (%)
Unidentified unit	1.093	7.8
Partisan movement	7.074	50.6
Civilians	4.101	29.2
Home Guards	252	1.8
Italian Royal Army	1.307	9.3
Italian partisan movement	62	
Resistance in Europe	22	
Allied Armies	43	
TIGR	7	
Other	35	

Table 4: The Structure and Number of Human Losses of WW II in Primorska region (WW II Casualties' List, 2012)

Due to the effects of wartime violence in the Primorska region the environments where the fascist or Nazi violence manifested itself most prominently suffered the most

severe consequences. It had all started with the arrest of **300** Primorska region anti-fascists in 1940 and the related 2nd Trieste Trial, which, a year later, dealt a difficult blow to the pre-war political associations between Slovenians in the region. We are also referring to offensive operations, undertaken by the fascist and later even more violent German occupation authorities against the partisan movement (Ferenc, 1983, 661), in order to establish control over the region. We should also at least underline the autumn of 1943 and the first months of 1945, as well as all the other violence caused against the civilian population (special court proceedings, hostages, internment of the population, repression against offensive operations etc.). Where this sort of violence has been contributed to by the internal (inter-Slovenian) conflict, the consequences suffered by the population were even harder.

Municipality	Numb. of Human Losses	Loss of Population (%)
Brda	469	8.9
Miren-Kostanjevica	461	8.8
Komen	467	8.7
Cerkno	542	8.6
Tolmin	1168	7.1
Nova Gorica	1637	6.7
Sežana	657	6.7
Idrija	956	6.7
Ajdovščina	1030	6.5
Kanal	509	6.5
Ilirska Bistrica	1091	6.1
Vipava	404	5.8
Other communities	/	Less than 5 %
Piran	272	Less than 2 %
Izola	146	1.6

Table 5: World War II Human Losses in Local Communities of Primorska region (WW II Casualties' List, 2012)

Okrožje : Gorjsko
Okraj : Brda.

M U Č E R I - P O R O J L J I

Datum ali pri- bližni čas.	Štev. žrtv	Način izvršitve	S T O R I L C I	Opombe.
1943	15	ustreljeni	nenoi	
"	1	usorjen z mučenjem	ital.fasisti	
1944	12	ustreljenih	S.S.vevo.	
"	24	" med njimi 2 noseči ženki.	SS.fasisti nem. solci.	

Interniranje civilistov pod nehumani pogoji

Datum ali pri- bližni čas.	Skupno	ženske	moški	Način mučenja	S T O R I L C I	Kam odvedeni	P O R O J L J I	Opombe
1941	5	5			CC.NR.fasisti	Italijo		
1942	47	30	17	" "	" "	" "		
1943	116	80	36	SS.in fasisti	"			
1944	136	89	47	" "	"	Italijo Nem- šijo.		
1945.	14	11	3	" nenoi.	"	Nemšijo.		

M U Č E N J E C I V I L N I H O S E B

Datum ali pri- bližni čas.	Skupno	ženske	moški	Način mučenja	S T O R I L C I	Opombe
1942	7	1	6	Na saboj, tepeš, spuščanje poov. lakote.	Fasisti CC.NR.	
1943	19		15	Na saboj, tepeš, spuščanje poov. lakote.	" "	

m u č e n j e - m u č e n j e c i v i l n i h o s e b.

Datum ali pri- bližni čas.	Skupno	ženske	moški	Način mučenja	S t o r i l c i	Opombe
1944	33	11	22	pretep s puškinih kopitov, obiljanje zob.	SS.fasisti.	1 umrl na posledicah.
1945	22	1	11	pretep s puškinih kopitov, obiljanje zob.	SS. nenoi	

P R I S I L A M O B I L I Z A C I J A

Datum ali pri- bližni čas.	Skupno štev.	Kam odvedeni	S t o r i l c i
1942	283	Nem. speciale v Italijo.	Italijani
1943	373	Nem. speciale v Italijo	"

M A N J E R O M U Č E N J E I N M U Č E N J A N J E N H R A N J E N I H D E T

Datum ali pri- bližni čas.	Porušeni naredb.	Pri tem ubitih oseb.	S t o r i l c i
1943	21	2 celici	Nenoi.
1944	5		"

P O T I S I

Datum ali pri- bližni čas.	P o t i s i n e	gosp. posloppi	S t o r i l c i
1943	6	11	Nenoi SS.
1944	45	24	" SS.
1945	3	6	" "

Fig. 1: Statistical data on war violence for the Brda district (ARS, AS 1818, t.e. 225, a.e. 2964)⁵

5 Statistical data on war violence for the districts are based on *Statistical data of the State Commission for the Determination of Crimes Committed by the Occupying Forces and Their Collaborators of the Presidency of the Slovenian National Liberation Committee* (Statistični podatki Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta) (ARS, AS 1818, t.e. 225, a.e. 2964).

Kraj: Koper
Okrožje: Trzinško.

UMRJI POVOLJI

Datum ali pri- bližni čas:	Število žrtev:	Način izvršitve:	Storilci:
1941 do 1943.	53	ustreljeni	Italijani.
" "	10	mučeni do smrti	
" "	12	pobiti s bombami	
1943 do 1945	116	ustreljeni	Nemci.
" "	64	mučeni do smrti	
1945	3	ustreljeni	DVE.

ŠKODNE CIVILISTOV

datum ali pri- bližni čas:	Način izvršitve:	Storilci:
1941 do 1943	135 tonaž lakota	Italijani.
1941 do 1945	85 " "	Nemci.

ISTAKRANJE CIVILISTOV POD NEHUMANIMI POGOJI

datum ali pri- bližni čas:	Število žrtev:	Kam odrejeni:	Storilci:	Opomba:
1943 do 1945.	75	v Italijo	Italijani	v taborišču marlo 12.
1943 do 1945.	188	v Nemčijo	" in nemci	" 7
1945	3	"	DVE	

PRISILNA MOBILIZACIJA

datum ali pri- bližni čas:	Štev. mobiliziranih:	Kam odvedeni:	Storilci:
1941 do 1945.	96	v Italijo Bet. specialne.	Italijani.

PRISILNO DELO

datum ali pri- bližni čas:	Štev. mobiliziranih:	Storilci:	Kakšno delo:
1943 do 1945.	780	Nemci	Kopanje jarkov, doma in v Nemčijo.

PRISILNA IZSELITEV

datum ali pri- bližni čas:	Število:	Storilci:	Kam odvedeni:
1941 do 1943	8	Italijani	v Italijo.
1943 do 1945.	12	Nemci	"

NEHUMANNO RUŠENJE PO IČANEM IN DOKUMENTIRANJE NEHUMANIH POGOTI

datum ali pri- bližni čas:	Število in gospod. sredst.	Storilci:
1941 do sept. 1943.	289	Italijani.
1943 do 1945.	350	" nemci.

Fig. 2: Statistical data on war violence for the Koper (Capodistria) district (ARS, AS 1818, t.e. 225, a.e. 2964)

Such an internal conflict took place especially in the Gorizia region, where the radical Catholic camp surrounding Janko Kralj, following the Ljubljana policy of the Slovenian People's Party, was even stronger. The elements of the revolutionary violence became more and more evident, and after the Italian capitulation the formation of the Primorska Home Guard, operating under the German controls, took place. At that time the internal conflicts, especially in the Gorizia region, developed into armed conflicts between the conflicting Slovenian camps: partisans and anti-partisans. Despite that, in the Primorska region – especially due to the Slovenian experience with fascism, Slovenian anti-fascist disposition, the calming role of the Primorska region centre and the importance this region represented to the communists – this internal conflict did not culminate to such extents as, for example, in the Ljubljana Province (Mlakar, 1982, 7–16, 21–37; Mlakar, 1997, 325–334; Godeša, 2001, 65–75; Pelikan, 1997, 21–49; Bajc, 2000, 91–146; Podbersič, 2011). Therefore the established proportion of fatalities of the aforementioned conflict was lower here as in central Slovenia. Including the immediate post-war period the partisan formations retaliated against at least **516** civilians and **225** armed adherents to counter-revolution (Home Guard and Slovenian Chetniks). In independent or joint actions with occupation forces, the latter caused **565** deaths among the partisans and their political activists, as well as **96** civilian casualties. All of these people represent a 10.7 % share of all the casualties, while only in the Ljubljana Province the interwar victims of the conflict among Slovenians (**5,946**) represent 18.4 % of all the dead; in addition to those Ljubljana Province experienced another **9,952** victims of the post-war retributions, who were mostly Home Guards.

Similarly as elsewhere, the male population in the Primorska region suffered the most, as the war was still mostly a matter of men. Namely, we have established **12,591** casualties among men, representing almost 90 % of all the casualties in the Primorska region.

Largely the Primorska region casualties – as is the case all around Slovenia – involved people, among whom many had not (yet) created a family or who could conceivably have a few children more. Among these casualties, until the year 1900 from a few ten to a maximum of **100** casualties were born per year of birth. Meanwhile, between the years of 1901 and 1907 from **200** and **300** casualties were established per individual years of birth. Between 1908 and 1915 we have established between **300** and **400** casualties per individual year of birth, while those who were born towards the end of World War I were a bit less prominently represented among the casualties, as up to **205** casualties per individual birth year were established. However, as of 1920 people most severely affected by the war started to be born. Until 1925 between almost **500** to almost **700** casualties have been established each year. As it is, among the casualties we have indicated **5,241** single persons (mostly young), **1,106** underage casualties, while for **3,941** casualties we were unable to determine their marital status. However, for these persons we are able to predict they were unmarried. These data make us suspect that after the war the Primorska region had to face severe demographic consequences.

This research has also shown a different dimension – all the locations where the people of Primorska have lost their lives. As Italian soldiers they fought from Africa to the vastness of the former Soviet Union. Most of them died in special labour battalions in

Fig. 3: Monument to the Exiles in Third Reich from Community Komen, where 17 people died (photo: Tadeja Tomišek Čehulič, May 2016)

Year of Birth	Numb. of Human Losses (Females and Males)	Year of Birth	Numb. of Human Losses (Females and Males)
Unknown Year of Birth	1592	1920	492
Born before 1900	2132	1921	573
1900	174	1922	556
1901	205	1923	482
1902	202	1924	682
1903	215	1925	641
1904	235	1926	482
1905	231	1927	407
1906	231	1928	208
1907	249	1929	82
1908	300	1930	42
1909	342	1931	31
1910	291	1932	27
1911	323	1933	31
1912	415	1934	33
1913	376	1935	21
1914	367	1936	25
1915	308	1937	22
1916	205	1938	26
1917	205	1939	23
1918	197	1940–1945	70
1919	350		

Table 6: The Number WW II Human Losses in Slovenian Litoral by the Year of Birth (WW II Casualties' List, 2012)

Italy; further in the German concentration camps all around Europe; in the Allied prison camps in Africa and even India. As members of overseas and other partisan units they have perished in the Balkans, but most of them have been lost in the war back home. In the territory of what is today Slovenia, **8,319** people from the Primorska region have lost

their lives, another **1,226** of them in Italy, **1,158** in Germany, **1,008** in the territory of the former Yugoslavia, and **382** in the former Soviet Union.

In comparison with the rest of Slovenia, perhaps in the Primorska region – in view of the structure of the victims – the following fact may be most evident: that the partisan movement lost at least **7,074** people, what amounts to as much as a half of all the casualties (50.6 %), while in this case the proportion established for Slovenia amounts to approximately one third (32 %). Meanwhile, in the Primorska region a few more civilian casualties have been identified – 29.2 % of all casualties, in comparison with the Slovenian percentage of 26 %. Perhaps the reasons for this could be found in the escalation of the resistance since 1943, as well as in the fact that the demobilised Italian soldiers have been known to join the Overseas Brigades (Bajc, 2002, 182–196, 215–219, 226, 228, 285, 292–294; Uršič, 2014) and contribute to the liberation taking place all the way from Dalmatia to Trieste (Vilhar, Klun, 1969; Klun Gošnik, 1984). After 1943 the struggle for the Primorska region, undertaken by the partisan movement, began. However, the geostrategic location of this region had contributed to the fact that all of the retreating army forces, collaborating with the German occupation units in the Balkans, gathered here. This even intensified the military situation and caused harm to the local population.

Furthermore, in the Primorska region the circumstances of the total war, blurring the dividing line between the hinterlands and the front, were most obvious during the German occupation, as the fascist wartime violence resulted in approximately **1,100** fatalities (repression during military offensives, reprisals, confinement for political suspects, internation of people in concentration camps, special court proceedings etc.), but the German occupiers themselves killed at least **7,696** Primorska inhabitants. In **3,048** cases these were civilians. Of these at least **1,347** civilians died or were killed in German concentration camps or due to their consequences. Furthermore, purges during offensive operations and other forms of repression claimed another **1,321** lives. Thus – as elsewhere in Slovenia – the intention to commit an ethnocide against Slovenians was expressed clearly.

We would also like to point out that all those war and post-war events (post war violence, emigrations, deportations of the German nationals etc.) caused a great demographic loss in Slovenia, which was no less than around 146,000–150,000 people (Vodopivec, 2005).

Nevertheless, present-day Slovenian deliberations about the character of World War II in Slovenia still burden social relationships, especially when dealing with the dimensions of the issues pertaining to victims of the internal struggle among Slovenians during the occupation and with the retributions undertaken in its aftermath (Žajdela, 2011). Among the other goals with the presented – demographic in nature – project this gap tried to be narrowed.

DEMOGRAFIJA DRUGE SVETOVNE VOJNE: SLOVENSKO PRIMORJE
(1940–1945) V PRIMERJAVI Z OSREDNJO SLOVENIJO*Tadeja TOMINŠEK ČEHULIČ*

Arhiv Republike Slovenije, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: tadeja.tominsek-cehulic@gov.si

Vida DEŽELAK BARIČ

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: vida.dezelak-baric@inz.si

POVZETEK

V prispevku so orisane posledice druge svetovne vojne na Primorskem, pri čemer so upoštevane smrtne žrtve vojne. Demografske posledice so še vidne v prebivalstvenih piramidah Slovenije. Statistični urad je zanje verjetno uporabil podatke o številu vojnih žrtev, ki jih je zbral na začetku 60. let. Glede na te podatke je Slovenija utrpela 42.000 žrtev. Danes pa vemo, da je projekt Inštituta za novejšo zgodovino ugotovil več kot 97.700 vojnih in povojnih žrtev v Sloveniji. Ugotovitev števila smrtnih žrtev, določitev razmerja med posameznimi skupinami žrtev in njihova umestitev v slovenski zgodovinski kontekst izkažejo posebnosti razvoja Primorske. Državno-pravni okvir, v katerem se je ta znašla po prvi svetovni vojni, in geopolitični položaj, sta vplivala na njen bodoči zgodovinski razvoj ter na strukturo vojnih žrtev.

Seznam smrtnih žrtev sicer ne more biti popoln. Za Primorsko obsega 14.014 imen, ki pomenijo 5,4 % izgubo prebivalstva. To je sicer manj kot slovensko povprečje (6,5 %). Izstopa pa podatek, da predstavljajo žrtve med pripadniki partizanskega gibanja na Primorskem več kot 50 % delež vseh žrtev, medtem ko v slovenskem povprečju 32 %. Kako težke so bile demografske posledice te vojne za Slovenijo in Primorsko, nakazujejo podatki, da je bilo vsaj 90 % žrtev moških, mlajši od 25 let pa so predstavljali več kot tretjino vseh žrtev.

Razmerja med posameznimi skupinami smrtnih žrtev, povzročitelji smrti, naraščanje nasilja, starostna in spolna struktura žrtev pa omogočajo tudi natančnejšo identifikacijo narave druge svetovne vojne na Slovenskem.

Ključne besede: druga svetovna vojna, Slovenija, Primorska, smrtne žrtve, vojna, povojno nasilje, vojna demografija

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- ARS, AS 1818** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), fond Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (AS 1818).
- Statistical Office RS** – Statistical Office of the Republic of Slovenia, http://www.stat.si/tema_demografsko_prebivalstvo.asp
- The List of WW II Fatalities in Slovenia (1964):** The List of World War II Fatalities in Slovenia. Belgrade, Yugoslav Statistical Office (unpublished).
- The Registry Offices:** Ajdovščina, Koper, Nova Gorica, Ilirska Bistrica, Sežana, Idrija, Tolmin: The Death Registers 1940–2010 and The Birth Registers (the relevant ones).
- WW II Casualties' List (2012):** The World War II Casualties' List. Ljubljana, Institute of Contemporary History, December 2012.
- Bajc, G. (2000):** Zapletena razmerja. Ivan Marija Čok v mreži primorske usode. Koper, Društvo TIGR Primorske.
- Bajc, G. (2002):** Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Caduti, dispersi e vittime civili (1990):** Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale. Vol. 3: Provincia di Gorizia, Udine, Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione.
- Caduti, dispersi e vittime civili (1991):** Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale. Vol. 4: Provincia di Trieste. Udine, Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione.
- Čermelj, B., Perini, S. (2005):** Bataglioni speciali. Kalvarija primorskih mladoletnikov v sliki in besedi. Bilje, Humar.
- Dežman, J. (1989):** Žrtve druge svetovne vojne. Očrt raziskave – občina Radovljica. Borec, 41, 1, 43–69.
- Ferenc, T. (1983):** Primorska pred vseljudsko vstajo leta 1943. Ljubljana, Knjižnica NOV in POS.
- Godeša, B. (2001):** Primorska sredina in predvojni primorski protifašizem v očeh slovenskih komunistov med drugo svetovno vojno. In: Pelikan, E. (ed.): Življenje in delo primorskega krščanskega socialca Virgila Ščeka. Koper, Knjižnica Annales, 65–75.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija.
- Klun, A., Gošnik, T. (1984):** Boj pod Olimpom. Slovenci v NOB Makedonije, Grčije in Albanije 1941–1945. Ljubljana, Koper, Borec, Lipa.
- Mlakar, B. (1982):** Domobranstvo na Primorskem. Ljubljana, Založba Borec.
- Mlakar, B. (1997):** Goriška sredina. Prispevki za novejšo zgodovino, 37, 2, 325–334.
- Novak, A. (1992):** Črniška kronika. Gorica, Ljubljana, Goriška Mohorjeva družba, Katoliško tiskovno društvo, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Okrogla miza (1989):** Žrtve druge svetovne vojne pri nas. Borec, 41, 5–6.

- Pelikan, E. (1997):** Virgil Šček in primorska sredina v letih 1918–1945. In: Tavčar, M., Pelikan, E., Troha, N.: Korespondenca Virgila Ščeka 1918–1947. Viri 11. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 21–102.
- Pirjevec, J. (2012):** Fojbe: katera resnica? In: Pirjevec, J., Dukovski, D., Troha, N., Bajc, G., Franzinetti G.: Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba, 25–241.
- Podbersič, R. (2011):** Revolucionarno nasilje na Primorskem: Goriška in Vipavska, 1941–1945. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo.
- Troha, N. (1999):** Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama, Ljubljana, Modrijan.
- Uršič, I. (ed.) (2014):** Prekomorci: ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče. Koper, Ljubljana, Pokrajinski arhiv, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.
- Vilhar S., Klun, A. (1967):** Prva in druga prekomorska brigada. Nova Gorica, Soča.
- Vilhar S., Klun, A. (1969):** Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji. Nova Gorica, Soča.
- Vodopivec, P. (2005):** Populacijske posledice druge svetovne vojne in povojnega nasilja na Slovenskem. In: Golob, J. et al. (ed.): Žrtve vojne in revolucije. Ljubljana, Državni svet Republike Slovenije, 95–99.
- Žajdela, I. (2011):** Pogovor z zgodovinarico dr. Vido Deželak Barič o nacionalni zbirki podatkov o žrtvah druge svetovne vojne in zaradi nje v Sloveniji 1941–1945 and Žrtev povojnih pomorov je bilo vsaj 14.817. In: e- periodical Družina, 40, 23, <http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/B44CF70A8F2195ACC12578A00034D517?OpenDocument> (15. 6. 2011).
- Žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem (1996):** Okrogla miza, Grad Snežnik, 21. 5. 1996. Prispevki za novejšjo zgodovino, 36, 1–2, 159–257.

SLOVENSKI PROFESORI U CARSKO-KRALJEVSKOJ VELIKOJ
DRŽAVNOJ GIMNAZIJI U PAZINU*Barbara RIMAN*

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva cesta 26, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: barbara.riman@guest.arnes.si

SAŽETAK

Rad prikazuje djelovanje slovenskih profesora u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji, prvoj hrvatskoj gimnaziji u Istri u vremenu od njezina osnutka, 1899. godine pa do 1918. godine kada je Gimnazija bila ukinuta. Gimnazija je djelovala u Pazinu te je osim odgojno-obrazovnog procesa značajno utjecala i na kulturni život samog mjesta. U Gimnaziji je, između ostaloga, djelovalo i 19 profesora koji su bili rođeni u slovenskim krajevima. S drugim profesorima, koji su djelovali u Gimnaziji, utjecali su na razvitak Pazinske gimnazije koja je dobila i značajnu političku vrijednost.

Ključne riječi: Istra, Pazin, Gimnazija u Pazinu, Carsko-kraljevska velika državna gimnazija, slovenski profesori u Hrvatskoj, Slovenci u Hrvatskoj

I PROFESSORI SLOVENI NEL GRANDE GINNASIO STATALE IMPERIALE
E REALE A PISINO

SINTESI

Il lavoro presenta le attività dei professori sloveni presso il Grande ginnasio statale imperiale e reale, il primo ginnasio croato in Istria, dal tempo della sua fondazione nel 1899, fino al 1918 quando il Ginnasio fu abolito. Il Ginnasio fu gestito a Pisino e, a parte il processo educativo, ha influenzato in modo significativo anche la vita culturale della città. Nel Ginnasio, tra l'altro, lavoravano anche 19 professori nati nelle regioni slovene. Con gli altri insegnanti del Ginnasio avevano contribuito allo sviluppo della scuola di Pisino che ebbe una valenza politica significativa.

Parole chiave: Istria, Pisino, Ginnasio a Pisino, Grande ginnasio statale imperiale e reale, professori sloveni in Croazia, Sloveni in Croazia

DRUŠTVENO POVIJESNE PRILIKE U VRIJEME OTVARANJA *CARSKO-KRALJEVSKE VELIKE DRŽAVNE GIMNAZIJE*

Nakon dugogodišnje borbe, 1899. godine u Pazinu je osnovana *Carsko-kraljevska velika državna gimnazija*. Bila je to prva srednjoškolska ustanova u kojoj se poučavalo na hrvatskom jeziku na istarskom prostoru. Do tada je srednjoškolsko obrazovanje¹ na Istarskom poluotoku uglavnom bilo na njemačkom i talijanskom jeziku.

Kada se gleda srednješkolsko obrazovanje u Pazinu tada je potrebno spomenuti da ono svoje početke vuče iz prve polovine 19. stoljeća kada je bila osnovana *Carsko-kraljevska franjevačka gimnazija u Pazinu* s nastavom na njemačkom jeziku. Djelovala je od 1836. do 1873. godine² (Labinjan, 1999, 511). U drugoj polovini 19. stoljeća, ona je prešla iz klasične franjevačke gimnazije u *Carsko-kraljevsku državnu gimnaziju*, također s njemačkim kao nastavnim jezikom, a djelovala je od 1873. do 1890. godine³ (Labinjan,

- 1 Do 1880. godine je službeni jezik u pučkim školama u Istri bio prije svega talijanski ili njemački, dok je u privatnim školama bilo moguće izvođenje nastave i na hrvatskom jeziku. Od 1880. godine dolazi do promjena koje su bile rezultat uznapredovale narodne svijesti i općinskih vijeća koja su, podržavana stanovništvom, tražila otvaranje hrvatskih škola. Učitelja je bilo malo, pa je vlada polaznicima učiteljskih škola dodjeljivala stipendije, a oni su se obvezivali da će u pučkim školama raditi najmanje 6 godina. Učitelji su školovani u učiteljskim školama u Kopru i Kastvu (Bertoša, Matijašić, 2005, 253). Koparska učiteljska škola imala je tri odjeljenja: talijansko, slovensko i ilirsko (hrvatsko), a s preseljenjem odjeljenja u Kastav 1905. godine, Hrvati su dobili svoju školu. Slovensko odjeljenje je preseljeno u Goricu, a ne u Tolmin kako se prvo mislilo. Hrvatsko odjeljenje u Kopru od 1875. do 1908. završilo je 117 učitelja, a odjeljenje je imalo veliku važnost za Hrvate i Slovence u Istri (Kontestabile Rovis, 2010, 24–28). Hrvatski narod bio je svjestan svojega prava na političko-nacionalnu i socijalno-gospodarsku ravnopravnost, pa je borba za hrvatski jezik kao nastavni jezik u školi postala općim narodnim zahtjevom, a započela ju je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru. Društvo je svoj program ostvarivalo novčanim prilozima prikupljenim širom Hrvatske i drugdje. S prikupljenim novcem počele su se otvarati škole te su se osiguravali smještaj i plaća učitelja. Prve Družbine škole otvorene su u Baderni i Kašteliru 1896., a potrebe su rasle jer su roditelji zahtijevali hrvatske i slovenske škole. Slovenske škole otvorile su se u Sv. Luciji, Rakitovcu, Sv. Barbari i Kopru. Družba je 1914. imala 43 škole sa 77 učitelja, 4 obrtna tečaja te 11 dječjih vrtića. Zaslugom Družbe otvorena je i hrvatska gimnazija u Pazinu 1899 (Bertoša, Matijašić, 2005, 253).
- 2 Službeni naziv škole je bio K. K. Gymnasium zu Mittenburg. Zahtjev za otvaranje prve srednje škole u srednjoj Istri bio je podnijen već 1830. godine, a osnivanje gimnazije poduprl su Franjevački samostan u Pazinu i Hrvatsko-kranjska franjevačka provincija sv. Križa. Gimnazija je svečano otvorena 6. 11. 1836. godine. Ona je bila pod državnim nadzorom, a njome su upravljali franjevci Hrvatsko-kranjske franjevačke provincije sv. Križa. Provincijal je određivao profesore za Gimnaziju, a Ministarstvo bogoštovlja i nastave u Beču ih je potvrđivalo. U školi je u tom periodu djelovalo 25 profesora i 4 katehete: o. Gabrijel Resnik, o. Placid Adamić, o. Engelbert Knific, o. Feliks Vrežic, o. Gracijan Ziegler, o. Vilim Rizzolli, o. Mavricije Leiler, o. Krizolog Greznic, o. Fakund Mašek, o. Amgelik Medved, o. Odorik Vascotti, o. Teodor Seitz, o. Ernest Zentazzo, o. Regalat Stamcer, o. Serafin Pramberger, o. Julije Brunner, o. Hugo Novljan, o. Viktor Mihajlović, o. Krizosom Pečar, o. Ivan Žibert, o. Stjepan (Makso) Senica, o. Flor Frank, o. Gratus Pfeifer, o. Vilibald Sever te o. Fortunat Vidić. Profesori za svoj rad nisu dobivali mjesečnu plaću već su dobivali godišnju nagradu (Labinjan, 1999, 523).
- 3 *Carsko-kraljevska velika državna gimnazija* s nastavom na njemačkom jeziku u Pazinu formirana je 25. 7. 1873. godine i to temeljem odluke Ministarstva bogoštovlja i nastave Austro-Ugarske Monarhije. To je vrijeme kada se sa novom zakonskom regulativom nastoji potaknuti razvoj državnog školstva. Gimnazija je djelovala u zgradi današnjeg Državnog arhiva u Pazinu, a u kojoj je djelovala i prva gimnazija u Pazinu na hrvatskom jeziku. Službeni naziv gimnazije je bio *Staats-Obergymnasium zu Mitterburg* (Labinjan, 1999, 523–528).

1999, 512). Zbog nedovoljnog broja učenika gimnazija je bila pretvorena u nižu gimnaziju, a ukinuta je bila dekretom iz 1886. godine, da bi 1890. prestala s djelovanjem. Zbog nalog razvitka Pule i njezinog preuzimanja vodeće uloge na poluotoku, sukladno naredbi Pokrajinskog školskog savjeta, premještena je iz Pazina u Pulu. (Ujaković, 2007, 83–84)

Sigurno je da je rad prije spomenute njemačke gimnazije utjecalo na samo osnivanje *Carsko-kraljevske velike državne gimnazije* u Pazinu koju danas označavamo kao Prvu hrvatsku gimnaziju. Uspostavom te Gimnazije, željelo se stvoriti kritičnu masu inteligencije koja će ostati na prostoru Istarskog poluotoka i koja će težiti ka poboljšanju položaja istarskog seljaka, kao i situacije na cijelom Istarskom poluotoku. Različiti povijesno-politički događaji, koji su se odigrali u vremenu od 60-tih godina 19. stoljeća pa do 20-tih godina 20. stoljeća, značajno su obilježili povijest Istarskoga poluotoka. To je vrijeme slovensko-hrvatskog narodnog preporoda, koji je utjecao na djelovanje slovenskih i hrvatskih intelektualaca, svećenika i ostalih narodnih preporoditelja, a zabilježeno je i zajedničko slovensko-hrvatsko djelovanje u smjeru očuvanja hrvatske i slovenske na Istarskom poluotoku (Bratulić, 1969, 289).

Ovdje navedene događaje, kao i otvaranje *Carsko-kraljevske velike državne gimnazije*, potrebno je sagledati u kontekstu narodnog preporoda u okviru kojega se sve glasnije u šezdesetim i sedamdesetim godina 19. stoljeća u Istri oblikuje hrvatsko-slovenski preporod. U tom smislu dolazi do osnivanja čitaonica, glasila, skupova (tabori) i sl. (Strčić, Strčić, 1996, 13). Važno je napomenuti da je rezultat prvih zajedničkih djelovanja na prosvjetnom planu osnivanje *Bratovštine hrvatskih ljudi* u Kastvu 1874. godine, potom Družbe sv. Ćirila i Metoda, (slovenska 1885. godine, hrvatska 1893. godine) (Darovec, 2008, 201). Svakako je potrebno naglasiti da se osjetila jaka potreba za pisanom riječi koja bi bila namijenjena istarskim Hrvatima jer su listovi, koji su stizali na prostor hrvatske Istre (tršćanski, gorički, ljubljanski, zadarski, zagrebački i sisački), bili nedostatni za potrebe i interese istarskoga stanovništva (Strčić, 1984, 13). Prvi takav pokušaj zabilježen je krajem 60-tih godina kada je na inicijativu biskupa Jurja Dobrile tiskan kalendar Istran za 1869. godinu, prvo tiskano glasilo za Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka. Kalendar je prestao izlaziti nakon tiskanog kalendara za 1870. godinu (Strčić, 1984, 14). Ono što je započeo kalendar, nastavit će časopis „Naša sloga“, koji je bio ponajprije političko glasilo hrvatskih preporodnih snaga, a ujedno je bio i najvažniji medij njihova djelovanja kroz kojega su iznosili politički program. Osim toga, časopis je omogućio komunikaciju s hrvatskim (i slovenskim) pretežno seljačkim stanovništvom. Silom prilika ono je postalo i književno glasilo. Ovdje svakako treba naglasiti da su suradnici ondašnjih časopisa bili istarski književni stvaraoci, istaknuti predvodnici preporodnog pokreta, što se može naznačiti kao doba kulminacije preporodnih književnih značajki (Strčić, 1989, 11–12).

Koncentriranje okupljanje preporodnih snaga postalo je istaknutije i narodni preporod u Istri je sazrio za prijelaz u organiziranu političku borbu (Strčić, Strčić, 1984, 12–13). Na tu je aktivnost utjecalo i *Političko društvo Edinost* iz Trsta. Ono je svoju političku djelatnost raširilo 80-tih godina 19. stoljeća na cijelu Istru (Žitko, 2002, 45). Nakon desetljeća zajedničkog i uzajamnog rada, istarski su Hrvati u Pazinu osnovali *Političko društvo za Hrvate i Slovence* u Istri te se utjecaj *Političkog društva Edinost* smanjio (Žitko, 2011, 32).

Druga generacija preporoditelja (pod vodstvom Matka Laginje, Vjekoslava Spinčića i Matka Mandića) nastavljaju s djelovanjem osamdesetih godina 19. stoljeća (Strčić, 1996, 13).

Krajem 19. stoljeća Pazin je postalo središte hrvatskog i talijansko-italijanaškog pokreta. U Pazinu je živjelo uglavnom hrvatsko stanovništvo (Vlahov, 1999, 43), ali je vlast bila u rukama manje skupine talijanskih predstavnika. Kao rezultat rivaliteta, u Pazinu su se osnivala politička i kulturna društva koja su utjecala na aktivnost istarskog stanovništva.⁴ Tako je u Pazinu 1895. godine bila osnovana *Istrska posojilnica* (Strčić, 1999, 23–24), a *Hrvatska čitaonica* otvorena je 1897. godine. Do otvaranja kazališta 1912. godine obrazovno-kulturno središte Pazina je bio *Narodni dom*, izgrađen 1905. godine. Osim njih, u Pazinu su početkom 20. stoljeća bila osnovana i ova društva: *Hrvatska glazba*, *Družba sv. Ćirila i Metoda* (Hammer, 1999b, 300), *Politično društvo za Hrvate i Slovence u Istri*, *Istarsko planinsko društvo*, *Katoličko podporno društvo „Obrana“*, *Hrvatsko-slovensko katoličko akademsko ferijalno društvo „Dobrila“* te *Hrvatsko-slovensko akademsko ferijalno društvo „Istra“* (Riman, 2012, 236–244).

Svi ovdje navedeni događaji utjecali su na ideju stvaranja gimnazije gdje bi se nastava provodila na hrvatskom jeziku. Samom otvaranju gimnazije prethodila je relativno duga borba koja je započela zahtjevom za reorganizaciju niže njemačke gimnazije 1868. godine koja je djelovala u franjevačkom samostanu u Pazinu, a završena je 1899. godine kada su u Pazinu osnovane dvije gimnazije: hrvatska i talijanska. *Carsko-kraljevske velike državne gimnazije* je bila najviša obrazovna ustanova Hrvata u pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima (Strčić, Strčić, 1996, 37).

Važnu ulogu u formiranju Gimnazije imali su profesori i učenici koji su ujedno bili i inicijatori različitih kulturnih događanja u Pazinu. Gimnaziju su dizali na nivo ugledne pedagoške i kulturno-prosvjetne ustanove, a s vremenom je dobila i politički značaj. U formiranju djelovanja Gimnazije istaknuli su se i slovenski profesori koji su rođeni u slovenskim krajevima, a djelovanjem su vezani uz Pazin. Radi toga čini se važnim prikazati njihovo djelovanje te ih smjestiti u političku i kulturnu situaciju Istre i Pazina. Pokušat ćemo utvrditi jesu li slovenski profesori svojim radom u Gimnaziji opravdali tezu o njihovom doprinosu u razvoju Gimnazije te o utjecaju na javni i kulturni život Pazina.

Za sve slovenske profesore koji su djelovali u Gimnaziji nije bilo moguće pronaći osnovne biografske podatke. Radi nedostataka tih podataka, u rad je bilo potrebno uključiti i sjećanja nekadašnjih učenika Gimnazije. Osim knjiga *Spomen knjiga Hrvatske gimnazije u Pazinu* (1999), te *Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969* (1973) gdje su sakupljena sjećanja učenika, potrebno je naglasiti da se zapisi o profesorima često mogu pronaći i u različitim zasebnim djelima nekadašnjih učenika (Balota, 1984; Radečić, 1962; Šantel, 2006).

4 Na osnivanje i djelovanje društava utjecao je pokret pod imenom *Hrvatsko katoličko* gibanje. Upravo je ta struja klerikalizma, koji se pojavio u političkog životu Istre, utjecao na djelovanje pojedinog društava, ali i međusobnih antagonizama (Trogrlić, 2002, 365), koji su smetali napore članova i zato se znalo desiti da rezultati rada pojedinih društava i izostanu (Trogrlić, 1999, 25–27).

O CARSKO-KRALJEVSKOJ VELIKOJ DRŽAVNOJ GIMNAZIJI U PAZINU

Carsko-kraljevska velika državna gimnazija je osnovana 1899. godine. Prvi je ravnatelj bio Fran Matejčić, profesor klasičnih jezika. Za učitelja prirodnih znanosti je imenovan J. Just, profesor iz Ljubljane i to je ujedno jedini podatak o tom učitelju.⁵ Među prvim profesorima djelovali su još Josip Roža⁶ i Anton Jošt, suplent u nižoj gimnaziji u Ljubljani.⁷

Već u prvoj godini djelovanja Gimnazije prijavilo se 128 kandidata, od kojih je bilo primljeno 80 Hrvata, 19 Slovenaca i 1 Čeh.⁸ Iduće se godine upisalo 70 učenika, a prema navodima tadašnjih novina od toga je bilo 53 Hrvata i 17 Slovenaca.⁹ Na godinu se upisivalo približno 200 učenika u osam odjeljenja.

Tako velika brojka predstavljala je zadovoljstvo i opravdanje pobornicima Gimnazije s hrvatskim kao nastavnim jezikom. Nakon osnivanja Gimnazije, dogodila se jaka reakcije istarskih Talijana. Različita su istarsko-talijanska društva i pojedinci zahtijevali zatvaranje novoosnovane škole.¹⁰ Da bi se smirila situacija, Talijani su dobili dozvolu za otvaranje Pokrajinske talijanske realke (Strčić, 1999, 25),¹¹ i to na trošak Pokrajine Istre (Jelinčić, 1999, 63–78).

O važnosti Gimnazije za slovensko i hrvatsko stanovništvo govore i brojke učenika iz različitih slovenskih krajeva koji su pohađali gimnaziju. Od 1899. do 1913. godine gimnaziju je pohađalo 2511 učenika, a od toga ih je 440 navelo slovenski jezik kao materinski jezik (Jurčić-Čargo, 1999, 374). Najviše slovenskih učenika, njih 340, došlo je iz slovenskog dijela Istre te trčanskog Krasa, iz Kranjske je došlo 40 učenika, iz Štajerske 15 i iz Koroške 1 učenik (Labinjan, Ujčić, 1973, 185–191).¹² Kontinuirano obrazovanje učenika iz slovenskih krajeva u Gimnaziji bilo je uvjetovano uglavnom političkim razlozima. Radi želje da njihova djeca uče na hrvatskom ili slovenskom jeziku, a ne na talijan-

5 Naša sloga, 31. 8. 1899: Imenovanje, 3.

6 Naša sloga, 19. 9. 1900: Imenovanje, 2.

7 Slovenec, 30. 8. 1899: Suplent, 3.

8 Slovenec, 28. 9. 1899: Hrvatska gimnazija u Pazinu, 3. U Našoj slogi je bilo zabilježeno da je jedan učenik bio iz Trsta, jedan učenik iz Nabrežine, jedan iz Sežane i jedan iz Kamnika. Ostali su bili s prostora Istre. Nabrojena su različita mjesta odakle su dolazili učenici iz današnje hrvatske Istre, ali i neka slovenska i to: Pobeg pri Kopru, Šmarje, Ricmanje, Podgrad, Jelšane, Hrušica i Vodice (Naša sloga, 21. 9. 1899: Otvorenje hrvatske gimnazije u Pazinu, 1).

9 Naša sloga, 21. 9. 1900: Upis u hrv. gimnaziju u Pazinu, 3.

10 Kao ilustraciju možemo navesti da je u studenom 1899. godine talijansko političko društvo održalo skupštinu u Piranu gdje je bilo odlučeno da će se organizirati prosvjed radi otvaranja Gimnazije u Pazinu. (Naša sloga, 17. 11. 1899: Prosvjed protiv hrvatskoj gimnaziji u Pazinu, 2). Vrhunac je bio kada su se svi načelnici talijanskih općina u Istri sastali u Trstu i vladi predstavili svoje zahtjeve protiv otvaranja takve škole.

11 Agitacija za jednu ili drugu gimnaziju izvodila se putem tiska te su slovenski, hrvatski i talijanski novinari često komentirali različita događanja. U slovenskom i hrvatskom tisku su pozitivno komentirali velik broj učenika koji su bili upisani u prvi razred gimnazije na početku njezina djelovanja (Edinost, 16. 9. 1899: Brzojavna in telefonična poročila, 4).

12 Ovdje je potrebno spomenuti i da su neki učenici, osim iz bližih mjesta, dolazili i iz udaljenih slovenskih krajeva. Tako je npr. August Vončina bio iz Jesenica, Valentin Fister iz Kranja (X, 1913, 37–39), a Vilim Krassnig iz Klagenfurta (XI, 1914, 39–41).

skom ili njemačkom jeziku, roditelji su svoju djecu radije upisivali u udaljenu hrvatsku Gimnaziju.¹³

Loših odnosa i nerazumijevanja među hrvatskim i slovenskim učenicima nije bilo. Tako je Angelo Cerkvjenik zapisao: »*Sa hrvatskim saučenicima osjećali smo se uvijek jednaki, jednaki u svakom pogledu. Hrvatska Istra nije ni u gradu ni u selu- nikada smatrala Slovenca tuđincem [...] Slovenci koji su živjeli u Istri kao i slovenski đaci u pazinskoj gimnaziji osjećali su se tamo kao kod svoje rođene kuće, đaci su se osjećali u Pazinu kodikamo bolje nego u »slovenskim« gimnazijama, koje nijesu nikada bile potpuno slovenske. Za nas je pazinska gimnazija bila više slovenska nego bilo koja »slovenska« gimnazija*« (Cerkvenik, 1973, 103–104). Takvih i sličnih sjećanja je mnogo (Rapotec, 1973a, 56; Velnić, 1973, 70).

Gimnazija je bila otvorena i za vrijeme Prvog svjetskog rata, iako su uvjeti bili vrlo teški jer se smanjio broj profesora i učenika zbog odlaska u vojsku. U školskoj godini 1914./1915. u Gimnaziju se upisalo samo 6 učenika, a školska je zgrada postala vojna bolnica. Nastava se preselila u franjevački samostan. Školske godine 1915./1916. situacija se djelomično popravila jer su se u Gimnaziju upisali učenici koji su do tada pohađali talijansku gimnaziju u Pazinu. Do kraja Prvog svjetskog rata Gimnaziju je završilo 12 generacija učenika. Nakon rata njezin je rad bio zabranjen, a 1919. godine u Pazinu je svečano bila otvorena gimnazija s talijanskim nastavnim jezikom koja je djelovala do 1943. godine. U nju se prve godine upisalo samo 11 učenika (Strčić, 1999, 27).

Učenici Gimnazije su sa školovanjem nastavili u različitim hrvatskim mjestima (Čop, 1999, 128–131). Hrvatska je gimnazija je nastavila s radom nakon Drugog svjetskog rata, a djeluje i danas.¹⁴

DJELOVANJE SLOVENSKIH PROFESORA U CARSKO-KRALJEVSKOJ VELIKOJ DRŽAVNOJ GIMNAZIJI

Radi društveno političkih odnosa u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća, bilo je teško pronaći odgovarajući učiteljski kadar za srednje škole pa je to bio jedan od razloga dolaska i djelovanja slovenskih profesora u gimnaziji u Pazinu, usprkos slaboj plaći. Naime, u to je vrijeme među svim habsburškim zemljama posao učitelja i profesora bio najslabije plaćen upravo u Istri (Šuštar, 2010, 212). Potrebno je navesti da djelovanje slovenskih učitelja i profesora u hrvatskim školama nije rijetkost i to naročito nakon 1860. godine. Slovenski učitelji su često, nakon završenih fakulteta u Grazu i Beču, dolazili u pojedine hrvatske gradove kako bi se zaposlili u hrvatskim gimnazijama. U vrijeme Habsburške Monarhije to nije bio problem jer je jezik poučavanja bio njemački (Šuštar, 2010, 209–212).¹⁵

13 Prva gimnazija sa slovenskim nastavnim jezikom u Austrijskom primorju bila je u Gorici te je otvorena neposredno prije Prvog svjetskog rata (Ciperle, Vovko, 1987, 66).

14 Broj učenika iz slovenskih krajeva u tom je razdoblju bio mnogo manji nego na početku 20. stoljeća. U periodu od 1950. do 1969. godine je školu pohađalo 735 učenika, od toga je samo 12 bilo iz slovenskih krajeva (Labinjan, Ujčić, 1973, 185–210).

15 Ovdje je potrebno spomenuti primjer gimnazije u Varaždinu gdje je u vremenu od druge polovice 19. stoljeća

Drugi razlog pojačanog dolaska slovenskog nastavnčkog kadra bio je i taj što su se učitelji i profesori u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije morali prilagođavati uredbama školskih vlasti (Jurčić-Čargo, 1999, 369–371). U školi je djelovalo i nekoliko slovenskih franjevac,¹⁶ koji su uglavnom predavali klasične jezike i vjeronauk.

U razdoblju djelovanja Gimnazije od 1899 do 1918. godine u njoj je sveukupno podučavalo 46 profesora od čega je 19 profesora bilo rođeno u slovenskim krajevima.¹⁷ Iz Istre i Kvarnerskog primorja s otocima je bilo 15 profesora, iz tadašnje Banske Hrvatske bilo ih je 7, iz Dalmacije 4 te po jedan profesor iz Bosne i iz Trsta. U tablici br. 1. navedeni su profesori rođeni u slovenskim krajevima koji su djelovali Gimnaziji.

---

do kraja prve polovice 20. stoljeća djelovalo oko 25 profesora rođenih u slovenskim krajevima. U gimnaziji u Varaždinu su u 18. stoljeću djelovali štajerci Andrija Zamberger, Ambroz Gable i Teodor Cronstein (Vanino, 1937, 138–150). Djelovali su i Janez Trdina, Matija Valjavec i Sebastijan Žepič (Šuštar, 2010, 213–214) te Josip Križan (Južnič, 2010, 187). Velik broj učenika koji su pohađali gimnaziju bio je upravo s područja Štajerske. To su samo neki podaci, koji upućuju na to da bi bilo potrebno detaljnije istražiti ovu tematiku. Osim toga, zabilježeno je djelovanje slovenskih matematičara i fizičara u različitim gimnazijama po cijelom današnjem protoru Republike Hrvatske. Možemo spomenuti Ivana Tušeka i Ivana Stožira koji su djelovali u gimnazijama u Zagrebu, Johana Vinkoviča koji je radio u Višoj gimnaziji u Vinkovcima, Antona Černiveca koji je predavao u gimnaziji u Puli, Albina Belara koji je radio na Pomorskoj akademiji u Rijeci i mnoge druge. (Južnič, 2010, 186–187). Slovenski profesori su djelovali i u gimnazijama u Osijeku. Tako možemo spomenuti samo neke od njih: Valentin Čičigoj, Ivan Nepomuk Dominkuš, Anton Hladnik, Alojz Kant, August Musič, Martin Petančić, Maksimilijan Rogar i drugi (Sršan, 2009).

16 Franjevački samostan u Pazinu je do 1918. godine bio sastavni dio Slovenske franjevačke provincije sv. Križa (Škofljanec, 2000, 9–77) te se stoga podrazumijeva da su u njemu djelovali franjevci rođeni na prostoru današnje Slovenije. U Pazinu su između ostalih služili: Benvenut Krobot, Valentin Majar i Salvator Zobec, a 1899. godine je za gvardijana bio imenovan Kalist Medič (Naša sloga, 7. 9. 1899: Novi gvardijan franjevačkog samostana, 4). U Pazinu su bili i Viktor Mihailovič koji je predavao matematiku i fiziku te Julij (Ferdinand) Brunner koji je bio profesor botanike i matematike u franjevačkoj gimnaziji u Pazinu (Južnič, 2010, 186–187). Iz shematizama Hrvatsko-kranjske provincije sv. Križa (do 1900. godine) te iz shematizama Kranjske provincije dv. Križa (do 1918. godine) moguće je rekonstruirati boravak svih franjevac u Pazinu kao i njihovu funkciju u njemu. Svakako bi bilo potrebno još dodatno istražiti zasluge franjevac na razvoj vjerskog, kulturnog i inog života Pazina.

17 Danijela Jurčić Čargo u svojem članku *Slovenski na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu od 1899. do 1918. godine* navodi i **Rudolfa Rabfelda** iz Slovenije koji je djelovao u školi od 1913. do 1914. Druge podatke o njemu ne navodi. No, vidi se da je bio rođen je 15. 9. 1886. godine u Puli. Bio je klasični filolog. Doktorirao je 1913. godine na Sveučilištu u Beču s temom »Herodot als Philolog« (PH RA 3612 Rabfeld, Rudolf). Umro je u Puli 17. 7. 1914. godine (Edinost, 20. 7. 1914: Domaće vesti, 2). U Gimnaziji je predavao njemački, grčki, latinski i hrvatski jezik, a radio je u njoj vrlo kratko. Zabilježeno je da je radio od 19. 9. 1913. do 12. 3. 1914. godine kada odlazi do svršetka nastave na školski godišnji dopust. Sredinom 1914. godine umire (XI, 1914, 28).

Red. br.	Ime i prezime	Mjesto i datum rođenja	Mjesto i datum smrti	Razdoblje djelovanja u Gimnaziji	Obavezni i slobodni predmeti
1.	Bobnar (Anton) Alojz	Mirna Peč, 14. 1. 1875.	Brezje, 26. 7. 1909.	1903.- 1904.	fizika, matematika
2.	Brolih Luka	Hotemaže 9. 10. 1867.	Maribor, 23. 11. 1933.	1902.- 1918.	gimnastika, njemački jezik, povijest, psihologiju, zemljopis,
3.	Burgar Anton	Ribnica 28. 12. 1883.	Ljubljana, 27. 8. 1968.	1910.- 1914.	grčki, njemački i latinski jezik
4.	Dovgan (Ignat) Emilijan	Kamnik, 24. 7. 1867.	Nazarje, 15. 12. 1940.	1899.- 1904.	povijest i zemljopis
5.	Govekar Mirko	Ig-Studenec, 7. 10. 1884.		1912.- 1915.	gimnastika i pjevanje
6.	Hribar Zlatko ¹⁸	Slovenija		1911.- 1912.	gimnastika, hrvatski jezik, povijest i zemljopis
7.	Jošt (Anton) Josip	Dobrovlje, 1870.		1899.- 1902.	prirodoslovlje, fizika i matematika
8.	Kers Albert	Slovenija		1916.- 1918.	prirodoslovlje, fizika i matematika
9.	Koletič Josip	Krško, 24.1.1877.	Ljubljana, 17. 7 1945.	1912.- 1913.	grčki, njemački i latinski jezik
10.	Kos Ivan	Kneža, 9.12.1849.	Pazin (Hrvatska), 30. 8. 1931.	1902.- 1918.	grčki, njemački jezik
11.	Lokovšek Pavel	Tuhelj, 29.6.1876	Ljubljana, 23. 3. 1968.	1905.- 1906.	grčki, njemački i latinski jezik
12.	Majžer Anton	Staveršenci, 1876.		1902.- 1910.	njemački jezik, po- vijest i zemljopis
13.	Pregelj Ivan	Most na Soči, 27.10.1883.	Ljubljana, 21. 1. 1960.	1910.- 1911.	njemački jezik, logika i psihologija

18 Podatke o Zlatku Hribaru, Josipu Joštu i Albertu Kersu smo tražili u različitim arhivskim izvorima kao i u literaturi i nije pronađena ni jedna informacija. Ovdje su doneseni oni podaci koje su u svojim radovima naveli D. Čargo Jurčić i M. Čop.

14.	Pregelj Rudolf	Trst, 11. 4. 1880.	Ljubljana, 5. 8. 1942.	1906.- 1918.	prirodoslovlje, fizika i matematika
16.	Schaup Adolf	Ajdovščina, 8. 5. 1880.		1915.- 1918.	njemački jezik
17.	Stökl (Ka- rol) Fridolin	Radovljica, 9. 10. 1842.	Pazin (Hrvatska), 31. 12. 1905.	1899.- 1905.	glazba
18.	Šantel Saša	Gorica 15. 3. 1883.	Ljubljana, 1. 7. 1945.	1907.- 1918.	slikanje, pjevanje, crtanje i geometrijsko crtanje, kaligrafija, matematika, pjevanje i slikanje
19.	Zajec (Franc) Ferdinand	Novo Mesto, 30. 5. 1876.	Sodražice, 9. 8. 1949.	1906.- 1907.	glazba i pjevački zbor

Tab. 1: Popis slovenskih profesora u Carsko-kraljevskoj velikoj državnoj gimnaziji od 1899. do 1918. godine¹⁹

U tablice je prikazano djelovanje slovenskih profesora u Gimnaziji u Pazinu. Poredani su abecednim redom. Iz navedenih godina djelovanja vidljivo je da su neki profesori kraće vrijeme obnašali službu. Razlog leži, vjerojatno, u slabo plaćenom radu, pa su mnogi potražili druga radna mjesta.

Prikaz koji slijedi sačinjen je na temelju dostupnih podataka. Količina teksta, stoga, ne predstavlja valorizaciju doprinosa toga profesora radu Gimnazije i društvenog života Pazina, odnosno afirmaciju Slovenaca u tom mjestu i vremenu.

Alojz Bobnar je rođen u Mirnoj Peči 1875. godine. U franjevački red je ušao 1895. godine, a zaređen je bio 1899 (Schematismus, 1902, 35). Mladu misu je imao 1. 10. 1899. godine u svojem rodnom mjestu.²⁰ Prije dolaska u Pazin djelovao je u samostanu u Sv. Trojici (Schematismus, 1903, 12). U Pazin je došao 1902. godine, a u Gimnaziji je predavao matematiku i fiziku i to u školskoj godini 1903/1904. U Pazinu je ostao sve do 1907. godine i iako nije radio u Gimnaziji, u franjevačkom samostanu je obavljao dužnost gvardijana. Umro je 26. 7. 1908. na Brezju (Schematismus, 1909, 50).

19 Izvor: IX, 1912, 4–6; X, 1913, 26–28; XI, 1914, 27–29; ARS–231, 56/193; Čop, 1999, 79–136; Jurčić-Čargo, 1999, 162–177; Ecclesia catolica, 2000, 244, 444, 810; PSBL, 1982, 128–129; Lužar, Wagner, Vrabl, 1928, 1–36; Leskošek, 1928, 1–25; Schematismus, 1901, 10–37; Schematismus, 1906, 36; Schematismus, 1909, 50.

20 Dolenjske novice, 1. 5. 1919: Zgodovina frančiškanskega samostana, 70.

Luka Brolih bio je jedan od profesora koji su dugo radili u Gimnaziji. Rođen je u Hotevaži 9. 10. 1867. godine. Maturirao je 1891. godine, a 1901. godine položio je stručni ispit. U školskoj godini 1901./1902. djelovao je u Državnoj gimnaziji u Mariboru gdje je podučavao zemljopis i povijest (Lužar, Wagner, Vrabl, 1928, 22). U Pazinu je predavao zemljopis, njemački jezik i povijest. Učenici se sjećaju da nikada nije uspio naučiti hrvatski jezik te je često zamjenjivao riječi: »[...] puška za ratarstvo, mjesto za ratovanje«. Na nastavi se nije smijao (Picinić, 1973, 77), a njemačku je književnost predavao isključio na njemačkom jeziku (Brajša, 1973, 33). Poneka sjećanja na Luku Broliha su topla i životna. Tako je Mate Balota opisao svoj susret s njime. Iz toga se susreta može iščitati strahopoštovanje koje su učenici imali do svoga profesora, kao i želja profesora da svojim učenicima omogući kvalitetan život i izvan obrazovne ustanove. »*Stajao sam tako pred ulazom u cirkus jedamput bez ijedne pare u džepu i naišao je Luka Brolih, mrki profesor povijesti i zemljopisa. Uzdrtao sam, kao da sam nešto veliko pogriješio. A on mi je prišao i uputio mi je jedine riječi koje su mi s njegove strane bile upućene izvan razrednih prostorija: »A Vi biste voljeli ući unutra?«. I kupio mi je ulaznicu. Bio sam zbunjen, posramljen, uplašen, oduševljen, zanesen. Bio sam u prvom razredu, obučen u jedino odijelo, koje mi je seoski krojač sašio od starog tuđeg odijela, profesor Brolih govorio mi je »Vi«, onaj strogi, nepristupačni profesor, i kupio mi je ulaznicu u cirkus. Nije to bila samo ulaznica. To je bilo kao da sam ja netko njegov«* (Balota, 1984, 22). Drugi put je zapisao: »*Uživao sam u Brolihovim satovima zemljopisa i povijesti i rado sam ih dočekivao. Na njima se nešto zbivalo, vojske su se kretale, sunce je sjalo nad tropskim predjelima i svuda je bilo more [...]. Kasnije, na češkoj gimnaziji, uspoređivao sam sate Brolihove i sate novog i mlađeg profesora istih predmeta. I uspoređivao sam druge profesore jedne i druge gimnazije. Od profesora pazinske gimnazije, koje sam ja imao, mogli su izdržati usporedbu i izaći kao bolji samo Brolih i Novljan. I, razumije se, Šantel«* (Balota, 1984, 40). Upravo je Šantel za Broliha u svojim memoarima zapisao, da se držao zasebno, da je »... bil čudak svoje vrste in zagrenjen. Imel je surov nastop in se je neprestano zapletal v sovraštvu. Z ravnateljem je bil v stalni borbi. No, do mene je bil vedno kolegialen in mu ne morem osebno ničesat očitati. Bil je po rodu Gorenjec, menda Kranjčan...« (Šantel, 2006, 199).

Zabilježeno je da je često u školskim prostorijama, ali i izvan njih, imao predavanja o različitim povijesnim događajima za koje je vjerovao da će biti zanimljiva i poučna za širi krug ljudi.²¹ Bio je aktivan u mnogim pazinskim društvima. Bio je član *Društva Sokol* i *Odbora za prosvjetu* (Hammer 1999a, 303), bio je predsjednik *Istarskog planinskog društva* (Riman, 2012, 242-243) te je često za učenike organizirao izlete²² (Balota 1984, 37). Njegovo ime danas nosi Planinarska sekcija *Gimnazije i strukovne škole Juraj Dobrila* u Pazinu. Umro je u Mariboru 23. 11. 1933. godine (ARS AS 231, 56/193, Brolih).

21 Godine 1907. održao je predavanje pod naslovom *Junaštva g. 1809*, 1910. godine je održao predavanje pod naslovom *Predavanje o popisu pučanstva u Cerovlju*, a 1911. godine je imao predavanje *O Postojinskoj špilji (uz 54 »svijetle slike«)* i *O Tripolisu* (Hammer, 1999a, 303).

22 Kao ilustraciju možemo navesti da je u školskoj godini 1912./1913. organizirao sljedeće izlete: 5. 10. 1912. u Sv. Petar u Šuli, 19. 4. 1913 u Draguč, 26. 4. 1913. u pazinsku okolicu (X, 1913, 73), a u školjoj godini 1913./1914. je organizirao izlete: 4. 9. 1913, 15. 4. 1914. i 27. 4. 1914. u pazinsku okolicu (XI, 1914, 77).

Anton Burgar rođen je u Ribnici 28. 12. 1883. godine. Maturirao je 1904. godine, a potom je otišao na studij klasične filologije u Beč. Godine 1913. položio je stručni ispit (Lužar, Wagner, Vrabl, 1928, 17). Od 1910. do 1914. radio je u Gimnaziji u Pazinu gdje je predavao latinski i grčki jezik (Jurčić-Čargo, 1999, 373). Od 1919. godine predavao je u Državnoj realnoj gimnaziji u Kočevju, gdje je bio ravnatelj od 1923. (Leskošek, 1928, 6) do 1944. godine (Stanonik, Brenk, 2008, 121). Osim što je predavao u Gimnaziji, bio je aktivan i u Hrvatskoj čitaonici u Pazinu gdje je bio odbornik od 1914. do 1915. godine.²³ U vrijeme Prvog svjetskog rata je bio mobiliziran kao natporučnik (Ujčić, 1969, 204). Umro je u Ljubljani 27. 8. 1968. godine.

Emilijan Dovgan rođen je u Kamniku 24. 7. 1867. godine. U franjevački red je ušao 1885. godine na Trsat, a za svećenika je bio zaređen 1890. godine. (Shematismus, 1902, 32). Služio je u Brežicama, potom u Istri i Gorici. U Gimnaziji u Pazinu djelovao je od 1899. do 1904. godine. Predavao je zemljopis i povijest. Učenici ga se sjećaju kao strogo profesora (Rapotec, 1973b, 45). Godine 1905. bio je gvardijan u franjevačkom samostanu u Pazinu²⁴ do 1907. godine (Shematismus, 1907, 23). Za vrijeme Drugog svjetskog rata otišao je u Nazaret gdje je ostao sve do svoje smrti²⁵ 15. 12. 1940 (Ecclesia catholica, 2000, 810).

U Gimnaziji u Pazinu je predavao i **Mirko Govekar**. Rođen je 7. 10. 1884. godine u Igu-Studenec. Podučavao je na *Državnom muškom učiteljišću* u Mariboru, a osim toga, predavao je tjelesnu kulturu u *Zasebnem ženskem učiteljišću šolskih sester* u Mariboru (Lužar, Wagner, Vrabl, 1928, 28–29) te u *Državni gimnaziji* u Mariboru (Leskošek, 1928, 18). Od 1912. do 1915. godine radio je u Gimnaziji u Pazinu. Učenici se sjećaju da je na glazbenim priredbama svirao glasovir, a podučavao je gimnastiku i glazbu. Povremeno je dirigirao zborom. O njegovom angažmanu postoji svjedočanstvo s koncerta 1913. godine na kojemu je svirao glasovir. Osim solo točke, na glasoviru je pratio druge izvođače, a nastupio je i u kvintetu (glasovir, violina, čelo, harmonika i kontrabas). Povodom toga nastupa bilo je zabilježeno: »*Gospodin Govekar svirao je na glasoviru Baladu op. 25 od Fr. Chopina. Komad je vrlo težak, ali g. glasovirač ima izvrsnu tehniku. Buduć je on svim glazbenim točkama ovog koncerta sudjelovao, biti će dobro da ovdje spomenemo, kako smo srećni, što je k nama došao*«. ²⁶ U Pazinskoj gimnaziji je predavao samo 3 godine, no ipak je vidljivo njegovo aktivno uključivanje u javni i kulturni život Pazina. U vrijeme Prvog svjetskog rata mobiliziran je kao desetnik. (Ujčić, 1969, 204).

Za **Zlatka Hribarja** se zna da je djelovao u Gimnaziji od 1911. do 1912. godine. U gimnaziji je bio dodjeljen Luki Brolihu koji je dobio zadatak da ga uvede u učiteljsku službu. Predavao je zemljopis i povijest (Ujčić, 1969, 107).

Josip (Anton) Jošt je rođen 1870. godine u Dobovlju, a u Gimnaziji u Pazinu je djelovao od njenog osnivanja. Predavao je prirodoslovlje, matematiku i fiziku. Prvi ravnatelj s njegovim radom nije bio zadovoljan. U svojim je pismima, između ostalog, zapisao: »*Istina*

23 Godine 1914. održao je predavanje o životu i radu Gregorčiča (Hammer, 1999a, 303), o kojem je već 1907. godine napisao biografiju (Burgar, 1907).

24 Bogoljub, 14. 9. 1905: Cerkevni razgledi po domovini, 269.

25 Slovenski gospodar, 25. 12. 1940: Spominjamo se v molitvah rajnih!, 20.

26 Naša sloga, 13. 3. 1913: Koncert u Pazinu, 2.

je da je gospod Jošt čudan patron; danas je pošao u Beč molit da ga premjeste u Kočevje. Moja najiskrenija želja prati ga u Beč, da uspije u svojoj nakani te da ga kamogod premjeste...« (Cukrov, 1999, 275). Već je 1901. godine prestao raditi u Gimnaziji u Pazinu.

Albert Kers je u Gimnaziji u Pazinu djelovao od 1916. do 1918. godine, a predavao je prirodoslovlje, matematiku i fiziku (Jurčić-Čargo, 1999, 373).

Josip Koletič rođen je u Krškome 24. siječnja 1877. godine (Leskovšek, 1928, 8). Gimnaziju je završio u Novom Mestu 1899. godine, klasičnu filologiju je studirao u Grazu (Jurčić-Čargo, 1999, 373). Ispit za profesora iz klasične filologije i slovenskog jezika je položio 1911. godine (ARS–231, 64/937, Koletič). Radio je u Prvoj državnoj gimnaziji u Ljubljani 1912. godine gdje je predavao latinski, grčki i slovenski jezik (Lužar, Wagner, Vrabl, 1928, 17). U Pazinskoj gimnaziji je djelovao samo u školskoj godini 1912./1913., gdje je predavao latinski i grčki jezik. Nakon Pazina nastavio je raditi u školama u Ljubljani. U Ljubljani je i umro 17. 7. 1945 (ARS–231, 64/937, Koletič).

Osoba koja je imala najviše utjecaja u školi je svakako bio ravnatelj **Ivan Kos**, »Slovenec, onizak starčić, šiljate prosjede bradice...« (Radetić, 1962, 59.). Gimnaziju je završio u Gorici, a u Beču je završio studij klasične filologije. Državni je ispit za gimnazijskog profesora položio 1879. godine, nakon čega je kao suplent radio u Grazu i Trstu. U njemačkoj gimnaziji u Pazinu je podučavao njemački jezik od 1883. do 1890. godine, u Puli od 1890 do 1897. godine (PSBL, 1982, 128–129), a potom odlazi u Split gdje je bio ravnatelj i profesor grčkog i njemačkog jezika u *Carsko-kraljevskoj gimnaziji* od 1897. do 1902. godine (Stanonik, Brenk, 2008, 519). U Pazin se vratio 1902. godine gdje je obavljao dužnost ravnatelja sve do zatvaranja Gimnazije, a potom je otišao u mirovinu. Godine 1908. postao je školski savjetnik, 1912. godine bio je imenovan za člana *Pokrajinskog školskog savjeta za Istru*. Organizirao je predavanja u *Narodnom domu* u Pazinu, zalagao se za izgradnju učeničkog doma te je zajedno s F. Matejčićem, nakon višegodišnjeg napora, uspio potaknuti otvaranje privatne *Ženske učiteljske škole* 1912. godine (Jakovljević, 1999, 541–550). Na taj je način bilo omogućeno školovanje učiteljica i profesorica. Baš ti njegovi napori ukazuju da je bio svjestan problema nedostatka obrazovnog kadra u hrvatskoj Istri.

I. Ivančić ga se sjeća kao čovjeka »...niskog nešto krupnijeg rasta. Primio me pri prvom susretu vrlo ljubazno, drugarski susretljivo, da ne kažem očinski« (Ivančić, 1973, 26). Ravnatelj je bio vrlo pažljiv prema učenicima, često se zanimao za njihovu obiteljsku situaciju, provjeravao je i skrbio za uvjete njihova stanovanja. S. Brajša je o ravnatelju zapisao: »Veoma se zanimao i za izvanškolski život đaka. Išao je od stana do stana, gdje su stanovali đaci. Ako je bio stan vlažan ili ako u obitelji stanodavca nije bilo što u redu, tako da bi to moglo štetno djelovati na zdravlje, moral đaka, nastojao je da đaku nađe drugi stan« (Brajša, 1973, 32). Mate Balota svoja je sjećanja o »Starom« zabilježio s dozom humora i ironije, te je prikazao bojazan i brigu ravnatelja za Gimnaziju, ali i za učenike (Balota, 1984, 58–59) Saša Šantel ga je opisao kao pravog »[...] avstrijskega uradnika [...] Bil je pa v dno duše dober in pošten, pač po tolmínsko trmast. V šoli so mu bile najbolj pri srcu one zunanjosti, ki dajejo videz dobremu funkcioniranju šolskega aparata, kakor točnost pri začetku pouka, obdrževanje discipline, redno opravljanje inšpekcij na hodniku in kar je še podobnih atributov pedagoške službe« (Šantel, 2006, 200).

Ivan Kos brinuo se za pedagoško i didaktičko-metodološko osposobljavanje učitelja, i to pogotovo mladih, koje je i sam uvodio u školski život. Osim aktivnog djelovanja u Gimnaziji, bio je član *Đačkoga pripomoćnog društva* (Štoković, 1999, 399–412), te je angažirano radio na ideji izgradnje učeničkog doma u Pazinu. Bio je i jedan od osnivača *Odbora za prosvjetu*. Tugomil Ujčić ističe da se »*Ravnatelj Kos [...] bio potpuno srodio s Pazinom*« gdje je i umro 30. 8. 1930, a u Pazinu je i pokopan (Ujčić, 1969, 105). Svojim je radom potaknuo mnoge mlade profesore na rad i izvan škole.

U Pazinu je od 1905. do 1906. godine predavao i **Pavel Lokovšek**, rođen u Tuhelju u Hrvatskom Zagorju 29. 6. 1976. godine. Nakon Pazina otišao je u Ljubljanu, gdje je radio u knjižnici današnje *Gimnazije Poljane* u Ljubljani i to u razdoblju od 1931. do 1939. godine. Bio je profesor njemačkog, latinskog, grčkog i slovenskog jezika. Umro je 23. 3. 1968. godine, a pokopan je u Ljubljani.

Anton Majžer je rođen 1876. godine u Staveršencih. U Pazinsku gimnaziju je došao 1902. U školskoj godini 1902./1903. bio je suplent, od 1904. do 1908. godine privremeni profesor, a od 1909. do 1910. godine učitelj njemačkog jezika, povijesti i zemljopisa (Jurčić-Čargo, 1999, 373). Nekoliko je godina djelovao u gimnaziji u Voloskom (Opatija). Učenici ga se sjećaju da je bio »[...] *čovjek uvijek prijazan i ljubazan, a kao nastavnik velik prijatelj omladine s kojom je rado dolazio u kontakt*« (Ivančić, 1973, 25). Zabilježeno je da je »[...] *taj simpatični Štajerac volio i hrvatski jezik i u želji da ga nauči, učio je naizust hrvatske narodne pjesme*« (Picinić, 1973, 77). O njemu je svoja sjećanja zapisao i Saša Šantel: »*Majžer je živio u Pazinu sam, čeprav je bio oženjen in je imao hčerku o kateri je vedno govoril. [...] V toplem vremenu si je opoldanski počitek oskrboval v konferenčni sobi ter tam sladko spal z glavo na kupu šolskih zvezkov*« (Šantel, 2006, 199). Sigurno je da je s drugim profesorima utjecao na formiranje slavenskog (hrvatskog/slovenskog/istarskog) ozračja u gimnaziji te je utjecao na mlade s kojima je radio.

Ivan Pregelj se rodio u obitelji krojača. Otac mu je rano umro te je studij završio uz pomoć župnika. Nakon mature odlazi na studij teologije kojega je uskoro napustio. U Beču je studirao slavistiku i germanistiku, a doktorirao je s disertacijom o propovjedniku Rogeriju. U Pazinskoj gimnaziji je podučavao u školskoj godini 1910./1911 nakon čega je otišao u službu u gimnaziju u Idriji (IX., 1912, 12). U Kranju je djelovao od 1912. do 1924. godine, a u Ljubljani od 1924. do 1938. godine (Jurčić-Čargo, 1999, 372). Zanimala ga je povijest Istre te ga je Stojan Brajša vodio u Tinjan i u Ježenj, rodno mjesto biskupa Jurja Dobrile (Jurčić-Čargo, 1999, 373). Na temelju tog iskustva je kasnije napisao pripovijetku *Božji mejnik* (Brajša, 1973, 34), djelo prevedeno i na hrvatski jezik 1925. godine: *Oče, budi volja Tvoja*. Mate Balota se sjeća da »*Ivana Pregelja nismo mogli lako razvrstati po narodnosti. Govorio je sasvim dobro hrvatski i mogao je biti i Hrvat i Slovenac iz pograničnog predjela Čičarije.*« (Balota, 1984, 71). Može se zaključiti da je život u Pazinu, ali i politička situacija u Istri onoga vremena, u njemu stvorila osjećaje koje je potom pretočio u književno djelo. Umro je 21. siječnja 1960. godine u Ljubljani.²⁷

Rudolf Pregelj rođen je u Trstu 1880. godine. Maturirao je 1899. godine, a stručni ispit za učitelja je položio 1908. godine. Prije dolaska u Gimnaziju u Pazinu, predavao je u

27 Više o njemu: Mahnič, 1984 i Taljat, Janež, 2003.

Državnem ženskem učiteljišču u Mariboru (Lužar, Wagner, Vrabl, 1928, 28). U Gimnaziji u Pazinu je predavao matematiku, prirodoslovlje, fiziku i njemački (Hammer 1999a, 314) i baš radi toga se mogao steći dojam da je bio »nastavnik bezbrojnih predmeta prirodne struke« (Dorčić, 1973, 111). Nekadašnji učenici ga se sjećaju kao mladog muškarca, Slovenca iz istarskog Krasa, koje je imao »[...] dobro dušo« (Picinić, 1973, 75). Slično ga se sjeća i I. Ivančić, koji je o Pregelju napisao da je »[...] po svojoj naravi uvijek veseo i ljubazan [...] zlatan čovjek koji je svakome s kojima je dolazio u doticaj bio pripravan uputiti prijaznu riječ i pružiti pomoć« (Ivančić, 1973, 25). Zajedno s M. Kevićem i I. Burićem, druga dva profesora Pazinske gimnazije, često je organizirao izlete za učenike (Bančić, 1973, 84). Za Pregelja je Saša Šantel zapisao da je »[...] bil prijeten dobrodušen tovariš« (Šantel 2006, 199).

Mišljenje je izrazito subjektivno stajalište i stoga se ona često razlikuju, pa su tako i zapisi sjećanja nekadašnjih učenika o njemu suprotna. Neki učenici su ga vidjeli kao »[...] tip staromodnih profesora sa strogim ukalupljenim nazorima« (Čehovin, Drnjević, 1973, 65). Mate Balota je zapisao da »Pregelj nije kod đaka uživao glas velikog prirodoslovca, nego strašne i opasne policijske njuške« (Balota, 1984, 35).

U vrijeme Prvog svjetskog rata bio je upravitelj u *Ženskoj učiteljskoj školi* u Pazinu, a u njoj je prije toga, kao i brojni drugi profesori Gimnazije, besplatno radio (Ujčić-Maksimović, 1973, 127). Aktivan je bio i izvan prostora gimnazije, bio je član *Zabavnog odbora* u sklopu Narodne čitaonice u Pazinu (Hammer, 1999a, 331), a od 1909. do 1910. godine bio je skrbnik Hrvatske čitaonice (Hammer, 1999b, 314). Često je pjevao na različitim priredbama koje su se obično događale u Narodnoj čitaonici (Vitolović, 1973, 108). Aktivan je bio i u Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru gdje je od 1914. do 1915. godine bio blagajnik. Nakon zatvaranja Gimnazije u Pazinu otišao je u Karlovac gdje je neko vrijeme bio upravitelj Istarskog internata, a zatim naglednik (Ujčić, 1969, 114). Nakon toga je godinu dana djelovao u Zemunu, od 1921. do 1926. godine bio je u Murskoj Soboti, a potom u Mariboru do 1938. godine. Po vlastitoj je želji premješten u Ljubljanu. Umro je 5. 8. 1942. godine (ARS–231, 72/1642, Pregelj).

Sjećanja o njegovom djelovanju i načinu podučavanja su različita i zato je teško dati objektivni prikaz njegova rada u školi, kao i izvan nje. Zajedno je s drugim profesorima, osim u gimnazijski život, bio uključeni i u javni život Pazina te je tako utjecao na stvaranje istarske inteligencije. U kojoj mjeri je u svojem radu bio uspješan, teško je ocijeniti.

U Gimnaziji u Pazinu je 3 godine radio i **Adolf Schaup**. Rođen je u Ajdovščini 8. svibnja 1880. (Leskošek, 1928, 19). Maturirao je 1899. Godine u gimnaziji u Gorici (Šantel, 2006, 192), a 1904. godine je diplomirao. U Koparskoj gimnaziji je djelovao od 1904. do 1907., a od 1909. do 1914. godine u gimnaziji u Gorici. Od 1909. godine sve do svojeg umirovljenja, 1938. godine, djelovao je u Mariboru (ARS–231, 74/1862, Schaup) u *Državni gimnaziji* gdje je držao tjelovježbu (Imenik šolskih oblasti, 1921, 170). U Gimnaziju u Pazin je došao 1915. godine i u njoj je podučavao njemački jezik. Njegovi učenici ga se sjećaju kao dobrog pjevača te je »...na jednoj đачkoj priredbi u Narodnom domu 1917. pjevao na pozornici u duetu s učenicom Učiteljske škole« (Bačić, 1973, 117–118). Prema sjećanjima Saše Šantela, još iz vremena kada su se intenzivno družili u Koperu, bio je lovac i često je okolo hodao s lovačkom puškom (Šantel, 2006, 192). S Albertom

Kersom je nastupao na glazbenim priredbama za vrijeme Prvog svjetskog rata (Hammer, 1999b, 332). Zajedno s Ljudevitom Pivkom je sastavio knjigu za nastavu tjelesne kulture (Telovadba I-IV) (Jurčić-Čargo, 1999, 373).

Fridolin Stöckl je u franjevački red ušao 1862. godine, svete zavjete je položio 1872. godine. Bio je krojač i orguljar. Od 1895. godine je bio u Samoboru, od 1897. do 1899. je bio u Kostanjevici pri Gorici (Kinderić, 2006, 104). U Pazinu je živio od 1899. do 1905. godine, kada je umro. U Gimnaziji je podučavao glazbu sve od njezina osnivanja, a predavao je i Matku Brajši Rašanu i Franu Rapotecu. Rapotec je zapisao svoja sjećanja: »*K bratu Fridolinu zalazio sam i pozivan i nepozivan, u njegovu samostansku ćeliju. Tu sam od njega dobivao stalnu poduku, prepisivao mu note. On je mene upućivao u pravila kompozicije, kada sam počeo komponirati*«. Neko vrijeme Stöckl je vodio tamburaški orkestar (Rapotec, 1973b, 45). U lipnju 1904. godine dirigirao je tamburaškim i gudačkim orkestrom i pjevačkim zborom (Milanović, 1973, 54; Čop, 1999, 125). Umro je u Pazinu 31. 12. 1905. godine (Shematismus, 1906, 36).

Saša Šantel znamenita je osoba istarske, hrvatske i slovenske povijesti. O njemu se dosta pisalo (Šiklič, 2007, 67–71; Mihevc, 2005; Šiklič, 1999, 383–398; Močnik, 1995, 137–141; Riman, 2010, 63–88) Imao je veliku želju živjeti i djelovati u Ljubljani jer je smatrao da tamo ima više mogućnosti za slikanje i skladanje. Svoje želje nije uspio ispuniti. U Pazin je došao 1907. godine gdje je osnovao obitelj i dobio troje djece. U Gimnaziji u Pazinu je podučavao crtanje i glazbu. Započeo je s vođenjem muškog pjevačkog zbora, nastavio je i s vođenjem već postojećeg mješovitog pjevačkog zbora koji je pjevao u crkvi. Za njih je skladao i prerađivao već postojeći repertoar (Šiklič 1999, 195).

Nakon dolaska u Pazin, počeo je s organiziranjem koncerata i glazbeno-scenskih događaja, a sudjelovao je i na različitim proslavama i obljetnicama. Bio je član *Odbora za prosvjetu* kojega su osnovali profesori Pazinske gimnazije. Kao član *Zabavnog odbora Čitaonice* i *Odbora za prosvjetu* sudjelovao je u organizaciji različitih priredaba, a u okviru kojih je imao i nekoliko predavanja iz likovne umjetnosti. Predavanja su bila obogaćena ilustracijama i utjecala su na likovnu kulturu tadašnjeg Pazina.²⁸ Bio je važna osoba i u glazbenom životu Pazina gdje je često nastupao u komornom orkestru u kojem su svirali i njegovi učenici. Orkestar je sudjelovao na različitim koncertima koji su često imali i humanitarnu namjenu, kao npr. koncert održan 4. 5. 1918. godine kada je organizirao vokalno-instrumentalni koncert u korist *Crvenog križa i siročadi palih junaka*.

Nekadašnji učenici su o Šantelu imali visoko i pozitivno mišljenje. Angelo Cerkenik je zapisao: »*Saša Šantel bio je čovjek meke prirode. Nastojao je da u nama pobudi ljubav do umjetnosti, naročito slikarstva, kiparstva i glazbe. Znali smo da je slobodouman duh, da mrzi i dinastiju i monarhiju*« (Cerkvenik, 1973, 100).

28 Kao primjer za ilustraciju može se navesti da je 1910. godine imao predavanje pod naslovom *Slikarstvo za vrijeme renesanse* i »*O Rafaelu Santiju*« (uz 53 »svijetle slike«), 1911. godine je imao predavanje pod naslovom »*O starokršćanskoj i romanskoj arhitekturi*« (uz 23 »svijetle slike«), 1912. godine je održao predavanje pod naslovom »*Grafička umjetnost*« (s pokusima, te izložbom »grafičkih radnji«) (Hammer, 1999a, 316).

Mate Balota Šantela je opisao ovako: »*ljudski, dubok, prirodna, neposredan, vedar, izgrađen, uravnotežen čovjek, svjestan svoje snage, ali ne prkoseći njom, pravedan, topao. Kao učitelju vještina, njemu su davali da predaje crtanje, matematiku u nižim razredima, pjevanje, kaligrafiju i gimnastiku. On nije bio utjecajan u Profesorskom zboru, nije se mijesao u školsku politiku, nikakva beneficija nije ovisila o njemu, on nije obarao, nije prijetio, nije glumio – on je samo širio oko sebe svijetlo i toplinu ljudske duše, koja je bila mila, iako nije vjerovala u boga*« (Balota, 1984, 43). Umro je 1. 7. 1945. godine u Ljubljani.

Franjevac **Ferdinand Zajeca** je rođen u Novom Mestu, 30. 5. 1876. godine. U franjevački red je ušao 1892. godine, a za svećenika je bio zaređen 1898. godine (Shematismus, 1901, 34). Prije dolaska u Pazin djelovao je u franjevačkim samostanima u Novom mestu i Ljubljani. U Pazinu je bio od 1906. godine (Shematismus, 1903, 10; 1904, 8; 1905, 6), kada je nastavio s vođenjem pjevačkog zbora kojega je prije toga vodio Fridolin Stöckl (Hammer, 1999a, 331). U svojim sjećanjima Šantel se dotakao i Zajeca. Za njega je zapisao: »*Takrat sem izvedel, da je pre menoj poučeval petje neki frančiškan, Slovenec, p. Zajec, ki pa ni znal vzdrževati discipline in so ga dijaki vlačili za kuto*« (Šantel, 2006, 201). Nakon Pazina djelovao je u različitim samostanima diljem Slovenije, a umro je u Sodražicama 9. 8. 1949. godine (Ecclesia catolica, 2000, 244, 444).

ZAKLJUČNE MISLI

Slovenski profesori koji su djelovali u Gimnaziji u Pazinu od 1899. do 1918. godine bili različitih profesija i poziva. Oni su u Pazin, kao i u druge krajeve Austro-Ugarske Monarhije, dolazili raditi po dekretu koje su dobivali od školskih vlasti. Za njih se zna da su predano radili svoj posao, što možemo zaključiti iz sjećanja njihovih učenika, ali i po pisanju ondašnjeg tiska. Prema pronađenim podacima vidljivo je da su neki slovenski profesori uspjeli svrnuti pozornost na sebe svojim predanim radom i da su ostavili dublji trag u kulturnom životu Pazina u vremenu kada su djelovali.

Važno je naglasiti da su se slovenski i hrvatski profesori, kao i učenici, djelovali u oblikovanju hrvatske i slovenske kulture u Istri. Mladi su bili usmjeravani i odgajani u istarskom/slavenskom duhu. Osim odgojnih i obrazovanih uloga, profesori su bili ujedno i skrbnici, koji su se brinuli za pravilnu prehranu učenika, dobru zdravstvenu zaštitu te druge životne potrebe gimnazijalaca. U tom procesu nije moguće vidjeti je li koji od profesora javno izražavao kraj odakle je došao. Kod nekih profesora učenici nisu uopće bili sigurni jesu li onih iz slovenskih ili hrvatskih krajeva.

Osim svakodnevnih odgojno-obrazovnih i drugih obaveza u okviru Gimnazije, profesori su često bili aktivni i izvan nje. Na taj su način gimnaziju dignuli na viši kulturni nivo i gimnaziji su dali političku dimenziju. Kroz taj javni rad utjecali su na kulturni život mjesta. Kroz predavanja, organiziranje i sudjelovanje na različitim koncertima i izložbama, utjecali su na istarsko narodno buđenje, na svijest istarskoga naroda i na širenje (pan) slavenskih ideja. Doprinos svih profesora, neovisno o vremenu provedenom u Pazinu i na aktivnosti u Gimnaziji i izvan nje, važan je za istarsku, hrvatsku i slovensku povijest. Njihov doprinos istarskom narodnom pokretu je bio velik, a velik je bio i njihov doprinos očuvanju hrvatskog i slovenskog nacionalnog identiteta u Istri.

Sl. 1: Saša Šantel ispred scene sa glazbenicima i glumcima u Pazinu 1918. godine (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-2GPPP5CN>)

Pazinska gimnazija je u tom važnom vremenu bila značajna i jedno od temeljnih uporišta cjelokupnog pokušaja narodnog djelovanja, njegovog preživljavanja i afirmacije nacionalnog potencijala u borbi za nacionalni identitet. Osim hrvatskih profesora taj su teret nosili i slovenski profesori i učenici koji su utjecali na poboljšanje položaja Pazina i to ne samo kao odgojno-obrazovnog središta, već kao mjesta na području kulture, bibliotekarstva, muzikologije i u drugim važnim kulturnim sadržajima.

Aktivnost profesora je uglavnom bila povezana s predmetima koje su podučavali. Normalno da su profesori glazbe, umjetnosti i sličnih predmeta imali više mogućnosti i načina za sudjelovanje u javnom životu (na koncertima, priredbama i sl.) nego oni profesori koji su podučavali predmete koje je bilo teško javno predstaviti (jedino ako nisu imali dodatan interes i vještine koje bi mogli javno predstaviti).

Djelovanje slovenskih profesora u Gimnaziji pripomaže prikazu općeg događanja i klime u Pazinu i cijeloj Istri s kraja 19. i početkom 20. stoljeća. To je bilo prepleteno s nacionalnim zanosom i slavenstvom te sa željom do razvitka kulture i općim napretkom. Njihovo slovenstvo nije bilo prepreka njihovoj integraciji u okolinu. Profesori iz slovenskih krajeva sastavni su dio hrvatske kulturne povijesti.

I na kraju: Tko god se ma u kom obliku bavi nastavnim procesom, zna da predavač mora posjedovati znatno više znanja o onome što predaje od onoga što prenosi učenicima. Njegovo znanje mora biti tako strukturirano da, osim znanja činjenica, može uspostaviti bitne elemente nastave kao što su svrha, ciljevi, zadaci onoga što podučava i, što je naj-

važnije, mora moći odrediti položaj tih znanja u strukturi učenikova znanja te odgojne potencijalne. Ako se pogleda što su sve predavali neki od onih Slovenaca u Gimnaziji, koliko su neki predmeti sadržajno različiti, moglo bi se zaključiti, da su ovi profesori, koji su svojim nastavnim, izvannastavnim, i izvanškolskim radom zapravo sudjelovali u istarskom narodnom preporodu, bili nedvojbeno renesansni ljudi humanističke usmjerenosti u najplemenitijem značenju toga pojma.

THE SLOVENIAN PROFESSORS OF CARSKO-KRALJEVSKA VELIKA
DRŽAVNA GIMNAZIJA OF PAZIN

Barbara RIMAN

Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva cesta 26, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: barbara.riman@guest.arnes.si

ABSTRACT

The paper showcases the work of Slovenian professors at the first Croatian grammar school in Istria which operated in Pazin. After years of effort of both Croatian and Slovenian national reformers and intellectuals, the school was founded in 1899 and operated until 1918 when it was closed down. The opening of the Grammar school had a significant impact on the Istrian youth, who was given the opportunity of education in Croatian language. Therefore the Grammar school was also attended by a large number of students from different Slovenian regions. Many of them grew into individuals whose work has earned them an important place in both the Croatian and the Slovenian history.

19 Slovenian professors worked at the school. They were influential through various activities also outside the grammar school premises and they thus influenced the cultural diversity of the town of Pazin. The reasons behind the arrivals Slovenian professors to the Grammar school were different. They mostly arrived based on the decree of the school's authorities that sent them to different part of the Austro-Hungarian Monarchy. The paper presents data on Slovenian professors who worked at the grammar school in Pazin as well as certain memories of their students.

The periods of their activity at the Grammar school varied. Some professors worked there for 16 years (Ivan Kos, Luka Broljih), while others worked only for one school year (Ivan Pregelj) and they aspired to a rapid departure from Pazin (Anton Josip Jošt). Regardless of the time they spent at the Grammar school, all professors mentioned here left their mark on the institution in which they worked and have influenced the students whom they taught and raised.

All mentioned professors raised their students in the Istrian/Slavic spirit. They were also their educators and they cared for the students' nutrition, good health care and other basic needs. Individuals who came to Pazin to work at the Grammar school but were not from Istria brought with them the cultural and ideological characteristics that were different from their hosts', but they accepted the cultural and traditional features of the Istrian region.

At the beginning of the 20th century, the Imperial and Royal State Grammar School was one of the most important strongholds of the overall popular activity. Apart from the Croatian professors, this burden was also carried by the Slovenian professors who worked at the Grammar school. Together they influenced the development of Pazin as an educational center as well as a place with important cultural contents.

Key words: Istria, Pazin, grammar school of Pazin, Carsko-kraljevska velika državna gimnazija, Slovenian professors in Croatia, Slovenes in Croatia

IZVORI I LITERATURA

- IX. program C. K. velike državne gimnazije u Pazinu za školsku godinu 1911.–1912., 1912** – Naklada C. K. Gimnazije, Pazin.
- X. program C. K. velike državne gimnazije u Pazinu za školsku godinu 1912.–1913, 1913** – Naklada C. K. Gimnazije, Pazin.
- XI. program C. K. velike državne gimnazije u Pazinu za školsku godinu 1913.–1914, 1914** – Naklada C. K. Gimnazije, Pazin.
- ARS, AS 231** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Ministrstvo za prosveto Ljudske Republike Slovenije, 1900–1945 (AS 231).
- Bogoljub** – Ljubljana, 1903–1944.
- Dolenjske novice** – Novo mesto, 1885–1919.
- Edinost** – Trst, 1876–1928.
- Imenik šolskih oblastev, osnovnih, meščanskih in srednjih šol ter učiteljstva v Sloveniji (1921)**: Ljubljana, Učiteljska tiskarna v Ljubljani.
- Naša Sloga** – Trst, 1870–1915.
- PH RA 3612 Rabfeld, Rudolf, 2012** – 1913. 01. 18–1913. 02. 14 (Akt), <http://scopeq.cc.univie.ac.at/Query/detail.aspx?ID=232429>, prevzeto, 1. 6. 2012.
- Slovenec** – Ljubljana, 1873–1945.
- Slovenski gospodar** – Maribor, 1867–1941.
- Bačić, D. (1973)**: Sjećanje na profesore: Schaupa, Kersa, Glavanjija. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 117–118.
- Balota, M. (1984)**: Stara pazinska gimnazija. Pula, Čakavski sabor.
- Bančić, Š. (1973)**: Sjećanja uz 70-godišnjicu osnivanja Hrvatske gimnazije u Pazinu. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 82–84.
- Bertoša, M., Matijašić, R. (ur.) (2005)**: Istarska enciklopedija. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krležje.
- Brajša, S. (1973)**: Moja sjećanja iz pazinske gimnazije. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 32.
- Bratulić, J. (1969)**: Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda. U: Ravlić, J. (ur.): Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zagreb, Matica Hrvatska, 289–334.
- Burgar, A. (1907)**: Simon Gregorčič: življenjepis. Ljubljana, samozaložba.
- Cerkvenik, A. (1973)**: Pazinski gimnazijalci u godinama pred prvim svjetskim ratom. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 103–104.
- Ciperle, J., Vovko, A. (1987)**: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. Ljubljana, Slovenski šolski muzej.

- Cukrov, A. (1999):** Fran Matejčić u pismima Vjekoslavu Spinčiću. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 263–286.
- Čehovin, B., Drnjević, L. (1973):** Sjećanja na Pazin 1905-1913. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 64–70.
- Čop, M. (1999):** Carsko-kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu od 1899. do 1918. godine. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 79–136.
- Darovec, D. (2008):** Kratka zgodovina Istre. Koper, Založba Annales.
- Dorčić, V. (1973):** Pazinske uspomene. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 110–114.
- Ecclesia catolica (2000):** Letopis Cerkve na Slovenskem. Ljubljana, Nadškofija Ljubljana.
- Hammer, M. (1999a):** Članovi uprave Hrvatske čitaonice i drugih hrvatskih društava u Pazinu na kraju 19. i početkom 20. stoljeća. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska čitaonica u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 299–331.
- Hammer, M. (1999b):** Društveni rad profesora Hrvatske gimnazije u Pazinu (1899.–1918.). U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska čitaonica u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 299–340.
- Ivančić, I. (1973):** Nekoliko podataka iz moga sjećanja koji se odnose na staru pazinsku gimnaziju. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 22–23.
- Jakovljević, B. (1999):** Ženska učiteljska škola u Pazinu. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 541–550.
- Jelinčić, J. (1999):** Borba Talijana i talijanaša protiv osnivanja hrvatske gimnazije u Pazinu. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 63–78.
- Jurčić-Čargo, D. (1999):** Slovenci na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu od 1899 do 1918. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 367–382.
- Južnič, S. (2010):** Migracije znanstvenikov v slovenski prostor in iz njega v beli svet. U: Štih, P. (ur.): Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 175–190.
- Kinderić, P. A. (2006):** Franjevci uz orgulje. Krapina, Hrvatsko društvo crkvenih glazbenika.
- Kontestabile Rovis, M. (2010):** Istrsko šolstvo v Avstrijskem obdobju in C.-K. moško učiteljske v Kopru. U: Kontestabile Rovis, M., Čebren, J. (ur.): Cesarsko-kraljevo Moško učiteljske v Kopru 1875–1909 slovenski oddelek. Koper, Pokrajinski arhiv Koper, 17–33.
- Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.) (1973):** Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu.

- Labinjan, G. (1999):** Gimnazija u Pazinu s nastavom na njemačkom jeziku (1836.–1890.). U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 511–529.
- Leskošek, J. (1928):** Stalež srednjih in strokovnih šol v Sloveniji. Ljubljana, Profesorsko društvo, Sekcija Ljubljana.
- Luzar, F., Wagner, R., Vrabl, A. (1928):** Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (Ljubljanska in mariborska oblast). Ljubljana, Oblastna zaloga šolskih knjig v Ljubljani.
- Mahnič, J. (ur.) (1984):** Pregljev zbornik : predavanja z znanstvenega simpozija, ki je potekal 27. 10. 1983 ob stoletnici pisateljevega rojstva. Ljubljana, Slovenska matica.
- Mihevc, M. (2005):** Portreti skladateljev Saše Šantla. Radovljica, Didaktika.
- Milanović, B. (1973):** Koncert gimnazijalnih učenika u Pazinu. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 54–55.
- Močnik, J. (1995):** Saša Šantel: ob petdesetletnici smrti. Mohorjev koledar, 137–141.
- Picinić, K. (1973):** K sedamdesetoj godišnjici pazinske gimnazije. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 73–82.
- PSBL (1928):** Primorski slovenski biografski leksikon. Snopič 8. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Radetić, E. (1962):** Razbijeni mozaik. Istarski zapisi. Zagreb.
- Rapotec, F. (1973a):** Prva hrvatska gimnazija u Pazinu-moj konzervatorij. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 44–48.
- Rapotec, F. (1973b):** Slovenci na Pazinskoj hrvatskoj gimnaziji. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 55–56.
- Riman, M. (2010):** Pazinsko razdoblje S. Šantela. U: Gortan-Carlin, I. (ur.): Zbornik radova sa 6. međunarodnog muzikološkog skupa »Iz istarske glazbene riznice«. Novigrad, 63–88.
- Riman, B. (2012):** Delovanje slovensko-hrvaških društva v Pazinu. Acta Histriae, 20, 1–2, 233–254.
- Shematismus Almae Provinciae S. Crucis Carniolae Ordinis Fratrum minorum S. P. Francisci.** Ljubljana, 1901–1914, 1917 in 1918.
- Stanonik, T., Brenk, L. (ur.) (2008):** Osebnosti: Veliki slovenski biografski leksikon. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Strčić, M. (1984):** Istarska beseda i pobuna I. Pula, Istarska naklada.
- Strčić, M., Strčić, P. (1996):** Hrvatski Istarski trolist; Laginja, Mandić, Spinčić. Rijeka, ICR.
- Strčić, M. (1989):** Istarska pjesmarica. Antologija hrvatskog pjesništva Istre XIX. i XX. stoljeća. Pula, Čakavski sabor – Pula.
- Strčić, P. (1999):** Deset značajki povijesti Istre s Pazinom u drugoj polovini 19. i u prvoj polovini 20. stoljeća. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 13–40.

- Šantel, S. (2006):** Med barvami in glasbo. U: Šantel, A. st., Šantel, A. ml., Šantel, S.: Življenje v lepi sobi. Ljubljana, Založba Nova revija, 133–211.
- Šiklič, J. (1999):** Saša Šantel – profesor i kulturni djelatnik u Pazinu od 1907.–1918. godine. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska čitaonica u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 193–204.
- Šiklič, J. (2007):** Dragocjen Šantelov opus vezan za Istru: Profesor Šantel je bio vrlo plodan ilustrator ... u povodu 100. obljetnice dolaska Saše Šantela u Pazin. Franina i Jurina: istarski kalendar, 67–71.
- Škofljanec, J. (2000):** Red manjših bratov (O.F.M) in provinca sv. Križa. U: Krajnc, S. (ur.): Frančiškani v Ljubljani, samostan in župnija Marijinega oznanjenja. Ljubljana, Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 9–77.
- Sršan, S. (2009):** Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine. Osijek, Državni arhiv.
- Štoković, A. (1999):** Dačko pripomočno društvo-najbitnija udruga pri ustrojavanju Hrvatske gimnazije u Pazinu. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 399–412.
- Šuštar, B. (2010):** Poklicne migracije slovenskega učiteljstva od habsburških do jugoslovenskih časov. U: Štih, P., Balkovec, B. (ur.): Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 209–224.
- Taljat, D., Janež, N. (ur.) (2003):** Pregljev zbornik: projekt Ivan Pregelj in njegov čas. Most na Soči, Osnovna šola Dušana Muniha.
- Trogrlić, S. (2002):** Vjersko i nacionalno u hrvatskom i talijanskom katoličkom pokretu. U: Matijević, Z.: Hrvatski katolički pokret, zbornik radova. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 359–371.
- Trogrlić, S. (1999):** Pazin i Pazinština središte i žarište hrvatskog katoličkog pokreta u Istri. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska čitaonica u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 255–276.
- Ujaković, B. (2007):** Gimnazija u Pazinu. U: Batinić, Š., Gaćina Škalamera, S., Serdar, E. (ur.): Klasične gimnazije u Hrvatskoj. Zagreb, Hrvatski školsku muzej, 83–86.
- Ujčić, T. (1969):** Hod pokoljenja nad ponorom Pazinčice. O 70-godišnjici Pazinske gimnazije 1899–1969. Pazin.
- Ujčić-Maksimović, G. (1973):** Uspomena na Žensku učiteljsku školu u Pazinu za vrijeme I svjetskog rata i na Keršovanija. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 126–128.
- Vanino, M. (1937):** Slike iz galerije stare varaždinske gimnazije. U: Filić, K. (ur.): Varaždinska gimnazija 1636-1936. Varaždin, 138–150.
- Velnić, J. (1973):** Sjećanja. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 70–73.
- Vitolović, V. (1973):** U Spomen profesoru Saši Šanteku. U: Labinjan, G., Ujčić, T. (ur.): Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija »Otokar Keršovani« u Pazinu, 107–109.

- Vlahov, D. (1999):** Mjesna općina Pazin u borbi za hrvatsku gimnaziju u Pazinu. U: Šiklič, J. (ur.): Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 41–62.
- Žitko, S. (2002):** Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861-1914. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije*, 12, 1, 29–50.
- Žitko, S. (2011):** Slovensko-hrvaški odnosi v Avstrijskem primorju v luči »novega kurza« hrvaške politike. U: Darovec, D., Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosjedstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper, Univerzitetna založba *Annales*, 29–46.

VPLIV OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE NA PREDMET ZGODOVINA
NA VSEH ŠOLSKIH STOPNJAH

Danijela TRŠKAN

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Aškerčeva 2, Slovenija
e-mail: danijela.trskan@ff.uni-lj.si

IZVLEČEK

V prispevku avtorica analizira vsebinske spremembe v učnih načrtih za osnovno šolo, srednje šole in fakultete pri predmetu zgodovina, ki so se pojavile po razpadu Jugoslavije. Primerja učne načrte za zgodovino na vseh šolskih stopnjah, ki so bili v uporabi konec 80. let in v začetku 90. let 20. stoletja, ko se je Slovenija osamosvojila. Analiza učnih načrtov za zgodovino je pokazala, da so bile največje spremembe pri učni vsebini oz. obsegu zgodovine jugoslovanskih narodov in zgodovine Slovencev ter pri učnih ciljih, saj se učni cilji po osamosvojitvi Slovenije niso več nanašali na zgodovino vseh jugoslovanskih narodov, ampak le na slovensko zgodovino. Pri vseh učnih načrtih za zgodovino po letu 1991 je bila novost, da je bila slovenska zgodovina vključena v posebnih poglavjih oz. ločena od evropske ali svetovne zgodovine ter je v kasnejših letih pridobila še večjo vlogo in obseg v slovenskih učnih načrtih.

Ključne besede: učni načrti za zgodovino, fakultete, gimnazije, srednje strokovno-tehnične šole, osnovne šole, osamosvojitve Slovenije

L'INFLUENZA DELL'INDIPENDENZA DELLA SLOVENIA
SULL'INSEGNAMENTO DELLA STORIA A TUTTI I LIVELLI SCOLASTICI

SINTESI

Nel contributo l'autrice analizza i cambiamenti dei contenuti riguardanti i programmi scolastici a livello primario, secondario e superiore nell'insegnamento della Storia avvenuti dopo la dissoluzione della Jugoslavia. Confronta i programmi scolastici di Storia a tutti i livelli scolastici della fine degli anni ottanta agli inizi del decennio successivo del secolo XX, ovvero nel periodo in cui la Slovenia ottenne la propria indipendenza. L'analisi dei programmi scolastici rivela che la maggior parte delle modifiche riguardava i contenuti dello studio ovvero l'estensione dello studio della storia dei popoli jugoslavi e della storia degli sloveni nonché gli obiettivi dello studio. Essi infatti, dopo l'indipendenza della Slovenia, non si riferiscono più alla storia di tutti i popoli jugoslavi ma solamente alla storia slovena. Un'altra novità, riscontrata in tutti i programmi scolastici riguar-

danti la Storia, si riferisce all'incorporazione della storia slovena in capitoli individuali ovvero separatamente dalla storia europea e quella mondiale e, nel periodo successivo, l'acquisizione di una ulteriore rilevanza ed estensione nei programmi scolastici sloveni.

Parole chiave: programmi scolastici di Storia, facoltà, ginnasi, istituti tecnico-profesionali, scuole primarie, indipendenza della Slovenia

UVOD V OSNOVNOŠOLSKO, SREDNJEŠOLSKO IN VISOKOŠOLSKO IZBOBRAŽEVANJE KONEC 80. LET, V ZAČETKU 90. LET 20. STOLETJA

V 80. letih 20. stoletja je celotno izobraževanje, in sicer osnovnošolsko, srednješolsko in visokošolsko izobraževanje v SR Sloveniji urejal Zakon o usmerjenem izobraževanju (Ur.l SRS, št. 11/80, 6/83, 25/89 in 35/89). Osnovna šola je bila osemletna, srednješolsko izobraževanje pa je vključevalo tri programe: skrajšane programe srednjega izobraževanja (predmet družboslovje), programe srednjega izobraževanja (predmet zgodovina) in nadaljevalne programe srednjega izobraževanja oz. programe za pridobitev strokovne izobrazbe (predmet zgodovina) (Predmetniki prenovljenih vzgojno-izobraževalnih programov v srednjem izobraževanju, 1987). Visoko izobraževanje pa je imelo štiri programe: programe za pridobitev višje izobrazbe, programe za pridobitev visoke izobrazbe, programe za pridobitev magisterija in programe za pridobitev doktorata (Valentinčič, 1980).

Večje spremembe so se v Sloveniji začele takoj po osamosvojitvi, in sicer so bili iz predmetnikov v osnovnih in srednjih šolah odpravljeni nekateri predmeti: samoupravljanje s temelji marksizma ter obramba in zaščita. Ravno tako predmet srbohrvaščina, kjer je bilo število ur, namenjenih temu predmetu, porazdeljeno med slovenščino in tuj jezik. Najprej so se začeli spreminjati učni načrti za osnovne šole, potem pa za srednje šole, spremenili so se zlasti za družboslovne in jezikoslovne predmete, katerim je sledilo tudi izdajanje učbenikov (Gabrič, 2006, 1311).

V osnovni šoli je Zakon o osnovni šoli (1980) določal, da temelji delo vsake posamezne šole na programu življenja in dela osnovne šole. Večje organizacijske in vsebinske reforme za osnovno šolo pa je Ministrstvo za šolstvo in šport začelo pripravljati šele po letu 1993, in sicer osnutek za vpeljavo devetletke. Vsebinska prenova osnovne šole je dobila zakonsko podlago leta 1996 z Zakonom o osnovni šoli.

V srednjih šolah je bil ponovno uveden program gimnazije v prvi letnik že v šolskem letu 1990/91. Po letu 1991 so bili srednješolski programi: štiriletna gimnazija (ki so zamenjali programe naravoslovno-matematično dejavnost, družboslovni in kulturni program in pedagoški program iz usmerjenega izobraževanja), dveletni program in triletni programi poklicnih šol ter štiriletni programi tehniških in drugih strokovnih šol (Gimnazijski program, 1992; Dveletni in triletni programi poklicnih šol, 1991; Srednješolski programi in poklici, 1992). Dijaki prvih letnikov so se po novem gimnazijskem programu

morali pripravljati tudi na maturitetni izpit oz. maturo, ki je bila poskusno uvedena leta 1994. Zakonsko podlago pa je srednješolsko izobraževanje dobilo leta 1996 z Zakonom o gimnazijah in Zakonom o poklicnem in strokovnem izobraževanju.

Tudi v visokem šolstvu so se prenavljali študijski programi. Tako je oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani pripravil nov študijski program za štiriletni študij v študijskem letu 1992/93, ki se je precej razlikoval od prejšnjega, ravno tako je bil prenovljen program za študij zgodovine na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

Zakon o visokem šolstvu iz 1993 je omogočil sistemsko spremembo v razvoju visokega šolstva. Ohranil je dualni sistem na ta način, da je visoko šolstvo sestavljalo visoko strokovno in univerzitetno izobraževanje. Višje šolstvo ni bilo več njen sestavni del. Od 1993 je potekal podiplomski študij ravno tako po visokih strokovnih in univerzitetnih študijskih programih (Medveš, 2000, 269).

V nadaljevanju bomo predstavili ugotovitve, do katerih smo prišli z analizo vseh učnih načrtov za zgodovino, ki so bili v veljavi konec 80. in v začetku 90. let 20. stoletja v Sloveniji na vseh šolskih stopnjah oz. podali glavne spremembe v učnih načrtih za zgodovino na začetku samostojne Slovenije. Odgovorili bomo na vprašanja, v kolikšni meri se je vsebinska struktura in s tem tudi vsebina spremenila, v kolikšni meri in katere so bile vsebine, ki so se nanašale na zgodovino jugoslovanskih narodov in katere so bile vsebine, ki so se nanašale na slovensko zgodovino in kako so bile predstavljene, kakšna je bila vsebina, ki je bila posvečena novi Jugoslaviji po letu 1945 ter ali so novi učni načrti po letu 1991 že vključevali osamosvojitve Slovenije.

UČNI NAČRTI ZA ZGODOVINO V OSNOVNI ŠOLI

Predmet zgodovina je bil v 80. letih 20. stoletja uvrščen v družbenoekonomsko vzgojno izobraževalno področje. V učnem načrtu za zgodovino konec 80. let se je med desetimi vzgojno–izobraževalnimi cilji kar osem ciljev nanašalo na politično in družbeno ureditev Jugoslavije. Izpostavimo lahko naslednje cilje: učenci so spoznavali *“najpomembnejše dogodke, pojave in pojme iz zgodovine narodov in narodnosti Jugoslavije in tiste svetovne zgodovine, ki je pogoj za umevanje domačega razvoja; najvažnejše dogodke in razvoj NOB ter socialistične graditve narodov in narodnosti Jugoslavije in posebej slovenskega naroda”*; se vzgajali *“v duhu narodne zavesti ter bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti za demokratične odnose v samoupravni socialistični družbi”* in utrjevali *“moralno pripravljenost za obrambo pridobitev samoupravne socialistične družbe”* in *“svojo ljubezen do domovine”* (Program življenja in dela osnovne šole, 1984, 37).

V učnem načrtu iz leta 1992 je bilo bistveno manj ciljev, le štirje cilji, med njimi ni bilo več ciljev, ki bi se nanašali na zgodovino Jugoslavije. Dva učna cilja pa sta se že navezovala na slovensko zgodovino, in sicer so učenci spoznavali *“najpomembnejše dogodke iz obče in nacionalne zgodovine”* in se usposabljali za *“sprejemanje in vrednotenje kulturne dediščine v splošnem in nacionalnem okviru”* (Katalog znanja iz zgodovine v osnovni šoli, 1992, 7).

V učnem načrtu iz 80. let je bila vsebina razdeljena po razredih in po obdobjih. Tako je 6. razred vključeval uvod v zgodovino, dobo praskupnosti in fevdalizem, 7. razred kapita-

lizem in imperializem, 8. razred pa t. i. rast socialističnih sil. Značilnost vsebine vsakega obdobja je bila ta, da se je nanašala na delavsko gibanje, zlasti v 7. razredu, kjer so bile teme kot npr. začetki in razvoj delavskega gibanja, delavsko gibanje, II. internacionala, Lenin. V 8. razredu pa so bili poudarki na oktobrski socialistični revoluciji, revolucionarnih gibanjih in III. internacionali. Glede na cilje so se učenci učili o zgodovini jugoslovanskih narodov zlasti v 7 in 8. razredu, in sicer o zgodovini Hrvatov, Makedoncev, Črnogorcev, Srbov in Bosne. V 7. razredu so bile npr. naslednje tematike v učnem načrtu: *Hrvatska pod domačimi vladarji, Makedonska država, Srednjeveška Srbija in Bosna v srednjem veku, Nastanek in razvoj mest v drugih jugoslovanskih pokrajinah, Gospodarska in kulturna vloga Dubrovnika, Boj srbskega, makedonskega in črnogorskega ljudstva proti Turkom, Narodna gibanja jugoslovanskih narodov v Avstriji v predmarčni dobi, Revolucionarno leto 1848 pri Slovencih, Hrvatih in vojvodinskih Srbih, Razvoj samostojne srbske in črnogorske države, Bosna in Hercegovina, Makedonija in balkanske vojne, Medsebojne zveze jugoslovanskih narodov pred prvo svetovno vojno* (Program življenja in dela osnovne šole, 1984).

Največji poudarek pa je bil v 8. razredu na zgodovini Jugoslavije. Med obema vojnama so se učenci učili o stari Jugoslaviji, in sicer o nastanku kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, boju za severne in zahodne meje, o nacionalnem in socialnem vprašanju, šestojanuarski diktaturi in utrditvi Komunistične partije Jugoslavije. Za čas druge svetovne vojne je bil poudarjen “narodnoosvobodilni boj” narodov in narodnosti Jugoslavije, kjer so se vsebine nanašale na napad fašističnih sil na Jugoslavijo, vlogo KPJ in vstajo jugoslovanskih narodov, na najpomembnejše vojaške in politične dogodke jugoslovanskih narodov in narodnosti do kapitulacije Italije, Užiško republiko, prve proletarske brigade, Igmanski pohod in Fočanske predpise, na pohod brigad v Zahodno Bosno in I. zasedanje AVNOJ, na bitko za ranjence na Neretvi in preboj preko Sutjeske ter na zaključne operacije za osvoboditev Jugoslavije. Po letu 1945 je učni načrt poudarjal družbeno–politični razvoj Jugoslavije, kjer so se učenci najprej seznanili z utrditvijo revolucionarnih pridobitev v Jugoslaviji, potem pa z razvojem samoupravne socialistične družbene ureditve v Jugoslaviji. Učni načrt je predpisoval naslednje obvezne vsebine: volitve v ustavodajno skupščino in proglasitev Federativne ljudske republike Jugoslavije, ustavo 1946 – uzakonitev pridobitev NOB, obnovo in izgradnjo domovine, petletni načrt, mirovno konferenco in odnose Jugoslavije z vzhodom in zahodom, Informbiro in jugoslovansko samostojno pot v socializem, vlogo Jugoslavije in Tita v gibanju nerazvitih in neuvršenih, samoupravljanje in socialistično demokracijo v Jugoslaviji, vlogo Zveze komunistov Jugoslavije v graditvi ‘socialistične samoupravne družbe’, ustavo iz leta 1974 ter vlogo Josipa Broza Tita po letu 1945. Posebna tematika v 8. razredu je bila z naslovom Osnove sistema družbene samozaščite, ki je vključevala posebne vsebine o državni varnosti, varnosti občanov in varnosti socialistične samoupravne skupnosti (Program življenja in dela osnovne šole, 1984).

Izpostaviti je treba, da so bile v 8. razredu vsebine povezane tudi s slovensko zgodovino, predvsem za čas druge svetovne vojne, kjer so se učenci učili o Osvobodilni fronti slovenskega naroda in vlogi Komunistične partije Slovenije, o začetku vstaje slovenskega naroda in prvih osvobojenih ozemljih, razvoju ljudske oblasti na Slovenskem, veliki ita-

lijanski ofenzivi in kontrarevoluciji na Slovenskem ter delovanju “narodnoosvobodilne” vojske in partizanskih odredov Slovenije.

Da je bila vsebina o razvoju Jugoslavije in njena pot v socializem zelo pomembna v učnem načrtu, kažejo tudi navodila, ki so zahtevala od učiteljev, da naj bi poudarili “*pomen izgradnje socializma in samoupravne družbe pri nas, njen prispevek k razvoju delavskega in ostalih naprednih gibanj; prizadevanje za dosledno uveljavljanje enakopravnosti vseh narodov in narodnosti Jugoslavije in opravičeno zahtevo po enakopravnosti naših narodnih manjših v zamejstvu*” (Program življenja in dela osnovne šole, 1984, 47–48). Aktualizacijo vsebine pa naj bi učitelji zgodovine izvedli z vključevanjem poročil učencev o intervjujih članov organov samoupravljanja, npr. v delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih (Program življenja in dela osnovne šole, 1984).

Pri učnem načrtu iz leta 1992, ki je izšel v samostojni Sloveniji, pa učna vsebina ni bila razdeljena po obdobjih, ampak po civilizacijah ali pa ločeno evropska in slovenska zgodovina, kar je pomenilo, da je prišlo do večje spremembe v vsebinskih zasnovi skoraj celotnega osnovnošolskega učnega načrta za zgodovino. Npr. v 6. razredu so bile nekatere učne tematike podobne kot v prejšnjem učnem načrtu. Pri drugih tematikah pa je bila že sprememba, saj je bila slovenska zgodovina vključena pri rimski zgodovini (slovensko ozemlje v rimskem obdobju). Večje razlike so bile pri temah za srednji vek (npr. tema Evropski srednji vek in Slovenci v srednjem veku). Medtem ko je bila tema Južni Slovani in turško prodiranje v Evropo (Južnoslovanske srednjeveške države in poseg osmanske države na Balkan – konec balkanskih držav) posebej in je bila edina tema, ki je bila povezana z južnoslovansko zgodovino in tudi edina, ki je ostala iz prejšnjega učnega načrta. V 7. razredu so bile vsebine kronološko razporejene na glavne dogodke in pojave iz svetovne in evropske zgodovine, kjer je bila vključena tudi slovenska zgodovina: npr. humanizem in renesansa, odkritja čezmorskih dežel, reformacija in protireformacija v Evropi in na Slovenskem, kmečki upori, gospodarski razvoj v Evropi v 17. in 18. stoletju, absolutizem v 17. in 18. stoletju s poudarkom na razsvetljenem absolutizmu, Slovenci v 18. stoletju, Evropa in svet na prehodu v 19. stoletje, ameriška osvobodilna vojna, francoska revolucija 1789, Napoleonov vzpon, Ilirske province, Dunajski kongres in revolucionarno leto 1848. Vsebine za 19. stoletje so bile razdeljene v evropsko in slovensko zgodovino, kar pomeni, da je bilo bistveno več poudarka na slovenski zgodovini ravno v 19. stoletju: npr. Evropa v obdobju 1815–1848, Slovenci v obdobju 1815–1848, Evropa po letu 1848, Slovenci po letu 1848 v habsburški monarhiji, Slovenci na prehodu v 20. stoletje. Pri dveh temah so bili vključeni tudi drugi jugoslovanski narodi, in sicer Hrvatje in Srbi, ki so živeli v Avstriji oz. v okviru Avstro-Ogrske, in sicer: Hrvatje in vojvodinski Srbi po uvedbi dualizma, imperialistični pritisk na Balkanu, Balkanska zveza in vojne. V 8. razredu je bila učna vsebina razdeljena glede na svetovni vojni: *Prva svetovna vojna, Svet med obema vojnama, Slovenci v Kraljevini Jugoslaviji, Druga svetovna vojna, Slovenci v času druge svetovne vojne, Svet po drugi svetovni vojni, Slovenija in Jugoslavija po drugi svetovni vojni* (Katalog znanja iz zgodovine v osnovni šoli, 1992). Pri vseh temah je bilo bistveno manj jugoslovanske zgodovine. Le pri temi Slovenija in Jugoslavija po drugi svetovni vojni slovenska zgodovina ni bila samostojna tematika, temveč sta bili slovenska in jugoslovanska zgodovina združeni: npr. obnova v Jugoslaviji in Sloveniji,

urejanje mejnih vprašanj, Jugoslavija med Vzhodom in Zahodom, začetek samoupravljanja, Jugoslavija po Titu itd. Poudariti pa je treba, da je bila prvič v tem učnem načrtu že vključena osamosvojitve Slovenije, in sicer so bili poudarjeni razlogi za razpad Jugoslavije, za učence pa so bili predvideni naslednji vsebinski cilji: učenec “*opiše krizne razmere v 80. letih, posledice skokovitega naraščanja inflacije in zadolženosti; spozna nasprotujoče poglede na jugoslovansko krizo in zakaj se ta ni rešila po mirni poti; opiše politične dogodke v Sloveniji konec 80. in začetku 90. let, ki pomenijo utrjevanje demokratizacije in državne suverenosti Slovenije; navede in opiše dejstva, ki so privedla do referendumu za osamosvojitve Slovenije in deklaracije o neodvisnosti; označi reakcijo zvezne vlade in JNA in vrednoti prizadevanja za osamosvojitve*” (Katalog znanja iz zgodovine v osnovni šoli, 1992, 38–41).

Ugotavljamo, da se je pred letom 1991 več ciljev nanašalo na družbeno-politično ureditev in obrambo socialistične Jugoslavije in ne toliko na vsa obdobja zgodovine. Po letu 1991 pa je bilo splošnih ciljev bistveno manj, nanašali pa so se na evropsko–svetovno zgodovino na eni strani, na drugi strani pa na slovensko – narodno zgodovino. Zgodovina Slovencev se je obravnavala skupaj z zgodovino Hrvatov, Srbov, Makedoncev, Črnogorcev oz. drugih jugoslovanskih narodov pred letom 1991. Slovenske zgodovine je bilo seveda bistveno manj pred letom 1991. Po letu 1991 pa je bila zgodovina Slovencev v učnih načrtih za osnovne šole vključena v ločene teme. Tako je bila glavna sprememba ravno ta, da je slovenska zgodovina z osamosvojitvijo Slovenije pridobila večjo vlogo v učnih načrtih za osnovno šolo. Organizacijske in večje vsebinske reforme za osnovno šolo je Ministrstvo za šolstvo in šport začelo pripravljati šele po letu 1993, in sicer je bila večja organizacijska reforma priprava vpeljave devetletke, namesto osemletke. Vsebinska prenova osnovne šole pa je dobila zakonsko podlago leta 1996 z Zakonom o osnovni šoli. Tako so bile večje didaktično–metodične spremembe vključene v učni načrt za zgodovino v osnovnih šolah šele nekaj let po osamosvojitvi Slovenije. Že učni načrt iz leta 1992 pa je nakazal, da mora slovenska zgodovina pridobiti večjo veljavo v učnih načrtih, poleg evropske in svetovne. Zgodovina t. i. bivših jugoslovanskih narodov pa je ostala le v primeru skupne zgodovine, to je zgodovine v 20. stoletju (Kraljevina Jugoslavije, Socialistična federativna republika Jugoslavija). Pri drugih tematikah pa je bila zgodovina bivših jugoslovanskih narodov vključena kot del evropske zgodovine.

UČNI NAČRTI ZA ZGODOVINO V GIMNAZIJAH

Za primerjavo z učnim načrtom gimnazije pred letom 1991 smo izbrali učni načrt za smer Družboslovno-jezikovna smer v usmerjenem izobraževanju, kjer je bil predmet zgodovina v vseh štirih letih od 1986/87 naprej, saj gimnazije v 80. letih niso obstajale.

Od desetih učnih ciljev oz. smotrov se je sedem ciljev navezovalo na jugoslovanski socialistični patriotizem. Med cilji pa zasledimo tudi cilje, kjer so učenci utrjevali slovensko narodno zavest. Izpostavimo lahko naslednje cilje: “*spoznavajo zgodovinske korenine slovenske narodne zavesti ter bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti in se vzgajajo v spoštovanju njihovih svobodoljubnih tradicij in kulturne dediščine, v jugoslovanskem socialističnem patriotizmu, socialističnem humanizmu, vzajemnosti, solidarnosti*

in enakopravnem sodelovanju med narodi; spoznavajo revolucionarno vlogo delavskega razreda in vodilno silo Komunistične partije Jugoslavije oziroma Zveze komunistov Jugoslavije, posebej v narodnoosvobodilnem boju in v socialistični izgradnji po osvoboditvi” (Vzgojno-izobraževalni program srednjega izobraževanja, 1986, 3.11/1 in 3.11/2).

Učna vsebina je bila v tem učnem načrtu razdeljena po obdobjih. Tako je imel prvi letnik uvod, prazgodovino, stari vek (stari vzhod, stara Grčija, rimski imperij) in prehod v srednji vek. Z zgodovino jugoslovanskih narodov so bile povezane naslednje teme, kjer se je pridevnik “naš” nanašal na vse jugoslovanske kraje, npr. naši kraji v prazgodovini, stiki Grkov z našim ozemljem, Rimljani v naših krajih ali prve južnoslovanske države.

V drugem letniku so bile vsebine razdeljene v dobo razvitega fevdalizma, krizo fevdalnega družbenega reda, tehnično in industrijsko revolucijo ter obdobje meščanskih revolucij. Posebno poglavje je bilo namenjeno varstvu arhivskega gradiva. V drugem letniku je bilo bistveno več vsebin kot v prvem letniku, ki so se nanašale na zgodovino jugoslovanskih narodov. V naslovih tematik pa je bil v učnem načrtu pogosto uporabljen pridevnik “naš”, npr. *Južni Slovani med nemškim cesarstvom, Benetkami, Ogrsko in Bizancem, Vzpon osmanske moči in [...] posledice za naše narode, Reformacija in njen pomen za naše narode, Oblike odpora naših narodov in narodnosti proti fevdalizmu in tuji nadoblasti in posledice, Reformni posegi v fevdalni sistem v naših deželah, Naši narodi v tem času – v času Napoleona, Vzhodno vprašanje in začetek osvobajanja naših narodov izpod turške oblasti* (Vzgojno-izobraževalni program srednjega izobraževanja, 1986, 3.11/1 in 3.11/2).

Tretji letnik je vključeval vsebine povezane z bojem za uveljavljanje liberalnega kapitalizma, imperializem, jugoslovanske ideje pred prvo svetovno vojno, prvo svetovno vojno, oktobrsko revolucijo in nastanek Jugoslavije. Tudi v tem letniku je bilo veliko vsebin, ki so se nanašale na zgodovino jugoslovanskih narodov, kjer so se dijaki učili o narodnopolitičnih gibanjih pri jugoslovanskih narodih v prvi polovici 19. stoletja in v letu 1848, o procesu odpravljanja fevdalizma, prizadevanju jugoslovanskih narodov in narodnosti za enakopravnost in samostojnost, o posledicah Berlinskega kongresa na jugoslovanske narode, o večjem političnem pritisku velikih sil na Balkanu, jugoslovanskih nacionalnih programih, balkanskih vojnah, jugoslovanskih narodih v času prve svetovne vojne in nastanku kraljevine.

V četrtem letniku je bila vsebina razdeljena po svetovnih vojnah, posebej za evropsko in svetovno zgodovino (svet med vojnami, druga svetovna vojna, svet po drugi svetovni vojni) in posebej za zgodovino jugoslovanskih narodov. Pri vsebinah za zgodovino jugoslovanskih narodov iz vsebinskih poudarkov ne zasledimo zgodovine Slovencev do leta 1941, saj je v ospredju Jugoslavija (narodnoosvobodilni boj narodov in narodnosti Jugoslavije, boj nove Jugoslavije za samostojno razvojno pot). Največji poudarek pa je bil kot v osnovnošolskem učnem načrtu na narodnoosvobodilnem boju narodov in narodnosti Jugoslavije. Pri tej tematiki je bil vključen tudi naslov Posebnosti razvoja narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Tudi po letu 1945 je bil poudarek na razvoju Jugoslavije, kjer so se dijaki učili o boju nove Jugoslavije za samostojno razvojno pot (obnova, administrativni socializem in informbirojevska kriza), o začetkih samoupravljanja, ustavnem razvoju, družbenem in kulturnem razvoju, o političnih, gospodarskih in mednacionalnih

problemih nove Jugoslavije. Edina tema, ki se je posebej navezovala na Slovence, so bili zamejski Slovenci (Vzgojno-izobraževalni program srednjega izobraževanja, 1986, 3.11/1 in 3.11/2).

Kljub temu, da je bil med glavnimi cilji učnega načrta, da dijaki spoznavajo slovensko zgodovino, ugotavljamo, da je bila slovenska zgodovina vključena le pri dveh vsebinskih poudarkih (druga svetovna vojna in zamejski Slovenci po drugi svetovni vojni).

Učni načrt za zgodovino v gimnazijah, ki je izšel 1992 v publikaciji z naslovom Gimnazijski program, je bil zelo kratko zabeležen. Vključeval je le štiri učne cilje, kjer sta se kar dva navezovala na slovensko zgodovino, podobno kot v osnovnošolskem učnem načrtu. Nič več pa ni bilo ciljev, ki bi se nanašali na jugoslovanske narode. Dijaki so pridobili *“temeljna znanja o zgodovinskih dogajanjih, procesih in pojavih iz svetovne zgodovine”* in poglobljali *“vedenja o nacionalni zgodovini”*, ugotavljali vzroke *“rasti slovenske narodne zavesti”* in vrednotili *“njen pomen za narodnostno samobit”* (Gimnazijski program, 1992, 126).

Učne vsebine v tem učnem niso bile razporejene po letnikih, vendar pa so bile tematike zelo podobne kot pri učnem načrtu iz 80. let, zato v nadaljevanju predstavljamo le vsebine, ki so se nanašale na zgodovino jugoslovanskih narodov. Teh vsebin je bilo še vedno veliko, uporabljal pa se je še vedno pridevnik naš, ki se je nanašal na vse jugoslovanske narode: npr. prazgodovinska najdišča na naših tleh, rimska kultura na naših tleh, Južni Slovani med Bizancem in Franki, prve južnoslovanske države, Južni Slovani v razvitem fevdalizmu, kriza osmanskega imperija in vzhodno vprašanje, prva in druga srbska vstaja, začetki črnogorske države, Slovenci, Hrvati in vojvodinski Srbi v predmarčni dobi, dualistična preureditev Habsburške monarhije in položaj naših narodov, jugoslovanski narodi med prvo svetovno vojno (Gimnazijski program, 1992, 126).

Štiri teme v 4. letniku v učnem načrtu za gimnazije iz leta 1992 pa so bile v celoti posvečene jugoslovanskim narodom, in sicer tema Jugoslovanski narodi v dobi imperializma. Vsebine so bile: nacionalni programi in združevalne težnje, različnost gospodarskega in političnega razvoja, Berlinski kongres Balkanske vojne in posledice. Druga tema je bila Naši narodi med vojnami, kjer so bile naslednje vsebine: nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, boj za meje, gospodarske razmere, politična ureditev in večstrankarski sistem, zunanja politika, jugoslovanske narodne manjšine v zamejstvu. Tretja tema je bila Narodnoosvobodilni boj narodov Jugoslavije, kjer so bile naslednje vsebine: napad na Kraljevino Jugoslavijo, začetek in razvoj osvobodilne borbe, oblike kolaboracije in protirevolucije, vzroki in posledice, Osvobodilna fronta in razvoj slovenske državnosti, prvo in drugo zasedanje AVNOJ, sklepne operacije in osvoboditve Jugoslavije, kultura v obdobju druge svetovne vojne. Četrta tema Jugoslavija po drugi svetovni vojni pa je vključevala naslednje vsebine: temeljne značilnosti povojnega gospodarskega in političnega razvoja do leta 1950, Informbirojevska kriza, problem meja, zamejski Slovenci, uvedba samoupravljanja, mednacionalni problemi sodobne Jugoslavije idr. Pri slednjem poglavju še ni bilo vključeno osamosvajanje Slovenije kot npr. v osnovnošolskem učnem načrtu (Gimnazijski program, 1992, 126).

Če primerjamo učne vsebine iz učnega načrta iz leta 1986 z učnim načrtom za gimnazije iz leta 1992, lahko ugotovimo, da so bile v vseh letnikih tematike zelo podobne.

Ugotavljamo tudi, da so vsebine, ki so se nanašale na zgodovino jugoslovanskih narodov, v večini ostale, ravno tako tudi pridevnik naš. Ravno tako sta učna načrta posebno pozornost namenila drugi svetovni vojni na Slovenskem in zamejskim Slovencem po drugi svetovni vojni.

Ugotavljamo, da učni načrt za zgodovino v gimnazijah iz leta 1992 še ni imel bistvenih sprememb, kot npr. več slovenske zgodovine ali teme posebej za slovensko zgodovino. Ravno tako tudi vsebin o osamosvojitvi Slovenije ni imel. Nasprotno pa so se učni cilji pred letom 1991 nanašali predvsem na socialistično ureditev Jugoslavije, po letu 1991 pa teh ciljev ni bilo več. Cilji po letu 1991 so se že nanašali na slovensko zgodovino. Zato ugotavljamo neskladje med učnimi cilji in vsebinami v gimnazijskem učnem načrtu iz leta 1992. Sklepamo, da so pisci učnega načrta povzeli nove učne cilje iz učnega načrta osnovne šole, vsebine, zlasti zgodovine jugoslovanski narodov, pa zaenkrat niso opuščali. Vsebinska prenova v gimnazijskem učnem načrtu za zgodovino je trajala več časa, vse do leta 1996, ko se je zgodovina jugoslovanskih narodov bistveno zmanjšala, zgodovina Slovencev pa je pridobila večjo vlogo.

UČNI NAČRTI ZA SREDNJE STROKOVNO-TEHNIŠKE ŠOLE

Ker so imele strokovno-tehniške šole oz. t. i. srednješolski programi zgodovino v 80. letih skupno vzgojno-izobrazbeno osnovo v 1. in 2. letniku, predstavljamo v nadaljevanju smotre in vsebino teh dveh letnikov.

Učni načrt je imel devet vzgojno-izobraževalnih ciljev, med njimi pa je bilo sedem ciljev, ki so se nanašali na družbeno-politični razvoj Jugoslavije s poudarkom na delavskem gibanju, narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov ter socialističnem humanizmu, vzajemnosti, solidarnosti in enakopravnem sodelovanju med jugoslovanskimi tako kot pri štiriletnem predmetu zgodovina (Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju, 1979, 145–146).

Učna vsebina je bila predvsem evropska in svetovna. Učni načrt za zgodovino je pomenil *“smiselno nadaljevanje dela pri zgodovini v osemletni osnovni šoli, s poglobljenim marksističnim dialektičnim oblikovanjem učenčevega mišljenja in razumevanja konkretnih pojavnih oblik preteklega in sodobnega življenja”* (Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju, 1979, 145–146). V učnem načrtu je bilo zapisano, da je predmet poskušal *“s prenosom težišča od politične zgodovine na celovito zgodovino človeka v prostoru razširiti pogled mladega človeka na ves svet, na njegovo postopno povezovanje od velikih odkritij na prej, na spreminjanje težišč in medsebojno odvisnost njegovih delov ter tako odpraviti evropocentrično mišljenje in gledanje”* (Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju, 1979, 160–161).

V prvem letniku je bila vsebina od nastanka človeka do prve socialistične revolucije v Pariški komuni, kjer so bili poudarki predvsem na družbenem razvoju. Vsebinski poudarki so bili naslednji: naloge zgodovine in njeno mesto med družbenimi vedami, nastanek človeka in oblike predrazredne družbe, razredne družbe starega veka in prazgodovinski svet, selitve barbarskih ljudstev, vnovična družbena delitev dela med mesti in podeželjem, razvoj trgovine in njeni vplivi od 11. do 15. stoletja, svet v dobi odkritij in reforma-

cije, evropska ekspanzija, povezovanje sveta, drobitev tradicionalnih sistemov v zunaj-evropskem svetu, nastanek moderne evropske državne organizacije, tehnična in industrijska revolucija, obdobje meščanskih revolucij idr. Ker je bilo ogromno tem iz svetovne in evropske zgodovine, se je manj tem nanašalo na zgodovino jugoslovanskih narodov oz. so bili primeri zgodovine jugoslovanskih narodov vključeni v evropsko dogajanje. V nadaljevanju podajamo nekatere vsebine: južnoslovanska etnična jedra in državne tvorbe do 11. stoletja, srednjeveška kolonizacija in njen vpliv na etnične spremembe, Južni Slovani med nemškimi cesarstvom, Ogrsko in Bizancem do 14. stoletja, razredni boji v 16. stoletju (s kmečkimi upori pri jugoslovanskih narodih), Vzhodno vprašanje (začetek srbskega osvobajanja izpod turške oblasti). Pri vsebini o nacionalnih gibanjih in njihovem vplivu v 19. stoletju v Avstro–Ogrski in na Balkanu pa je bil poudarek na izoblikovanju narodne zavesti pri Slovencih (Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju, 1979).

V drugem letniku je bila vsebina od obdobja imperializma in boja delavskega razreda za socialistično družbo, in sicer: obdobje imperializma do prve svetovne vojne, gospodarska, socialna in politična kriza kapitalističnega sistema med 1915 in 1939, oktobrska revolucija in prve oblike socializma, svetovni spopad fašističnih in demokratičnih sil, znanstveni, tehnični, socialni in kulturni premiki po drugi svetovni vojni. Tudi v drugem letniku je bil splošen pregled gospodarskega, družbenega in političnega razvoja, kjer je bilo manj tem za zgodovino jugoslovanskih narodov. Podajamo le nekatere: južnoslovansko delavsko gibanje, nastanek, razvoj in problemi Kraljevine Jugoslavije med obema vojnama, nastanek in razvoj osvobodilne vojske in značaj enotne protifašistične osvobodilne fronte, organov ljudske oblasti in federativne ureditve države med drugo svetovno vojno. Edino pri temi o znanstvenih, tehničnih, socialnih in kulturnih premikih po drugi svetovni vojni ni bilo ločenih vsebin. Pojasnilo v učnem načrtu je bilo naslednje: “*Zgodovina Jugoslavije je v tem obdobju tako pomemben del svetovnega razvoja in tako povezana z njim, da mora biti obravnavana vselej neposredno ob tem razvoju in ne v posebnih, ločenih odstavkih.*” (Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju, 1979, 160).

V učnem načrtu za 4-letne strokovne šole iz leta 1991 in ravno tako v učnem načrtu za 3-letne poklicne šole iz leta 1991 je bilo splošnih ciljev oz. smotrov bistveno manj, le štirje, podobno kot v gimnazijah, in sicer sta se dva cilja navezovala na slovensko zgodovino, noben cilj pa na zgodovino jugoslovanskih narodov.

Obvezne vsebine so bile popolnoma drugače razdeljene po obdobjih: *uvod, prazgodovina, stari vek, prehod v srednji vek, doba razvitega fevdalizma, novi vek – kriza fevdalnega družbenega reda, meščanske revolucija in začetek nacionalnih gibanj, obdobje imperializma do prve svetovne vojne, prva svetovna vojna in nova politična podoba sveta, obdobje med obema vojnama, druga svetovna vojna, narodnoosvobodilni boj narodov Jugoslavije, svet po drugi svetovni vojni in Jugoslavija po drugi svetovni vojni* (Štiriletni programi tehniških in drugih strokovnih šol, 1991).

V tem učnem načrtu je bilo še vedno veliko vsebin povezanih z zgodovino jugoslovanskih narodov, čeprav so cilji v učnem načrtu nakazovali, da le teh ne bo toliko, temveč več slovenske zgodovine. Tako lahko izpostavimo naslednje teme: *Južni Slovani med Bizancem in Franki – stičišče zahodnega in vzhodnega kulturnega vpliva, Južni Slovani*

med Benetkami, Ogrsko in Bizancem, Politične, gospodarske in družbene značilnosti razvoja jugoslovanskih narodov v dobi imperializma, Jugoslovanski narodi med vojskujočima blokoma in Jugoslavija med obema vojnama (Štiriletni programi tehniških in drugih strokovnih šol, 1991). Dve temi sta bili namenjeni Jugoslaviji, in sicer “narodnoosvobodilni boj” narodov Jugoslavije in Jugoslavija po drugi svetovni vojni. Pri temi Jugoslavija po drugi svetovni vojni je bila le vsebina o Slovencih v zamejstvu posebej namenjena slovenski zgodovini tako kot pri gimnazijskem učnem načrtu. Vsebine po letu 1945 so bile podobne gimnazijskemu učnemu načrtu, kjer so se dijaki učili o značilnostih povojnega razvoja do leta 1950, obnovi gospodarstva, problemih industrializacije in kmetijstva, problemih meja, Informbirojevski krizi, uvedbi samoupravljanja, posledicami dogovorne ekonomije in partijskega monizma, mednarodnih odnosih in Slovencih v zamejstvu.

Novost pa je bila, da so se nekatere teme že nanašale na zgodovino Slovencev, npr. slovenski kraji v antiki, Karantanija, pokristjanjevanje Slovencev, slovensko ozemlje v srednjem veku (nastanek zgodovinskih dežel, oblikovanje slovenske etnične meje), Slovenci, Hrvatje in Vojvodinski Srbi v predmarčni dobi, leto 1848 pri Slovenskih, položaj Slovencev v Jugoslaviji in Slovenci v zamejstvu. Pri več temah je bil pridevnik naš, ki ni zajemal samo zgodovine Slovencev, npr. dualizem in naši narodi (Štiriletni programi tehniških in drugih strokovnih šol, 1991).

Ugotavljamo, da je bilo pred letom 1991 bistveno več vsebin, ki so se nanašale na svetovno in evropsko zgodovino z izbranimi primeri iz jugoslovanske zgodovine. Po letu 1991 pa je ostalo več vsebin o zgodovini jugoslovanskih narodov. Z razliko od gimnazijskega učnega načrta pa so bile v učnem nartu za strokovno-tehnične šole že dodane teme, ki so se nanašale na slovensko zgodovino. V učnih načrtih za zgodovino za srednje poklicne in strokovne šole opazamo večje vsebinske spremembe, ki so se zlasti v naslednjih letih najbolj spreminjale zaradi krčenja števila ur zgodovine v teh šolah ter postajale vedno bolj prilagojene vrstam strokovnih šol s poudarkom na slovenski zgodovini.

ŠTUDIJSKI PROGRAM ZGODOVINE NA FILOZOFSKI FAKULTETI V LJUBLJANI IN PEDAGOŠKI FAKULTETI V MARIBORU

Konec 80. let se je na Filozofski fakulteti v Ljubljani izvajal študijski program, ki je bil uveden že v študijskem letu 1985/86 zaradi reformiranega srednjega izobraževanja. Glavne skupine predmetov so bile po kronološkem vrstnem redu: Uvod v študij zgodovine, Antika oz. zgodovina starega veka (grška in rimska zgodovina, stari Vzhod), Obča zgodovina od antike do 1918 (v dveh delih: od antike do 1750, 1750–1918), Zgodovina jugoslovanskih narodov in narodnosti do 1918 (v dveh delih), Slovenska zgodovina od antike do 1918 (v dveh delih), Sodobna zgodovina (tri časovna obdobja: 1918–1941, 1941–1945, po letu 1945) ter drugi predmeti: Pomožne zgodovinske vede, Arhivistika, Muzeologija, Nemščina, Latinščina, Proseminar, Metodika pouka zgodovine (Vzgojno-izobraževalni program za študij zgodovine, 1985).

To pomeni, da je bila zgodovina pri več predmetnih področij razdeljena na občo zgodovino, zgodovino jugoslovanskih narodov in narodnosti ter posebej na slovensko zgodovino. Vsem pa je bila namenjena enaka pozornost.

Z zgodovino jugoslovanskih narodov je bilo povezano predmetno področje Zgodovina jugoslovanskih narodov in narodnosti (razen Slovencev, saj so bili Slovenci posebej) do leta 1918, ki se je delilo na dve obdobji: obdobje od naselitve do srede 18. stoletja in obdobje od srede 18. stoletja do leta 1918. Predmet je bil v 1. in 2. letniku kot splošni pregled zgodovinskega razvoja jugoslovanskih narodov in narodnosti (političnega, gospodarskega, družbenega in kulturnega razvoja) od naselitve Slovanov do prve svetovne vojne (Srbija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Črna gora, Makedonija). V 3. in 4. letniku pa je bila vsebina namenjena pomembnejšim mejnikom v razvoju jugoslovanskih narodov in narodnosti, npr. demografski razvoj, migracija, razni tipi fevdalizma, specifične oblike gospodarskega razvoja, socialne strukture, politični sistemi, stranke, specifika nacionalnih programov, problemi delavskega gibanja idr. (Vzgojnoizobraževalni program za študij zgodovine, 1985, 27–28).

Drugo predmetno področje Sodobna zgodovina pa je vključevalo občo in slovensko zgodovino ter zgodovino narodov in narodnosti Jugoslavije od leta 1918 dalje in je bilo razdeljeno v tri obdobja, in sicer: Sodobna zgodovina 1918–41, Sodobna zgodovina 1941–45 in Sodobna zgodovina po 1945. V 1. in 2. letniku je bil splošen pregled zgodovine, v 3. in 4. letniku pa je bilo poglobljeno obravnavanje ključnih vprašanj, s poudarkom na virih in literaturi (Vzgojnoizobraževalni program za študij zgodovine, 1985, 34–35).

Ugotavljamo, da so bile obča in narodna zgodovina ter zgodovina jugoslovanskih narodov zelo pomembne za študente, saj kaže na to tudi smoter zgodovine: “*Študij zgodovine ima namen seznaniti študente z razvojem človeške družbe od najstarejših časov do današnjih dni, z najvažnejšimi procesi, pojavi in dialektičnimi nasprotji tako v svetovni zgodovini kot v zgodovini jugoslovanskih narodov in narodnosti, posebej slovenskega naroda.*” (Vzgojnoizobraževalni program za študij zgodovine, 1985, 17). Velik pomen je učni načrt pripisoval zgodovini Slovencev: “*Iz didaktičnih in raziskovalnih potreb je temeljiteje zajeta zgodovina slovenskega in ostalih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Spoznavanje slovenske narodne zgodovine in širjenje njenih spoznanj je bil v preteklosti in je še danes eden o poglavitnih dejavnikov pri oblikovanju slovenskega naroda in njegove zavesti in ostaja tudi danes bistveni sestavni del njegove narodne identitete.*” (Vzgojnoizobraževalni program za študij zgodovine, 1985). Še posebej pa je študijski program poudarjal t. i. NOB – narodnoosvobodilno borbo: “*Posebej poglobljeno in podrobno pa preučujejo zgodovino našega revolucionarnega gibanja, NOB in povojne izgradnje. Vsa ta tematika daje korenine bratstvu in enotnosti jugoslovanske socialistične skupnosti narodov in ohranja revolucionarna izročila.*” (Vzgojnoizobraževalni program za študij zgodovine, 1985).

Pedagoška fakulteta v Mariboru je imela na oddelku za zgodovino podobne predmete kot Filozofska fakulteta v Ljubljani in njihovo razporeditev po letnikih pred osamosvojitvijo Slovenije. Predmeti v 1. letniku so bili: Uvod v študij zgodovine, Antika, Obča zgodovina od antike do leta 1918 I. del, Zgodovina narodov Jugoslavije od antike do leta 1918 I. del, Slovenska zgodovina od antike do leta 1918, Sodobna zgodovina 1918–1945. V 2. letniku so bili predmeti: Uvod v študij zgodovine proseminar, Obča zgodovina od antike do 1918 II. del, Zgodovina narodov Jugoslavije 1750–1918 II. del, Sodobna zgodovina po l. 1945. V 3. letniku so bili predmeti: Antika, Obča zgodovina od

antike do 1918 – izbrana poglavja, Zgodovina narodov Jugoslavije od antike do 1918 – izbrana poglavja, Slovenska zgodovina od antike do 1918 – izbrana poglavja, Sodobna zgodovina 1918–1945, Specialna didaktika zgodovine. V 4. letniku pa so bili naslednji predmeti: Obča zgodovina od 1750 do 1918 – izbrana poglavja, Južnoslovanska zgodovina 1750–1918 – izbrana poglavja, Slovenska zgodovina 1750–1918 – izbrana poglavja, Sodobna zgodovina 1918–1945 – izbrana poglavja, Sodobna zgodovina po letu 1945 – izbrana poglavja, Pomožne zgodovinske vede, Specialna didaktika zgodovine (Univerza v Mariboru. Katalog 1990/91, 1990, 141). To pomeni, da sta obe fakulteti obči, jugoslovanski in slovenski zgodovini posvečali enako pozornost, saj so bili predmeti za občo, jugoslovansko in slovensko zgodovino ločeni za obdobje do leta 1918, predmet Sodobna zgodovina pa je vse tri zgodovine enakomerno vključeval v treh obdobjih na Filozofski fakulteti v Ljubljani (1918–41, 1941–45, po 1945) in v dveh obdobjih na Pedagoški fakulteti v Mariboru (1918–45, po 1945).

Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani je že v študijskem letu 1991/92 začel z uvajanjem novega študijskega programa, ki se je precej razlikoval od starega programa. Študij je v vsakem letniku obsegal eno zgodovinsko obdobje z občo in slovensko zgodovino ter zgodovino jugovzhodne Evrope in sicer v 1. letniku antiko in srednji vek, v 2. letniku novi vek, v 3. letniku 19. stoletje in v 4. letniku sodobno zgodovino.

V 1. letniku so bili predmeti: Uvod v študij zgodovine, Proseminar, Antika (grška zgodovina), Obča zgodovina – srednji vek, Slovenska zgodovina – srednji vek, Zgodovina JV Evrope – srednji vek, Latinščina I in Nemščina I. V 2. letniku so bili predmeti: Antika (rimska zgodovina), Obča zgodovina – novi vek, Slovenska zgodovina – novi vek, Zgodovina JV Evrope – novi vek, Latinščina II, Nemščina II. V 3. letniku so bili predmeti: Obča zgodovina – 19. stoletje, Slovenska zgodovina – 19. stoletje, Zgodovina JV Evrope – 19. stoletje, Pomožne zgodovinske vede, Teorija zgodovine, Arhivistika, Muzeologija, Stari Vzhod, Teorija zgodovine. V 4. letniku pa so bili naslednji predmeti: Obča zgodovina – sodobna, Slovenska zgodovina – sodobna, Zgodovina JV Evrope – sodobna, Arhivistika, Metodika zgodovinskega pouka (Program študija zgodovine, 1992; Seznam predavanj za študijsko leto 1994/95, 1994, 328–331).

Ugotavljamo, da je bila bistvena sprememba, da so predmeti, ki so bili povezani z zgodovino jugoslovanskih narodov, prevzeli naslov Zgodovina JV (jugovzhodne) Evrope. Predmet Zgodovina JV Evrope – srednji vek je vključeval zgodovino balkanskega polotoka od začetka zgodnjega srednjega veka do prihoda Turkov. Predmet Zgodovina jugovzhodne Evrope – novi vek je vključeval zgodovino osmanskega cesarstva, habsburške monarhije in Beneške republike. Predmet Zgodovina jugovzhodne Evrope – 19. stoletje je vključeval politični razvoj držav jugovzhodne Evrope od srede 18. stoletja do konca prve svetovne vojne (Študijski program Zgodovina, 1999). Predmet Zgodovina jugovzhodne Evrope – sodobna pa je že obravnaval razpad Jugoslavije in njegove posledice ter odnose z novonastalimi državami (Študijski program Zgodovina, 1999, 49). Iz opisov lahko ugotovimo, da je bil večji poudarek na zgodovini Hrvatov, jugoslovanskih narodov, ki so bili pod Avstro-Ogrsko, na vzhodnem vprašanju ter na stari in novi Jugoslaviji.

Tudi na Univerzi Maribor, na Pedagoški fakulteti, je imel študij zgodovine po letu 1991 podobno razdelitev in podobne predmete po letnikih. V 1. letniku so bili predmeti:

Uvod v študij zgodovine s proseminarjem, Antika – grška zgodovina, Obča zgodovina – srednji vek, Slovenska zgodovina – srednji vek, Zgodovina jugovzhodne Evrope. V 2. letniku so bili predmeti: Antika – rimska zgodovina, Obča zgodovina – novi vek, Zgodovina Slovencev – novi vek, Zgodovina jugovzhodne Evrope – novi vek, Stari vzhod. V 3. letniku so bili predmeti: Obča zgodovina 19. stoletja, Slovenska zgodovina 19. stoletja, Zgodovina jugovzhodne Evrope, Pomožne zgodovinske vede in Specialna didaktika. V 4. letniku pa so bili naslednji predmeti: Sodobna zgodovina jugovzhodne Evrope, Sodobna slovenska zgodovina, Sodobna obča zgodovina in Didaktika zgodovine (Univerza v Mariboru, Katalog 1993/94, 1993; Univerza v Mariboru, Katalog 1995/96, 1994). Tudi po letu 1991 lahko zapišemo, da sta obe fakulteti trem področjem: slovenski, jugoslovanski in obči zgodovini posvečali enako pozornost, razlika je bila ta, da je bila po letu 1991 ta enakomerna pozornost upoštevana za vsak letnik posebej.

Ugotavljamo, da je na fakultetah študijski program zgodovine vključeval predmete, ki so se nanašali na občo zgodovino, slovensko zgodovino in zgodovino jugoslovanskih narodov pred letom 1991. Po letu 1991 pa je bila glavna sprememba, da je predmet Zgodovina jugoslovanskih narodov (ki je bil razdeljen v dve obdobji, od antike do 1918 in od 1918 naprej) zamenjal predmet Zgodovina jugovzhodne Evrope za posamezna obdobja (srednji vek, novi vek, 19. stoletje). Predmet Sodobna zgodovina pa je razpadel na tri predmete: Sodobna obča zgodovina, Sodobna slovenska zgodovina in Sodobna zgodovina jugovzhodne Evrope. Predmet Sodobna zgodovina jugovzhodne Evrope je ohranil večino vsebine o zgodovini jugoslovanskih narodov iz učnega načrta iz 80. let 20. stoletja, dodana pa je bila vsebina od 90. let naprej oz. razpad Jugoslavije in posledice. V vseh letnikih je bila tako enakomerna zastopanost slovenske, jugoslovanske in obče zgodovine, kar se je ohranilo še v naslednjih letih do bolonjske prenovne fakultetnih študijskih programov.

VPLIV RAZPADA JUGOSLAVIJE NA UČNE NAČRTE ZA ZGODOVINO NA HRVAŠKEM, BOSNI IN HERCEGOVINI, SRBIJI, MAKEDONIJI IN ČRNI GORI

Če primerjamo vsebinske spremembe v Sloveniji z drugimi državami bivše Jugoslavije, lahko ugotovimo podobnosti, saj je po razpadu Jugoslavije v vseh učnih načrtih večji pomen pridobila nacionalna zgodovina oz. zgodovina novo nastalih držav. Povsod se je nacionalna zgodovina vključila v posebne teme oz. se je ločila od evropske ali svetovne zgodovine.

Na Hrvaškem so po osamosvojitvi v učnih načrtih za osnovno in srednjo šolo vsebine razdelili na eni strani na svetovno in evropsko zgodovino, na drugi strani pa na hrvaško zgodovino. Hrvaška zgodovina je v učnih načrtih pridobila na pomenu in obsegu. Tako osnovnošolski kot gimnazijski program iz leta 1995 je predvideval do 40 % svetovne zgodovine in 60 % nacionalne zgodovine (Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj, 1995, 80; Nastavni planovi i programi srednjih škola, 1995, 162). Na obeh stopnjah je vključena tudi osamosvojitve Hrvaške, večji poudarek na razvoju samostojne hrvaške države konec 20. stoletja pa je v gimnazijskem programu (Nastavni planovi i programi srednjih škola, 1995, 174).

V Bosni in Hercegovini je ravno tako več pomena v osnovnih in srednjih šolah pridobila zgodovina Bosne oz. BiH v 20. stoletju (Nastava povijesti i zemljopisa u Bosni i Hercegovini). Ker pa je BiH razdeljena na dve politični entiteti (Federacija Bosne in Hercegovine in Republika srbska), se tudi nacionalne vsebine razlikujejo, in sicer je več srbsko/jugoslovanske zgodovine v osnovnih in srednjih šolah v Republiki srbski. V Federaciji BiH pa je več hrvaške zgodovine v kantonih, kjer živijo bosanski Hrvatje, več zgodovine Bošnjakov oz. zgodovine Bosne pa je v kantonih, kjer živijo Bošnjaki (Karge, Batarilo, 2008, 18–21).

V Srbiji je vsebina v učnih načrtih za osnovne in srednje šole razdeljena na eni strani na svetovno in evropsko zgodovino, na drugi strani pa na zgodovino južnih Slovanov, s poudarkom na srbski zgodovini (Nastava istorije i geografije u Srbiji). Npr. gimnazijski program vključuje pregled zgodovine srbskega naroda in njegovih sosedov, v okviru tematike Jugoslavije po drugi svetovni vojni pa tudi razpad Jugoslavije in srbsko državo v sodobnih časih (Nastavni program Istorija).

V Makedoniji je npr. v gimnazijah poleg evropske in svetovne zgodovine, posebej makedonska zgodovina in zgodovina Balkana (Istorija. Gimnazijsko obrazovanje, 2005).

V Črni gori je v osnovnošolskem učnem načrtu vsebina razdeljena na svetovno ali evropsko zgodovino na eni strani, na drugi strani pa na zgodovino južnih Slovanov in Jugoslavijo v 20. stoletju, kjer je vključena tudi črnogorska zgodovina (Predmetni program. Istorija, 2012). V gimnazijskem programu pa je črnogorska zgodovina ločena od evropske ali združena z jugoslovansko zgodovino v 20. stoletju (Istorija. Gimnazija, 2014).

Če primerjamo še fakultetne študijske programe za zgodovino na fakultetah v glavnih mestih novih držav, lahko ugotovimo podobnosti z ljubljansko fakulteto. Poleg obče (svetovne in evropske) zgodovine, so študijski programi po razpadu Jugoslavije na vseh fakultetah vključevali t. i. zgodovino jugovzhodne Evrope (namesto zgodovine jugoslovanskih narodov) in nacionalno zgodovino. Tako študijski program zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu vključuje hrvaško zgodovino, svetovno zgodovino in zgodovino srednje in jugovzhodne Evrope (Povijest. Stari studijski program). Filozofska fakulteta Univerze v Sarajevu ima v študijskem programu zgodovine ravno tako tri področja: občo zgodovino (evropska in svetovna), zgodovino jugovzhodne Evrope in zgodovino Bosne oz. BiH (Nastavni plan i program). V Srbiji je na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu poleg svetovne zgodovine, poudarjena zgodovina srbskega naroda (Osnovne akademske studije istorije). V Makedoniji pa je na Inštitutu za zgodovino Univerze Sv. Cirila in Metoda v Skopju poleg evropske zgodovine pomembna balkanska zgodovina in zgodovina Makedonije ter zgodovina sodobne Makedonije (Urnik Inštituta za zgodovino. Univerza Skopje). V Črni gori študijski program zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Podgorici vključuje svetovno zgodovino, zgodovino Črne gore in balkansko zgodovino, v 20. stoletju pa zgodovino Jugoslavije (Studijski program. Istorija)

SKLEP

Analiza učnih načrtov je pokazala, da je bilo v osnovnošolskem učnem načrtu pred letom 1991 veliko ciljev in vsebin povezanih z zgodovino jugoslovanskih narodov in

narodnosti Jugoslavije, stari Jugoslaviji, samoupravni socialistični Jugoslaviji, narodno-osvobodilni borbi jugoslovanskih narodov, po letu 1991 pa je bilo vsebin z zgodovino jugoslovanskih narodov bistveno manj, več je bilo slovenske zgodovine. Učni načrt iz leta 1991 je že vključeval tudi razpad Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije.

V srednješolskih učnih načrtih je bila pred letom 1991 pri programih, kjer so imeli zgodovino dve leti, veliko poudarka na evropski in svetovni zgodovini, zgodovina jugoslovanskih narodov je bila vključena pri ključnih dogodkih v svetovno zgodovino. Pri programih, kjer je bila zgodovina štiriletni predmet, pa je bila slovenska zgodovina vpeta v zgodovino jugoslovanskih narodov, kjer je bil poudarek na socialistični ureditvi, marksizmu, vlogi delavskega gibanja, NOB jugoslovanskih narodov. Po letu 1991 se je ohranila zgodovina jugoslovanskih narodov pri temah kot so srednji vek, doba imperializma, obdobje med obema vojnama, druga svetovna vojna. Zgodovina Slovencev je bila vključena v evropsko ali svetovno dogajanje. Analiza je tudi pokazala, da so se pred letom 1991 splošni cilji nanašali predvsem na zgodovino in vlogo zgodovine jugoslovanskih narodov, po letu 1991 pa se je vsaj en cilj že nanašal na narodno oz. slovensko zgodovino.

V fakultetnih študijskih programih zgodovine je bil pred letom 1991 eden od temeljnih predmetov študij zgodovine jugoslovanskih narodov, ki je bil razdeljen od antike do 18. stoletja in od 18. stoletja do 1918, vsebina pri sodobni zgodovini pa od 1918–1941, 1941–45 in po letu 1945. Po letu 1991 se je ta predmet preimenoval v Zgodovina jugovzhodne Evrope za vsako obdobje posebej (srednji vek, novi vek, 19. stoletje, 20. stoletje), kjer se je ohranila zgodovina jugoslovanskih narodov s poudarkom na zgodovini jugoslovanskih narodov, ki so bili pod Avstro–Ogrsko, vzhodnem vprašanju in predvsem na Kraljevini Jugoslaviji in socialistični Jugoslaviji. Tudi temeljena delitev na slovensko, jugoslovansko in občo zgodovino je ostala v študijskih programih na obeh fakultetah in bila enakomerno vsebinsko razporejena po vseh štirih letnikih.

Razpad Jugoslavije je vplival na vsebinske spremembe v učnih načrtih za zgodovino na vseh šolskih stopnjah tudi v ostalih državah. Na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Srbiji, Makedoniji in Črni gori je večji pomen in obseg pridobila nacionalna zgodovina, obdržala pa se je balkanska zgodovina oz. zgodovina južnih Slovanov.

Sklenemo lahko, da je takoj po letu 1991 večji pomen pridobila slovenska zgodovina v osnovnošolskih in srednješolskih učnih načrtih za zgodovino. Na fakultetah je slovenska zgodovina ohranila isti pomen in vlogo, le predmet Zgodovina jugoslovanskih narodov se je preimenoval v predmet Zgodovina jugovzhodne Evrope, ki je ohranil obravnavanje in preučevanje zgodovine bivših jugoslovanskih narodov v istem obsegu. Najmanj sprememb takoj po osamosvojitvi pa je bilo v učnih načrtih za srednje šole, saj so se ohranile skoraj vse vsebine, ki so se nanašale na zgodovino jugoslovanskih narodov, kar pomeni, da so se učni načrti za srednje šole bistveno vsebinsko spremenili šele sredi 90. let 20. stoletja oz. nekaj let po osamosvojitvi Slovenije. Razlog lahko iščemo v temeljitejši vsebinski prenovi učnih načrtov za srednje šole, ki se je začela že leta 1990 ter nadaljevala do leta 1996, ko so bili vsi srednješolski učni načrti tudi prenovljeni (Učni načrt za zgodovino v gimnaziji, 1996; Učni načrt

za zgodovino v tehniških in drugih strokovnih šolah, 1996). Istega leta pa so izšli tudi trije zakoni: Zakon o gimnazijah; Zakon o poklicnem in strokovnem izobraževanju in Zakon o osnovni šoli (Zakon o visokem šolstvu je izšel že leta 1993), ki so zaključili celovito vsebinsko in metodično prenovno osnovnega, srednjega in visokega šolstva v samostojni Sloveniji.

THE INFLUENCE OF THE INDEPENDENCE OF SLOVENIA ON THE
SUBJECT OF HISTORY AT ALL SCHOOL LEVELS*Danijela TRŠKAN*

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Aškerčeva 2, Slovenia

e-mail: danijela.trskan@ff.uni-lj.si

SUMMARY

At the end of the 1980s, nearly a decade of the so-called oriented education came to an end. It was replaced by certain changes in the early 1990s. The various changes became legalised in independent Slovenia as late as in 1996 by a new act for elementary and secondary schools, and in 1993 for high schools. It has been established that in that time the subject of history in elementary and secondary schools, as well as the study of history at faculties, underwent many changes. Based on an analysis of the history curricula that were in force at the turn of the 1990s in elementary and secondary schools and at faculties, it has been ascertained that the history curricula prior to the independence of Slovenia emphasised above all getting to know and understand the development of human society and the history of the Slovene nation, which was integrated into the history of the other nations of Yugoslavia, with emphasis on becoming acquainted with the National Liberation Struggle and the post-war development of socialist Yugoslavia. Young people were gaining knowledge of world and European history throughout that time. After Slovenia's attainment of independence the curriculum for elementary school no longer included the history of southern Slavic nations (except in the case of mediaeval states), whereas the curricula for secondary school preserved the history of other Yugoslavian nations, as did the courses at the faculties in Ljubljana and Maribor. A novelty in all the history curricula at all school levels after 1991 was the incorporation of Slovene history into all historical periods and into independent topics. It can be concluded that the subject of history at all school levels belonged to those social science subjects that underwent greater changes in content precisely due to Slovenia's attainment of independence in the early 1990s.

Key words: curricula for History, faculties, general secondary schools, secondary technical schools, elementary schools, independence of Slovenia

VIRI IN LITERATURA

- Dveletni in triletni programi poklicnih šol (1991):** Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Gabrič, A. (2006):** Spreminjanje kulturnopolitičnega in šolskega sistema. V: Fischer, J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina, 2: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1948–1992. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 1306–1312.
- Gimnazijski program (1992):** Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Istorija. Gimnazija (2014):** Podgorica, Nacionalni savjet za obrazovanje, Vlada Crne Gore, <http://www.zzs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=173622&rType=2> (4. 5. 2015).
- Istorija. Gimnazijsko obrazovanje (2005):** Skopje, Ministrstvo za obrazovanje in nauka, <http://bro.gov.mk/?q=gimnazisko-obrazovanje-nastavni-programi> (4. 5. 2015).
- Katalog znanja iz zgodovine v osnovni šoli (1992):** Ljubljana, Zavod RS za šolstvo in šport.
- Karge, H., Batarilo, K. (2008):** Reforma nastave historije u Bosni i Hercegovini. Modernizacija udžbenika historije u BiH: od uklanjanja uvredljivog sadržaja iz udžbenika u toku 1999. godine do nove generacije udžbenika u školskoj 2007./2008. godini. Braunschweig, Institut za međunarodno istraživanje udžbenika Georg Eckert, http://www.gei.de/fileadmin/gei.de/pdf/abteilungen/schulbuch_und_gesellschaft/Suedosteuroopa/KB_bos_2012.pdf (3. 5. 2015).
- Medveš, Z. (2000):** Visoko šolstvo. V: Enciklopedija Slovenije, 14 (U–We). Ljubljana, Mladinska knjiga, 268–271.
- Nastava istorije i geografije u Srbiji,** <http://www.ffzg.unizg.hr/seetn/states/serbia/nastava%20istorije%20i%20geografije.htm> (3. 5. 2015).
- Nastava povijesti i zemljopisa u Bosni i Hercegovini,** http://www.ffzg.unizg.hr/seetn/states/bih/nastava_povijesti_i_zemljopisa.htm (3. 5. 2015).
- Nastavni plan i program.** Akademska 2008/09. godina. Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za historiju, http://www.ff.unsa.ba/files/trajno/npp/historija/Akademska_2008_09.pdf (3. 5. 2015).
- Nastavni planovi i programi srednjih škola (1995):** Nastavni programi za hrvatski jezik, povijest i etiku u srednjim školama. Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, posebno izdanje, br. 2. Zagreb, 1. kolovoza 1995, 162–174.
- Nastavni program Istorija.** Beograd, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja: <http://www.zuov.gov.rs/dokumenta/CRPU/Programi%20za%20gimnaziju%20PDF/10%20istorija.pdf> (3. 5. 2015).
- Okvirni nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj (izmjene i dopune) (1995):** Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, posebno izdanje, br. 1. Zagreb, 1. kolovoza 1995, 80–90.
- Osnovne akademske studije istorije.** Program studija. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2006, http://www.f.bg.ac.rs/sr-lat/istorija/program_studija.php?god=2&nivo=0 (4. 5. 2015).

- Povijest. Stari studijski program.** Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu, <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/pov2/file.php?folder=6studosi&file=predmeti> (3. 5. 2015).
- Predmetni program. Istorija (2012):** Podgorica, Zavod za školstvo, Crna Gora, [http://www.zzs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspxrid=109718&rType=2&file=ISTORIJA%20\(2\).pdf](http://www.zzs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspxrid=109718&rType=2&file=ISTORIJA%20(2).pdf) (4. 5. 2015).
- Predmetniki prenovljenih vzgojno-izobraževalnih programov v srednjem izobraževanju (1987):** Ljubljana, Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- Program študija zgodovine (1992):** Velja od študijskega leta 1992/93. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Program življenja in dela osnovne šole (1984):** 3. zvezek. Družbenoekonomsko vzgojno izobraževalno področje. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo.
- Seznam predavanj za študijsko leto 1994/95 (1994):** Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Skupna vzgojnoizobraževalna osnova v usmerjenem izobraževanju (1979):** Ljubljana, Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- Srednješolski programi in poklici (1992):** Ljubljana, Republika Slovenija Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Republiški zavod za zaposlovanje.
- Študijski program. Istorija. Filozofski fakultet,** Univerzitet Crne Gore, http://www.nastava.ucg.ac.me/ucg/index.php/StudijskiProgram/view?org_jedinica_id=19&sp_id=12&smjer_id=0&podsmjer_id=0 (4. 5. 2015).
- Štiriletni programi tehniških in drugih strokovnih šol (1991):** Ljubljana, Republika Slovenija Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod za šolstvo in šport.
- Študijski program Zgodovina (1999):** Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Učni načrt za zgodovino v gimnaziji (1996):** Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Učni načrt za zgodovino v tehniških in drugih strokovnih šolah (1996):** Ljubljana, Zavod RS za šolstvo.
- Univerza v Mariboru, Katalog 1990/91 (1990):** Maribor, Univerza v Mariboru.
- Univerza v Mariboru, Katalog 1993/94 (1993):** Maribor, Univerza v Mariboru.
- Univerza v Mariboru, Katalog 1995/96 (1994):** Maribor, Univerza v Mariboru.
- Ur.l SRS –** Uradni list Socialistične republike Slovenije.
- Urniki Inštituta za zgodovino.** Za akademsko leto 2014/2015. Univerza Skopje, РАСПОРЕД НА ЧАСОВИ. НА ИНСТИТУТОТ ЗА ИСТОРИЈА. ЗА УЧЕБНАТА 2014/2015 ГОДИНА. Универзитет „Св. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – Скопје: <http://ddtest2.fzf.ukim.edu.mk/public/uploads/schedules/15/da41118890c1d-2d88d4c993a44da2b60.docx>, (4. 5. 2015).
- Valentinčič, J. (1980):** Usmerjeno izobraževanje. Temeljne značilnosti in novosti. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Vzgojno-izobraževalni program srednjega izobraževanja (1986):** Družboslovno-jezikovna dejavnost SR (94)/86. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- Vzgojnoizobraževalni program za študij zgodovine (1985):** Veljavnost od šolskega leta 1985/86. Ljubljana, Filozofska fakulteta.

»TA ROŽINA DOLINA« MED DVEMA OGNJEMA: POGLED
NA ZGODOVINSKE RAZLOGE ZA RAZDELJENO KULTURNO
IDENTITETO V REZIJI IN KRATEK OPIS DANAŠNJIH KONFLIKTOV

Dejan VALENTINČIČ

Fakulteta za uporabne družbene študije, Gregorčičeva 19, 5000 Nova Gorica, Slovenija
e-mail: dejan.valentincic@fuds.si

IZVLEČEK

Rezija/Resia je del slovenske etnične poselitve, a zaradi geografskih in zgodovinskih razlogov večina prebivalstva ni razvila slovenske narodne pripadnosti, ampak zgolj lokalno identiteto. Identitetno vprašanje postaja v zadnjih letih najpomembnejše politično in ideološko vprašanje na ravni občinske oblasti. Avtor v prispevku predstavlja in analizira, kateri razlogi so privedli do današnje situacije, ter podrobneje predstavi in analizira bistvene aktualne konflikte v Reziji.

Ključne besede: Rezija/Resia, slovenska manjšina, zaščitna zakonodaja, razdeljena identiteta, politika, konflikti

»TA ROŽINA DOLINA« TRA DUE FUOCHI: UNO SGUARDO SUI MOTIVI
STORICI DELLE DIVERSE IDENTITÀ CULTURALI NELLA RESIA E UNA
BREVE DESCRIZIONE DEI CONFLITTI ATTUALI

SINTESI

La Resia/Rezija fa parte del territorio etnico sloveno. Per motivi geografici e storici la maggior parte della popolazione autoctona resiana non ha potuto sviluppare un'identità nazionale slovena ma solamente un'identità locale basata sul proprio dialetto e la cultura popolare. La questione identitaria sta diventando attualmente nella Resia, a livello comunale, la questione politica e ideologica più importante. Nel presente contributo sono presentati e analizzati i motivi che hanno portato alla situazione attuale nonché i conflitti più rilevanti attualmente presenti nella comunità resiana.

Parole chiave: Resia/Rezija, minoranza linguistica slovena in Italia, leggi di tutela, identità divisa, politica, conflitti etnici

UVOD

Rezija (it. Resia) je zaprta ledeniška dolina na zahodnem robu tradicionalne slovenske etnične poselitve. Z vseh strani jo obdajajo strma pobočja visokih gora, zato je naravno zelo odmaknjena. To je – poleg dejstva, da je del Italije že od leta 1866 – ključni razlog za poseben zgodovinski razvoj. Danes je Rezija teritorij, ki se precej razlikuje od ostalega ozemlja, kjer živi slovenska manjšina v Italiji (Valentinčič, 2014a, 16). Administrativno dolina spada pod istoimensko občino, ki pa jo poleg doline Rezije sestavlja še manjša vzporedna dolina Učja. Njeno administrativno središče je Ravanca (it. Prato di Resia); po letopisu iz leta 2009 občina šteje le 1.127 prebivalcev (ISAT, 2014).

Gre torej za geografsko in populacijsko majhno območje in skupnost, ki pa jo pretresajo huda nasprotja in konflikti. Zaradi omejenih stikov z zunanjim svetom je prebivalstvo slovanskega izvora razvilo narečje in kulturo, ki je na videz manj sorodna z ostalimi območji slovenske poselitve. Posledično Rezijani nimajo slovenske narodne identitete, ampak zgolj lokalno, ki se ji pridružuje še italijanska državna zavest (torej pripadnost italijanski državi) zaradi dolgoletnega življenja pod Italijo. Z znanstvenega vidika ni nobenega dvoma, da je rezijanščina slovensko narečje (glej npr. Ramovš, 1935, 30–41; Logar, 1972; Logar, 1981, 35–40; Rigler, 1972; Steenwijk, 1992; Greenberg, 2000, 25; Dapit, 1995b; Dapit, 1998; Dapit, 2008). A del prebivalstva doline to kategorično zavrača in se »bori proti poslovenjenju« ter svojo identiteto opredeljuje izven slovenskega konteksta. Del pa se prepozna v okviru slovenske manjšine v Italiji, deluje v njenih strukturah in si prizadeva naučiti slovenski knjižni jezik ter razvijati povezave s Slovenijo. S tem načeloma ne bi bilo nič narobe, saj ima vsakdo pravico, da svobodno goji in razvija svojo identiteto in zasebno življenje, a v Reziji ni mirnega sobivanja. V dolini se čutijo močne napetosti, ki so že večkrat prerasle celo v fizično nasilje.

V besedilu bomo poskusili odgovoriti na vprašanja, kateri dejavniki so privedli do specifične identitete v Reziji, kakšno vlogo danes pri tem igra zaščitna zakonodaja za slovensko jezikovno manjšino v Italiji in kako se udejanja v praksi, ter predstaviti najbolj pereče konflikte v dolini.

Raziskovalci so se doslej z Rezijo ukvarjali predvsem z jezikoslovnega in etnološkega vidika, pravnopolitične raziskave pa so bile osredotočene na splošni položaj slovenske manjšine v Italiji, s poudarkom na tržaški in goriški pokrajini. S to analizo torej odpiramo novo nišo fokusiranega manjšinskega raziskovanja. Rezija zaradi svoje posebnosti in morebitnih aktualnih kršitev prava, ki jih ugotovljamo v nadaljevanju tega dela, zasluži posebno pozornost. V prispevku analiziramo in sintetiziramo veljavne pravne predpise, dozdajšnje literaturo, medijska poročanja ter intervjuje s šestimi ključnimi deležniki v dolini: tremi, ki se prepoznajo v okviru slovenske manjšine, in tremi, ki temu ostro nasprotujejo. Znanstveno zelo zanimiva in relevantna bi bila tudi analiza na podlagi anket s prebivalci občine in tudi intervjuji večjega števila prebivalcev, kar je zaenkrat neizvedljivo, saj se zaradi napete situacije in groženj v dolini velika večina prebivalstva noče izpostaviti in sploh ne želi odgovarjati, torej na takšne

raziskave ne pristaja. Zaradi metodoloških omejitev smo vključili intervjuje z aktivnimi javnimi delavci v Reziji.¹

V prispevku so najprej sintetično predstavljeni zgodovinski dogodki in procesi, zaradi katerih je Rezija izoblikovala današnjo podobo, nato so prikazani razlogi za razdeljeno (kulturno) identiteto Rezijanov. Sledi kratka predstavitev manjšinske zaščitne zakonodaje, natančen opis, analiza in sinteza sporov ter (morebitnih) kršitev manjšinskih pravic v dolini.

KLJUČNI ZGODOVINSKI TRENUTKI IN PROCESI

Slovansko prebivalstvo je Rezijo naselilo v sklopu selitev narodov, najverjetneje v 6. stoletju, ko so Slovani zasedli celotno današnjo Furlanijo. Proces naseljevanja je skoraj gotovo trajal več stoletij. Ni zagotovo znano, ali je bila dolina naseljena tudi že prej, torej v rimskih časih (Dapit, 2001a, 13–14). Leta 820 je bila Rezija združena s Karantanijo, versko pa je spadala pod Oglejski patriarhat, ki je leta 1077 dobil tudi posvetno oblast. V 12. stoletju je ustanovil Možaško opatijo, ki je imela pomembno vlogo pri razvoju Rezije, saj je poleg duhovne oskrbe dolino tudi posvetno upravljala in skrbela za gospodarstvo. Leta 1420, ko je Beneška republika porazila oglejskega patriarha, je pod njeno upravo pripadla tudi Rezija. V 16. stoletju se je začelo izrazitejše sezonsko izseljevanje iz Rezije, ki je trajalo vse do pred nekaj desetletij.² Izseljevanje je imelo dolgoročno zelo negativen vpliv; v 19. stoletju je dolina tako postala eno najrevnejših območij v Furlaniji. Leta 1797 je tudi Rezijo za približno sedem mesecev zasedla francoska vojska. Ko pa je skupaj z Benečijo in Furlanijo ponovno prišla pod avstrijsko oblast, je ta leta 1815 uvedla Lombardsko-beneško kraljestvo. To je bilo politično in gospodarsko ugodno, a so se ljudje kljub temu na plebiscitu leta 1866 odločili za priključitev Italiji, katere del je dolina ostala vse do danes (Dapit, 2001a, 31–33).

Ob pomladi narodov sredi 19. stoletja je val kulturnega vzpona postopoma zajel tudi Benečijo. Iz Gorice, Ljubljane in Celovca so začeli uvažati knjige v slovenskem jeziku (predvsem nabožno čtivo, ki ga je izdajala Mohorjeva družba), ki pa niso dosegle prebivalcev Rezije. Njihovo narečje se namreč preveč razlikuje od knjižne slovenščine. Tudi to je bil eden izmed ključnih elementov, ko je Rezija, ki je sicer skozi zgodovino delila usodo z Benečijo, zaostala (Valentinčič, 2014a, 26). Tako ni prišlo do razvoja narodne

-
- 1 To so (po abecednem redu): bivši župan in zdajšnji predsednik društva Rozajanska dülina Sergio Barbarino, trenutni župan in bivši predsednik društva Identità e tutela Val Resia Sergio Chinese, predsednica društva Muzej rezijanskih ljudi in Slovenske kulturno gospodarske zveze za Videmsko pokrajino in do leta 2015 dolgoletna predsednica društva Rozajanski düm, uslužbenka Zveze slovenskih kulturnih društev Luigia Negro, do leta 2016 večletna vodja folklorne skupine Val Resia in do leta 2014 opozicijska občinska svetnica Pamela Pielich, trenutni predsednik društva Identità e tutela Val Resia Alberto Siega ter uslužbenec Muzeja rezijanskih ljudi, član izvršnega odbora Sveta slovenskih organizacij in trenutni predsednik društva Rozajanski düm, turistični delavec iz Rezije Sandro Quaglia.
  - 2 Šlo je za zelo množičen pojav; leta 1921 naj bi v vasi Solbica kar 60 % moške delovne sile opravljalo delo izven doline. Potovali so po celotni Evropi, vse do Rusije in Bližnjega vzhoda, in delali kot kramarji, kleparji, prodajalci, najpogosteje pa kot brusarji, kot so bili poznani tudi po Jugoslaviji. Brusarji se še danes marsikje ostal sinonim za Rezijana.

zavesti in dviga kulturne ravni prebivalstva. Posledice so vidne še danes, saj se Rezijani zaradi tega primanjkljaja večinoma nikoli niso mogli poistovetiti s slovenskim narodom in se čutiti del slovenskega kulturnega prostora.

Po porazu Habsburške monarhije v vojni z Italijo in Prusijo je bil 3. oktobra 1866 podpisan mirovni sporazum. Habsburška monarhija je morala Italiji prepustiti območje t. i. Beneškega kraljestva, vključno z Benečijo in Rezijo, z okoli 35.000 prebivalci (Kacin Wohinz, Pirjevec, 2000, 17). V skladu z navado so ob tem organizirali plebiscit (Italija je bila takrat v fazi »risorgimenta«, to je združevanja), ki pa ni imel prave teže, saj je šlo le za potrditev odločitve, ki je bila na mednarodnem nivoju že dokončno sprejeta. Prebivalstvo je sicer skoraj soglasno podprlo priključitev Italiji.³ Poleg močne protiavstrijske propagande so k temu prispevale tudi obljube o demokratičnih svoboščinah in predvsem spomin na Beneško republiko, v kateri je prebivalstvo uživalo precejšnjo upravno avtonomijo in bilo, v zameno za varovanje meje, oproščeno plačevanja davkov in dajatev, služenja vojaščine; imeli so lokalno sodno in upravno avtonomijo. Že kmalu po letu 1511, ko je izbruhnila furlanska kmečka vstaja, je bilo ukinjeno tudi tlačanstvo. Poleg tega sta bila pri odločanju na plebiscitu pomembna tudi dejstva, da so bili prebivalci gospodarsko vezani na furlanski prostor, ter šibka narodna zavest v Benečiji in Reziji. V času plebiscita je bilo kar 90 % prebivalstva teh dolin nepismenega (Beran, 1979; Gestrin, Melik, 1966).

A realnost je bila drugačna od pričakovanj. Že mesec po priključitvi je bil v videmskem političnem časopisu *Giornale di Udine* objavljen načrt o asimilaciji tamkajšnjega prebivalstva (22. novembra 1866 je bilo v časopisu zapisano »Questi slavi bisogna eliminarli« – Te Slovane je treba iztrebiti). Začel se je intenziven proces poitalijančevanja. V upravi in na sodišču so uvedli italijanščino, največjo pozornost pa so namenili šoli, saj so po celotnem območju razpredli mrežo osnovnih šol, v katerih je bil edini dovoljeni jezik italijanščina (Cencič, 2008, 30).⁴

V dobi fašizma je tudi Rezija delila usodo z ostalim, s slovenskim prebivalstvom poseljenim teritorijem, čeprav je bilo raznarodovanje tukaj za odtенок šibkejše zaradi nejasno izražene identitete Rezijanov. V primerjavi s sosednjo Benečijo je v Reziji v tem času umanjkal fenomen t. i. čedermacev, to je narodno zavednih duhovnikov, ki so na vseh življenjskih področjih pomagali prebivalstvu in tudi krepili njihovo samozavest, jih izobraževali in utrjevali narodno zavest (glej npr. Cencič, 2008). V Reziji so v Ravanci domačega duhovnika in bogoslužje v domačem jeziku dokončno izgubili leta 1900, na Solbici leta 1910, le v Osojanah je do leta 1933 deloval beneški duhovnik Kramar (Cencič, 2008, 47).

3 Treba je poudariti, da ni šlo za plebiscit, kot ga razumemo danes, ampak so novi državni predstavniki z zastavami prišli v vasi. Nato so se pri njih zglasili vaški župniki in v imenu vseh vaščanov sporočili odločitev (Beran, 1979).

4 Pred tem je bil pod habsburško monarhijo v veljavi sistem s t. i. glavnimi šolami, v katerih se je šolal le majhen delež otrok, predvsem z namenom nadaljevanja študija. Siceršnje izobraževanje je slonelo predvsem na krajevni duhovščini. Potekalo je večinoma v lokalnih dialektih, osrednja pozornost je bila namenjena poučevanju katekizma. V času plebiscita je bila velika večina prebivalstva tega območja nepismena. Avstro-Ogrska je sicer nov moderni šolski zakon sprejela leta 1869, Benečija in Rezija sta tedaj že bili del Italijanskega kraljestva.

Med drugo svetovno vojno so slovenski partizani na območje Benečije in Rezije do zgodnje pomladi 1943 prihajali le v manjših skupinah, od konca aprila pa so izvedli tudi nekaj večjih pohodov, kar je »vzbudilo zanimanje Beneških Slovencev in povzročilo vznemirjanje italijanskih krogov« (Bajc, 2006, 41). Druga svetovna vojna se je v spopade v Reziji razplamtela proti koncu leta 1943, po kapitulaciji Italije, ko so se borci Briško-beneškega odreda oziroma Rezijanskega bataljona (v njem so delovali tako Rezijani kot Benečani in borci z ozemlja današnje Slovenije) spopadali z nemško vojsko (Madoto, 1982, 49). V začetku maja 1945 so v Rezijo vkorakali britanski vojaki. Bolj kot konkretni medvojni vojaški spopadi je za zgodovinski razvoj pomemben širši okvir dogajanja. Razmere so na celotnem območju zaznamovali napeti odnosi med Italijani in Slovenci, ki so se nato v povojnih letih nadaljevali v okviru hladne vojne. Proitalijanski krogi (partizani Osoppa) so namreč med vojno delovanje slovenskih partizanov v vzhodni Furlaniji, torej tudi v Reziji, ocenjevali kot velik problem za italijanstvo teritorija. Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 se je na italijanski strani pojavila bojazen, da bo to območje pripadlo slovensko-komunistični strani (italijanska stran je govorila o »pericolo slavo« ali »pericolo slavo-comunista«), ker ga italijanske formacije ne bodo mogle uspešno ubraniti. Pri tem je šlo predvsem za fašistične sile in partizanske enote Osoppa,⁵ medtem ko so garibaldinci, to je italijanski partizani komunistične usmeritve, zagovarjali, da Julijsko krajino osvobodijo jugoslovanski partizani, zadržani so bili le do njihovih teritorialnih zahtev (Bajc, 2006). Ti procesi so imeli na povojno dogajanje zelo velik vpliv in posledice so vidne še danes. Zaradi pomanjkanja prostora in natančnega popisa dogajanja v drugih delih⁶ to le bežno omenjamo.

Tudi po vzpostavitvi povojne demokratične Italije se pritisk na pripadnike slovenske manjšine ni zmanjšal. Delovale so številne protislovensko usmerjene organizacije, ki so terorizirale prebivalstvo in izvajale protislovensko gonjo. Z izenačevanjem slovenstva s komunizmom so pod podobo protikomunizma izvajali zelo uspešno propagando, ki je vodila v asimilacijo. Ti procesi so bili v Benečiji še bolj radikalni kot v Reziji (glej npr. NAZ, 1998).

Prelomni dogodek za Benečijo in Rezijo je bil zagotovo potres leta 1976, ki je poleg 987 smrtnih žrtev povzročil tudi ogromno materialno škodo in zelo spremenil družbeni položaj tega območja. Obnova je prinesla veliko služb in dvignila bivanjski standard, dolina se je modernizirala. Opustili so tradicionalne dejavnosti in vse več ljudi se je začelo dnevno voziti v službe v furlansko nižino (Komac, 1987, 147–150). V tem času je prišlo do obsežnega opuščanja domačega jezika. Rezija je sicer zaradi ekonomske nerazvitosti tradicionalno območje izrazitega izseljevanja. Če se ozremo zgolj na gibanje zadnjih sto let ugotovimo, da je leta 1901 v Reziji živelo še 3952 prebivalcev, leta 2014 pa le še 1101 (Valentinčič, 2014a, 28). Čeprav se izseljevanje do danes še ni končalo, se je po potresu začelo vse pogosteje dogajati, da se prebivalstvo ni le trajno ali sezonsko preselilo, ampak je bilo vse več dnevnih migrantov zaradi službe v Furlanski nižini. Številni so se sicer v Furlaniji tudi naselili in se le občasno vračajo v Rezijo.

5 Nekateri viri kažejo, da je zaradi tega celo prišlo do poskusov sodelovanja med obema skupinama (glej npr. Bajc, 2006, 328–353).

6 Kot najrelevantnejša dela glej predvsem Bajc, 2004; Bajc, 2006; Kersevan, 1995.

SPECIFIČNA IDENTITETA

Jezikoslovci, ki so znanstveno preučevali rezijanščino, so prepričani, da gre genotipolinguistično za slovensko narečje. Slovenski so v rezijanščini osnovno besedje, slovnična zgradba in glasovna podoba (glej npr. Ramovš, 1935; Steenwijk, 1992; Dapit, 1995a). Podobno kot ostala slovenska narečja je tudi rezijansko podedovalo osnovno besedje iz praslovanščine (npr. dāž, krawa, mati, snig, suncē, wōda, čarn ...), pri čemer sta za jezikoslovce pomembna predvsem slovansko besedje »slovenskega« tipa (npr. grad v pomenu grad in ne mesto, za pomen vas vās in ne selo) ter slovenska slovnična zgradba (oblikovno ohranjanje dvojine, npr. pri besedah hiša in delati: dnā hiša, dvi hiši, tri hiše; dilan, dilaš, dila, dilawa, dilata, dilata, dilamō, dilata/dilatē, dilajo) (Šekli, 2001, 155). Na jezikovno podobo rezijanščine je vplival tudi stik s sosednjimi neslovanskimi jeziki in narečji, saj je rezijansko narečje skozi zgodovino vedno močno prevzemalo elemente iz jezikov, na katere dolina meji (furlanščina in nemščina, pozneje italijanščina). Rezijanščina velja za najbolj romanizirano slovensko narečje (Toporišič, 1992, 255).

Roberto Dapit ugotavlja (2001, 16), da so obrobni predeli vseh jezikovnih območij vedno bolj konzervativni in ohranijo bistveno več arhaičnih značilnosti jezika. Rezijanska fonetika se bistveno razlikuje od ostalih slovenskih narečij, poleg tega pa je rezijanščina ohranila tudi veliko arhaizmov ter je edino slovensko narečje z aoristom.

Položaj rezijanščine je iz sociolingvističnega (družbenopomenskega) vidika zelo zapleten. Zaradi geografskih in zgodovinskih razlogov se je narečje v dolini pod Kaninom večinoma razvijalo ločeno od osrednjeslovenskega prostora, kar je imelo odločilen vpliv na izoblikovanje identitete prebivalstva. Kljub temu, da so Rezijani stike s sosedi imeli, so bili ti precej omejeni zaradi močne zaprtosti doline in zelo težke prehodnosti. Pomemben razlog za svojevrsten razvoj rezijanskega narečja je tudi dejstvo, da dolina zaradi ekonomske nezanimivosti ni bila deležna nobenega priseljevanja, ki bi v jezik vnašalo nove elemente (Dapit, 2001a, 14).

Za Rezijo je tako kot za Benečijo (in tudi za Prekmurje s Porabjem na vzhodu) značilno, da je bila kot obrobno območje slovenskega jezikovnega ozemlja političnoupravno ločena od osrednjega slovenskega prostora. Tako ni bila enakopravno udeležena pri kulturnih procesih, značilnih za osrednjeslovensko območje. Pri tem je bila zlasti pomembna druga polovica 19. stoletja, ko je dokončno nastal in se utrdil enoten slovenski knjižni jezik (t. i. nova slovenščina), kot ga v osnovi poznamo še danes, ki je bil osnova za oblikovanje slovenske narodne zavesti. Ker so Rezijani ohranili jezik zgolj na narečni ravni, je to pomenilo le izoblikovanje lokalne pripadnosti, narodna zavest, ki se ustvarja s poznavanjem knjižnega jezika, pa je umanjala. Za Rezijo je značilna skorajda popolna odsotnost slovenskega knjižnega jezika v javni rabi, za govorce slovenščine pa je večinoma značilno družbenojezikovno stanje diglosije (dvojezičja) v povezavi z bilingvizmom (dvojezičnostjo). To pomeni, da Rezijani obvladajo le narečno zvrst svoje materinščine, rezijanščino. Ker jim državna šola ne omogoča izobraževanja v maternem jeziku, si v času šolanja pridobijo le znanje standardne zvrsti državnega jezika, italijanščine.⁷ Zaradi

7 Znanje rezijanščine med prebivalci, rojenimi po letu 1976, je že precej redko; večinoma obvladajo le še

nepoznavanja slovenskega knjižnega jezika in narodne kulture, katere nosilec je le-ta, govorniki rezijansčine niso mogli izoblikovati nadpokrajinske, to je vseslovenske narodne zavesti, ampak ostajajo na stopnji zavesti ozke pokrajinske pripadnosti, značilne za osrednjeslovenski prostor v času pred 19. stoletjem, ki se ji z znanjem italijanščine (in poznavanjem italijanske kulture) pridružuje državljanska zavest italijanske države (Šekli, 2000, 125–130; Valentinčič, 2014b). Zaradi odsotnosti slovenskega knjižnega jezika je narečje v Reziji postalo glavni nosilec jezikovne in kulturne identitete in se ga tudi zapisuje. Strokovnjaki to imenujejo pisno narečje ali pokrajinski knjižni jezik (glej npr. Dapit, 2003; Steenwijk, 2003; Šekli, 2004; Šekli, 2009).⁸

Zelo pomemben dejavnik, ki je vplival na identifikacijo prebivalstva v Reziji, je bilo tudi mitizirano pojmovanje lastne zgodovine. Rezijani so vedeli, da so njihova govornica, šege in navade, pa tudi rezijanska ljudska glasba in ples, v marsičem povsem drugačni kot pri njihovih sosedih, tudi v Benečiji, zato so svoj izvor pojasnjevali s pripovedkami in miti.⁹

Zelo se je utrdil in je delno celo še vedno prisoten mit o ruskem izvoru Rezijanov. Prvi veliki raziskovalec Rezije je bil poljski jezikoslovec Jan Baudouin de Courtenay, ki je v letih od 1873 do 1887 Rezijo večkrat obiskal, zbral pripovedke o ruskem izvoru in jih zavrnil. A postavil je zmotno teorijo, da so Rezijani potomci mešanega plemena Slovanov in nekega turanskega ljudstva. De Courtenay je to teorijo osnoval na napačno razumljenem jezikovnem pojavu vokalne harmonije, ki je po njegovem za slovanske jezike zelo nenavadna, poznajo pa jo turanski oziroma uralo-altajski jeziki (Baudouin de Courtenay, 1876). Trditev, da rezijanščina pozna vokalno harmonijo, se je pozneje izkazala za napačno (Dapit, 2004, 36–37). Courtenay je sicer svoje teorije pred smrtjo preklical, a zgovorniki neslovenskega izvora Rezijanov jih še danes predstavljajo kot argument (glej npr. Valentinčič, 2014c, 38, 80–81, 86–89).

Že pred Courtenayjem je vikar rezijanskega rodu Stefano Valente leta 1868 objavil članek, v katerem je rezijanščino primerjal z bližnjim terskim narečjem ter s kranjsko in koroško slovenščino. Trdil je, da rezijanščina ne more biti nič drugega kot slovensko narečje (Dapit, 2004, 36–37; Valentinčič, 2014a, 35–36). Po mnenju Dapita (2001, 19) je vzrok, da Rezijani sami mitizirajo svoj izvor, v tem, da ne čutijo povezovalnih značilnosti s sosednjim furlanskim prebivalstvom in ne s slovenskimi ljudmi ob Teru in Soči, še manj pa z ljudmi iz osrednjega slovenskega prostora. Poleg tega jim je takšna mitska

---

italijanski jezik. Tudi lokalna zavest se pod vplivom šole, medijev in večinskojezičnega okolja umika italijanski državni zavesti. Dapit navaja, da je delež otrok z aktivnim znanjem rezijansčine izredno nizek (od 10 do 15 %) (Dapit, 2001b, 69).

- 8 Podoben pojav opazimo tudi v nekaterih drugih obrobnih lokalnih slovenskih skupnostih. V Terski dolini je funkcija pokrajinskega knjižnega jezika enaka kot v Reziji. Ima izključno vlogo sporazumevanja v lokalni skupnosti, brez ambicij približevanja slovenski knjižnojazykovni tradiciji. V Nadiških dolinah in Porabju pa ima pisno narečje predvsem vlogo veznika med narečjem in knjižnim jezikom. Ta je namreč v teh dveh lokalnih skupnostih vsaj omejeno prisoten, vpliva na podobo pokrajinskih knjižnih jezikov in je tudi končni cilj dolgoročne jezikovne politike (Valentinčič, 2014, 34).
- 9 O rezijanski glasbi in plesu ter ostali ljudski dediščini je bilo že veliko napisanega in raziskovanega ter je ne le med strokovnjaki, ampak tudi med običajno populacijo vsaj delno poznano (npr. pravljice in risanke Zverinice iz Rezije), zato se tega v tem delu ne dotikamo. Ni pa nobenega dvoma, da so te kulturne komponente igrale izjemno pomembno vlogo pri gradnji in ohranjanju identitete prebivalcev Rezije.

samoidentifikacija omogočala manj obremenjeno opredeljevanje svoje identitete, saj jih je poseben izvor navdajal s ponosom. Tako so se učinkovito branili negativnih psiholoških posledic drugačnosti, ki so jo do sosednjega romanskega prebivalstva npr. čutili beneški Slovenci. Po Dapitovem mnenju (2001, 19) so Rezijani tako odložili pretečo asimilacijo. Šumi (2000, 175) pravi, da ima prostor mednacionalne meje posebne lastnosti, saj povzroča krize identitete, identitetne zmedenosti, značilno je tudi govorjenje o dvojni identiteti. Tukaj pa je stvar še bistveno bolj zapletena. Rezijani namreč s specifičnim narečjem in kulturnimi značilnostmi, ki jih štejejo za unikatne, mejijo na eni strani na furlanski svet, na drugi na beneški in kanalski svet, ki je bil prav tako izvzet iz (nekaterih) vseslovenskih procesov, na tretji strani na Soško dolino, približek osrednjeslovenskega sveta, na četrti strani pa se dnevno soočajo tudi z vseitalijansko kulturo, vezano na oblasti, šole in medije.

Distanco do prebivalstva na drugi strani Kanina so po drugi svetovni vojni okrepila še aktualna politična vprašanja, saj je v celotni Videmski pokrajini delovala izredno močna in tudi uspešna italijanska propaganda, in sicer proti komunizmu ter hkrati slovenstvu. Protislovenskim organizacijam je uspelo, z izenačevanjem slovenstva s komunizmom, pri prebivalstvu vcepiti odpor do ljudi na jugoslovanski strani meje in do tega dela populacije Benečije in Rezije, ki je želela ohranjati lokalni jezik, ter posebej do teh, ki so želeli gojiti kulturno povezavo z ostalim slovenskim prostorom (glej npr. NAZ, 1998). Ob tem se spomnimo citata: »Država se svoje temeljne funkcije odpravljanja razlik navznoter drži tako rekoč v vseh pogledih« (Šumi, 2000, 185). To lahko razumemo kot splošen pogled na državo, zelo aplikativen pa je tudi pri analizi odnosa Italije do njenih manjšin.¹⁰ Čeprav se je vse to dogajalo na lokalnem nivoju, vendarle ne moremo prezreti širšega ideološkega konteksta italijanske države, ki je neromansko prebivalstvo na vzhodni meji videla kot tujek in nevarnost. Opisano je imelo vsaj tihi pristanek vsedržavnih oblasti, ki dogajanja niso preprečile, temveč so ga celo tiho podpirale in spodbujale.

Velika večina psevdoteorij o izvoru Rezijanov priznava slovanski izvor, a vse odločno zanikajo slovenskega (glej. npr. Dapit, 2004; Šekli, 2004; Steenwijk, 1992). Zdi se, da gre predvsem za zanikanje slovenskega izvora in identitete, sami pa nimajo jasne in enotne ideje, kaj naj bi bili. Tezo o ruskem izvoru, ki je sicer tudi še prisotna, je deloma zamenjala razlaga, da je rezijansko narečje samostojen arhaični slovanski jezik in Rezijani posebno ljudstvo.¹¹ Niso pa redke niti argumentacije, da so furlanskega izvora.¹² Zdajšnji rezijanski župan Sergio Chinese je npr. ob neki priložnosti »dokazoval«, da je večina rezijanskih besed romanskega izvora, ter ob tem navrgel še, da »Kanin Rezijo na srečo ločuje od Slovenije«. Ob drugi priložnosti pa je isti župan s samosvojo interpretacijo raziskave

10 Šumijeva se v citiranem delu posveča Kanalski dolini.

11 Te interpretacije bi bilo smiselno primerjati tudi z razumevanjem furlanščine, ki so jo v Italiji zelo dolgo – deloma tudi še danes – prikazovali kot lokalno posebnost in so ji odrekli status samostojnega jezika. V prizadevanju za vzpostavitev skupne italijanske identitete se je lokalne identitete postavilo v podrejen položaj. Na ta dogajanja moramo torej gledati tudi v luči odnosa centra do periferije.

12 Tukaj seveda ne gre za strokovnjake, ampak običajne ljudi. Ti takih trditve ne razlagajo sistematično in se tudi ne opredeljujejo, ali gre pri furlanščini za jezik ali za lokalno narečje, niti ni nujno, da imajo enotna stališča.

o genetskih boleznih trdil celo, da so Rezijani posebna rasa (Pavšič, 2011; Adnkronos, 2010).¹³ Razlaganje identitete v Reziji torej ni le mit, ampak ideološko vprašanje, ki služi tudi za dnevopolitične potrebe. Obstoj obširne znanstvene literature o rezijanščini (npr. Ramovš, 1935; Steenwijk, 1992; Dapit, 1995b) očitno nima nobenega vpliva na te, ki se z znanstvenimi spoznanji ne želijo strinjati.

REZIJANSKE IDENTIFIKACIJE Z VIDIKA SODOBNIH IDENTIFIKACIJSKIH TEORIJ IN RAZUMEVANJA KULTURE

V Reziji osnovni konflikt izhaja iz različnega dojemanja kulturne identitete, ki se nato prenaša na politično polje. Ljudje svet omejujemo s kulturnim esencijalizmom, to je videnjem (so)ljudi kot nosilcev neke kulture, ki obstaja znotraj zamejenega sveta, torej nas ločuje od ostalih (Pleško, 2008, 6). Harris in Johnson (2003, 10) pravita, da gre pri kulturi za »družbeno pridobljene življenjske sloge, ki vključujejo vzorčne, ponavljajoče se načine razmišljanja, čutenja in delovanja«. Pleško (2008, 8) poudarja, da se kulturo vse bolj razume kot proces, kot odprt, družbeno izpogajan, skonstruiran in nikoli povsem koherenten sistem, ki obsega sporočila, mišljenje, podobe in dejanja. Tudi na primeru Rezije lahko vidimo, da kulturno izročilo nikakor ne ostaja nespremenjeno, ampak se je moralo zelo prilagoditi posodobljenemu življenjskemu slogu. Pri transformacijah sta bila ključna dejavnika rezijanski ponos glede lastne posebnosti ter vse močnejša akulturacija v italijansko okolje, ob tem pa popolna odsotnost stikov z osrednjim slovenskim prostorom (govorimo predvsem o času po potresu leta 1976, ko je v dolini prišlo do pomembnih sprememb, hladna vojna pa je še vedno močno ovirala čezmejne stike). To je nezavedno pomenilo velika predružačenja v samorazumevanju njihove kulturne umestitve v obmejno območje. Šumi (2000, 22) pravi, da kultura dobi poseben pomen v stiku z drugimi kulturami, ko pride do zavesti o razliki in posledičnega identitetnega izrekanja. Iz zgoraj opisanih razlogov je jasno, zakaj so Rezijani zavzeli tako ločeno stališče do povezanosti z osrednjo slovensko kulturo, vse bolj dojemljivi pa so postali za umeščanje v italijansko kulturno okolje.

Unesco je v Univerzalni deklaraciji o kulturni raznolikosti iz leta 2001 kulturno raznolikost dvignil na raven skupne dediščine človeštva. Temu je bilo v okviru iste organizacije že leta 1995 posvečeno poročilo »Our Creative diversity«, ki kulturo razume na dva načina. Najprej kot nekaj statičnega in branik pred spremembami, a tudi kot osrednjo spremenljivko pri razlagi različnih vzorcev sprememb. Kritiki temu poročilu sicer očitajo nejasnost: tako npr. ni vedno jasno razlikovanje med kulturo kot umetniškimi ustvarjanjem in kulturo kot načinom življenja (Eriksen, 2001, 131). Wright (1998, 9) opozarja tudi, da kulture »niso in tudi nikoli niso bile naravno zamejene entitete«, Unesco pa po

13 Izjava je bila sicer v javnosti povsem spregledana, o njej sta poročala le Primorski dnevnik in Adnkronos. Glede na problematičnost trditve bi si zaslužila več pozornosti in problematiziranja. O njej je sicer pisalo tudi nekaj anonimnih piscev na blogih (glej npr. Duri attacchi a Chinese per la razza resiana, Val Resia, Resije, <http://valresia-resije.blogspot.com/2010/06/duri-attacchi-chinese-per-la-razza.html>, dostop 2. 11. 2014; Prima lettera luterana, Un futuro per Resia, http://unfuturoxresia.blogspot.com/2010_08_01_archive.html, dostop 2. 3. 2015).

njenem mnenju začrta prav takšno definicijo. Barth (1998, 5) pravi: »S tega zornega kota postane središče proučevanja etnična meja, ki opredeljuje skupino, in ne kulturne reči, ki jih meja obdaja. Meje, ki se jim moramo posvetiti, so seveda družbene meje, ki pa imajo lahko tudi ozemeljske komplemente.« Mejnost je za Rezijane pomemben element pri samointerpretaciji zamejitve njihove kulture, ki naj bi bila z druge strani Kanina ogrožena, zato stiki niso dobrodošli. Zaradi asimilacije v italijansko okolje se tudi rezijansko kulturo med lokalnim prebivalstvom vse bolj razumeva le kot umetniško ustvarjanje (folklor, pevski zbori, poezija), ne pa kot povsem specifičen način življenja.

Tudi preučevanje identifikacij prebivalstva Rezije z vidika sodobnih teorij identitet je tematika, ki bi si zaslužila posebne znanstvene obdelave v člankih in monografijah. Zagotovo je preveč obsežna in kompleksna, da bi jo lahko celovito zajeli v tem delu, ki se prvenstveno posveča drugim vidikom, zato zgolj bežno omenjamo nekaj ključnih prevladujočih idejnih tokov, ki bi jih veljalo v prihodnosti uveljaviti tudi v rezijanski realnosti.

Identiteto bi lahko opredelili kot prepoznavanje sebe v odnosu do drugih. Odnos med posameznikom in družbo je stvar, ki buri družboslovne duhove že vse od začetka sociologije in družboslovnih ved (glej npr. Adams, 2006). Identiteta je trajnejši identifikacijski znak, po katerem prepoznamo posameznika ali skupino (Tišljar v Naterer, Fištravec, 2012, 10). Kroetsch (1970) trdi, da nimamo svoje identitete, dokler nam kdo ne pove naše zgodbe. Identiteta je torej stvar posameznika, a zelo povezana z zgodovinskim spominom skupnosti. Castles (1997) in Giddens (1991) pravita, da gre pri identitetah bolj za proces oziroma projekt, ki je fleksibilen in se prenaša med ljudmi, kot za že dano dejstvo. Golob (2014, 2) trdi, da tradicionalna identitetna sidrišča, povezana z določenim teritorijem, kulturo in zgodovinskimi narativi, izgublajo svojo moč, zato je sodobne identitete treba razumeti v odnosu s fluidnostjo tako časa kot prostora.

Spremembe identifikacij v Reziji so zanimive predvsem s postavitvijo v zgodovinski okvir družbenih procesov, ki so jih ti povzročili: začetek šolanja v italijanskem jeziku, trajna odsotnost izobraževanja v slovenskem jeziku in o slovenski kulturi, vse bolj obrobna družbena veljava narečja in tradicionalne kulture, popularizacija italijanske televizije in popularne kulture, ekonomske in demografske spremembe itd. To je povzročalo tako individualne kot kolektivne identitetne transformacije.

Vse močnejši občutek pripadnosti italijanski državi in naraščanje italijanske državne zavesti, temelječe na konceptu lojalnega državljanstva, v prvi fazi ni bil v tolikšni meri kontradiktoren z ohranjanjem lastne lokalne identitete, nato pa se je proces razvil do potrebe po odpovedi delu izvorne identifikacije za uspešno utrditev italijanske državne identitete. Trend, da se je treba za prevzem nove identifikacije stari delno, a nikakor ne v celoti odpovedati ali jo vsaj transformirati, je sicer splošen pojav (glej npr. Tišljar v Naterer, Fištravec, 2012, 35). Osrednjo vlogo v vseh tovrstnih primerih ima izobraževalni sistem (glej npr. Wenden, 2005, 152–153).

Po Vertovčevi (1999) kategorizaciji lahko tudi za Rezijane rečemo, da imajo večplastno identiteto, ki sočasno povezuje posameznika z več hkratnimi prostori. Po eni strani je njihova identiteta vezana na domačo dolino in tradicijo, po drugi strani na Furlansko nižino in furlanski kulturni prostor, hkrati pa tudi na vseitalijanski prostor itd. Vse naštetosteno se nadalje cepi še glede na to, kako interpretirajo svoj izvor ter povezave s sosednjim

prebivalstvom. Pri delu prebivalstva Rezije so njihove identifikacije vezane na slovenski (tako manjšinski v Italiji kot osrednjeslovenski) kulturni prostor. Identifikacije temeljijo tako v refleksivnih zamišljanjih posameznikov v odnosu do družbenega okolja kot tudi na določenih predispozicijah, ki se formirajo z nenehnimi interakcijami med tradicijami, nazori in vrednotami, zakoreninjenimi v posameznikovem kontekstu (Golob, 2014, 4). Tišljar (v Naterer, Fištravec, 2012, 35) pravi, da je normalno, da že obstoječim identitetam dodajamo nove, s čimer ne izenačujemo starih. Primarni znak identitete je jezik, ki ima dve enakovredni osnovni funkciji: sporazumevalno in identitetno. Ko sta v spopadu, je pomembnejša identitetna. Jezikovno preklapljanje med rezijanskim narečjem in italijanščino v luči eksperimentiranja z identitetami bi bilo zelo pomenljivo preučevati tudi v našem primeru. Enako velja za vprašanje, kako upadanje znanja maternega narečja vpliva na identifikacije Rezijanov.

Ob tem kot zanimivost dodajmo, da Genov (2008, 28) pravi, da je tudi splošno vprašanje medetnične integracije v raziskovalni literaturi večinoma obravnavano kot spopad identitet ali spopad za oblast nad naravnimi viri. V Reziji je dolgoletno sporno vprašanje okvir manjšinske zaščite. Običajno velja, da so tradicionalne manjšine v večinsko družbo dobro integrirane in jim grozi asimilacija, zato potrebujejo posebno manjšinsko zaščito. Italija pa se je po drugi svetovni vojni poslužila prav obratne argumentacije – v ustavodajni skupščini so vedno, ko je prišlo do debate o zaščitnem zakonu za slovensko manjšino, zagovarjali stališče, da je varstvo manjšin možno samo za manjšine, ki še niso integrirane. Za Slovence Videmske pokrajine so dokazovali, da so povsem integrirani, saj so na plebiscitu leta 1866 glasovali za Italijo, v prvi svetovni vojni pa je bil alpski bataljon Val Natisone edina enota, ki ni imela nobenega dezertarja (Valentinčič, 2014a, 27). Kakšno manjšinsko zaščito si prebivalstvo Rezije želi in jo sprejema, pa je zelo odvisno od njegove identifikacije.

Poleg teorije sodobnih identifikacij bi bilo v rezijanskem primeru primerno aplicirati tudi teorije nacionalizmov, sploh Foucaultovo teorijo kapilarne oblasti, po kateri je nacionalne diskurze najlažje proučevati na njihovem robu, torej na meji (Foucault, 1981, 26). Rezijanska kompleksnost stika italijanske in slovenske nacionalne ideje s tradicionalnimi lokalnimi čutenji bi v znanstveni analizi zagotovo dala zelo zanimive rezultate. Analiza bi bila smiselna le ob možnosti bistveno širše empirične terenske raziskave, ki bi zajela reprezentativen del populacije doline.

OBČINA REZIJA IN ZAŠČITNA ZAKONODAJA ZA SLOVENSKO JEZIKOVNO MANJŠINO V ITALIJI¹⁴

Mejo med Italijo in Jugoslavijo se je znova zarisovalo po drugi svetovni vojni. Vzporedno s tem se je na novo določala tudi manjšinska zaščita za manjšine na obeh straneh

14 V tem poglavju ne analiziramo materialnih določil o vsebini varstva slovenske manjšine v Italiji na splošno, saj to za pričujoče delo ne bi bilo toliko relevantno, ampak predstavljamo predvsem postopke sprejemanja predpisov in razloge za različne stopnje pravic med tržaško, goriško in videmsko pokrajino (katere del je tudi Rezija).

meje. 10. februarja 1947 je bila podpisana Pariška mirovna pogodba, po kateri je del ozemlja, ki je prej pripadal Italiji, postal del Jugoslavije, del je ostal pod Italijo, del ozemlja, ki sta ga želeli obe državi, pa je postal poseben teritorij pod kontrolo Združenih narodov, Svobodno tržaško ozemlje (STO). Posledica nove razmejitve je bila, da je slovensko prebivalstvo v Reziji, Kanalski dolini, Benečiji in na Goriškem ostalo pod Italijo, tržaški Slovenci pa so postali del STO. V Reziji, Kanalski dolini, Benečiji in na Goriškem torej niso veljala določila Stalnega statuta nove »državice«, ki je slovenski manjšini na Tržaškem nudil manjšinsko zaščito. Sklicevali so se lahko le na 15. člen Pariške mirovne pogodbe, ki je zagotavljal enakopravnost pri uživanju človekovih pravic (Pariška mirovna pogodba, 1997).

Slovenska jezikovna manjšina v Videmski pokrajini (torej tudi v Reziji)¹⁵ je bila priznana šele s sprejemom treh zakonov v letih 1999 (Ur.l. RI, št. 482/1999), 2001 (Ur.l. RI, št. 38/2001) in 2007 (Ur.l. RI, št. 205/2007; pri slednjem gre za deželni zakon na nivoju dežele Furlanije-Juljske krajine).¹⁶ Pripadniki slovenske manjšine v Italiji so sprejetje zakona pričakovali že od konca šestdesetih let, zlasti od Osimskih sporazumov, a je bilo predmet spora poleg avtonomije slovenskih šol na Tržaškem in Goriškem predvsem vprašanje, ali pripadniki slovenske manjšine živijo tudi v Videmski pokrajini. Italija je namreč vedno govorila o različnih skupnostih slovanskega izvora (Jevnikar, 1998).

Leta 1999 je bil sprejet zakon št. 482 za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin. Gre za prvi zakon, ki globalno obravnava vprašanje vseh manjšin v Italiji. Zakon pravi, da je namenjen »ščitenju jezikov in kultur albanskih, katalonskih, germanskih, grških, slovenskih in hrvaških prebivalcev ter tistih prebivalcev, ki govorijo francoski, franko-provansalski, furlanski, ladinski, okcitanški in sardinski jezik« (2. člen). Določitev ozemlja, na katerem zaščita velja, je dodeljena pokrajinskim svetom, ki morajo imeti mnenje občin, in sicer mora to zahtevati vsaj 15 % prebivalcev, tretjina občinskih svetovalcev (svetnikov) ali pa mora tako odločiti prebivalstvo na posvetovalnem referendumu. V nadaljevanju se mora o predlogu izreči občinski svet, nato pa odloča pokrajinski svet (3. člen). Pokrajina Videm je vključila v območje zaščite za slovenski jezik tudi občino Rezija. Lahko bi dejali, da je sprejetje tega zakona pomenilo pomembno podlago za sprejetje zaščitnega zakona za slovensko manjšino, ki vsebinsko ureja enaka in podobna področja manjšinske zaščite, a je natančnejši in konkretnější ter za slovensko manjšino pomembnejši.

Italijanski senat je 14. februarja 2001 dokončno odobril (globalni)¹⁷ zaščitni zakon za slovensko manjšino v Italiji (zakon št. 38/2001), ki je bil v objavljen v Uradnem listu Republike Italije 8. marca 2001 in je v veljavo stopil 15 dni kasneje. Točno ime zakona je: Zakonska določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji-Juljski

15 Slovenci na Goriškem so bili posredno priznani s tem, da jim je Italija priznavale določene manjšinske pravice, npr. slovenske šole.

16 Zaščita jezikovnih manjšin je sicer omenjena tudi v 6. členu italijanske ustave iz leta 1948, a to Slovincem v Videmski pokrajini ni prineslo ničesar (neposredno niti tistim v Tržaški in Goriški pokrajini). Čeprav je dežela Furlanija-Juljska krajina dobila posebno avtonomijo prav zaradi prisotnosti manjšin na njenem ozemlju, v njenem posebnem statutu iz leta 1963 manjšine niso omenjene niti z besedo (glej npr. Šiškovič, 1984, 78).

17 Ta sintagma se je uveljavila v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja in ostala dolgo v uporabi.

krajini. Čeprav so predhodni dokumenti nekatere pravice določali tudi na višjem nivoju (zakon sicer vsebuje tudi določbo v 28. členu, da se raven zaščite ne sme zmanjšati glede na prejšnje stanje), lahko rečemo, da je ta zakon najpomembnejši dokument glede zaščite slovenske manjšine v Italiji (prevladuje sicer splošno mnenje, da je premalo dorečen). Sprejetje zakona je posledica širše spremembe državne politike glede jezikovnih manjšin po prevzemu oblasti leve sredine leta 1996 (Brezigar, 2001, 111–112). Zelo pomemben dosežek, ki ga uvaja zakon št. 38/2001, je, da so v prvem členu zakona, kjer je priznana slovenska jezikovna manjšina v Italiji, kot področja naselitve manjšine navedene pokrajine Trst, Gorica in tudi Videmska pokrajina, zato so se prav tam sprejetja zakona najbolj veselili (Ozbič, 2004, 296). V razpravah med predstavniki manjšine ter dežele, pokrajin in občin pred glasovanjem in po njem je bilo to vprašanje tudi najbolj sporno in občutljivo. Še posebej se je stalno izpostavljalo, ali naj zaščita velja v celoti, torej tudi v Videmski pokrajini, ali pa le na Tržaškem in Goriškem (Šušmelj, 2003, 115). Najpomembnejši organ, ki ga je zakon uvedel, je paritetni odbor, ki naj bi nadziral izvajanje zaščite. Odloča tudi o vključevanju občin v zakon. Paritetni odbor lahko neko občino vključi v dvojezično ozemlje, če to zahteva najmanj 15 % prebivalcev ali tretjina občinskih svetovalcev (svetnikov) občine, nato pa seznam z odlokom odobri predsednik republike (3. člen). Paritetni odbor je pripravil seznam 32 občin, kjer naj se izvaja zaščitni zakon, med njimi je navedena tudi občina Rezija. Ta predlog je ležal v vladnih predalih v Rimu vse do 12. septembra 2007 (odbor je seznam pripravil in odobril 26. septembra 2003), ko ga je vlada posredovala v podpis predsedniku republike, s čimer je zakon formalno le začel veljati (Bajc, Klabjan, 2008, 32).¹⁸

Leta 2007 je bil sprejet še deželni zakon Furlanije-Juljske krajine za zaščito slovenske jezikovne skupnosti (zakon št. 26). Gre za nekakšen izvedbeni zakon globalnega zaščitnega zakona št. 38/2001. Tretji odstavek 2. člena izrecno določa, da se ukrepi, ki veljajo le na ozemlju poselitve slovenske manjšine, nanašajo tudi na rezijanščino in na jezikovne različice Nadiške, Terske in Kanalske doline. V tem kontekstu omenimo tudi 22. člen tega zakona, ki govori o prispevkih za ukrepe v korist rezijanščine in jezikovnih različic Nadiške, Terske in Kanalske doline.¹⁹ Čeprav so določila tako splošna, da »rezijanščino in jezikovne različice Nadiške, Terske in Kanalske doline« interpretiramo kot samostojne jezike ali kot del slovenščine, je napredek, da se o teh področjih tako jasno govori v

18 V praksi se je sicer nekatere določbe zakona začelo izvajati takoj (npr. poddržavljenje dvojezične šole v Špetru), druge pa še do danes niso uresničene oziroma se za nekatere niso pričeli niti postopki ali pa ni prišlo do konkretnega izvajanja določb.

19 V originalu se ta člen glasi takole: »Art. 22 (Contributi per interventi in favore del resiano e delle varianti linguistiche delle Valli del Natisone, del Torre e della Val Canale)

1. Per la promozione delle attività e iniziative realizzate in favore del resiano possono essere finanziati programmi di intervento presentati dal Comune di Resia.

2. Per la promozione delle attività e iniziative realizzate in favore delle varianti linguistiche delle Valli del Natisone, del Torre e della Val Canale possono essere finanziati programmi di intervento presentati in forma associata dai Comuni dei medesimi territori.

3. Con deliberazione della Giunta regionale sono stabiliti i criteri e le modalità per la concessione dei contributi diretti al finanziamento dei programmi di intervento di cui ai commi 1 e 2.« (Legge regionale 16 novembre 2007, n° 26).

deželnem zakonu za zaščito slovenske jezikovne manjšine. Zakon je bil sprejet v času, ko je na deželni ravni vladala slovenski manjšini bolj naklonjena leva sredina, zato lahko takšne formulacije v zakonu razumemo tudi v kontekstu »mej mogočega«. Če bi bilo namreč v zakonu jasno zapisano, da so tudi rezijansko, nadiško, tersko ter kanalsko narečje del slovenskega jezika, bi bilo praktično nemogoče pričakovati, da bi bil zakon lahko sprejet (pred sprejetjem je sicer skupina Rezijanov, ki ne priznavajo slovenskega izvora, pripravila demonstracijo proti vključitvi rezijanščine med slovenska narečja). Tako je formulacija v zakonu dovolj splošna, da se na njeni podlagi ne da razločiti, ali so ta narečja del slovenskega jezika ali samostojni jeziki (politična pragmatičnost je torej prevladala nad stroko, ki ne dvomi, da so narečja del slovenskega jezika). Njihov status in zaščito se ureja v sklopu deželnega zakona za zaščito slovenske jezikovne manjšine. Posledično pa so tudi vse institucije in inštrumenti skupni tako slovenski manjšini na Tržaškem in Goriškem kot tudi rezijanščini in jezikovnim različicam Nadiške, Terske in Kanalske doline.

KONFLIKTI V DOLINI KOT POSLEDICA (NE)UDEJANJANJA ZAŠČITNE ZAKONODAJE

Sledi opis »idejne razdelitve« v Reziji v zadnjih 25 letih. Med letoma 1990 in 1999 je bil župan Rezije Luigi Paletti, ki je Rezijane prišteval k slovenski manjšini v Italiji. V času njegovega mandata so postavili dvojezične napise (poleg italijanščine še v narečju), spodbujali so tisk v rezijanskem narečju, krepili so se odnosi s Slovenijo ter predvsem z ostalimi območji slovenske poselitve v Italiji. Nasledil ga je slovenski manjšini manj naklonjen župan Sergio Barbarino, ki pa je kljub temu ohranjal določeno sodelovanje in ni kazal odkrito sovražnega odnosa. V času njegovega županovanja se je sicer leta 2003 v dolini začela izrazita protislovenska kampanja, ki pa so jo spodbujala protislovenska društva in ne občinska uprava. Leta 2009 je na volitvah zmagal Sergio Chinese. Njegov odnos do tistega dela prebivalstva občine, ki se prepoznava kot del slovenske manjšine, je radikalno odklonilen. Občinski svet Rezije ima 12 občinskih svetnikov, pravico glasovanja na sejah ima še župan, ki je tudi član občinskega sveta (skupno je torej 13 članov občinskega sveta). V Chinesejevem prvem mandatu je imela osem svetnikov županova lista *Resia Domani*, štiri svetnike opozicijska lista *Un futuro per Resia* in enega svetnika lista *Per cambiare Resia*, ki je bila formalno del opozicije, a je večinoma podpirala županovo politiko (Composizione del Consiglio Comunale, 2014; Pielich, 2013). Opozicija je sicer prejela malo manj kot polovico glasov, a so bili sedeži tako razdeljeni zaradi volilnega sistema, ki določa volilno nagrado zmagovalcem. Na zadnjih volitvah 25. maja 2014 je župansko zmago znova osvojil Sergio Chinese, ki je prejel 55,65 % glasov. Njegova lista *Resia domani* je v občinskem svetu osvojila devet mest, opozicijska *Uniamoci per rilanciare Resia* pa štiri (Composizione di Consiglio Comunale, 2014). Tudi tokrat je bila sicer razdelitev glasov približno 55 % proti 45 % (Valentinčič, 2014a, 84).

Poleg občinske uprave imajo zelo pomemben vpliv na mnenje ljudi in politično dogajanje civilnodružbene organizacije, ki formalno delujejo kot društva. Aktivnosti, s katerimi želijo Rezijo približati slovenski manjšini, izvaja predvsem Rozajanski dům, ki ga je do nedavnega vodila Luigia Negro, sredi leta 2015 pa je predsedovanje prevzel Sandro

Quaglia (izdajajo časopis *Naš glas*, prirejajo tečaje in delavnice za spoznavanje narečja in kulture, sprejemajo turiste itd.). Med populacijo, ki Rezijane vidi zunaj slovenskega okvira, sta pomembni organizaciji Rozajanska dülina in Identità e tutela Val Resia. Prvo predsednik (in bivši župan) Sergio Barbarino predstavlja kot popolnoma nepolitično; branila naj bi le jezik in kulturo (Barbarino, 2013). Čeprav imajo načeloma enake cilje, se predsednik Rozajanske düline ne strinja z delovanjem društva Identità e tutela Val Resia. To je bilo ustanovljeno v času sprejemanja deželnega zakona št. 26/2007 z namenom preprečitve vključitve Rezije v ta zakon. Člani in simpatizerji društva so organizirali tudi vseh pet protestov, ki so bili na Ravanci, v Vidmu in v Trstu proti vsem trem zaščitnim zakonom. Trenutni župan Rezije Sergio Chinese, ki je tudi bivši predsednik društva Identità e tutela Val Resia, pravi, da je njihova zasluga, da so v zakonu št. 26/2007 posebej navedene »rezijansčina in jezikovne različice Nadiške, Terske in Kanalske doline«. Po njegovem prepričanju bi v nasprotnem primeru vse ostalo zgolj slovenščina (Chinese, 2013). Čeprav še vedno zagovarja izstop Rezije tudi iz tega zakona, takšno formulacijo očitno smatra za manj nesprejemljivo, saj z jezikovnimi različicami ni povsem jasno, ali gre za slovenski jezik (a formulacija je znotraj zakona za slovensko jezikovno manjšino, torej o tem ne more biti dvoma). Predstavniki obeh društev in tudi župan poudarjajo, da nimajo nič proti slovenski manjšini, ki naj bi bila tudi odlično zaščitena z navedenimi zakoni, a da Rezija ne spada vanje. Najboljša rešitev zanje bi bila, da občina Rezija dobi svoj zaščitni zakon. Če to ni mogoče, bi bili raje zaščiteni v okviru zaščitenega zakona za Furlane, s katerimi imajo po njihovem mnenju več skupnega kot s slovensko manjšino (Barbarino, 2013; Chinese, 2013; Siega, 2013).

Podlaga pričakovanj vseh zgoraj omenjenih je prepričanje o njihovem neslovenskem izvoru. Vsi trije zanikajo povezanost z Rusi, kar je bilo v Reziji dolgotrajno prepričanje, vsi priznavajo slovanski izvor prebivalstva, a ne slovenski. Pravijo, da nimajo nič skupnega niti s Furlani, a kljub temu več kot s Slovenci. Opirajo se tudi na idejo, da so se Slovani po priselitvi v dolino pomešali s predhodnih prebivalstvom (Barbarino, 2013; Chinese, 2013; Siega, 2013). Župan ob tem zatrjuje, da je opravil temeljito analizo Stenwjkovega slovarja rezijansčine in pri tem ugotovil, da je največ rezijanskih besed furlanskega izvora, na drugem mestu naj bi bile slovanske, precej pa naj bi bilo tudi lastnih besed, ki jih ne poznajo nikjer drugod (Chinese, 2013). Ob neki priložnosti je župan sicer s samosvojo interpretacijo raziskave o genetskih boleznih trdil celo, da so Rezijani posebna rasa, saj naj bi imeli svoj genom (Pavšič, 2011; Adnkronos, 2010).

Osrednje politično vprašanje, ki zadnja leta vnema strasti v Reziji in je privedlo do številnih konfrontacij, je vključenost občine v zaščitni zakon za slovensko manjšino št. 38/2001. Občina Rezija je bila s sklepom pokrajinskega sveta Videmske pokrajine vključena v zakon št. 482/1999 kot del slovenske manjšine. Po sprejetju zaščitnega zakona za slovensko manjšino št. 38/2001 je občinski svet (s petimi glasovi) izglasoval vključitev občine tudi v ta zakon. Po prepričanju takratnega župana Sergia Barbarina je bila Rezija prisiljena, da se vključi v zaščitne zakone, saj bi sicer ostala brez finančnih sredstev (Barbarino, 2013). Pravi, da je bil skupaj s člani občinskega sveta prepričan, da Rezija ne spada v zaščitno zakonodajo v okviru slovenske manjšine, a ker druge možnosti ni bilo, je del svetnikov to podprl v upanju, da bodo lahko kmalu izstopili in bo sprejet poseben

zakon samo za Rezijo (Barbarino, 2013). Pozneje je bila občina vključena še v deželni zaščitni zakon za slovensko manjšino št. 26/2007.

Skupina Rezijanov, ki je prepričana, da Rezija nima nič skupnega s slovensko manjšino, je že v času sprejemanja te zakonodaje pripravljala demonstracije proti vključitvi Rezije vanjo. Avgusta 2010 je župan Sergio Chinese v občinskem svetu dal na glasovanje predlog, ali naj se občino Rezija izključi iz zaščitnega zakona št. 38/2001. Občinski svet je ta predlog soglasno sprejel. To se je zgodilo v času, ko je folklorna skupina Val Resia gostovala na Japonskem in sta bila dva opozicijska občinska svetnika, ki sta veljala tudi za najbolj odločna (Pamela Pielich in Maurizio Di Leonardo), odsotna. Ostala dva opozicijska svetnika sta se posledično vzdržala in rezultat je bil soglasni sklep za izstop občine iz zakona (Pielich, 2013). Občinska uprava je zahtevo poslala na pokrajinski svet v Videm, na deležni svet Furlanije-Juljske krajine v Trst in v rimski parlament. Občinski sklep je nato potrdil tudi pokrajinski svet Videmske pokrajine. Oboje je pomenilo eklatantno kršitev tako materialnih kot procesnih predpisov. Zakonodaja ne dopušča izločitve iz zakona št. 482/1999, kar zadeva zakon št. 38/2001 pa so spremembe možne samo na predlog paritetnega odbora. Odlok mora nato podpisati še predsednik republike. Občinska uprava je poleg predloga izstopa iz zakona št. 38/2001 dala še predlog, naj se zakon št. 482/1999 spremeni in vključi rezijanščino kot samostojni jezik. Institucionalni paritetni odbor za slovensko manjšino je zahtevo konec leta 2011 zavrnil kot neustrezno. S pomočjo pravne službe deželne uprave je ugotovil, da je bila vključitev Rezije v oba zaščitna zakona legitimna in zakonita. Sklep je podprlo 14 prisotnih članov paritetnega odbora, proti je bil le eden (Primorske novice, 16. 11. 2011: Rezija ostaja v zaščitnem okolju za Slovence v Italiji). Formalnopravno je bila zgodba torej zaključena, a politični pritiski za izstop se nadaljujejo. Pobuda za spremembo zakona št. 482/1999 je ostala ob strani, a možnosti za spremembo so minimalne, saj bi bil potreben zakonodajni postopek s parlamentarno razpravo.

V januarju 2016 se je pojavila nova pobuda za izstop občine iz zaščitnega zakona št. 38/2001 za slovensko jezikovno manjšino, tokrat v obliki spletne peticije, ki je bila nato posredovana županu Rezije. V njen napačno navajajo, da so za izstop iz zakona dovolj podpisi 15 % prebivalcev občine (Val Resia Resije, 26. 1. 2016: RACCOLTA FIRME: Per Resiani residenti nel Comune di Resia iscritti nelle liste elettorali). Posledic za umeščenost občine Rezija v zaščitnem zakonu ni pričakovati, gre pa za nove politične pritiski, ki bodo spet zaostrovali odnose v dolini.

Analiza dotične zakonodaje jasno pokaže, da del prebivalstva, ki se ne prepozna v okviru slovenske jezikovne manjšine, nima formalnih razlogov, ki bi utemeljevali zahtevo po izstopu občine iz območja izvajanja zakona št. 38/2001. Občinska uprava torej nima pristojnosti odločanja o izstopu iz območja zaščite (tudi če občinski svet sprejme takšen predlog izstopa, je treba še vedno preveriti, ali obstaja kvorum prebivalstva, ki si želi biti vključen v izvajanje zakona). Če v Reziji obstaja skupina ljudi, ki se prepozna v furlanski manjšini in želi biti vključena v zaščitni zakon za furlanščino ali želi doseči sprejetje posebnega zaščitnega zakona za Rezijo, to ne opravičuje zahteve po izstopu iz območja zaščite po zakonu št. 38/2001. Teoretično bi lahko v Reziji veljali vsi trije ločeni zaščitni zakoni za posamezne skupine, ki se štejejo za del različnih jezikovnih manjšin.

Valentinčič (2014b) pravi, da bi bilo to sicer zelo težko dosegljivo, a je skupina, ki si za to prizadeva, odgovorna, da mnenje argumentira in »zlobira« pri pristojnih italijanskih državnih institucijah.

Drugi spor, ki ga v Reziji doživljajo kot eno izmed osrednjih političnih vprašanj, so javni dvojezični napisi. Ti so bili na lokalnih cestah, ki jih upravlja občina, v italijanščini in rezijanskem narečju postavljeni že leta 1994.²⁰ Ime kraja so zapisali tako, kot ga uporabljajo v posamezni vasi doline Rezije, saj se narečje razlikuje že od vasi do vasi. A ob tem se je pojavil čisto poseben problem; vse dvojezične table so bile pobarvane z barvnim razpršilcem. Table so postavili v mandatu župana Luigia Palettija. Uporabili so črkopis nizozemskega jezikoslovca in proučevalca rezijanščine Hana Steenwijkja (1992 in 1998), kar je zelo zmotilo zagovornike teorije o neslovenskem izvoru Rezijanov. Po njihovem mnenju je ta črkopis preveč podoben slovenskemu, zato so zahtevali uporabo črkopisa, ki je bližje italijanskemu (npr. namesto Ravanca Ravanza) in ga pri svojih aktivnostih tudi uporabljajo (najbolj sporen je glas »c«, ki se v italijanskem črkopisu piše kot »z«, po Steenwijkovem pa enako kot v slovenskem »c«). Ker se niso mogli dogovoriti glede črkopisa dvojezičnih tabel, jih niso postavili na pokrajinskih cestah, ampak so ostale le pred vami. Leta 2010 je občinska uprava pod vodstvom župana Sergja Chinesea zamenjala vse dvojezične table v občini in jih nadomestila s takimi, kjer so bila imela krajev v rezijanščini zapisana s črkopisom, katerega avtor je sam župan Chinese. Gre za nesistematičen in neznanstven črkopis, brez stalnih pravil za zapisovanje glasov. Tudi te table so bile pozneje pobarvane z barvnim razpršilom, tokrat s strani zagovornikov uporabe Steenwijkovega črkopisa (Valentinčič, 2014a, 89–91).

Tretje vprašanje, ki je v Reziji preraslo v občuten politični problem, pa je izdajanje dvojezičnih osebnih dokumentov. Predvideno je bilo kot možnost po zaščitnem zakonu št. 38/2001. Po začetnih zapletih so tehnologijo za izdelavo dokumentov sedaj prilagodili in po občasnih poročanjih različnih zamejskih medijev naj bi težav praviloma ne bilo več. Prvi, ki je zahteval dvojezično osebno izkaznico, je bil Gabriele Cherubini. Po številnih zapletih jo je avgusta 2010 tudi dobil. Občinsko upravo je v to prisililo notranje ministristvo, saj so lokalne oblasti želele tehnologijo za izdajo italijansko-rezijanske izkaznice, a so na državnem nivoju odločili, da morajo izkaznico izdati poleg italijanščine v slovenščini. Slovenski del osebne izkaznice je bil takrat napisan ročno. Gabriele Cherubini je sicer italijanske narodnosti, v dolino se je priselil iz Bologne. Za dvojezično izkaznico se je odločil v podporo skupini, ki se prepozna kot del slovenske manjšine (Primorski dnevnik, 21. 3. 2010: »Klofuta« za rezijanskega župana). Po izdaji dvojezične izkaznice so sledili številni protesti zagovornikov neslovenske identitete Rezije, saj so temu z vsemi močmi nasprotovali. Po številnih hišah v Reziji so začele stalno viseti italijanske zastave. Gabriele Cherubini je bil deležen številnih groženj (glej npr. medijska poročanja: 24ur.com, 11. 8. 2010: Gre za ugotavljanje morebitnih slovenskih čustev; Primorske novice,

20 Prebivalstvo je dejanje podprlo, saj so zelo ponosni na svoje narečje, kulturo in izročilo (glej npr. Valentinčič, 2014a, 90–91; Valentinčič, 2014c, 94–95). Dobri poznavalci Rezije, kot npr. Pavle Merkur in Milko Matičetov, pravijo, da nikjer drugje na ozemlju slovenske poselitve ni območja, kjer bi bili prebivalci tako visoko zavestno navezani na svoje kulturne korenine (Komac, 1987, 153).

1. 8. 2010: Prvo dvojezično izkaznico v Reziji so pospremili protesti; Primorski dnevnik, 21. 3. 2010: »Klofuta« za rezijanskega župana). Poleg njega je bila verbalnega napada deležna tudi opozicijska občinska svetnica Pamela Pielich. Cherubini in Pielichova sta proti napadalkam (šlo je za pripadnice ženskega spola) vložila kazensko ovadbo, tako so bile na prvi stopnji obsojene. Sodišče na drugi stopnji pa jih je novembra 2013 oprostilo (Pielich, 2013; Quaglia, 2014). Oproščene so proti Cherubiniju in Pielichovi nato napovedale kazensko ovadbo zaradi žaljive obdolžitve, a je doslej niso vložile. Omenjena oprostitev je bila hud udarec za skupino, ki si želi zaščite v okviru slovenske manjšine, saj je med njimi prevladal strah, da bo to drugi strani dalo nov pogum, da spet zaostrijo razmere, ki bi lahko vključevale tudi fizično nasilje (Pielich, 2013; Quaglia, 2014). To se sicer ni zgodilo, saj je nasprotna stran svoje osrednje cilje očitno dosegla.

V času najbolj napetih odnosov zaradi izdaje dvojezičnih izkaznic leta 2010 je občina na domove poslala tudi poseben vprašalnik, v katerem je ljudi spraševala o jezikovni in etnični pripadnosti ter odnosu do domovine. V tako majhni občini je anonimnost vprašalnika zelo vprašljiva, poleg tega pa je šlo za osebna vprašanja, za katera je težko utemeljiti, zakaj bi jih občinska oblast v okviru svojih običajnih pristojnosti potrebovala (24ur.com, 11. 8. 2010: Gre za ugotavljanje morebitnih slovenskih čustev). Vprašljiva je tudi pravna podlaga za pošiljanje takšnih vprašalnikov.

Uradnih podatkov o številu izdanih dvojezičnih izkaznic doslej ni. V dolini se govori o šestih primerih (Quaglia, 2014). V majhni skupnosti, kot je Rezija, je anonimnost glede takih izbir težko zagotoviti in med domačini naj bi se vedelo, kdo so lastniki dvojezičnih izkaznic. Po pripovedovanjih raznih prebivalcev Rezije v neformalnih razgovorih so se vsi za takšne izkaznice odločili, ko so jim pretekle stare, torej naj ne bi šlo za akcijske ali mogoče celo provokativne odločitve. Zagotovo pa se ve, da so nove izkaznice narejene s primerno tehnologijo in niso več napisane ročno (Quaglia, 2014; Chinese, 2013).

Do zadnje zelo velike napetosti, ki je odmevala tudi v Sloveniji, je prišlo avgusta 2012. Prej omenjeno kulturno društvo Rozajanski dům je bilo dotlej upravitelj kulturnega doma *Ta rozajanska kulturna hiša* na Ravanci. To je osrednja kulturna dvorana v občini, v kateri vodi folklorna skupina, v njej sprejemajo turiste, prirejajo tečaje in razstave ter vse ostale najpomembnejše aktivnosti. Izgradnjo doma je med popotresno obnovo leta 1981 (skupaj s še šestimi hišami) financirala Socialistična republika Slovenija. Da bi onemogočili morebitno zlorabo namembnosti stavbe, je lastnik postal najbolj lokalni nivo oblasti, to je občina, ki je stavbo dala v najem Rozajanskemu dūmu. Do avgusta 2012 je vse normalno delovalo, takrat pa – po poteku upravljalne pogodbe – občinska uprava doma ni hotela še naprej pustiti v upravljanje Rozajanskemu dūmu (Dnevnik, 20.11. 2013: Italijanska občina Rezija odpovedala slovenski dom). Prišlo je do novih hudih napetosti v dolini. Pripadniki slovenske manjšine so trdili, da je bil cilj tega predvsem njihovo ekonomsko uničenje; v domu namreč vedno sprejemajo turiste iz Slovenije (Pielich, 2013; Quaglia, 2014). Župan Chinese ter predsednik društva Identità e tutela val Resia Siega sta spremembo videla kot dajanje prostorov tistim, ki so »pravi Rezijani« in si jih zaslužijo (Chinese, 2013; Siega, 2013). Že prej so bili upravitelji sicer deležni pogostega nadlegovanja in šikaniranja s klicanjem policije, odklapanjem elektrike ipd. (Pielich, 2013). Vlogo za upravljanje doma je poleti 2012 dalo tudi društvo Identità e tutela val

Resia in župan je večkrat nakazal, da bo to novi upravitelj doma. V polemiko so se takrat vmešali tudi predstavniki Slovenije (takratni generalni konzul v Trstu Dimitrij Rupel je županu Rezije poslal protestno pismo), kar je stanje še dodatno razgrela in razburila rezijansko občinsko upravo (Delo, 12. 11. 2012: Rupel zavrača očitke o vmešavanju v notranje zadeve Italije).

Folklorna skupina, katere člani glede ostalih občinskih političnih vprašanj sicer nimajo enotnega mnenja, v tem času pa jo je vodila Pamela Pielich – odkrita zagovornica Rezijanov kot dela slovenske manjšine –, je takrat razmišljala celo o tem, da bi prostore našli izven doline, v kateri izmed sosednjih občin (Primorski dnevnik, 30. 8. 2012: Rezija: folklorna skupina razmišlja o selitvi iz doline). Po več mesecih nejasnosti in napetosti je župan popustil in upravljanje doma znova prepustil Rozajanskemu dūmu in dovolil, da ima tam sedež tudi folklorna skupina. V pogodbo je dodana klavzula, da dom lahko uporabljajo tudi ostala društva. Pogodba je podpisana do leta 2021 (Pielich, 2013).

Dogajanje, ki se ga v prispevku ne dotikamo in bi si zaslužilo obravnavo v posebnem delu v okviru širšega konteksta dogajanja v Videmski pokrajini, je vprašanje osnovne šole v Reziji. Tej zaradi premajhnega števila otrok grozi zaprtje, a šolo bi lahko ohranili, če bi jo v skladu z zakonoma št. 482/1999 in 38/2001 preoblikovali v dvojezično ter zaščitili kot manjšinsko šolo, ki bi tako lahko delovala tudi ob manjšem številu učencev. Del manjšine, ki se prepozna v slovenskem okviru, predlog podpira (pripravljen je bil že konkreten načrt, po katerem bi uvodni del izobraževanja potekal poleg italijanščine v narečni obliki, nadaljevanje pa v knjižni slovenščini). Nasprotna stran ga ostro zavrača in predlaga poleg italijanščine dvojezičnost v kombinaciji z angleščino, nemščino ali francoščino, kar pa seveda ni namen manjšinskega šolstva, saj bi dejansko šlo za učenje tujega jezika in ne jezika okolja (za natančnejšo analizo glej npr. Valentinčič 2014a, 100–105; Valentinčič 2014c, 106–111). Tudi trenutno je nižja srednja šola, ki jo pesti zelo majhno število učencev, ostala odprta prav zaradi vključenosti občine Rezija v zaščitni zakon za slovensko manjšino, čeprav šola ni dvojezična (Quaglia, 19. 1. 2016: Resia, medie salve grazie agli sloveni – Rezija, Slovenci rešujejo šolo).

S prezezom dogajanj zadnjih let lahko torej opazimo, da se v tako majhni skupnosti, kot je Rezija, problemi, ki se drugod ocenjujejo kot majhni, lahko razplamtijo do veliko večjih razsežnosti. Različni idejni skupini sta »na bojni nogi« in skupina, ki ima v občini trenutno upravno oblast, se poslužuje tudi kršitev tako procesnih kot materialnih pravic, zagotovljenih v manjšinski zaščitni zakonodaji. Delovanje občinske uprave je samovoljno in v nasprotju z določili italijanskega upravnega prava (za natančnejšo analizo glej Valentinčič, 2014a; Valentinčič, 2014c). Problem pa ima tudi širše razsežnosti. V času sprejemanja zaščitnih zakonov so se na Ravanci, v Vidmu in v Trstu začele demonstracije proti vključitvi Rezije v to zakonodajo. Kampanja se je nato nadaljevala tudi za izstop občine iz navedenih zakonov. Vrhunec pa so demonstracije dosegle ob izdaji prve dvojezične izkaznice. Med demonstracijami je poleg trditve, da Rezija ne spada v zaščitno zakonodajo za slovensko manjšino, prihajalo tudi do grobih žalitev soobčanov, ki zagovarjajo drugačno stališče; nanje so kričali, jih zmerjali s prodanci in sramoto, prišlo je tudi do prerivanja in poskusov fizičnega obračunavanja (TV Koper, 23. 11. 2010: Izostritev; Pielich, 2013). Luigio Negro so dvakrat poskušali tudi fizično napasti (Valentinčič, 2010),

Pamelo Pielich pa so napadli pred kulturnim domom, zato se je skrila vanj, a je iz njega nato niso izpustili (Negro, 2013). Znanih je tudi več poskusov poškodovanja imovine v lasti dela prebivalstva, ki se prepozna v okviru slovenske manjšine. O izpadih nestrpnosti so večkrat poročali slovenski mediji (npr. Primorski dnevnik, Primorske novice, Primorska kronika, STA). Tematika je torej zelo zaskrbljujoča tudi z vidika spoštovanja osnovnih človekovih pravic (svobode govora, svobode gibanja, svobode združevanja). To so temeljne pravne norme, ki jih vsebujejo ustave in kazenski zakoniki vseh sodobnih držav. Kakor je pogosta praksa pri žrtvah takšnih krivic, je tudi v Reziji dejstvo, da žrtve storilcev (večinoma) niso želele prijaviti, saj so se bale, da bi to situacijo še poslabšalo. Lahko rečemo, da je italijanska država na tem mestu odpovedala, saj ni ustrezno odreagirala, čeprav je bila s problemom zagotovo seznanjena. Da bi se izognili incidentom, vse prireditve v Reziji kot del občinstva spremljajo policisti v civilnih opravah (Negro, 2013).

ZAKLJUČEK

V Reziji že od začetka 80. let prejšnjega stoletja na občinskem nivoju prevladujejo lokalne politične liste, ki so nadomestile etabrirane politične stranke. Opazimo lahko, da so te res res bolj dovzetne za bližnje problematike, kar ima tudi negativno plat. V takšnih miniaturnih skupnostih lahko težave, ki se sicer zdijo komajda omembe vredne, dobijo osrednje mesto glede pozornosti politikov in ljudi. Na primeru Rezije vidimo, kako zelo se lahko razplamtijo iracionalne strasti zaradi majhnih lokalnih specifik in kam to lahko privede. Dapit (2001, 19) ugotavlja, da so Rezijani svoj izvor razlagali z miti, ker niso čutili povezovalnih okoliščin s sosednjim prebivalstvom. Na drugem mestu dodaja (Dapit, 2004, 36–37), da so s tem odložili pretečo asimilacijo. Valentinčič (2014b, 18–19) pravi, da v nasprotju s sosednjimi dolinami Rezijani niso imeli manjvrednostnega kompleksa, ampak so na svoje posebnosti ponosni. Pri tem navaja tudi ugotovitve znanih raziskovalcev teh območij, kot sta npr. Milko Matičetov in Pavle Merku.

Današnja situacija ni le posledica zaprtosti doline, obrobnega položaja in pripadnosti tuji državi, ampak tudi nezaščitene manjšine in celo asimilacijske politike države, kateri so pripadli. Zgodovinsko gledano je strnjeno poseljeno slovensko prebivalstvo danes na svojem poselitvenem prostoru, ki je bilo pred nekaj desetletji še homogeno, pomanjšinjeno in mu grozi izguba jezika, kulture in identitete (Šekli, 2009, 2). V prizadevanjih za ohranitev pa so pogledi na to znotraj skupnosti diametralno nasprotni. Čeprav je trenutno zatišje in so najhujši konflikti umirjeni, vendarle ne gre spregledati, da se huda nasprotovanja nadaljujejo. Tako so poleti 2015 protislovenska društva v svojih glasilih »opozarjala«, da tako veliko število turistov iz Slovenije kaže, da si že ogledujejo hiše, kamor se bodo naselili, ko Rezijanov ne bo več in bodo Slovenci prevzeli dolino. Pri tem naj bi slovenskih turistom pomagal del prebivalstva, ki se prišteva k slovenski jezikovni manjšini in tudi sprejema ter vodi turiste iz Slovenije. Na račun tega dela prebivalcev Rezije se sicer še vedno redno predvsem na spletnih blogih in družabnih omrežjih pojavljajo različne žaljivke.

3. člen Okvirne konvencije Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin določa: »Vsak pripadnik narodne manjšine ima pravico do proste izbire, da je ali ni obravnavan kot pri-

padnik narodne manjšine, in iz te njegove izbire ali uresničevanja pravic, ki so z njo povezane, ne izhajajo nobene neugodne posledice« (Ur. l. RS MP 4/98). V Evropi poznamo več primerov, kjer se prebivalstvo zaradi upravne ločenosti od ostalega narodnega telesa ni naučilo knjižnega jezika in s tem pridobilo narodne zavednosti, ampak je ostalo na narečnem nivoju jezika in s tem razvilo le lokalno identiteto (npr. Valenciani, Alzacijci, Mean Kieli). Glede na razvoj dogajanja na tem področju v mednarodni skupnosti lahko opazimo prevladujoče stališče, da v tovrstnih primerih čustva lokalnega prebivalstva prevladajo nad znanstvenimi dejstvi in strokovnimi stališči jezikoslovcev.

V Reziji je izredno zaskrbljujoče, da obe idejni skupini med seboj ne zmoreta živeti v strpnosti. Italija ni vzpostavila delujočega pravnega reda in učinkovite oblasti v tem primeru; izkazalo se je, da tudi Slovenija učinkovitih izhodov nima. Ponovno se kaže, kako problematično je, da Evropska unija ni sprejela nobenih obvezujočih aktov glede zaščite manjšin v državah članicah. Glede na to, da aktualna ekonomska kriza potencira tudi nestrpnost do različnih manjšin in ranljivih skupin, bi vsekakor morala okrepiti skrb na tem področju.

Aktualno dogajanje dokazuje, da majhni skupnosti nevarnost ne grozi le od znotraj. Trenutno je avtonomna dežela Furlanija Julijska krajina sredi procesa združevanja občin v unije, kar bo imelo dvomljive posledice za celotno slovensko jezikovno manjšino v deželi. Občina Rezija se je znašla v posebej neugodnem položaju, saj bo v vsakem primeru v medobčinsko unijo združena z občinami, s katerimi nima sorodnih kulturnih značilnosti.

»TA ROŽINA DOLINA«: RESIA VALLEY DIVIDED. AN OVERVIEW ON THE HISTORICAL REASONS FOR THE DIVIDED CULTURAL IDENTITY IN RESIA AND A SHORT DESCRIPTION OF THE CURRENT CONFLICTS

Dejan VALENTINČIČ

School of Advanced Social Studies, Gregorčičeva 19, 5000 Nova Gorica, Slovenia

e-mail: dejan.valenticic@fuds.si

SUMMARY

Slavic people inhabited the Resia/Rezija Valley (currently part of Italy) at the same time as the rest of actual Slovenian ethnic territory – from the 6th century onward. As the valley is fairly remote, contacts with neighbouring Slovenian speaking areas were limited in the past. After 1866, when Resia and the so called Venetia Slovenia, i.e. the Torre/Ter

and Natisone/Nadiža Valleys, became a part of Italy, the contacts with the neighbouring Soča Valley (in present-day Slovenia) became even more limited. That is why the Resian population did not develop a sense of Slovenian national identity, but a local "Resian" identity that was later joined by the sense of belonging to the Italian state. Nevertheless, a part of the population realised their Resian dialect is a Slovenian dialect and learned the Standard Slovenian language. However, another part of the population strongly opposes that. Today, the different identities are a key political and ideological issue in Resia. In the first part of the paper the historical reasons for the present situation are discussed in detail. In the second part, four current key conflicts in this valley are analysed. The debated issues concern the questions such as, whether the Municipality of Resia should be included in the Slovenian legislation for the protection of minorities or which alphabet should be used to write the Resian dialect. Furthermore the rising tensions over the first bilingual identity card and the conflict concerning the management of the "Ta rozajanska kùlturska hiša na Ravanci", i.e. the Resian Cultural House, are discussed.

Keywords: Resia/Rezija, Slovenian minority in Italy, protective minority legislation, divided identity, policy, conflicts

VIRI IN LITERATURA

Adnkronos (2010): Ricerca: parco genetico del Friuli Venezia Giulia, i resiani risultati 'razza unica' (11. 5. 2010). http://www1.adnkronos.com/Archivio/AdnAgenzia/2010/05/11/Cronaca/Ricerca-parco-genetico-del-Friuli-Venezia-Giulia-i-resiani-risultati-razza-unica_180021.php (dostop 2. 3. 2015).

Barbarino, S. (2013): Intervju. Dostopno pri avtorju.

Chinese, S. (2013): Intervju. Dostopno pri avtorju.

Composizione del Consiglio Comunale (2014). <http://www.comune.resia.ud.it/Consiglio-Comunale.1491.0.html>

»Gre za ugotavljanje morebitnih slovenskih čustev« (11.8.2010). 24ur.com. <http://www.24ur.com/novice/slovenija/gre-za-ugotavljanje-morebitnih-slovenskih-custev.html>

ISTAT (2014) – Istituto nazionale di statistica. Annuario statistico italiano, 2014. <http://www.istat.it>

Italijanska občina Rezija odpovedala slovenski dom (20.11. 2013). Dnevnik. <http://www.dnevnik.si/clanek/1042547814>

Izostritev (23. 11. 2010). TV Koper. <http://tvslo.si/#ava2.88659730>

- »Klofuta« za rezijanskega župana (21. 3. 2010). Primorski dnevnik. http://www.primorski.it/stories/alpejadran/100544_klofuta_za_rezijanskega_upana/#
- Legge regionale 16 novembre 2007, n. 26 – Norme regionali per la tutela della minoranza linguistica slovena. <http://lexview-int.regione.fvg.it/fontinormative/xml/scarico.aspx?ANN=2007&LEX=0026&tip=0&id=>
- Negro, L. (2013): Intervju. Dostopno pri avtorju.
- Our Creative diversity (1995). <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>
- Pariška mirovna pogodba (2007) – Integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947 in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRJ in STO. Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.
- Pavšič, R. (2011): Ali smo Slovenci res elitna manjšina? Novi Matajur. http://www.novimatajur.it/main.php?page_id=articolo&id=921
- Pielich, P. (2013): Intervju. Dostopno pri avtorju.
- Prvo dvojezično izkaznico v Reziji so pospremili protesti (1. 8. 2010). Primorske novice. <http://www.primorske.si/Slovenija-in-svet/Prvo-dvojezicno-izkaznico-v-Reziji-so-pospremili-p.aspx>
- Quaglia, S. (2014): Intervju. Dostopno pri avtorju.
- Quaglia, S. (2016): Resia, medie salve grazie agli sloveni - Rezija, Slovenci rešujejo šolo. Dom. http://www.dom.it/resia-medie-salve-grazie-agli-sloveni_rezija-sloveni-resuono-solo/
- RACCOLTA FIRME: Per Resiani residenti nel Comune di Resia iscritti nelle liste elettorali (26. 1. 2016). Val Resia Resije, http://valresia-resije.blogspot.si/2016/01/raccolta-firme-per-resiani-residenti_26.html
- Rezija: folkorna skupina razmišlja o selitvi iz doline (30. 8. 2012). Primorski dnevnik. http://www.primorski.it/stories/alpejadran/211905/#.VGt9izSG_Xs
- Rezija ostaja v zaščitnem okolju za Slovence v Italiji (16. 11. 2011). Primorske novice. <http://www.primorske.si/Slovenija-in-svet/Rezija-ostaja-v-zascitnem-okolju-za-Slovence-v-Ita.aspx>
- Rupel zavrača očitke o vmešavanju v notranje zadeve Italije (12. 11. 2012). Delo. <http://www.delo.si/novice/slovenija/rupel-zavraca-ocitke-o-vmesavanju-v-notranje-zadeve-italije.html>
- Siega, A. (2013): Intervju. Dostopno pri avtorju.
- Univerzalna deklaracija o kulturni raznolikosti (2001). http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_hr.pdf
- Ur.l. RI, št. 482/1999 – Uradni list Republike Italije (Ur.l. RI), Zakon o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin, št. 482, 1999.
- Ur.l. RI, št. 38/2001 – Ur.l. RI, Zakon o zaščiti slovenske manjšine v Italiji, št. 38, 2001.
- Ur.l. RI, št. 205/2007 – Ur.l. RI, Deželni zakon za zaščito slovenske jezikovne skupnosti, št. 205, 2007.
- Ur. l. RS MP 4/98 – Uradni list Republike Slovenije (Ur.l. RS), Okvirna konvencija Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin, 1998.

- Adams, M. (2006):** Hybridising Habitus & Reflexivity: Towards an Understanding of Contemporary Identity? *Sociology*, 40, 3, 511–528.
- Bajc, G. (2004):** Italijanske misije v Furlaniji (1944–1945) v dokumentih Special Operations Executive. *Acta Histriae*, 12, 2, 147–168.
- Bajc, G. (2006):** Operacija Julijska krajina. Severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945). Koper, Založba Annales.
- Bajc, G., Klabjan, B. (2008):** Manjšina v gibanju. Zgodovinski pregled politično-pravnega položaja slovenske manjšine v Italiji. V: Bajc, G. et al. (ur.): Pre-misliti manjšino, zvezek 1. Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir. Koper, Trst, Znanstveno raziskovalno središče, Slovenski raziskovalni inštitut, 20–39.
- Barth, F. (1998):** Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference. Illinois, Waveland Press.
- Baudouin de Courtenay, J. (1876):** Rez'ja i rez'jane. Peterburg [it. prevod: Resia e i Resiani (2000): Padova, Cleup].
- Beran, J. (1979):** Plebiscit in razmejitev v Benečiji (1866 in 1867). *Zgodovinski časopis*, 33, 2, 283–297.
- Brezigar, B. (2001):** Zakon za zaščito slovenske manjšine v Italiji. *Razprave in gradivo*, 38–39, 110–117.
- Castles, S. (1995):** How Nation-States Respond to Immigration and Ethnic Diversity? *New Community*, 21, 3, 293–308.
- Cenčič, M. (2008):** Beneška Slovenija in njeni Čedermaci. Škofije, TIGR Primorske.
- Dapit, R. (1995a):** Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo 1: Area di Solbiza, Stolvizza e Korito, Coritis. Prato, CLEUP.
- Dapit, R. (1995b):** La slavia friulana – Lingue e cultura - Resia, Tore, Natisone – Bibliografia ragionata / Beneška Slovenija – Jezik in kultura – Rezija, Ter, Nadiža – Kritična bibliografija. Čedad in Špeter, Kulturno društvo Ivan Trinko in Zadruga Lipa.
- Dapit, R. (1998):** Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo 2: Area di Osoanë, Oseacco e Učja, Uceca. Prato, CLEUP.
- Dapit, R. (2001a):** Rezija. Ljubljana, Družina.
- Dapit, R. (2001b):** Sociolingvistično raziskovanje v Reziji in odmev tega dela v vzgojno-izobraževalnem sistemu in v družbi. V: Etnologija v zavesti sodobne družbe. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 68–70.
- Dapit, R. (2003):** Nastajanje krajevnih knjižnih jezikov pri Slovencih v Furlaniji. *Obdobja 20: Knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 301–312.
- Dapit, R. (2004):** Rezijanska identiteta med mitom in ideologijo: vpliv na jezik. *Slovenščina v šoli*, IX, 3, 35–43.
- Dapit, R. (2008):** Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo 3: Area di Bila, San Giorgio, Njīwa, Gniva e Ravanca, Prato. Prato, CLEUP.
- Eriksen, T. H. (1993):** Do Cultural Islands Exist? *Social Anthropology*, 1, 1b, 133–147. <http://folk.uio.no/geirthe/Culturalislands.html>

- Foucault, M. (1981):** Überwachen und Strafen: die Geburt des Gefängnisses. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Genov, N. (2008):** Comparing Patterns of Interethnic Integration. V: Genov, N. (ur.): Interethnic Integration in five European Societies. Hamburg, Krämer, 11–40.
- Gestrin, F., Melik, V. (1966):** Slovenska zgodovina: od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana, Državna založna Slovenije.
- Giddens, A. (1991):** Modernity and self-identity: self and society in the late modern age. Stanford, Stanford University Press.
- Golob, T. (2014):** Sodobne identifikacije v primežu transnacionalnih tokov: transnacionalna družbena polja in identifikacije »Ryanair generacije« migrantov. Dve domovini, 40, 111–127.
- Greenberg M. L. (2000):** A Historical Phonology of the Slovene Language. Haidelberg, Universitätsverlag C, Winter.
- Harris, M., Johnson, O. (2003):** Cultural Anthropology. Boston, Allyn and Bacon.
- Jevnikar, I. (1998):** Nemška in slovenska manjšina v današnji Italiji. Primorska srečanja, 22, 210, 679–685.
- Kacin Wohinz, M. in Pirjevec, J. (2000):** Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija.
- Kerševan, A. (1995):** Porzùs. Dialoghi sopra un processo da rifare, Udine, KappaVu.
- Komac, M. (1987):** Rezija/Resia. Zapis o ljudeh na zahodnem obrobju slovenskega etničnega ozemlja. Razprave in gradivo, 20, 141–155.
- Kroetsch, R. (1970):** Creation. Toronto, New Press.
- Logar, T. (1972):** Rezijski dialekt (Glasoslovna skica). Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana, Filozofska fakulteta univerze v Ljubljani, 1–10.
- Logar, T. (1981):** Fonološki opisi. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Madoto, A. (1982):** La Val Resia ed i suoi abitanti. Mariano del Friuli, l'Offset.
- Naterer, A., Fištravec, A. (2012):** Identiteta, etničnost, nacionalnost. Maribor, Subkulturni azil.
- NAZ [Zuanella, N.] (1998):** Mračna leta Benečije: dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Ozbič, M. (2004):** Zakon št. 38/2001 o zaščiti slovenske manjšine v Italiji. V: Bajc, G. (ur.): Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004. Koper, Založba Annales, 293–322.
- Pleško, A. (2008):** Od mozaika do mavrične reke kultur in naprej: Unescova definicija kulture. Kula, 1, 2, 6–19.
- Ramovš, F. (1935):** Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti. Ljubljana, Znanstveno društvo za humanistične vede.
- Rigler, J. (1972):** O rezijskem naglasu. Slavistična revija 20, 1, 115–126.
- Steenwijk, H. (1992):** The Slovene dialect of Resia. San Giorgio. Amsterdam, Atlanta, Rodopi.
- Steenwijk, H. (1998):** Tre studi resiani: grammatica e storia sociale. Padova, CLEUP.

- Steenwijk, H. (2003):** The roots of written Resian. Obdobja 20: Knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 313–322.
- Šekli, M. (2000):** Rezijanščina na koncu 20. stoletja. Trinkov koledar. Čedad, Kulturno društvo Ivan Trinko, 125–137.
- Šekli, M. (2001):** Rezijansko, tersko in nadiško narečje: slovanska ali tudi slovenska narečja? Trinkov koledar, 143–157.
- Šekli, M. (2004):** Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). Obdobja 22: Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 41–58.
- Šekli, M. (2009):** Rezija, rezijansko narečje, rezijanski pokrajinski/krajevni knjižni jezik. Trinkov koledar, 202–205.
- Šiškovič, K. (1984):** Znano in neznano o slovenskem vprašanju v Italiji: pogovori in razmišljanja, Trst, SLORI.
- Šumi, I. (2000):** Kultura, etničnost, mejnost. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Šušmelj, J. (2003):** Zgodba o zakonu: sprejemanje zakona za zaščito slovenske manjšine v italijanskem parlamentu. Trst, ZTT-EST, Mladika.
- Toporišič, J. (1992):** Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Valentinčič, D. (2010):** Ta rožina dolyna. Celovec, Nedelja. http://issuu.com/nedelja/docs/priloga_38
- Valentinčič, D. (2014a):** Slovenci v Reziji? Pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine. Novo mesto, Arte.
- Valentinčič, D. (2014b)** Rezijani so ponosni na to, da so nekaj posebnega. Primorske novice, 68, 248, 18–19.
- Valentinčič, D. (2014c):** Resia. A Valley and its People between Slovenian, Italian and its Own Identity: The Legal Status and Actual State. Celovec, Ljubljana, Novo mesto, Univerza v Celovcu, Inštitut Karantanija, Arte.
- Vertovec, S. (1997):** Social Cohesion and Tolerance. A Thematic Paper Produced in Conjunction with the Second International Metropolis Conference in Copenhagen, Denmark, September 25–28, 1997. http://international.metropolis.net/research-policy/social/index_e.html
- Wenden, C. de (2005):** Conceptual and political approaches to integration: The French Perspective. V: Süßmuth, R., Weidenfeld, W. (ur.): Managing Integration. The European Union's Responsibilities toward Immigrants. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 42–45.
- Wright, S. (1998):** The Politicization of »Culture«. Anthropology Today, 14, 1, 7–15.

THE SYMBOLIC IMAGE OF THE YURT IN KAZAKH APPLIED ARTS

*Tatigul SAMURATOVA,*L.N. Gumilyov Eurasian National University,
5 Munaipasov Street, Astana, 010000, Kazakhstan
e-mail: samyratovatk@mail.ru*Gulzhanat AKHMETOVA,*L.N. Gumilyov Eurasian National University,
5 Munaipasov Street, Astana, 010000, Kazakhstan

ABSTRACT

The primary goal of this research is the comprehensive study of scientific and theoretical, historical and pedagogical foundations of the Kazakh yurt, as well as the notions of space and time in Kazakh applied arts. The authors give an overview of philosophical, psychological, ethnographic and cultural works and reveal characteristic features of the yurt and its role in Kazakh culture. They conclude that the Kazakh yurt has a sacred meaning and summarizes the understanding of the spiritual and material culture, aesthetic ideals and people's wisdom, traditions and customs of the past, present and future in the applied arts.

Key words: space and time in the applied arts, cognition, yurt, ornamentation, ancient Kazakhstan, totemic mythological character, the world tree, the Great Steppe

L'IMMAGINE SIMBOLICA DELLA YURTA NELLE ARTI
APPLICATE KAZAKE

SINTESI

L'obiettivo primario della presente ricerca è la ricerca delle basi scientifiche e teoriche, storiche e pedagogiche delle yurte kazake, così come le nozioni di spazio e di tempo nelle arti applicate kazake. Gli autori offrono una panoramica delle opere filosofiche, psicologiche, etnografiche e culturali e rivelano gli elementi caratteristici della yurta e il suo ruolo nella cultura kazaka. Le loro conclusioni sono che la yurta kazaka ha un significato sacro e riassume la comprensione della cultura materiale e spirituale, gli ideali estetici e sapienza, tradizioni e costumi popolari del passato, presente e futuro nell'ambito delle arti applicate.

Parole chiave: spazio e tempo nelle arti applicate, cognizione, yurta, decorazione, Kazakhstan antico, personaggio mitologico totemico, l'albero del mondo, la Grande Steppa

INTRODUCTION

In the modern period of globalization, a particular attention is paid to the national artistic culture as one of the major ways to present a country to the world and “a perfect means for expressing the pulse of a nation” (Jelinčić, Vukić, 2015). The future of the Republic of Kazakhstan is connected with spiritual wealth and high culture, genuine national consciousness, efficiency and professionalism of descendants.

The research gives a consistent overview of the concepts of space, time and yurt in Kazakh applied arts and determines their educational functions. The study of these sources could provide a more complete and comprehensive understanding of works of art and culture and a deeper analysis of the types of applied arts of the Kazakhs.

One of the problems of Kazakh art is the cognition of the categories of space and time in works of applied arts of the Kazakhs, who are considering time and space in the already transformed state. The analysis of these concepts in the artistic culture is suggested to be conducted on the works of applied arts that are based on the philosophies of nomads.

The traditional applied arts are a legacy of material and spiritual culture of nomads who lived in the Great Steppe. Its development is closely related to the traditional nomadic lifestyle of the Kazakh society, its socio-economic status, self-consciousness of the people and the historical process. Nomads did not separate themselves as something alien from nature and the world around them. They viewed themselves as nothing less than a natural cell of the surrounding and a particle of native wildlife (Khazanov, 1984). The nomad's life is implemented through the passage and comprehension of the spatial world, that is the definition of place and spiritual purpose in the world, which is reflected in works of Kazakh applied arts.

Kazakh culture was largely determined by national crafts. Therefore, applied arts are considered to be a second nature of the world of objects drawn up by craftsmen. These are runic signs, stone statues, monuments, sculptures, jewelry, carpet weaving, etc. The applied arts reflect the ancient worldviews of the Kazakhs in the form of yurts and a variety of ornaments and patterns. Folk artisans did not think about the world in common logical terms, but deeply perceived space, time, infinity and motion in their worldview. They revealed the most important qualities of their attitude through applied arts.

The practical significance of this work lies in the fact that, due to the concepts of the role and content of space and time in the applied arts in life, one can significantly increase the level of artistic and cultural development of young people, and improve methods of teaching decorative and applied arts in the regions with developed arts and crafts.

METHODS

The study is theoretical, carried out in three stages.

The first stage is devoted to studying and comparing philosophical, literary, psychological, educational, ethnographic and cultural works, serving as a theoretical basis for analyzing the artistic categories of space and time in the process of learning the Kazakh

yurt, and as the main measurement technique of space, time, the impersonation of life and the surrounding world.

The second stage gives a consistent overview of the peculiarities of the concepts of space and time in Kazakh applied arts and defines their educational functions.

The third stage provides the description of the yurt, its types, elements and symbols and defines its role in Kazakh culture.

The study used a comparative and historical method. Its use is possible in chronological terms and in terms of attracting the ethnographic data of applied arts of other peoples, including Kazakhs. The method of the comparative study also contributed to a consistent research.

THE CONCEPT AND PERCEPTION OF SPACE AND TIME

The notion of space and time has the following definitions in philosophical, historical, ethnographic and pedagogical researches and dictionaries:

- a) Space and time are universal forms of the existence of matter, the coordination of objects (Spirkin, 1993): space "... is a form of the existence of material objects and processes (characterizing the extent and structure of material systems). Time is a form of the subsequent change of phenomena and states of matter (characterizing the duration of their existence). Space and time have an objective character, inseparable from matter, and are inseparably associated with its motion and with each other ..." (Soviet Encyclopedic Dictionary, 1985, 1083).
- b) Space and time are philosophical categories, which indicate forms of the existence of things and phenomena. They reflect both their coexistence (in space), on the one hand, and their interchanging (in time), and the duration of their existence on the other. Time and space are a supporting structure of any explanatory worldview known hitherto (Gritsanov, 2003, 804).
- c) Space is a symbolic feature of the perspective, and time is a vectoral system (Medoyev, 1979, 67).

Thus, space and time are philosophical categories, universal forms of the existence of matter and the duration of existence.

Space and time are studied in terms of philosophy, historical ethnography, folklore, ethnic culture and art, including:

- the meaning and national spiritual and cultural significance of space and time were deeply studied in the works of such philosophers as Aytaly (2000), Gabitov (2006);
- in ethnography, folklore and literature, Kodar (2002), Ibrayev (1993) explored the worldview of nomads, and Kazykhanova (1977), Seydimbek (1977), Bayzhigitov (1994) drew attention to the aesthetic nature of art;
- art critics Basenov (1958), Mukanov (1979), Zhanibekov (1965), Margulan (1966), Tazhimuratov (1977), Kasimanov (1995), Arginbayev (1987), Ibrayeva (1994), Urazbekova, Lee (1980) introduced the meanings of space and time in Kazakh applied arts.

Foreign researchers examined various problems of space and time (Hegel, Newton, Einstein, Lobachevsky). According to Hegel (1975), motion is the unity of space and

time. In subjective idealist philosophy, space and time are considered as subjective forms of ordering of people's sensations. This view was held by Berkeley, Hume, Mach, Av-enarius and others.

According to objective idealists, space and time, existing objectively, are derived from the universal reason, absolute idealism, etc. These are the views of Plato, Augustine, Thomas Aquinas, Hegel, neothomists and some other philosophers.

In the history of philosophy (Democritus, Epicurus, Newton), space and time are considered as independent bases, co-existing with matter and regardless of it.

Kazakh scientists Serikkaliuly (1994), Seydimbek (2001), Kodar (2002), Ibrayev (1993) give their own definitions of the concepts of space and time. According to literary critic Serikkaliuly (1994), space is “the infinity that people feel with their soul, once seen its beauty. Time is the eternal existence, the past, present and future ...”. The scientist supposes that the concept of infinity is interconnected with meditation. For example, space is a blue lake or a green jailow (a high mountain pasture). Here the infinity of space and time are interrelated. Man thus feels freedom through his imagination of the reality of life.

Scientist Kodar (2002) proves that “space we see, time we feel. Man immediately perceives what he sees, but what is heard can be perceived only some time later”, i.e. the settled choose plastic arts (architecture, sculpture, drawing), while the nomads choose spiritual arts: music and poetry.

According to folklorist Ibrayev (1993), the concept of space is “a historical and philosophical category. However, it is subordinate to the poetic laws of epos. Therefore, its representation depends on the nature of the thematic time”. The scientist studies the questions of epic space in two aspects in his work: the epic concept of space and its artistic peculiarity. The concept of space (names of the area, mountains, rivers, lakes, etc.) is a historical category, although it is also subordinate to the poetic laws of epos. First of all, it is event-related, that is why its representation depends on the nature of the thematic time.

An expert in Turkish studies Klyashtorny (1981) proves that “time is the fate, the eternity, and space is a wide open land”. The scientist showed the specificity of space and time in his research and suggested that the creation of the World was understood as “the beginning of time and space”, and was treated as “an endless cycle of beginnings ...”

The symbol of infinity is a tree. This is the structure-forming beginning of the Turkic worldview. This image contributes to the connection of all spheres of life vertically. Tree serves both as the axis of the world, and as its center. This is the starting point of the coordinate system, both temporal and spatial. According to the Xiongnu, tree, especially a high one, was considered a connecting link with the main god Tengri, who lived in Heaven (Samuratova et al., 2015). The world tree represents the unity of the whole world, being a peculiar model of the universe and man, where every object, creature or phenomenon has its own place. This symbol was reflected in the applied arts of the Kazakhs. This image can be drawn, carved in a stone or a tree (Nurlanova, 1993).

Ethnographer Zhanibekov (1965) provides some examples of ancestors' life, their worldview and lifestyle, and shows how people's imagination is reflected in space and time in a yurt. Renowned scientist Kasimanov (1995) proves that space and time, depicted in an ornament, were inherited as a symbolic value. Space and time are expressed in color,

interval, distances, times of the year and seasons. For example, the ancient Turks, tengrists, perceived light blue and yellow colors as a unity of heaven and earth. On the national flag of the Republic of Kazakhstan, this unity embodies the infinity of the sky over the whole earth and people, as well as a symbol of overall well-being, tranquility, peace and unity.

The perception of space, motion and time is based on the visual (space and motion) and auditory (time) factors. While perceiving space, the distance between objects and their remoteness from the observer is estimated, as well as the depth, volume (three-dimensionality) of objects, and the direction of their allocation, which allows the observer not only to perceive space, but also to orient oneself in it. For example, the living space in the Kazakh yurt is divided into four parts. The place in front of the yurt (“*tor*”) is the most honorable. Guests and older men of the family have their sit here. Here, on the chests, there are a pile of blankets, carpets and fur clothes which represent the prosperity of the family. Females place themselves to the right of the exit where products and utensils are stored, and males – to the left, where stock-raising, horse and hunting gear are hung.

Sacred symbols and bright cheerful colors are some kind of an invitation for an always-welcome guest. The interior of the yurt is rich in color. Furniture and carpentry are painted in orange or red and ornamented, and each of these ornaments is a good wish.

According to literary critic Serikkaliuly (1994), in the process of the artistic cognition “space and time are perceived in general as a unique view of reality with the help of observing and understanding the world around”. The artistic cognition has a certain peculiarity, the essence of which is in the holistic reflection of the world and especially of man in it. The infinity is a world of wonders, a sign of the uncertainty, and its measure is an orientation. It covers all the existing things, things already perceived by man and things that will be perceived in the future. The orientations for nomads were such stars and constellations as the Big Dipper (*жетикарақшы*), the Pleiads (*уркер*), and the Polar Star (*темирқазық*). With the help of these stars, they estimated the distance and direction of the path at night, and forecast weather.

According to Omarova, Alpeissova and Kuseubay (2015), “in the system of traditional culture of nomadic peoples, the leading medium was taken by spatial and temporary types of the art, in particular, poetry and music”. In art, time and space are divided into reality, conceptuality and perceptuality (Zobov, Mostepanenko, 1974). These categories are based on mythological space and time. For example, the trinity of mythological characters, Tengri, Umai Ana and the Wolf, reflects the integrity of the world and the earth. Conceptual space and time are the nature and celestial bodies, i.e. the concept of the outside world (for example, chronology and a lunar calendar). Perceptual space and time are perception, cognition and imagination.

Scientists identified the specificity of the concept of space and time. Cultural studies specialist Seydimbek (1997) expressing “the historical development of the national worldview” proved with specific examples that the reification of the surrounding world is also determined by means of space and time. Firstly, the mythical changes are related to the concepts and images that are associated with the creation of the world. In this regard, there were used such expressions as “in the year dot”, “long time ago”, “in old times”, “in the distant past”, “in ancient times”, and so on. Secondly, the correlation of real time and

real space is directly connected with the life of the nomadic Kazakhs and fully reflects their experience gained over the centuries.

Thus, philosophers considered the spiritual and cultural meaning and significance of space and time; historians analyzed space and time in nomadic arts; philologists studied the nomads' worldview and drew attention to the aesthetic nature of art; art critics introduced the semantic meaning of space and time in Kazakh applied arts.

From our analysis of the philosophical, literary, psychological, ethnographic and cultural works, we can draw the following conclusions:

- 1) Space and time are not only basic forms of the existence of matter, but also the perception of the world, wise reasoning, and emotional feeling.
- 2) Space and time are interrelated with the worldview and national unity of the concept of self-consciousness, intelligence, feeling, and human mysteries.
- 3) The concept of space and time is reflected in the traditional applied arts.

YURT AS A SYMBOL OF THE HEARTH OF THE NOMADS

For nomads the yurt embodied the unity of man and nature. Margulan (1966) defined the yurt as “one of the oldest types of portable dwellings, adapted to the nomadic way of

Fig. 1: The Kazakh felt yurt (Wikimedia Commons)

life”. According to him, it was widespread among the nomadic and semi-nomadic peoples of the Eurasian steppes, and it retained its ancient form to the present day.

The Kazakh yurt is not only part of the material culture of the Kazakhs, but it also has a sacred meaning and contains symbols, which embody the most diverse information about their religious and mythological worldview. Yurt is a symbol of the unity of the cosmos and the universe, space and time. It is the foundation of Kazakh national culture, which gives rise to all kinds of applied arts.

Types of yurts based on structure and appearance

Yurts, based on structure and appearance, are divided into two types: *kazaky ui* (the Kazakh yurt) and *kalmaky ui* (the Kalmyk yurt). The difference between them is the matter of principles. The Kazakh yurt is more spacious and high, and it is dome-shaped. The Kalmyk yurt has a cone shape.

In practical use, as appropriate, there are three types of yurts: dwelling, holiday or guest and camping (travel) yurts. These basic types of yurts, depending on specific needs, have a number of different options. For example, the size of the dwelling yurt starting with only three wings reached twelve, eighteen or even thirty wings. Based on the number of wings – sections of the yurt latticework – dwellings were called “three-winged” or “five-winged”. In some cases, there were used such special terms as *kara ui* – a three-winged yurt (house) (lit.: black, i.e. a simple house); *konyr ui* – a four-winged yurt (lit.: brown, i.e. not so black house); *boz ui* – a five-winged yurt (lit.: a grey house); *ak ui* – a six-winged yurt (lit.: a white house); *ak*; *ala orda* (lit.: a whitish horde, i.e. Khan’s headquarters); *ak orda* (lit.: a white horde); *akshankai* (dazzling white, white) – an eight-winged yurt; *altyn orda* (a golden horde) – a twelve-winged yurt; *altyn uzik* (golden blankets (canvas) covering the outside of the yurt) – a thirty-winged yurt. Kazakhs, knowing a lot about yurts, could determine the number of its wings, according to the number of upper endings of *kerege*, converging on *shanyrak*.

The holiday or guest yurt had usually no less than six or eight wings. In its external and internal decoration and manufacturing, it was distinguished by its elegance and luxury. Everything had its exact purpose and place. Academician Margulan (1966) provided Christopher Bardanes’s description of the yurt. His visit to the yurt of Sultan Mamet of the Middle zhuz was so exciting that he could compare it to a visit to a magnificent museum. The right side of the yurt was comparted by a silk curtain. There were elaborate inlaid bone and precious metal chests against the walls, where light tight leather pouches resembling suitcases were placed. There were painted carpets and walkways and fluffy carpets on the ground. In the center, there was a vast cauldron with beautiful lettering. The host and hostess, sitting on the soft duvets, seemed happy to own this precious museum of art.

Apart from the main dwelling yurts and ceremonial constructions there were other types of demountable buildings, characterized by simplicity of the design and interior decoration like, for example, military camping yurts. Larger ones were called *ablaysha*, and the smallest, made up of three gratings, short dome laths (*uuk*) and the miniature up-

Fig. 2: The Expedition 38/39 backup crew members participate in a traditional meal in a Kazakh “yurt” or tent Oct. 27 during a tour of Baikonur, Kazakhstan (Wikimedia Commons)

per circular opening (*shanyrak*) were called *zholyim-ui*. Special yurts were also allocated to kitchens and storages.

All the constructions and elements of the yurt have Kazakh names of the human body. For example, *yydiñ syyegi* (bone – a yurt’s framework), *mandaisha* (forehead – an upper part of the doorjamb).

In addition to the sacred and symbolic meaning, the yurt has a worldly character. Typically, the number of roof trusses is 60, i.e. it equals the number of years of a full cycle of the lunar calendar. Beginning with the north in the direction of the sun, the dome is divided into 12 sections. People determined the time of the day by the one on which the sunlight felt from an upper opening of the yurt. Consequently, the yurt helped to tell the time, i.e. it served both as a calendar and a clock (Mauvieux, Reinberg & Toutou, 2014).

The constituent elements of the yurt

The spatial model of the world is revealed through the basic cosmogenic objects correlated with its center. The vertical structure of the world which suggests “a presence of a middle, a top and a bottom, is most fully visualized in an image of a world tree (world mountain), with different zones of which are correlated various classes of the phenomena,

both natural, and social. The top is a crown of the tree, the sky, stars, a top of a mountain, a source of the river, a bird, the upper world. The bottom is the roots of a tree, a cave, gorge, water, the animals living in burrows, and the horned animals, the lower world. The middle is a tree trunk, a valley, mankind, animals with “warm breath”. According to Bezertinov (2000), the assimilated space is hierarchically organized in concentric circles around the center of the world, symbolized by a stone or a pillar, but more often – a world tree, indicating the world axis that connects the earth and the sky.

This motif is also found in Kazakh applied arts. An analogue of the world tree in the yurt is a fire, located in the middle. *Shanyrak* of the yurt was correlated with the firmament. It was a boundary between the outer and the inner space. Through *shanyrak*, the dwellers of the yurt were associated with sacred celestial bodies: the sun, the moon and the stars. In the first months after the wedding, the bride had to get up with the rising sun and slightly lift the felt blanket (*tyndik*) over *shanyrak*. It carried a profound symbolical essence. *Shanyrak* was a family heirloom, a symbol of procreation. It was handed down from generation to generation. *Shanyrak*'s outline – a cross in a circle – is a symbol of perpetual motion of the sun, a symbol of evolution. To raise the *shanyrak*, i.e. to set up

Fig. 3: *Shanyrak* (uploaded by Дамиля, GFDL 1.2+ <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/ru/a/a5/%D0%A8%D0%B0%D0%BD%D1%8B%D1%80%D0%B0%D0%BA.JPG>)

a yurt, the most respected and revered elderly person in the aul was usually invited. The yurt itself also had a sacred meaning. It symbolized the unity of the cosmos and the universe, the assimilated space. Therefore, for ancient nomads the yurt represented the unity of man and nature. Man made a yurt in his own image.

When considering the constituent elements of the yurt, we should specify its four main parts.

The first part, the framework of the yurt, its foundation, is made of wood – birch, wild cherry, willow, poplar and pine. The framework of the yurt consists of the following components: expanding latticework – *kerege*, dome poles – *uyk*, a circular top of the dome – *shanyrak*, doors – *sykyrlauyk*, the top crossbeam of a jamb – *mandaisha*, a threshold – *tabyldyryk*, lateral racks – *ergenek* or *bosaga* covered with fine carving, paintings, and inlaid bone.

The second part – felt and felt products made from sheep's wool of autumn shearing; *tuylryk* – felt covering the *kerege* (a lattice frame of the yurt, or rather, the sidewalls); *uyk* – felt put between *tuylryk* and *tunduk*. *Kiiz yesik* – a felt door, *uyk kap* – a felt cover of the *uyk* – poles of a wooden frame of the yurt, *dedege* – a patterned ribbon made from the felt encircling the yurt on the edge of the *uyk* for decoration. *Tundyk*, also made from the felt and having a zenith hole, serves as a window. As described by Margulan (1966), through *tundyk* the smoke comes out from the open hearth. In bad weather, it is closed with a quadrangular piece of felt, fringed with the cord at the edges. Elderly men, looking at it, prayed, referring to the sky and luminaries.

The third part – ribbons, cords and ropes (arkan), made from sheep or camel's wool, horsehair: *bas bau* – the largest and sturdiest rope or *arkan* in the form of a thick ribbon (i.e. a flat rope), which ties up the lattice frame of the yurt, *ayak*, from above; *bau* – the rope which ties up the lower part of the yurt; *uzik bau* – the rope which ties the *uniny* to a wooden frame of the yurt; *tunlik bau* – the rope which fastens the felt pieces on top of the yurt; *kur* – a woolen ribbon, used for bonding the joints of the *kerege*; *terme* – a ribbon or a rope with colorful ornaments, patterns; *baskur* – a colorful long belt, a patterned ribbon which ties up the latticework of the *kerege*; *zhelbau* – ropes which hold the yurt in a strong wind, storm, and so on.

The fourth part – mats, tents, and covers made from marram-grass or cheegrass: *shym shi* – a patterned mat from cheegrass; *orauly shi* – a rolling mat; *kilem shi* – a carpet mat, *alasha shi* – a stripe mat, *ak shi* – a white mat. Wicker mats were used for a variety of purposes. The following is an incomplete list of products made from them: *as shi* – an underlain mat for food (for drying sour cheese, cottage cheese, and so on); *ayak kap* – a netted bag for dishes, kitchen utensils; *au* – nets; *nevod, yesik* – a two-leaved door; *kiiz basatyn shi* – a mat with the help of which the felt pieces are made; *kuzeuish* – mats used for shearing; *kazan zhapyksh* – a mat which closes the cauldron; *kar ustagysh* – a mat used for covering from the snow; *mal soyatyn shi* – mats used for butchering; *masakana* – mats used as curtains from mosquitoes and gnats; *saba tosenish* – a mat for wineskin; *sakar shi* – a mat used for soapmaking; *tereze zhapyksh* – shutters made from reed, cheegrass; *shi kora* – a paddock, a fence from cheegrass mats for livestock; *shi kalpak* – a wicker cheegrass cap, a hat, or a mat used for drying *qurt*.

Scientist and educator Valikhanov described the yurt in such a way: “After an exhausting hot day, it was particularly pleasant to lie in the yurt in the cool evening and to have a rest, lifting the felt around the yurt for a free flow of air” (Suleymenov, Moiseyev, 1985). The renowned Chinese poet Bai Juyi (VI–VII centuries) enthusiastically glorified the merits of the Turkish yurt. Ruzbikhan wrote, “Kazakhs quite skillfully made very durable and strong arrows and ottomans with ornaments and produced colored felt pieces with extraordinary patterns and cut straps, very beautiful and graceful” (Seydimbek, 2001).

YURT – ART MUSEUM OF THE KAZAKH PEOPLE

The yurt is a living space of Kazakh ancestors, which repeats the structure of the universe and is associated with it. Yurt shows works of applied art and summarizes the understanding of the spiritual and material culture, aesthetic ideals and wisdom of people, the images of the traditions and customs of the past, present and future in applied arts.

The yurt for nomads was more than just a dwelling. It symbolized the world in which they lived, and was a sacred image of life under heaven, as evidenced by such combinations of words in the Kazakh language as *ui bolu* – to start a family (lit.: to be or to become home), *shanyrakty syilau* – to treat your home and household faithfully and respectfully (lit.: to respect *shanyrak*) and other similar phrases.

The yurt for them was a part of the world. Its top is the heavenly dome and the edge of the circle – the horizon. Assembling and taking down the yurt, the nomads tilted it in the

Fig. 4: Inside a Kazakh traditional yurt from Kazakhstan, in Paris (France), an event about Kazakh culture made by Kazakhstan government, in November 2014 (Wikimedia Commons)

direction of the camping ground because they believed that it would help them to have an easy way. The following word combinations in the Kazakh language confirm that the yurt for the steppe people, in many cases, was the personification of life and the world around: *zhurt bolmaisyn* – if you don't start a family, you will not find happiness in life (lit.: you will not make a mark); *tutin tutetu* – to start a family, to set up house, household (lit.: to build a fire), *shanyrak biik bolsyn*, *kerege berik bolsyn* – good wishes for newlyweds or family members (lit.: may the *shanyrak* be high, and the *kerege* be strong), *oshagynny otyndirime* – may there always be harmony between generations, and life in your home (lit.: not let the fire die out in the hearth).

No wonder, the names of states, towns or places of staying of the nomadic tribes sometimes coincided with the names of individual components of the yurt. For example, Valikhanov wrote, “The Golden Horde is the Golden tent and yurt, where the khan sat; later it turned into the name of the city headquarters, where the khans lived. Therefore, the words *ak*; *horde*, *kok horde*, *sary horde* should be taken not as the name of the *ulus*, or yurt, but as the name of the main place of staying and residence of the khans” (Suleymenov, Moiseyev, 1985).

In terms of the aesthetic impact of the yurt, its appearance should be mentioned first: numerous white domes on the emerald green grass – a heavenly city, sprung into existence, like the city in the desert.

In this respect, one should emphasize the coherence of the traditional dwelling of the Kazakhs with the environment, and the space. In the nomads' mind, a felt yurt was a part of nature and the universe (Faegre, 1979). It has four sides – east, west, south, and north. The entrance to the yurt should be placed on the eastern side. In earlier times, the owner of the yurt, leaving early in the morning, the first thing looked at dawn and greeted the rising sun. This continuing custom and tradition to set up felt houses in such a way proves that the yurt is recognized and still associated with the small world beyond the large world and obeys the laws of life, set in the universe (Mukanov, 1981). The large world in traditional views of the nomads consists of seven underground and seven aboveground spheres. The ground world is between them. In other words, the large world consists of three components: aboveground, ground and underground. A felt yurt is also divided into three parts: base, walls and *shanyrak*. *Shanyrak* is the main part and the most sacred place in the yurt, which is revered as a supreme being, equivalent to the heavens. In the history of the nomadic peoples, *shanyrak*, handed down from headmen, military leaders or orators to their sons (by custom, to the youngest son – *kenzhe*), had to become the most respected house, and the owner of this house enjoyed special respect.

Considering *shanyrak* as a reflection of cosmic symbols, it is important to mention about the *kanat* (rope) which is tied to the *shanyrak* – *zhelbau*. Hanging from the *shanyrak*, as if flowing out, *zhelbau*, gracefully intertwined with beautiful tassels, performed a specific sacral function that is traditionally established and has been continuing to this day. *Zhelbau* is a link connecting a felt yurt, as the small world, with the large world – the cosmos. Therefore, masters, making *zhelbau*, intertwined wavy symbols, representing water, with quadrangular symbols-patterns, representing the four cardinal

directions. In the nomadic world, there were no redundant, unnecessary signs, which did not indicate the vital importance. All unnecessary things, which had no practical use, were discarded, and there was no place for empty meaningless symbols. In this sense, *zhelbau* along with its ancient sacral function of the connecting link served as the solid support in windy or stormy weather, holding a felt yurt, without letting it sway, roll or lean to its side. The name of *zhelbau* is also connected with the performance of this practical function.

As far as the felt yurt repeated in miniature the large world in its three large parts (seven underground spheres, seven heavenly spheres and the earth's surface), sacred meaning was inherent to not only *shanyrak*, but also the middle part and the threshold. For example, cattle intended for sacrificial slaughter, was tied to *beldeu* – the rope encircling the yurt. It was not allowed to tread on the threshold. These and other traditionally established rules of the ancient times are preserved to this day; they are connected with the ancient world of the nomads. European ambassadors, who arrived in the khan's headquarters, were at an extremely high risk: they could accidentally tread on the threshold or touch it. If this happened, all became clear as day that this person was an attacker who conspired against the Khan. Therefore, the “villain” was instantly eliminated. According to historical facts since the Turkic khanate and the Kazakh later khanates, the informants or messengers had the following order of bringing bad news: the one who brought dead news had to tread on the threshold with his right foot, putting his both hands tight against the doorjamb. So far, there are the following expressions among the Kazakhs: “Do not tread on the threshold!”, “Do not lean against the doorjamb!” This is a kind of taboo, which has a long-standing meaning.

Since the felt yurt was the small world for the nomads, it performed astronomical functions in the framework of a patriarchal worldview. The most common felt yurt among nomads was a six-winged yurt, which embodied the typological features most of all. Each wing of this six-winged yurt had precisely 12 longitudinal and transverse supports, which symbolized the number of months in a year. Moreover, there were exactly 108 *kerege* from the base to the top of each wing. According to astronomical concepts of the eastern nations, since ancient times the number 108 has been the number which had the value of measurement. The Eastern peoples signified celestial bodies with pentagons. For example, the White Huns (420–562) placed a pentagonal sign on their flag where a pentagon was a sign of the star and the mean angles of this pentagon in the measurement were 108 degrees. In Japan, China and Tibet, Buddhist temples *bell 108 times* on the New Year's Eve. Each ring represents one of “108 earthly temptations a Buddhist must overcome to achieve nirvana” (Taganov, Saari, 2014).

The felt house was an instrument of the measurement of space and time for the nomadic Kazakhs. Thus, the nomads have formulas defining the time of the day: *tankar-angysy*, *ala kobe*, *kulan iek*, *ala keuim*, *tanrauandau*, *kun shyga*, *kun tusau boiy koterile*, *kun irgeden kuterile*, *kun iykka shyga*, *kun tas tobege shyga*, *kun aua* or *kun bata*. These formulas measure the time of the household activity, and the vital flow from dawn to dusk. People, determining the time of the day, constantly refer to such words as *irge* (base), *tayak* (pole), *arkan* (kanat, rope), *iyk* (shoulder), *tobe* (top), *zhambas* (thigh) etc.

These words are also the names of the concepts related to the parts of the felt yurt. These formulas precisely determine upon which side of the yurt a beam of sunshine falls and illuminates it at the given time.

The following phrases, directly related to the household activity of the nomads, prove that the nomads needed to determine and differentiate time: *sut pisirim* (time of boiling milk), *bie sauym* (time of milking mares), *et asym* (time of preparing meat), etc. This cycle of household work took place in a certain sequence and in a continuous rhythm. Each activity had its time period, an interval, fixed in the temporal mode of the felt yurt, and was really a cycle (Seydimbek, 1997). For example, yurts, convenient for roaming from place to place, usually had 45, 60, 76, 90, 10 *uninas*. They are used in three-winged, five-winged, six-winged, and eight-winged yurts. According to the location and movement of sunlight across the *uninas*, one can determine the time within the accuracy from 1 to 5 minutes. When the number of *uninas* in the yurt was 90, then dividing 360 by 90, it was possible to learn that the distance between *uninas* was 4 minutes. Similarly, when the number of *uninas* was 72, then dividing 360 degrees by 72, we obtained 5 minutes – the interim distance between *uninas*. If to render this measurement into the nomads' language, one can say, "The sun has passed two *uninas* – it's time to boil milk; the sun passes seven or eight *unina* – hence, the time of milking cows has passed" (Seydimbek, 2001).

Not only *shanyrak* and its component parts are used for measuring time. Due to a certain order, all things in the felt yurt are the links of time determining. For example, the door always opens to the east. On the right side of the entrance, there is an underlying mat with the dishes on it, and on the left side, there are weapons and horse harnesses. There is a compartment for other utensils closer to the center: everything has its own place. In the center of the yurt, a little away from the door, there is the hearth. This tradition copies the constellations of the zodiac in the "large house". Thus, the inhabitants of the felt house, going to bed, lay down with their heads placed north-westward – toward the North Star. M. Utemisov in his song-poem "*Temir Kazyk Zhastanbai*" reminds specifically about this tradition. The pole holding up a *sharynak*'s hoop is a sacred object in the felt yurt, and if the angle formed by this pole equals 62 degrees, then it corresponds to the equatorial angle of the galactic meridian.

The yurt has incorporated many types of Kazakh national applied arts: woodwork, weaving, felt making, mats and ropes weaving, thread twisting, pattern and ornament embossing. The preservation of this masterpiece, the most valuable monument of culture and art, in its original form for posterity has historical significance. The role of the Kazakh yurt in household use was crucial as well as its role in the artistic culture of the younger generation, the formation of their love for their native land, its history and the past of their people. No doubt, much has been done in this direction, but much more remains to be done. The Republic of Kazakhstan started the flow production of yurts. The felt-manufacturing factory in Ushtobe produced 180,000 of yurts before 1979. The area of each yurt was on average 19 square meters. However, the manufacture quality of these yurts was very poor. Yurt has been created by the people for centuries and stood the test of time. It still can serve well for rural workers, cattle-breeders and stock-farmers.

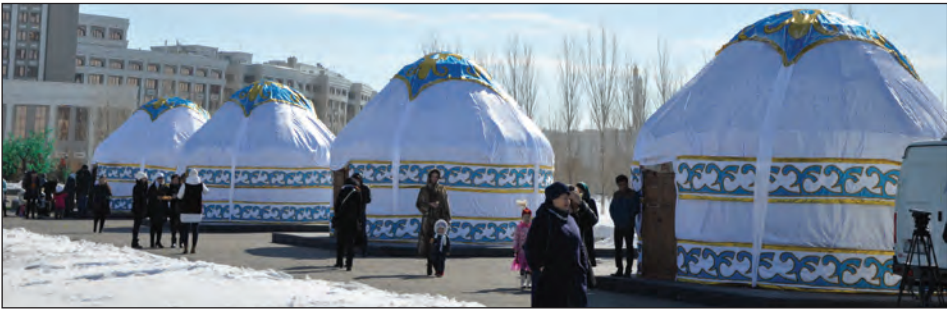
Fig. 5: Yurts of various organizations during the celebration of Nowruz opposite the Independence Square and Khan Shatyr Entertainment Center in Astana (2015) (photo: Tatigul Samuratova)

THE KAZAKH YURT NOWADAYS

The Kazakh yurt and its parts are actualized in the wedding rites. The threshold is perceived by Kazakhs as a border between the explored and unexplored world. Crossing

Fig. 6: Yurts of various organizations during the celebration of Nowruz opposite the Alau Sports Complex in Astana (2015) (photo: Tatigul Samuratova)

Fig. 7: Yurts of various organizations during the celebration of Nowruz opposite the Alau Sports Complex in Astana (2015) (photo: Tatigul Samuratova)

Fig. 8: Yurts during the celebration of Nowruz opposite the Alau Sports Complex in Astana (2015) (photo: Tatigul Samuratova)

this border with the right foot, a young bride becomes an “insider”; the border acts as a kind of filter: it “explores” the representative of the “foreign” species.

Kazakh yurts are set traditionally each year during Nowruz. Nowruz holiday is celebrated by all the peoples of Kazakhstan – representatives of different nationalities who have a common desire to live in peace and harmony with each other and to build a prosperous state. With the arrival of Nowruz, people welcome the New Year, spring and the sun. In the eastern calendar, Nowruz is really considered the beginning of the new year, or as it is also called: *Наурыз мейрамы құтты болсын* – Celebration of the New Day.

A rich *dastarkhan* is laid with love in yurts.

Yurts themselves are springlike decorated so that citizens could have a festive mood. Yurts have carpets with ornaments, leather goods, pitchers with rock paintings and dolls in national costumes.

Yurts are set to display the country’s national customs. In addition to the inside decoration, one can also observe the performances outside the yurt: a theatrical performance is the revival of the country’s traditions. There are also best yurt contests.

Kazakh inventors and innovators have found a modern use of this attribute of life. Currently, there is an electronic yurt which could teach children literature, traditions and culture of the Kazakh people, transmitted from generation to generation.

If for the Kazakh ancestors the yurt was a part of the world, today it introduces the next generation to a rich heritage of folk culture.

CONCLUSIONS

Kazakh applied art has a great spiritual and moral potential. It embodies various images – the ideals which have been served as the basis for training and education of the Kazakhs for centuries.

The research on the reflection of diverse national and cultural peculiarities in the semantics of applied art is currently urgent. This paper studies the essence of space and time

Fig. 9: Inside the yurt (photo: Tatigul Samuratova)

Fig. 10: Inside the yurt (photo: Tatigul Samuratova)

Fig. 11: Fragments of the exhibition of handcrafts in Khan Shatyr Entertainment Center in Astana (photo: Tatigul Samuratova)

in the applied arts, which consider universal conceptual categories and by virtue of their universality are reflected in products of decorative and applied arts.

Yurt is a nomad's dwelling, his microcosm, a constant companion in his unstable life. It accompanies the souls of men in another world. "May the *shanyrak* be steady and the dome [of the yurt] over their heads be reliable" – they say about the deceased. The celestial symbolism of the dome, taking into account the extreme popularity (more precisely, its great importance) of the image of the sky in the nomads' life was the reason of the widespread "domical" architecture in the east.

All these examples show how great the role of the felt yurt was in the life of nomads and how it affected their activities and management of the household. It is necessary to note that everything in the yurt had not only practical and household purpose, but symbolized a sacred meaning, pre-determining the place of man in this world.

In their nomadic life people considered the felt yurt not as a model of beauty, worthy of being exhibited in museums, but as an integral part of the vast space stretching under the blue sky.

Yurt, appeared thousands of years ago, remains relevant today. Lightweight, compactness, portability, and the possibility to use the yurt in all weather conditions make it competitive in the market of light constructions. The felt yurt is a dwelling for many Turkic-speaking peoples of Eurasia, which has been designed and managed down to the last detail for centuries.

The use of the foundations of Kazakh traditional culture in the modern Kazakh educational system and the disclosing of its rich and unique spatial and temporal peculiarities allow to solve urgent problems of our time: the formation of national identity and the preservation of the spiritual heritage of our ancestors.

ACKNOWLEDGEMENTS

This research was supported by the grant "The Best Teacher of Kazakhstan–2014". We thank our colleagues who provided insight and expertise that greatly assisted the research. We would also like to show our gratitude to the L.N. Gumilyov Eurasian National University for providing the research resources for this study.

SIMBOLNA PODOBA JURTE V KAZAHSTANSKI UPORABNI UMETNOSTI

Tatigul SAMURATOVA,

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
5 Munitpasov Street, Astana, 010000, Kazakhstan
e-mail: samyratovatk@mail.ru

Gulzhanat AKHMETOVA,

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
5 Munitpasov Street, Astana, 010000, Kazakhstan

POVZETEK

Prispevek se posveča vprašanju razumevanja problemov časa in prostora v delih kazahstanske uporabne umetnosti. Primarni namen raziskave je študija znanstvenih in teoretskih ter zgodovinskih in pedagoških temeljev kazahstanske jurte, kot tudi glavne merilne tehnike prostora, časa ter lažna predstavitev življenja in okoliškega sveta. Jurta uteleša dela uporabne umetnosti in povzema razumevanje duhovne in materialne kulture, estetske ideale ter ljudsko modrost, tradicijo in običaje v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti uporabnih umetnosti. Tekom študije sta bili uporabljeni primerjalna in zgodovinska metoda. Prva faza raziskave je posvečena analizi filozofskih, literarnih, psiholoških, izobraževalnih, etnografskih, kulturnih in umetniških, metodoloških del, kar služi za teoretsko podlago. Druga faza razkriva glavne značilnosti konceptov prostora in časa v kazahstanski uporabni umetnosti in opredeljuje njihove izobraževalne funkcije. Tretja faza prinaša opis jurt, njihove tipe, elemente in simbole ter definira njihovo vlogo v kazahstanski kulturi. Avtor zaključí, da je razvoj jurt tesno povezan s tradicionalnim nomadskim življenjskim stilom kazahstanske družbe, njihovega družbeno-ekonomskega statusa ter ljudske samozavesti, kot tudi zgodovinskega procesa. Kazahstanska jurta tako ni samo del ljudske materialne kulture, temveč ima tudi sveti pomen ter vsebuje simbole, ki utelešajo različne informacije o verskih in mitoloških videnjih sveta.

Ključne besede: prostor in čas v uporabni umetnosti, spoznavanje, jurta, okrasje, starodavni Kazahstan, totemski mitološki lik, svetovno drevo, Velika Stepa

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- Arginbayev, H. (1987):** Kazakh applied arts. Almaty, Kazakhstan.
- Aytaly, A. (2000):** National studies [Textbook]. Almaty, Arys.
- Basenov, T.K. (1958):** Applied art of Kazakhstan. Almaty, Kazakh State Fiction Publishing.
- Bayzhigitov, B.K. (1994):** Aesthetic nature of Kazakh art (Based on the material of folk creative work and fine arts). PhD thesis. Almaty, Abai Kazakh National Pedagogical University.
- Bezertinov, R.N. (2000):** Tengrianizm – religion of Turks and Mongols. Naberejnye Chelny, Ayaz.
- Faegre, T. (1979):** Tents: Architecture of the Nomads. London, John Murray.
- Gabitov, T. (2006):** Cultural studies [Textbook]. Almaty, Legal literature.
- Gritsanov, A.A. (2003):** The Newest Philosophical Dictionary. Moscow, Knizhnyi Dom.
- Hegel, G. (1975):** The Philosophy of Nature. Moscow, Mysl'.
- Ibrayev, Sh. (1993):** The world of epos: The poetics of the Kazakh heroic epic. Almaty, Gylym.
- Ibrayeva, K. (1994):** Kazakh ornament. Almaty, Өнер.
- Jelinčić, D.A. & F. Vukić (2015):** Creative Industries as Carriers of Urban Identity and Drivers of Development: From Directional Towards Participative Branding. *Annales, Series historia et sociologia*, 25, 3, 527–536.
- Kasimanov, C. (1995):** Applied arts of the Kazakh people. Almaty, Kazakhstan.
- Kazykhanova, B.R. (1977):** The role of the artistic heritage in aesthetic education. Almaty, Kazakhstan.
- Khazanov, A.M. (1984):** Nomads and the Outside World. Cambridge, Cambridge University Press.
- Klyashtorny, S.G. (1981):** The Mythological Subjects in Ancient Turkic Monuments. In: Kononov, A.N. (ed.): *Turkological collection*. Moscow, Nauka, 117–138.
- Kodar, A. (2002):** Steppe Knowledge: Essays on cultural studies. Astana, Foliant.
- Margulan, A. (1966):** The ancient culture of Central Kazakhstan. Almaty, Kazakhstan.
- Mauvieux, B., Reinberg, A. & Y. Toutou (2014):** The yurt: A mobile home of nomadic populations dwelling in the Mongolian steppe is still used both as a sun clock and a calendar. *Chronobiology International: The Journal of Biological and Medical Rhythm Research*, 2, 31, 151–156.
- Medoyev, A.G. (1979):** The engravings on the rocks of Sary-Arka, Mangyshlak. Alma-Ata, Zhalyn.
- Mukanov, M.S. (1979):** Kazakh domestic artistic crafts. Almaty, Kazakhstan.
- Mukanov, M.S. (1981):** Kazakh yurt. Alma-Ata, Kynar.
- Nurlanova, K.S. (1993):** The symbolism of the world in the traditional art of the Kazakhs. In: Karatayev, M.M. (ed.): *Nomads. Aesthetics: Cognition of the world of traditional Kazakh art*. Almaty, Gylym, 208–237.
- Omarova, G., Alpeissova, G. & A. Kuseubay (2015):** National Traditions of the 21st Century: Problems with the Preservation and Translation of Kazakh Traditional Music. *Acta Histriae*, 23, 2, 285–296.

- Samuratova, T.K., Musalimov, T.K., Albytova, N., Makhanov, M. & N.K. Omarbekova (2015):** Space and time as the fundamental elements of Kazakh world image. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6, 5 S2, 127–132.
- Serikkaliuly, Z. (1994):** *The Wise World Understanding*. Almaty, Bilim.
- Seydimbek, A. (1997):** *World of Kazakhs [Textbook]*. Almaty, Sanat.
- Seydimbek, A. (2001):** *The world of Kazakhs: ethnical and cultural reconsideration*. Almaty, Rauan.
- Soviet Encyclopedic Dictionary (1985):** *Soviet Encyclopedic Dictionary*. Moscow, Soviet Encyclopedia.
- Spirkin, A. (1993):** *Dialectical materialism*. Moscow, Progress Publishers, <https://www.marxists.org/reference/archive/spirkin/works/dialectical-materialism/ch02-s04.html>.
- Suleymenov, B. & V.A. Moiseyev (1985):** *Ciocan Valikhanov – Orientalist*. Almaty, Publishing house “Nauka” of the Kazakh SSR.
- Taganov, I. N. & V.-V.E. Saari (2014):** *Ancient riddles of solar eclipses. Asymmetric Astronomy*. Saint Petersburg, TIN.
- Tazhimuratov, A. (1977):** *Master’s hands*. Almaty, Kazakhstan.
- Urazbekova, L. & K. Lee (1980):** *Yurt – an ideal home of a nomad*. *Decorative Art*, 2, 8, 45–47.
- Zhanibekov, U. (1965):** *Kazakh art*. Almaty, Rauan.
- Zobov, R.A. & A.M. Mostepanenko (1974):** *On the Typology of Space and Time Relations in Art*. In: Egorov, B.F. (ed.): *Rhythm, Space and Time in Literature and Art: Collection of Articles*. Leningrad, Nauka.

NAVODILA AVTORJEM

1. Revija ACTA HISTRIAE objavlja **izvirne** in **pregledne** znanstvene članke s humanistično vsebino, zlasti s področja zgodovinopisja. Temeljno geografsko območje, ki ga publikacija pokriva, je Istra in mediteranska Slovenija ter vsebine, ki se na podlagi interdisciplinarnih in primerjalnih preučevanj povezujejo s sredozemskimi deželami. Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek.
2. Sprejemamo članke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Avtorji morajo zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil.
3. Članki naj obsegajo do 36.000 znakov brez presledkov. Članek je mogoče oddati na e-naslov ActaHistoriae@gmail.com ali na elektronskem nosilcu (CD) po pošti na naslov uredništva.
Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
4. Naslovna stran članka naj vsebuje naslov in podnaslov članka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in naslovom elektronske pošte.
5. Članek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (max. 100 besed) od povzetka (cca. 200 besed).
V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil.
Povzetek vsebuje opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.
6. Avtorji naj pod izvleček članka pripišejo ustrezne **ključne besede (5–7)**. Potrebni so tudi **angleški (ali slovenski) in italijanski prevodi** izvlečka, povzetka, ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu.
7. Zaželeno je tudi (originalno) **slikovno gradivo**, ki ga avtor posreduje v ločenih datotekah (jpeg, tiff) z najmanj 300 dpi resolucije pri želeni velikosti. Največja velikost slikovnega gradiva je 12x15 cm. Vsa potrebna dovoljenja za objavo slikovnega in arhivskega gradiva (v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah) priskrbi avtor sam in jih predloži uredništvu pred objavo članka. Vse slike, tabele in grafične prikaze je potrebno tudi podnasloviti in zaporedno oštevilčiti.
8. **Vsebinske opombe**, ki besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo *pod črto*.
Bibliografske opombe, s čimer mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije, sestavljajo naslednji podatki: *avtor, leto izida* in – če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba *strani*. Bibliografske opombe vključimo v glavno besedilo. Primer: (Pirjevec, 2007, 219) ali (Pirjevec, 2007).

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Viri in literatura* (najprej navedemo vse vire, nato literaturo). Pri tem avtor navede izključno dela ter izdaje, ki jih je v članku citiral.

Popolni podatki o tem delu v poglavju *Literatura* pa se glasijo:

Pirjevec, J. (2007): "Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se navedbe med seboj razlikujejo. Primer: (Pirjevec, 2007a) in (Pirjevec, 2007b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Pirjevec, 2007a; Verginella, 2008).

- 9. Pri citiranju arhivskih virov med oklepaji** navajamo kratico arhiva, kratico arhivskega fonda / signaturo, številko tehnične enote in številko arhivske enote.

Primer: (ARS-1851, 67, 1808).

V primeru, da arhivska enota ni znana, se dokument citira po naslovu v *opombi pod črto*, in sicer z navedbo kratice arhiva, kratice arhivskega fonda / signaturo, številke tehnične enote in naslova dokumenta. Primer:

ARS-1589, 1562, Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.

Kratice razložimo v poglavju o virih na koncu članka, kjer arhivske vire navajamo po abecednem vrstnem redu. Primer:

ARS-1589 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

- 10. Pri citiranju časopisnih virov** med tekstom navedemo ime časopisa, datum izdaje ter strani:

(Primorske novice, 11. 5. 2009, 26).

V primeru, da je znan tudi naslov članka, celotno bibliografsko opombo navedemo pod črto:

Primorske novice, 11. 5. 2009: Ali podjetja merijo učinkovitost?, 26.

V seznam virov in literature izpišemo ime časopisa / revije, kraj, založnika in periodo izhajanja:

Primorske novice. Koper, Primorske novice, 1963–.

- 11. Poglavje o virih in literaturi** je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Kraj, Založba. Npr.:

Šelih, A., Antić, G. M., Puhar, A., Renner, T., Šuklje, R., Verginella, M., Tavčar, L. (2007): Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Tuma - SAZU.

V zgornjem primeru, kjer je *avtorjev več kot dva*, je korekten tudi citat:

(Šelih et al., 2007)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Darovec, D. (2011): Moderna štetja prebivalstva in slovensko-hrvaška etnična meja v Istri. V: Darovec, D. & Strčić, P. (ur.): Slovensko-hrvaško sosodstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo. Koper, Univerzitetna založba Annales, 129-142.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka. Kraj, strani od-do. Primer:

Čeč, D. (2007): Nasilne detomorilke ali neprištevne žrtve? Spreminjanje podobe detomora v 18. in začetku 19. stoletja. Acta Histriae, 15, 2, 415-440.

- opis ustnega vira:

Informator (leto pričevanja): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno pričevanje. Zvočni zapis pri avtorju.

- opis vira iz internetnih spletnih strani:

Če je mogoče, internetni vir zabeležimo enako kot članek in dodamo spletni naslov ter v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

Če avtor ni znan, navedemo nosilca spletne strani, leto objave, naslov in podnaslov besedila, spletni naslov in v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran. Če leto objave ni znano, damo v oklepaj leto pristopa na to stran:

UP ZRS (2009): Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Znanstveni sestanki in konference. [Http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm](http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm) (2. 2. 2009). Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega / istih avtorja/-jev.

12. **Kratice** v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.
13. Pri **ocenah publikacij** navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).
14. Prvi odtis člankov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v enem tednu. Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.
15. Za dodatna pojasnila v zvezi z objavo člankov je uredništvo na voljo.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. La rivista ACTA HISTRIAE pubblica **articoli scientifici originali e rassegne** relativi alla sfera degli studi umanistici, in particolare la storiografia. L'area geografica di base coperta dalla pubblicazione include l'Istria e la parte mediterranea della Slovenia, nonché tutti gli altri temi che si ricollegano al Mediterraneo in base a studi interdisciplinari e comparativi. Tutti gli articoli vengono recensiti. La recensione è completamente anonima.
2. La Redazione accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese. Gli autori devono garantire l'ineccepibilità linguistica dei testi.
3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 36.000 caratteri senza spazi. Possono venir recapitati all'indirizzo di posta elettronica ActaHistriae@gmail.com oppure su supporto elettronico (CD) per posta ordinaria all'indirizzo della Redazione.
L'autore garantirà l'originalità dell'articolo e si impegnerà a non pubblicarlo altrove.
4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica.
5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi**. Quest'ultima sarà più breve (max. 100 parole) del riassunto (cca 200 parole).
Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate. La sintesi non conterrà commenti e segnalazioni.
Il *riassunto* riporterà in maniera sintetica i metodi delle ricerche, i motivi che le hanno determinate assieme all'analisi, cioè all'interpretazione, dei risultati raggiunti. Si eviterà di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.
6. Gli autori sono tenuti ad indicare le **(5–7) parole chiave** adeguate. Sono necessari anche le **traduzioni in inglese (o sloveno) e italiano** della sintesi, del riassunto, delle parole chiave, delle didascalie, delle fotografie e delle tabelle.
7. L'eventuale **materiale iconografico** (originale) va preparato in formato elettronico (jpeg. / tiff) e consegnato in file separati alla definizione di 300 dpi a grandezza desiderata, purché non ecceda i 12x15 cm. Prima della pubblicazione, l'autore provvederà a fornire alla Redazione tutte le autorizzazioni richieste per la riproduzione del materiale iconografico ed archivistico (in virtù della Legge sui diritti d'autore). Tutte le immagini, tabelle e grafici dovranno essere accompagnati da didascalie e numerati in successione.

8. Le **note a piè di pagina** sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto. I **riferimenti bibliografici** richiamano un'altra pubblicazione (articolo). La nota bibliografica, riportata nel testo, deve contenere i seguenti dati: *cognome dell'autore, anno di pubblicazione* e, se citiamo un determinato brano del testo, anche le *pagine*. Ad es.: (Isotton, 2006, 25) oppure (Isotton, 2006).

I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo Fonti e bibliografia (saranno prima indicate le fonti e poi la bibliografia). L'autore indicherà esclusivamente i lavori e le edizioni citati nell'articolo.

I dati completi sulle pubblicazioni nel capitolo Fonti e bibliografia verranno riportati in questa maniera:

Isotton, R. (2006): Crimen in itinere. Profili della disciplina del tentativo dal diritto comune alle codificazioni moderne. Napoli, Jovene.

Se si citano *più lavori dello stesso autore* pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.:

(Isotton, 2006a) e (Isotton, 2006b).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es.:

(Isotton, 2006; Massetto, 2005).

9. Le **fonti d'archivio** vengono citate nel testo, *tra parentesi*. Si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, numero del documento (non il suo titolo). Ad es.: (ASMI-SLV, 273, 7r).

Nel caso in cui un documento non fosse contraddistinto da un numero, ma solo da un titolo, la fonte d'archivio verrà citata *a piè di pagina*. In questo caso si indicherà: sigla dell'archivio - numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, titolo del documento. Ad es.:

ACS-CPC, 3285, Milanovich Natale. Richiesta della Prefettura di Trieste spedita al Ministero degli Interni del 15 giugno 1940.

Le sigle utilizzate verranno svolte per intero, in ordine alfabetico, nella sezione "Fonti" a fine testo. Ad es.:

ASMI-SLV – Archivio di Stato di Milano (ASMI), f. Senato Lombardo-Veneto (SLV).

10. Nel citare **fonti di giornale** nel testo andranno indicati il nome del giornale, la data di edizione e le pagine:

(Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009, 26)

Nel caso in cui è noto anche il titolo dell'articolo, l'intera indicazione bibliografica verrà indicata *a piè di pagina*:

Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009: Da Mestre all'Archivio segreto del Vaticano, 26. Nell'elenco Fonti e bibliografia scriviamo il nome del giornale. Il luogo di edizione, l'editore ed il periodo di pubblicazione.

Il Corriere della Sera. Milano, RCS Editoriale Quotidiani, 1876–.

11. Il capitolo **Fonti e bibliografia** è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Luogo di edizione, casa editrice. Per es.:

Cozzi, G., Knapton, M., Scarabello, G. (1995): La Repubblica di Venezia nell'età moderna – dal 1517 alla fine della Repubblica. Torino, Utet.

Se *gli autori sono più di due*, la citazione è corretta anche nel modo seguente:

(Cozzi et al., 1995).

Se indichiamo una parte della pubblicazione, alla citazione vanno aggiunte le pagine di riferimento.

- Descrizione di un articolo che compare in un volume miscelaneo:

autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro. Luogo di edizione, casa editrice, pagine (da-a). Per es.:

Clemente, P. (2001): Il punto sul folklore. In: Clemente, P., Mugnaini, F. (eds.): Oltre il folklore. Roma, Carocci, 187–219.

- Descrizione di un articolo in una **pubblicazione periodica – rivista**:

autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, annata, nro. del periodico. Luogo di edizione, pagine (da-a). Per es.:

Miletti, M. N. (2007): La follia nel processo. Alienisti e procedura penale nell'Italia postunitaria. Acta Histriae, 15, 1. Capodistria, 321–342.

- Descrizione di una fonte orale:

informatore (anno della testimonianza): nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato sociale. Tipo di testimonianza. Forma e luogo di trascrizione della fonte. Per es.:

Predonzan, G. (1998): Giuseppe Predonzan, a. 1923, contadino di Parenzo. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

- Descrizione di una fonte tratta da pagina internet:

Se è possibile registriamo la fonte internet come un articolo e aggiungiamo l'indirizzo della pagina web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). (15. 9. 2008). [Http://www. trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf)

Se l'autore non è noto, si indichi il webmaster, anno della pubblicazione, titolo ed eventuale sottotitolo del testo, indirizzo web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso. Se l'anno di edizione non è noto si indichi tra parentesi l'anno di accesso a tale indirizzo:

UP CRS (2009): Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche di Capodistria. Convegni. [Http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm](http://www.zrs-kp.si/SL/kongres.htm) (2. 2. 2009).

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico secondo i cognomi degli autori ed anno di edizione, nel caso in cui ci siano più citazioni riferibili allo stesso autore.

12. Il significato delle **abbreviazioni** va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo. L'elenco delle abbreviazioni sarà riportato alla fine dell'articolo.
13. Per quanto riguarda le **recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.
14. Gli autori ricevono le **prime bozze** di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedite entro una settimana alla Redazione. In questa fase i testi corretti non possono essere più ampliati. La revisione delle bozze è svolta dalla Redazione.
15. La Redazione rimane a disposizione per eventuali chiarimenti.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. The journal ACTA HISTRIAE publishes **original** and **review** scientific articles from the sphere of humanities, historiography in particular. The basic geographic areas covered by this publication are Istria and Mediterranean Slovenia, as well as other topics related to the Mediterranean on the basis of interdisciplinary and comparative studies. All articles are reviewed. The review process is entirely anonymous.
2. The articles submitted can be written in the Slovene, Italian, Croatian or English language. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.
3. The articles should be no longer than 36,000 characters (without spaces). They can be submitted via e-mail (ActaHistriae@gmail.com) or regular mail, with the electronic data carrier (CD) sent to the address of the editorial board. Submission of the article implies that it reports original unpublished work and that it will not be published elsewhere.
4. The front page should include the title and subtitle of the article, the author's name and surname, academic titles, affiliation (institutional name and address) or home address, including post code, and e-mail address.
5. The article should contain the **summary** and the **abstract**, with the former (max. 100 words) being longer than the latter (c. 200 words).
The *abstract* contains a brief description of the aim of the article, methods of work and results. It should contain no comments and recommendations.
The *summary* contains the description of the aim of the article and methods of work and a brief analysis or interpretation of results. It can contain only the information that appears in the text as well.
6. Beneath the abstract, the author should supply appropriate **(5–7) keywords**, as well as the **English (or Slovene) and Italian translation** of the abstract, summary, keywords, and captions to figures and tables.
7. If possible, the author should also supply (original) **illustrative matter** submitted as separate files (in jpeg or tiff format) and saved at a minimum resolution of 300 dpi per size preferred, with the maximum possible publication size being 12x15 cm. Prior to publication, the author should obtain all necessary authorizations (as stipulated by the Copyright and Related Rights Act) for the publication of the illustrative and archival matter and submit them to the editorial board. All figures, tables and diagrams should be captioned and numbered.
8. **Footnotes** providing additional explanation to the text should be written at *the foot of the page*. **Bibliographic notes** – i.e. references to other articles or publications – sho-

uld contain the following data: *author, year of publication* and – when citing an extract from another text – *page*. Bibliographic notes appear in the text. E.g.: (Friedman, 1993, 153) or (Friedman, 1993).

The entire list of sources cited and referred to should be published in the section *Sources and Bibliography* (starting with sources and ending with bibliography).

The author should list only the works and editions cited or referred to in their article.

In the section on *bibliography*, citations or references should be listed as follows:

Friedman, L. (1993): Crime and Punishment in American History. New York, Basic Books.

If you are listing *several works published by the same author in the same year*, they should be differentiated by adding a lower case letter after the year for each item.

E.g.:

(Friedman, 1993a) and (Friedman, 1993b).

If the bibliographic note appears in the footnote, it should be written in the same way.

If listed in the same bibliographic note, individual works should be separated by a semi-colon. E.g.:

(Friedman, 1993; Frost, 1997).

9. When **citing archival records** *within the parenthesis* in the text, the archive acronym should be listed first, followed by the record group acronym (or signature), number of the folder, and number of the document. E.g.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

If the number of the document could not be specified, the record should be cited *in the footnote*, listing the archive acronym and the record group acronym (or signature), number of the folder, and document title. E.g.:

TNA-HS 4, 31, Note on Interview between Colonel Fišera and Captain Wilkinson on December 16th 1939.

The abbreviations should be explained in the section on sources in the end of the article, with the archival records arranged in an alphabetical order. E.g.:

TNA-HS 4 – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Special Operations Executive, series Eastern Europe (HS 4).

10. If referring to **newspaper sources** in the text, you should cite the name of the newspaper, date of publication and page:

(The New York Times, 16. 5. 2009, 3)

If the title of the article is also known, the whole reference should be stated *in the footnote*:

The New York Times, 16. 5. 2009: Two Studies tie Disaster Risk to Urban Growth, 3. In the list of sources and bibliography the name of the newspaper. Place, publisher, years of publication.

The New York Times. New York, H.J. Raymond & Co., 1857–.

11. The list of **sources and bibliography** is a mandatory part of the article. Bibliographical data should be cited as follows:

- Description of a non-serial publication – a book:

Author (year of publication): Title. Place, Publisher. E.g.:

Barth, F., Gingrich, A., Parkins, R., Silverman, S. (2005): One Discipline, Four Ways. Chicago, University of Chicago Press.

If there are *more than two authors*, you can also use et al.:

(Barth et al., 2005).

If citing an excerpt from a non-serial publication, you should also add the number of page from which the citation is taken after the year.

- Description of an article published in a **non-serial publication** – e.g. an article from a collection of papers:

Author (year of publication): Title of article. In: Author of publication: Title of publication. Place, Publisher, pages from-to. E.g.:

Rocke, M. (1998): Gender and Sexual Culture in Renaissance Italy. In: Brown, I. C., Davis, R. C. (eds.): Gender and Society in Renaissance Italy. New York, Longman, 150–170.

- Description of an article from a **serial publication**:

Author (year of publication): Title of article. Title of serial publication, yearbook, number. Place, pages from-to. E.g.:

Faroqhi, S. (1986): The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600–1630). The Journal of European Economic History, 15, 2. Rome, 345–384.

- Description of an oral source:

Informant (year of transmission): Name and surname of informant, year of birth, role, function or position. Manner of transmission. Form and place of data storage. E.g.:

Baf, A. (1998): Alojzij Baf, born 1930, priest in Vižinada. Oral testimony. Audio recording held by the author.

- Description of an internet source:

If possible, the internet source should be cited in the same manner as an article. What you should add is the website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis):

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

If the author is unknown, you should cite the organization that set up the website, year of publication, title and subtitle of text, website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis). If the year of publication is unknown, you should cite the year in which you accessed the website (within the parenthesis):

UP SRC (2009): University of Primorska, Science and Research Centre of Koper. Scientific meetings. [Http://www.zrs-kp.si/konferenca/retorika_dev/index.html](http://www.zrs-kp.si/konferenca/retorika_dev/index.html) (2. 2. 2009).

If there are more citations by the same author(s), you should list them in the alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

12. The **abbreviations** should *be explained* when they first appear in the *text*. *You can also add a list of their explanations at the end of the article.*
13. The title of a **review article** should contain the following data: author of the publication reviewed, title of publication, address, place, publisher, year of publication and number of pages (or the appropriate description given in Item 10).
14. The authors are sent the **first page proofs**. They should be returned to the editorial board within a week. It is not allowed to lengthen the text during proof-reading. Second proof-reading is done by the editorial board.
15. For additional information regarding article publication contact the editorial board.

EDITORIAL BOARD

